

ISSN 2524-0323

ВІСНИК

Луганського державного
університету внутрішніх справ
імені Е. О. Дідоренка

Науково-теоретичний журнал

*Заснований у 1997 році
Періодичність випуску – 4 номери на рік*

Випуск 3 (87)

Сєвєродонецьк
2019

ВІСНИК

Луганського державного
університету внутрішніх справ
імені Е. О. Дідоренка

Засновник і видавець – Луганський державний університет внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. *Ресстраційне свідоцтво КВ № 24202-14042 ПР, видане Міністерством юстиції України 16.09.2019 * Укљочений до переліку наукових фахових видань з юридичних наук за категорією «В» Наказом МОН України від 15.01.2018 № 32 * Входить до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща) та Онлайн бази HeinOnline

3
2019

Редакційна колегія:

О. О. Дудоров – д-р юрид. наук, проф. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна); – *головний редактор*; **Є. О. Письменський** – д-р юрид. наук, проф. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна) – *заступник головного редактора*; **В. В. Коваленко** – канд. юрид. наук, доц. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна) – *відповідальний секретар*; **А. Г. Бобкова** – д-р юрид. наук, проф., академік НАПрН України (ДонНУ імені В. Стуса, м. Вінниця, Україна); **А. Вайшвіла** – габілітований доктор юриспруденції (д-р юрид. наук), (Університет ім. Миколаша Ромериса, м. Вільнюс, Литва); **З. А. Загінєй-Заболотенко** – д-р юрид. наук, доц. (НАПУ, м. Київ, Україна); **С. О. Іваницький** – д-р юрид. наук, доц. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна); **М. В. Карчевський** – д-р юрид. наук, проф. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна); **В. М. Комарницький** – д-р юрид. наук, проф. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна); **О. М. Литвинов** – д-р юрид. наук, доц. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна); **С. С. Лукаш** – д-р юрид. наук, проф. (СФ ХНУВС, м. Суми, Україна); **О. А. Любчик** – д-р юрид. наук, (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна); **В. Ф. Нестерович** – д-р юрид. наук, доц. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна); **Б. Г. Розовський** – д-р юрид. наук, проф. (СНУ ім. Володимира Даля, м. Северодонецьк, Україна); **В. М. Стратонов** – д-р юрид. наук, проф. (ХДУ, м. Херсон, Україна); **В. Л. Федоренко** – д-р юрид. наук, проф. (НДЦСЕ з питань інтелектуальної власності МІО України (м. Київ, Україна); **Т. Фельтес** – габілітований доктор права (д-р юрид. наук), проф. (Рурський університет у Бохумі, м. Бохум, Німеччина)

*Рекомендовано до друку та до розповсюдження через мережу Інтернет
вченою радою Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка
(протокол № 2 від 24 вересня 2019 року)*

Для науковців та юристів-практиків.

✉ Луганський державний університет внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка,
вул. Донецька, 1, м. Северодонецьк, Луганська область, Україна, 93401

☎ (факс): (06452) 9-07-77

ISSN 2524-0323

BULLETIN

of Luhansk State University of
Internal Affairs named after
E. Didorenko

Scientific theoretical journal

Founded in 1997

Periodicity of issue - 4 numbers a year

Issue 3 (87)

Sievierodonetsk
2019

BULLETIN

Luhansk State University
of Internal Affairs
named after E. Didorenko

Founder and publisher– Luhansk State University of Internal Affairs named after E. O. Didorenko * Registration Certificate KV № № 24202-14042 PR, given out by the Ministry of Justice of Ukraine 16.09.2019 * Inscribed to the list of scientific professional editions of legal sciences by the category «B» (order No. 32, dated January 15th, 2018) * Included into the international scientific metric base Index Copernicus International (The republic of Poland) and HeinOnline database

3
2019

Editorial Board:

O. Dudorov – Doctor of Legal Scien., Professor, (LSUIA named after E. O. Didorenko, city of Sievierodonetsk, Ukraine) – *Chief Editor*; **Ye. Pysmenskyi** – Doctor of Legal Scien., Professor, (LSUIA named after E. O. Didorenko, city of Sievierodonetsk, Ukraine) – *deputy of editor-in-chief*; **V. Kovalenko** – Cand. of Legal Scien., Associate Professor (LSUIA named after E. O. Didorenko, city of Sievierodonetsk, Ukraine) – *responsible secretary*; **A. Bobkova** – Doctor of Legal Scien., Professor, Academician of NAPrS of Ukraine (Don.NU named after V. Stus, Vinnytsya, Ukraine); **A. Vayishvila** – Habilitated Doctor of Jurisprudence (Doctor of Legal Scien.), (University named after Mykolasa Romerysa, city of Vil'nyus, Lithuania); **Z. Zahynei-Zabolotenko** – Doctor of Legal Scien., Associate Professor (NPAU, Kyiv, Ukraine); **S. Ivanytskyi** – Doctor of Legal Scien., Associate Professor (LSUIA named after E. O. Didorenko, city of Sievierodonetsk, Ukraine); **M. Karchevskiyi** – Doctor of Legal Scien., Professor, (LSUIA named after E. O. Didorenko, city of Sievierodonetsk, Ukraine); **V. Komarnytskyi** – Doctor of Legal Scien., professor, (LSUIA named after E. O. Didorenko, city of Sievierodonetsk, Ukraine); **O. Lytvynov** – Doctor of Legal Scien., Associate Professor (LSUIA named after E. O. Didorenko, city of Sievierodonetsk, Ukraine); **S. Lukash** – Doctor of Legal Scien., Professor, (SB KhNUIA, Sumy city, Ukraine); **O. Lyubchik** – Doctor of Legal Scien. (LSUIA named after E. O. Didorenko, city of Sievierodonetsk, Ukraine); **V. Nesterovych** – Doctor of Legal Scien., Associate Professor, (LSUIA named after E. O. Didorenko, city of Sievierodonetsk, Ukraine); **B. Rosovskiyi** – Doctor of Legal Scien., Professor, (SNU named after Volodymyr Dal, city of Sievierodonetsk, Ukraine); **V. Stratonov** – Doctor of Legal Scien., Professor, (KSU, Kherson, Ukraine); **V. Fedorenko** – Doctor of Legal Scien., Professor, The Scientific Research Centre for Forensic Examination on Intellectual Property, Kyiv, Ukraine); **T. Feltes** – Habilitated Doctor of Law, Doctor of Legal Sciences, Professor, (Ruhr University in Bochum, city of Bochum, Germany)

Recommended to printing and to distribution through the Internet network by the scientific council of Lugansk State University of Internal Affairs named after E. O. Didorenko (protocol № 2 from September 24, 2019)

For scientists and lawyers-practical workers.

✉ Luhansk State University of Internal Affairs named after E. O. Didorenko, Donietska Street, Bldg. 1, Sievierodonetsk city, Luhansk region, Ukraine, postcode 93400
☎ (Fax): (06452) 9-07-77

ЗМІСТ

ДО УВАГИ АВТОРІВ.....10

Розділ I. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

Берназюк Я. О. Принцип змагальності
судового процесу як складова права на справедливий судовий розгляд14

Буткова О. Я. Конституційно-правові засади здійснення
громадської експертизи діяльності національної поліції України.....26

Воробель У. Б. Інститут «AMICUS CURIAE»
в праві держав романо-германської правової сім'ї.....36

Завгородня Ю. С. Позитивні зобов'язання держави
в контексті прав дитини: інституційний аспект (сучасний стан).....49

Павшук К. О. Передвиборна агітація - 2019:
традиційний виклик українській демократії59

Самбор М. А. Органи місцевого самоврядування як об'єкти
сповіщення про намір здійснення права на свободу мирних зібрань.....70

Розділ II. ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАКОНОДАВСТВА

Бабіков Д. В. Проблеми кримінальної відповідальності
за контрабанду товарів у сучасних умовах підтримання
безпеки на державному (митному) кордоні України.....87

Бублик Н. С. Вручення письмового повідомлення
про підозру особам, щодо яких здійснюється
особливий порядок кримінального провадження.....99

Дьоміна О. П. Нові склади злочинів за ст. 134 Кримінального
кодексу України у світлі Стамбульської конвенції: аналіз деяких ознак.....109

Кравченко І. М. Правові аспекти праці військовополонених
з огляду на проведення Україною операції об'єднаних сил (АТО)
із забезпечення національної безпеки й оборони, відсічі
та стримування збройної агресії РФ у Донецькій і Луганській областях.....123

Лук'янчиков Є. Д., Лук'янчиков Б. Є. Еволюція
слідчих дій: теорія та нормативне регулювання.....136

Мовчан Р. О. Ще раз про родовий об'єкт злочинів проти власності145

Одинцова О. В. До питання щодо декриміналізації
обігу канабісу в незначних розмірах.....156

Розділ III. ПРОБЛЕМИ УПРАВЛІННЯ, АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА, АДМІНІСТРАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

Демиденко В. О. Верховенство права як аксіологічна вершина системи принципів місцевого самоврядування.....	167
Сердюк І. А. Доктринальні підходи до видової диференціації категорії акт застосування норм права.....	177

Розділ IV. ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛЬНОГО, ТРУДОВОГО, ЕКОЛОГІЧНОГО ТА ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА

Любчик А. О. Щодо трудової правосуб'єктності трудового колективу.....	191
--	-----

Розділ V. ПРОБЛЕМИ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ ТА ПРАВООХОРОННА ДІЯЛЬНІСТЬ

Богатирьов А. І. Кримінологічний погляд на проблему домашньої злочинності.....	202
Бочковий О. В. Вплив глобального капіталізму на протидію злочинності в умовах відкритого суспільства.....	208
Валєв Р. Г., Герасимчук Ю. В. Стресори в роботі поліцейського: підходи західних науковців.....	220
Грінєнко Я. В. Збройні сили України як суб'єкт протидії злочинності.....	234
Зайцев О. В., Філіпенко В. Р. Надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України як форма державної зради (ст. 111 КК України).....	244
Здоровило І. В. Стан злочинності у сфері незаконного видобування корисних копалин в Україні.....	256
Лисенко А. М., Лисенко І. В., Перевалова Л. В. Інформаційно-аналітичне забезпечення оперативно-розшукової діяльності щодо протидії тероризму.....	268
Лисенко В. В. Ситуації, що складаються на момент відкриття кримінального провадження щодо легалізації доходів злочинного походження.....	280
Матвієнко С. А. Про проблемні питання ідентифікаційних судово-балістичних досліджень.....	290
Плетенець В. М. Можливості використання інформації в подоланні протидії кримінальному судочинству.....	300
Соколов О. С. Криміналістичне дослідження замаскованої вогнепальної зброї з додатковим маркуванням «Salve Blank».....	310

Розділ VI. НАУКОВЕ ЖИТТЯ

Кравцова З. С. Историчні витоки дослідження конституційних основ організації та здійснення державної влади	319
Федоренко В. Л., Федоренко М. В. Категорії «плагіат», «академічний плагіат» і «самоплагіат»: спільне, відмінне й дискусійне.....	329

CONTENTS

TO THE ATTENTION OF AUTHORS.....	10
----------------------------------	----

Section I. GENERAL THEORETICAL PROBLEMS OF STATE AND LAW

Bernaziuk Ya. The principle of adversarial litigation as part of the right to a fair trial.....	14
Butkova O. Constitutional and legal grounds of public expertise of the activities of National Police of Ukraine.....	26
Vorobel U. «AMICUS CURIAE» Institute in the law of the states of the Romano-German legal family.....	36
Zavgorodnya Yu. Positive state obligations in the context of the rights of child: institutional aspect (current state).....	49
Pavshuk K. Campaigning - 2019: A traditional challenge to Ukrainian democracy.....	59
Sambor N. Local self-government bodies as objects of notification of the intention to exercise the right to freedom of peaceful assembly.....	70

Section II. PROBLEMS OF THEORY AND PRACTICE OF LEGISLATION

Babikov D. Problems of criminal responsibility for smuggling of goods under modern conditions of maintaining security on the state (customs) border of Ukraine.....	87
Bublik N. Serving written notice of suspicion to persons subject to special criminal proceedings.....	99
Demina O. New crime scenes under Art. 134 of the Criminal Code of Ukraine in the Light of the Istanbul Convention: An analysis of some features.....	109
Kravchenko I. Legal Aspects of the work of Prisoners of war in view of Ukraine's Joint Forces Operation (ATO) on national security and defense, repulsion and deterrence of armed aggression of the Russian Federation in Donetsk and Luhansk regions.....	123
Lukyanchikov Y., Lukyanchikov B. Evolution of investigative actions: theory and normative regulation.....	136
Movchan R. Once again about the generic object of crimes against property.....	145
Odintsova O. To the question for decriminalization of cannabis trafficking in insignificant amounts.....	156

**Section III. PROBLEMS OF MANAGEMENT, ADMINISTRATIVE
LAW, ADMINISTRATIVE ACTIVITY OF LAW ENFORCEMENT**

Demidenko V. Rule of law as an axiological top of the system of principles of local self-government.....	167
Serdiuk I. Doctrinal approaches to the specific differentiation of the category of the application of rules of law.....	177

**Section IV. PROBLEMS OF CIVIL, LABOR,
ECOLOGICAL AND ECONOMIC LAW**

Lyubchik O. About labor legality labor collective.....	191
---	-----

**Section V. PROBLEMS OF CONTROLLING CRIME AND
LAW ENFORCEMENT ACTIVITY**

Bogatyrev A. A criminological perspective on the problem of domestic crime.....	202
Bochkovyi O. The Impact of Global Capitalism on combating crime in an open society.....	208
Valeev R., Gerasimchuk Yu. Stressors in policing: approaches of Western scientists.....	220
Grinenko Y. Armed Forces of Ukraine as a Subject of Crime Counteraction.....	234
Zaitsev O., Filipenko V. Assistance to foreign state, foreign organization or their representatives in carrying out subversive activity against Ukraine as a form of treason (Article 111 of the Criminal Code of Ukraine).....	244
Zdorovylo I. The state of Crime in the field of illegal mining in Ukraine.....	256
Lysenko A., Lysenko I., Perevalova L. Information and analytical support of operational-search activity on counteraction to terrorism.....	268
Lysenko V. Situations concerning the moment of opening criminal proceedings for the legalization of criminal income.....	280
Matviienko S. About the problematic issues of identificational judicial-forensic researchs.....	290
Pletenets V. The possibility of using information in overcoming the opposition to criminal proceedings.....	300
Sokolov O. Criminalistic study of a masked firing session weapon with the additional «Salve Blank» marking.....	310

Section VI. SCIENTIFIC LIFE

Kravtsova Z. Historical origins of the study of the constitutional foundations of the organization and exercise of state power.....	319
Fedorenko V., Fedorenko M. Categories "plagiarism", Academic plagiarism" and "self-plagiarism": common, excellent and debatable.....	329

ДО УВАГИ АВТОРІВ!

ПОРЯДОК ОФОРМЛЕННЯ ТА ПОДАННЯ МАТЕРІАЛІВ ДЛЯ ОПУБЛІКУВАННЯ У «ВІСНИКУ ЛУГАНСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ВНУТРІШНІХ СПРАВ ІМЕНІ Е. О. ДІДОРЕНКА»

ЗАГАЛЬНІ ВИМОГИ

До публікації в науково-теоретичному журналі приймаються статті фахівців – науковців, науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти, аспірантів та докторантів, працівників юридичної та правоохоронної галузей тощо, що раніше не були опубліковані (розміщені) в друкованих (електронних) виданнях, та оформлені відповідно до цих вимог.

До рукопису додається **інформаційна довідка про автора (ів)**, що має містити таке: прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, учене звання, місце роботи й посаду (у повному обсязі), поштову адресу, контактний телефон, адресу електронної пошти, ORCID-ідентифікатор автора (ів), місто і країну; розділ науково-теоретичного журналу, до якого доцільно включити статтю. Якщо автор не зареєстрований в ORCID, треба створити обліковий запис за посиланням <https://orcid.org/>). Ця інформація надається українською, російською та англійською мовами. (**Увага!** Прізвище та ім'я англійською слід зазначати відповідно до закордонного паспорта або ж іншого документа, що засвідчує особу).

Рукопис статті та інформаційна довідка надсилаються на адресу електронної пошти редакції (**vonr.lduvs@gmail.com**).

Якщо автор не має наукового ступеня, додатково надається **рецензія** (або її відсканована копія), підписана фахівцем у відповідній галузі знань, який має науковий ступінь та (або) вчене звання).

Вимоги до оформлення тексту наукових статей:

Статті приймаються **українською, російською або англійською мовами** обсягом **від 10 до 17 сторінок** (редактор – Word for Windows, формат А 4, прифт Times New Roman, кегль – 14, інтервал – 1,5, поля навколо тексту – 2 см з усіх боків). При форматуванні не слід використовувати переноси та додаткові пробіли.

Зображення, які подано в статті, слід вислати окремими файлами формату *.jpg або *.png, роздільна здатність не менше 600 dpi. Кольорову гаму привести до чорно-білого або подати в градаціях сірого.

Стаття повинна мати такі **структурні елементи**:

- у першому рядку (ліворуч) - **УДК** статті;
- у другому рядку (праворуч) - **ініціали та прізвище автора(ів)**;

- третій, четвертий та за необхідності п'ятий рядки (праворуч) - **науковий ступінь, учене звання, членство в НАН, НАПрНУ** (за наявності), **посада та місце роботи** автора(ів), **адреса електронної пошти** автора(ів), **ORCID**- ідентифікатор автора(ів); місто та країна.

- нижче, через один інтервал, напівжирним шрифтом, з вирівнюванням по центру- **назва статті**, яка повинна стисло інформувати про її зміст, містити не більше 12 слів. Назва має бути цікавою для вітчизняної та міжнародної аудиторії;

- нижче, через один інтервал, - **анотація українською мовою** (не менше ніж 500 друкованих знаків) та ключові слова (6-8 слів чи словосполучень).

Нижче, через один інтервал, розміщується **текст статті**, який повинен мати таку структуру:

Постановка проблеми. Наводиться актуальність й обґрунтовується доцільність проведеного наукового дослідження в загальному вигляді та її взаємозв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Має містити коротку оцінку сучасного стану досліджуваної проблеми на світовому рівні, аналіз сучасних наукових публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття.

Формування цілей. Мета (завдання) статті повинна випливати з огляду раніше виконаних досліджень; бути сформульована конкретно, відповідати змісту й назві статті, містити виділення не вирішених частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття.

Виклад основного матеріалу. Має містити обґрунтування та виклад отриманих результатів.

Висновки. Наводяться основні результати проведеного дослідження та висловлюються пропозиції щодо перспектив подальших розробок.

Текст статті має бути ретельно вичитаним, без орфографічних, пунктуаційних та стилістичних помилок. Стаття може містити оптимальну кількість графічного матеріалу для подібного типу досліджень. Посилання на використані джерела здійснюється у квадратних дужках із зазначенням номера джерела та конкретних сторінок (наприклад, [1, с. 25]), а назви джерел наводяться в кінці статті в порядку згадування в тексті.

Використані джерела. Бібліографічні посилання використаної літератури слід оформлювати згідно зі стандартом «ДСТУ 8302:2015. Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання». Кількість використаних джерел має бути не менше ніж 12.

References. Список використаних джерел має бути також оформлений відповідно до стандарту APA (American Psychological Association) <https://apastyle.apa.org/>. Оформлення References слід виконувати з урахуванням ДСТУ 8302: 2015 та наказу МОН № 40 від 12.01.2017 р. за стандартом APA. Офіційну транслітерацію українського алфавіту латиницею затверджено Постановою КМ України від 27.01.2010 № 55 «Про впорядкування транслітерації українського алфавіту латиницею» <https://zakon.rada.gov.ua>. Транслітерувати

український кириличний алфавіт латиницею можна безоплатно на сайті <https://slovnuk.ua/translit.php>, а російський – на сайті <https://translit.ru/>. Для транслітерації кирилиці з української мови латиницею слід обрати стандарт паспортний (КМУ 2010), а з російської – стандарт ВGN.

Після **references** подаються анотації російською мовою (не менше ніж 500 друкованих знаків) і ключові слова (6-8 слів чи словосполучень)) та англійською мовою (не менше ніж 1800 друкованих знаків) і ключові слова (6-8 слів чи словосполучень)). Перед анотаціями російською та англійською мовами відповідно зазначається прізвище та ініціали, науковий ступінь, учене звання та місце роботи автора(ів), місто та країна (відповідною мовою).

Кожна стаття не українською мовою супроводжується анотацією українською мовою обсягом не менше ніж 1800 знаків та ключовими словами (6-8 слів чи словосполучень).

Анотація українською, російською та англійською мовами має бути структурована за логікою опису матеріалу в статті й містити такі елементи: **мета** (виокремлення недосліджених аспектів порушеної проблематики); **методологія** (методологічний інструментарій, теоретичний базис); **наукова новизна** (основні результати дослідження); **висновки** (рекомендації, перспективи подальших наукових розвідок). Анотація не має містити посилань і скорочень, а також дублювати текст статті.

Ми працюємо на таких засадах:

- редакційна колегія не завжди поділяє думку авторів статей. Відповідальність за їх якість, а також відсутність відомостей, що становлять державну таємницю та службову інформацію, несуть особисто автори;

- редакція має право робити скорочення, редакційні зміни; а також відхиляти статті, якщо вони не відповідають зазначеним вище вимогам;

- кожна з отриманих статей проходить обов'язкове рецензування, яке є анонімним як для рецензента, так і для автора (про результати «сліпого» рецензування повідомлять автора(ів) електронною поштою). За умови незгоди автора(ів) з висновками анонімного рецензування статті, редакція може повернути її без можливості наступного друку у «Віснику ЛДУВС імені Е. О. Дідоренка»;

- оцінку актуальності поданих статей і формування змісту «Вісника Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка» проводить редакційна колегія;

- подаючи рукопис до редакції, автор цим самим підтверджує бажання розмістити статтю у «Віснику Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка»; погоджується з усіма висунутими редакційною колегією вимогами щодо змісту, обсягу, оформлення й порядку подання матеріалів, а також надає згоду на використання наданих персональних даних для підготовки статті до друку, розміщення її в науково-теоретичному журналі й мережі Інтернет, розповсюдження, а також інші дії, потрібні для функціонування видання;

- при недотриманні перелічених вимог підготовки рукопису редакція залишає за собою право не розглядати його;
- опубліковані статті розміщуються у вільному електронному доступі в мережі Інтернет;
- матеріали публікуються на безоплатній основі.

Підстави для відмови в розгляді статті:

- ✓ відсутність або неповнота будь-якої складової метаданих (українською, російською або англійською мовами);
- ✓ відсутність контактної інформації;
- ✓ відсутність рецензії (рекомендації, відгуку) наукового керівника, засвідчені підписом та печаткою (тільки для авторів, які не мають наукового ступеня);
- ✓ відсутність ORCID;
- ✓ відсутність УДК;
- ✓ відсутність однієї зі складових статті (структорного елементу).
- ✓ відсутність списку використаних джерел (у тому числі **Референсу** латиницею);
- ✓ недостатній обсяг статті (менше 10 сторінок без метаданих);
- ✓ недостатній обсяг анотації (менше 500 знаків українською та російською мовами та 1800 знаків - англійською);
- ✓ недостатній обсяг списку використаних джерел (менше 12 найменувань);
- ✓ порушення правил цитування;
- ✓ у разі недоопрацювання автором(ами) статті за рекомендаціями анонімного рецензування.

Телефон для довідок: +38 068 1553835

Розділ I. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

DOI <https://doi.org/10.33766/2524-0323.87.14-25>

УДК 341.21

Я. О. Берназюк,

доктор юридичних наук, Заслужений юрист України,
професор кафедри конституційного та міжнародного
права Таврійського національного університету

імені В. І. Вернадського

(м. Київ, Україна)

e-mail: bern1979@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-2353-4836>

ПРИНЦИП ЗМАГАЛЬНОСТІ СУДОВОГО ПРОЦЕСУ ЯК СКЛАДОВА ПРАВА НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУДОВИЙ РОЗГЛЯД

Статтю присвячено розкриттю правової природи принципу змагальності судового процесу. Обґрунтовано, що принцип змагальності є невід'ємною складовою права на справедливий судовий розгляд. Досліджено практику застосування принципу змагальності в рішеннях Європейського суду з прав людини та національних судах України. Зроблено висновок, що принцип змагальності прийнято розглядати як основоположний компонент концепції «справедливого судового розгляду» в розумінні пункту 1 статті 6 Конвенції, що також містить споріднені принципи рівності сторін у процесі та принцип ефективної участі.

Ключові слова: принцип змагальності, судовий процес, судовий розгляд, справедливе судочинство.

Постановка проблеми. Міжнародні стандарти у сфері судочинства приділяють значну увагу питанням дотримання принципу змагальності судового процесу та, у першу чергу, виходять із того, що дотримання цього принципу є необхідною передумовою сприйняття судового рішення як належного сторонами, а також громадськістю. На сьогодні Європейським судом з прав людини сформовані вже сталі підходи до розуміння принципу змагальності як однієї з базових гарантій права особи на справедливий суд, що може та, певно мірою, повинна враховуватися судами України при розгляді справи та винесенні рішень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання визначення поняття та змісту принципу змагальності судового процесу вже досліджувались у деяких роботах автора статті [1; 2]. Також у різній мірі ці питання розглядалися у наукових працях таких учених, як: О. А. Будь [3], Р. Є. Гентош [4], М. М. Гімон [5], І. Корецький [6], О. А. Мілієнко [7], А. М. Притула [8], О. С. Ткачук [9], М. І. Шевчук [10] та ін. Разом із тим, в аспекті практики застосування цього принципу в рішеннях Європейського

суду з прав людини (ЄСПЛ) та національних судів у вітчизняній правовій науці це питання досліджено не достатньо.

Формування цілей. Метою цієї статті є розкриття поняття та змісту принципу змагальності судового процесу, а також особливостей практики його застосування в рішеннях ЄСПЛ та національних судів.

Виклад основного матеріалу. Важливою передумовою для реалізації принципу змагальності судового процесу як складової права на справедливий судовий розгляд є незалежність судової влади від будь-якого впливу чи навіть тиску на неї з боку інших органів державної влади [11]. Загалом принцип змагальності прийнято розглядати як основоположний компонент концепції «справедливого судового розгляду» в розумінні пункту 1 статті 6 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод [12], що також включає споріднені принципи рівності сторін у процесі та ефективної участі. У деяких державах, як, наприклад, США, для посилення позиції однієї з сторін судового розгляду, треті особи мають право направляти до суду так звані «записки друзів суду», під якими розуміється «надання особою, що не є безпосередньою стороною в спорі, але бажає взяти в ньому участь, зі згоди офіційних сторін або з дозволу суду інформації у формі записки, яка містить короткий виклад справи та / чи додаткову інформацію, що має відношення до неї, однак невідома суддям» [15].

Відповідно до ст. 129 Конституції України [13], основними засадами судочинства є, серед іншого, змагальність сторін та свобода в наданні ними суду своїх доказів і в доведенні перед судом їх переконливості. З метою безумовного дотримання цього конституційного принципу в ч. 3 ст. 2 та ст. 9 Кодексу адміністративного судочинства України (КАС України) [14] закріплено, що до основних засад (принципів) адміністративного судочинства належить, зокрема, змагальність сторін, диспозитивність та офіційне з'ясування всіх обставин у справі; суд вживає визначені законом заходи, необхідні для з'ясування всіх обставин у справі, у тому числі щодо виявлення та витребування доказів з власної ініціативи. Статті 12, 13 Цивільного процесуального кодексу України [16] та, відповідно, статті 13, 14 Господарського процесуального кодексу України [17] також гарантують те, що цивільне та господарське судочинство здійснюється на засадах змагальності сторін; кожна сторона повинна довести обставини, які мають значення для справи і на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень.

Міжнародні стандарти у сфері судочинства приділяють значну увагу питанням дотримання принципу змагальності судового процесу. Так у пункті 30 Висновку № 11 (2008) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи «Щодо якості судових рішень» міститься положення, згідно з яким дотримання принципів змагальності та рівності сторін є необхідними передумовами сприйняття судового рішення як належного сторонами, а також громадськістю. Слід зазначити, що в науковій літературі висловлюються різні міркування стосовно розуміння поняття та місця принципу змагальності судового процесу в системі засад судочинства, включаючи право на справедливий судовий розгляд.

Так О. С. Ткачук стверджує, що в іноземній науковій літературі існують різні підходи до класифікації елементів права на справедливий судовий розгляд, зокрема, поділ на органічні (право на доступ до суду та право на виконання рішення суду), інституційні (незалежність та неупередженість суду, встановленого законом), процесуальні (змагальність процесу, рівність сторін, розумні строки судового розгляду) і спеціальні (гарантії кримінального провадження, передбачені п. п. 2, 3 ст. 6 Європейської Конвенції з прав людини) елементи права на справедливий судовий розгляд [9, с. 71].

М. М. Гімон обґрунтовує, що принцип змагальності в адміністративному судочинстві є одним із складових елементів права на справедливий судовий розгляд. При цьому науковець зазначає, що більшість складників права на справедливий суд урегульовано в нормах КАС України, зокрема: рівність (крім сторін справи, у праві на повне або часткове оскарження в апеляційному порядку рішення суду першої інстанції «зрівнюються» також особи, які не брали участі в справі, але суд вирішив питання про їхні права чи обов'язки); вимога про дотримання розумних строків (у цій частині спостерігається, здебільшого, збільшення їх тривалості); забезпечення змагальності (має найбільшу специфіку своєї реалізації в апеляційній інстанції, натомість у цій частині положення КАС України не суперечать висновкам з цього питання, які надаються в рішеннях ЄСПЛ) [5, с. 12]. Отже, принцип змагальності судового процесу як складова права на справедливий судовий розгляд є передусім процесуальним принципом, що визначає рівні можливості сторін щодо доведення та мотивування своєї позиції під час розгляду справи.

Визначаючи зміст принципу змагальності в судовому процесі, О. А. Будь вказує на те, що даний принцип яскраво виявляється саме під час дослідження доказів, де сторони, у визначеному законом порядку, доводять обставини, на яких ґрунтуються їх вимоги та заперечення. Можливість безперешкодно використовувати весь спектр своїх прав сприяє забезпеченню достовірності та повноти матеріалів адміністративної справи, що є запорукою прийняття судом обґрунтованого та об'єктивного рішення. Проте реалізація принципу змагальності, на думку науковця, в адміністративному судочинстві полягає не лише в застосуванні належного процесуального права особи, а і в обов'язку добросовісно користуватися ними [3, с. 46].

Цікаво, що деякі науковці відносять принцип змагальності судового процесу до так званих неабсолютних принципів, аргументуючи це тим, що вказаний принцип може бути обмежений. Водночас принцип змагальності відноситься до принципів, порушення якого тягне за собою безумовне скасування судового рішення [7, с. 137].

Не можна не погодитися з висловленою думкою, адже ст. 77 КАС України [14] покладає обов'язок щодо доказування правомірності рішення, дії чи бездіяльності на суб'єкта владних повноважень. Водночас обов'язковою підставою для скасування судового рішення в апеляційному (ст. 317) або касаційному (ст. 353) порядку є, якщо справу розглянуто адміністративним судом за відсутності будь-якого учасника справи, не

повідомленого належним чином про дату, час і місце судового засідання. Більшість науковців досліджують принцип змагальності як складову права на справедливий судовий розгляд в аспекті його застосування в практиці ЄСПЛ. Так А. М. Притула зазначає, що поняття «справедливість» у світлі ЄКПЛ містить чотири основні елементи: змагальність процесу; справедливі правила, якими регулюється подання доказів; правова визначеність; вмотивоване судове рішення [8, с. 118].

Говорячи про засади змагальності сторін в адміністративному судочинстві, І. Корецький зазначає, що поняття рівності сторін і змагальності в судовому процесі виведені ЄСПЛ із принципу верховенства права, який виражається в положеннях ст. 6 Конвенції щодо справедливого судового розгляду. Науковець акцентує, що численні рішення ЄСПЛ підкреслюють важливість дотримання судами саме процесуальних норм, прав і гарантій з метою забезпечення права на справедливий судовий розгляд. У зв'язку з наведеним, учений вважає, що в основу права на справедливий розгляд, передбачений ст. 6 Конвенції, покладені передусім процесуальні принципи: доступ до суду, змагальність процесу, рівність сторін, публічність судового розгляду, вимоги до змісту судового рішення тощо [6, с. 117].

З посиланням на позицію Комітету ООН з прав людини, викладену в Зауваженнях загального характеру № 32, М. Магрело зауважує, що поняттям «суд» охоплюються також діяльність адміністративних органів, уповноважених, зокрема, вирішувати питання екстрадиції, а також органів, уповноважених вирішувати питання про накладення дисциплінарного стягнення (дисциплінарні комісії, органи юстиції, окрім судів тощо) у вигляді звільнення публічного службовця, у тому числі судді, вказуючи при цьому, що такі органи повинні задовольняти вимогам незалежності, неупередженості, рівності доступу до суду, рівності сторін у процесі та справедливості [19, с. 70-71].

Дослідники діяльності ЄСПЛ зазначають, що він не аналізує засаду змагальності судового процесу крізь призму «активної» чи «пасивної» ролі суду, тобто він не аналізує, чи суд самостійно збирає докази в справі за власною ініціативою, чи вирішує справу лише на підставі наданих йому сторонами доказів. Для ЄСПЛ з огляду на вимоги Конвенції важливо, щоб сторони реально були наділені рівними й достатніми правами щодо відстоювання своєї позиції [20, с. 203].

Зв'язок принципів змагальності та рівності, що, зокрема, досліджений у роботі «Конституційний принцип рівності та його особливості в адміністративному судочинстві» [1], також акцентовано у деяких рішеннях ЄСПЛ. Так у справі «Салов проти України» (заява № 65518/01, п. 87) Суд зробив висновок, що принцип рівності сторін у процесі є лише одним з елементів більш широкого поняття справедливого судового розгляду, яке також включає фундаментальний принцип змагальності процесу («Руїс-Матеос проти Іспанії» (Ruiz-Mateos v. Spain), заява № 12952/87, п. 63). У справі «Лазаренко та інші проти України» (№ 70329/12, п. 37) Суд нагадує, що принцип змагальності та принцип рівності сторін, які тісно пов'язані між собою, є основоположними компонентами концепції «справедливого судового розгляду» в розумінні пункту 1 статті 6

Конвенції. Крім того, відповідно до усталеної практики Європейського суду з прав людини, невід'ємними частинами права на суд необхідно розглядати, зокрема, такі вимоги, як змагальність процесу (Екбатані проти Швеції (Ekbatani v. Sweden), заява № 10563/83, п. 24-33) та право на ефективну участь (Т. проти Сполученого Королівства (T. v. the United Kingdom), заява № 24724/94, п. 83 м- 89).

Таким чином, принцип змагальності спільно з принципом рівності є одним із основних елементів поняття «право на справедливий суд», що гарантоване Конвенцією. Як слідує з уже усталеної практики Європейського суду з прав людини, вимоги, що виникають з права на змагальні провадження, фактично є однаковими для цивільних та кримінальних проваджень (Werner v. Austria (Вернер проти Австрії), заява № 138/1996/757/956, п. 66).

Досить часто у судовій практиці виникає конкуренція двох принципів (вимог процесуального законодавства), а саме, дотримання змагальності та дотримання розумних строків розгляду справи, що було, зокрема, предметом дослідження в роботі «Як зберегти баланс забезпечення справедливого публічного розгляду справи та дотримання розумного строку». Так у своїй діяльності Суд виходить із того, що бажання зекономити час і прискорити провадження не обґрунтовує невиконання такого фундаментального принципу, як право на змагальні провадження (Nideröst-Huber v. Switzerland (Нідерьост-Хубер проти Швейцарії), заява № 104/1995/610/698, п. 30). Застосовуючи зазначений підхід, Верховний Суд у постанові від 3 жовтня 2018 року в справі № 134/18/13-ц виходив також із того, що в пункті 1 статті 6 Конвенції гарантується «процесуальна» справедливість, тобто змагальні провадження, у процесі яких у суді на рівних засадах заслуховуються аргументи сторін (рішення «Star Cate Epilekta Gevmata and Others v. Greece» № 54111/07); справедливість проваджень завжди оцінюється їх розглядом загалом для того, щоб окрема помилка не порушувала справедливість усього провадження (рішення «Mirolubovs and Others v. Latvia», №798/05, № 103).

У рішенні Європейського суду з прав людини у справі «Трофимчук проти України» (заява № 4241/03, п. 50), в аспекті змагальності, наголошується на тому, що оцінка доказів є компетенцією національних судів і Суд не піднімає власною точкою зору оцінку фактів, яку їм було надано в межах національного провадження, гарантуючи право на справедливий судовий розгляд; стаття 6 Конвенції, у той же час, не встановлює жодних правил щодо допустимості доказів або способів їх оцінки, що є предметом регулювання, у першу чергу, національного законодавства та оцінки національними судами. Аналогічна позиція також міститься в рішенні по справі «Олуїч проти Хорватії» (Olujić v Croatia), № 22330/05, п. 77).

В інших рішеннях цього Суду сформовані такі підходи до розуміння принципу змагальності: згідно зі статтею 19 Конвенції, обов'язок Суду полягає в забезпеченні дотримання зобов'язання, що здійснюються Договірними сторонами Конвенції, зокрема, його функція не стосується фактів чи законів, які враховані національним судом, якщо тільки вони не порушили прав та свобод, захищених Конвенцією; Суд не може погодитися принципово та абстрактно з тим, щоб незаконно отримані докази можуть бути

допустимими («Schenk v. Switzerland, заява № 10862/84, п. п 45-46; «Garcia Ruiz v. Spain», заява № 30544/96, п. 28; Spang v. Switzerland, № 45228/99, п. 32).

Застосовуючи зазначені підходи, Верховний Суд у постановках від 4 липня 2018 року у справі № 369/1923/15-ц та від 26 вересня 2018 року у справі № 346/2946/16-ц виходив також із того, що одним з елементів верховенства права є дотримання прав людини, зокрема права сторони спору на представлення її позиції та права на справедливий судовий розгляд (п.п. 41 і 60 Доповіді «Верховенство права», схваленої Венеційською Комісією на 86-му пленарному засіданні, місто Венеція, 25-26 березня 2011 року); ідея справедливого судового розгляду передбачає здійснення судочинства на засадах рівності та змагальності сторін; у п. 24 рішення Європейського суду з прав людини в справі «Надточій проти України» (заява № 7460/03) та п. 23 рішення Європейського суду з прав людини у справі «Гурепка проти України № 2» (заява № 38789/04) наголошується на принципі рівності сторін – одному із складників ширшої концепції справедливого судового розгляду, який передбачає, що кожна сторона повинна мати розумну можливість відстоювати свою позицію в справі в умовах, які не ставлять її в суттєво менш сприятливе становище в порівнянні з опонентом; у розумінні «справедливого балансу» кожній стороні повинна надаватися розумна можливість представити справу в таких умовах, які не ставлять цю сторону в суттєво невідгідне становище відносно другої сторони (рішення у справі «Ankerl v. Switzerland» від 23 жовтня 1996 р., заява № 17748/91 п. 38).

Суд також неодноразово наголошував на тому, що право на змагальні провадження має надаватися у задовільних умовах: сторона у справі повинна мати можливість ознайомитись із доказами в суді і коментувати їх та достовірність у належній формі у встановлений час (Křmář and Others v. the Czech Republic (Крґмар та інші проти Чеської Республіки), 35376/97 § 42; Immeubles Groupe Kossier v. France (Іммебль Груп Коссер проти Франції), 38748/97 § 26). Право на змагальні провадження фактично означає можливість сторін бути обізнаними щодо усіх представлених доказів, а також наданих до них коментарів та спостережень, у тому числі представлених незалежним представником національних юридичних послуг, оскільки вони можуть вплинути на рішення суду (Ruiz-Mateos v. Spain (Руїз Матеос проти Іспанії), заява № 12952/87, п. 63; McMichael v. the United Kingdom (МакМайкл проти Сполученого Королівства), заява № 16424/90, п. 80; Vermeulen v. Belgium (Вермюлен проти Бельгії), заява №19075/91, п. 33; Kress v. France (Кресс проти Франції), заява №39594/98, п. 74). Ця вимога застосовується і для справ, що розглядаються в Конституційному суді (Milatova v. the Czech Republic (Мілатова та інші проти Чеської Республіки, 61811/00 §§ 63-66; Gaspari v. Slovenia (Гаспарв проти Словенії), 21055/03 § 53). При цьому за необхідності отримати належні докази суд має відкласти розгляд справи (Yvon v. France (Івон проти Франції), № 44962/98 § 39), оскільки сторонам повинна бути надана можливість повідомити про будь-які докази, необхідні для успіху їх справи (Clinique des Acacias and Others v. France (Клінік дез Акація та інші проти Франції), заява № 65407/01, п. 37). Стосовно суду касаційної інстанції, то

він також має поважати принцип змагальності проваджень, наприклад, відмова у розгляді касаційної скарги через її неприйнятність, передбачає розгляд клопотань та повідомлення сторін про нові аргументи, щоб сторони мали можливість відповісти на них до того, як суд оголосить рішення (*Clinique des Acacias and Others v. France* (Клінік дез Акація та інші проти Франції), заява № 65407/01, п. 36-43).

Як продовження, варто зазначити, що у своїй практиці Європейський суд з прав людини (зокрема, рішення в справах *Жук проти України*, заява № 45783/05, п. 25; *Kress v. France*, заява № 39594/98, п. п. 60, 72-76; *Göç v. Turkey*, заява № 36590/97, п. 55-57; *F.C.B. v. Italy*, заява № 12151/86, п. 33; *Kaya v. Austria*, заява № 54698/00, п. 28) також виходить із того, що призначення змагальності процесу спрямоване не унеможливлення впливу на суд доказів, які одна зі сторін не змогла оцінити та навести свої міркування (сторони повинні мати можливість знайомитися з усіма пред'явленими доказами й зауваженнями, отримувати копії документів); у кожній справі судом мають бути з'ясовані всі обставини, але, при цьому суд досліджує докази та пояснення, які подані сторонами або іншими суб'єктами лише в межах судового процесу.

У справі *Ferreira Alves (№ 3) v. Portugal*, № 25053/05, п. 35-43), яка стосувалася батьківських прав (права контакту з неповнолітньою дитиною), суд встановив порушення п. 1 ст. 6 Конвенції з огляду незабезпечення державою в цьому судовому провадженні дотримання принципу змагальності. Суд виходив із того, що концепція справедливого судового розгляду в аспекті дотримання принципу змагальності, передбачає право сторін судового розгляду знати і коментувати всі подані докази або подані пояснення, які мають суттєве значення та впливають на рішення суду таким чином, який може бути несприятливим для будь-якої із сторін; право на змагальний процес для цілей пункту 1 статті 6 Конвенції, як витлумачено судовою практикою, у принципі означає можливість учасників мати відповідні знання та коментувати всі надані докази чи зауваження з метою впливу на рішення суду, подані навіть незалежним членом національної юридичної служби; лише сторони спору можуть правильно вирішити, чи вимагає документ зауваження, хоча можна уявити виняткові обставини, коли деякі документи із матеріалів справи не можуть бути розголошені сторонам, оскільки, наприклад, вони є конфіденційними або пов'язані з державною безпекою.

В аспекті доказів, що містять інформацію з обмеженим доступом, Судом сформовано такі підходи: необхідно надавати доступ до матеріалів, що мають «життєво важливе» значення для результату справи; доступ до менш важливих доказів може бути обмежено («*МакМайкл проти Сполученого Королівства*» (*McMichael v. the United Kingdom*), заява № 16424/90, п. 78-82); труднощі, що постають для сторони захисту у зв'язку з нерозголошенням, повинні бути належним чином компенсовані процедурами, яких дотримуються судові органи («*Фіт проти Сполученого Королівства*» (*Fitt v. the United Kingdom*), заява № 29777/96, п. 45-46); ці процедури можуть передбачати надання стороні захисту короткий виклад нерозкритих доказів

(«Ботме та Аламі проти Сполученого Королівства» (Botmeh та Alami v.the United Kingdom), заява № 15187/03, п. 42-45).

Висновки. Принцип змагальності прийнято розглядати як основоположний компонент концепції «справедливого судового розгляду» в розумінні пункту 1 статті 6 Конвенції, що також містить споріднені принципи рівності сторін у процесі та принцип ефективної участі. При цьому всі зазначені принципи однаковою мірою, з урахуванням деяких процедурних відмінностей, стосуються як цивільних, так і кримінальних проваджень.

Конкуренція двох принципів змагальності та дотримання розумних строків розгляду справи має вирішуватися шляхом пошуку справедливого балансу між сутнісними та часовими вимогами для суду забезпечити справедливий і публічний розгляд справи впродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом. Базовим у цьому аспекті є підхід, згідно з яким бажання зекономити час і прискорити провадження не обґрунтовує невиконання такого фундаментального принципу, як право на змагальні провадження. При цьому, за необхідності отримати належні докази, суд має відкласти розгляд справи, оскільки сторонам повинна бути надана можливість повідомити про будь-які докази, необхідні для успіху їх справи. Питання допустимості доказів, встановлення фактичних обставин, а також способів їх оцінки є компетенцією національних судів, якщо тільки не порушено прав та свобод, захищених Конвенцією, зокрема, докази є незаконно отриманими (відповідно до прецедентної практики Європейського Суду з прав людини вимога справедливості судового розгляду включає дослідження способу, у який було отримано та представлено докази). Змагальність процесу спрямована, у першу чергу, на з'ясування всіх обставин справи шляхом дослідження судом поданих доказів (пояснень) сторонами або іншими суб'єктами, але лише в межах судового процесу. Крім того, принцип змагальності має на меті унеможливлення впливу на суд доказів, які одна зі сторін в силу об'єктивних та суб'єктивних причин не змогла оцінити та юридично обґрунтовано навести свої міркування.

Принцип змагальності судового провадження охоплює собою право особи, крім можливості подавати власні докази, знати про існування всіх представлених доказів та пояснень іншими учасниками справи (у тому числі наданих незалежним представником національних юридичних послуг), оскільки вони можуть вплинути на рішення суду, мати можливість знайомитися з матеріалами справи та робити з них копії, а також володіти відповідними знаннями (залучати професійного представника) та змогу коментувати представлені докази та пояснення в належній формі та у встановлений час. Це однаковою мірою стосується і справ, що розглядаються в Конституційному суді, а також у касаційному суді, зокрема під час прийняття рішення про відмову в розгляді касаційної скарги через її неприйнятність.

За загальним правилом, лише сторони спору можуть правильно (об'єктивно) вирішити, чи вимагає документ ознайомлення з ним та надання

до нього коментарів або зауваження. Існують виняткові обставини, за яких деякі документи із матеріалів судової справи не можуть бути розголошені сторонам, оскільки вони містять інформацію з обмеженим доступом (наприклад, пов'язані з державною таємницею). У такій ситуації доступ до матеріалів, що мають «життєво важливе» значення для результату справи, не може бути обмеженим; труднощі, що постають для сторони захисту у зв'язку з нерозголошенням, повинні бути належним чином компенсовані процедурами, яких дотримуються судові органи, зокрема, можливістю особи ознайомитися з коротким викладом нерозкритих доказів.

Використані джерела:

1. Берназюк Я. О. Міжнародні стандарти дотримання принципу змагальності в судовому процесі. *Судово-юридична газета*. 2019. URL : <https://sud.ua/ru/news/blog/149910-mizhnarodni-standarti-dotrimannya-printsipu-zmagalnosti-v-sudovomu-protsesi>.
2. Берназюк Я. О. Конституційний принцип рівності та його особливості в адміністративному судочинстві. *Судово - юридична газета*. 2019. URL : <https://sud.ua/ru/news/blog/143839-konstitutsiyniy-printsip-rivnosti-ta-yogo-osoblivosti-v-administrativnomu-sudochinstvi>.
3. Будь О. А. Щодо характеристики принципу змагальності в адміністративному судочинстві. *Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених*. 2018. С. 34-37.
4. Гентош Р. Є. Диспозитивність – міжгалузевий принцип процесуального права. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*, 2018. Вип. 52. Т. 1. С. 13-17.
5. Гімон М. М. Реалізація права на справедливий суд в адміністративному судочинстві України: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». 2018. 22 с.
6. Корецький І., Братель С. Місце процесуальної практики Європейського суду з прав людини в адміністративному судочинстві. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 4. С. 114-119.
7. Мілієнко О. А. Принципи адміністративного судочинства та їх класифікація. *Право і суспільство*. 2016. № 2. С. 132-139.
8. Притула А. М. Змагальність у кримінальному процесі як передумова справедливого суду. *Юридична наука*. 2014. № 8. С. 117-122.
9. Ткачук О. С. Класифікація елементів права на справедливий суд: національна теорія та практика Європейського Суду з прав людини. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2016. Вип. 1. С. 71-77.
10. Шевчук М. І. Визнання доказів недопустимими: право суду чи його обов'язок? *Право і суспільство*. 2017. № 4. Ч. 2. С. 207-215.
11. Нестерович В. Ф. Органи судової влади як об'єкти лобіювання в Україні – виклик національній правовій системі. *Вісник Верховного Суду України*. 2010. № 3. С. 38-42.
12. Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: міжнародний документ від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
13. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80>.

14. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 № 2747-IV в ред. Закону від 03.10.2017 № 2147-VIII. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>.

15. Нестерович В. Ф. Лобіювання в органах судової влади США як феномен американського конституціоналізму. *Судова практика*. 2010. № 9-10. С. 26-35.

16. Господарський процесуальний кодекс України: Кодекс України від 06.11.1991 № 1798-XII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12>.

17. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>.

18. Нестерович В. Ф. Практикум з Конституційного права України. Київ: Видавництво Ліра-К, 2018. 640 с.

19. Магрело М. Автономна концепція поняття «суд» як основа інституту справедливого суду. *Вісник Академії адвокатури України*. 2013. № 2. С. 70-77.

20. Городовенко В. Змагальність як вихідний принцип судової влади. *Вісник Академії правових наук України*. 2012. № 2. С. 202-215.

References:

1. Bernazyuk, Ya. O. (2019) Mizhnarodni standarti dotrimannya printsipu zmagalnosti v sudovomu protsesi. *Sudovo-yuridichna gazeta - Judicial newspaper*. URL: <https://sud.ua/ru/news/blog/149910mizhnarodni-standarti-dotrimannya-printsip-u-zmagalnosti-v-sudovomu-protsesi>. [in Ukrainian].

2. Bernazyuk, Ya. O. (2019) Konstitutsiyniy printsip rivnosti ta yogo osoblivosti v admInIstrativnomu sudochinstvi. *Sudovo-yuridichna gazeta - Judicial newspaper*. URL: <https://sud.ua/ru/news/blog/143839-konstitutsiyniy-printsip-rivnosti-ta-yogo-osoblivosti-v-administrativnomu-sudochinstvi>. [in Ukrainian].

3. Bud, O. A. (2018) Schodo karakteristik printsipu zmagalnosti v admInIstrativnomu sudochinstvi. *Aktualni problemi suchasnoyi nauki v doslidzhennyah molodih uchenih*, 34-37. [in Ukrainian].

4. Gentosh, R. E. (2018) DispozitivnIst – mIzghaluzeviy printsip protsesualnogo prava. *Naukoviy vIisnik Uzhgorodskogo natsionalnogo unIversitetu - Scientific Bulletin of Uzhgorod National University, issue 52. Vol. 1*, 13-17. [in Ukrainian].

5. GImon, M. M. (2018). ReallzatsIya prava na spravedliviy sud v admInIstrativnomu sudochinstvi Ukrayiny. *Extended abstract of candidate's. N.p.*, 22. [in Ukrainian].

6. Koretskiy, I., Bratel, S. (2017) MIstse protsesualnoyi praktiki Evropeyskogo sudu z prav lyudini v admInIstrativnomu sudochinstvi. *IdpriEmnitstvo. Gospodarstvo I pravo - State and law*, 4, 114-119. [in Ukrainian].

7. Milienko, O. A. (2016) Printsipi admInIstrativnogo sudochinstva ta Yih klasifIkatsIya. *Pravo I susplIstvo - Law and Society*, 2, 132-139. [in Ukrainian].

8. Pritula, A. M. (2014) ZmagalnIst u kriminalnomu protsesi yak peredumova spravedlivogo sudu. *Yuridichna nauka - Legal Science*, 8, 117-122. [in Ukrainian].

9. Tkachuk, O. S. (2016). KlasifIkatsIya elementIv prava na spravedliviy sud: natsionalna teorIya ta praktika Evropeyskogo Sudu z prav lyudini. *Prikarpatkiy yuridichniy vIisnik - Carpathian Legal Bulletin, issue 1*, 71-77. [in Ukrainian].

10. Shevchuk, M. I. (2017). Voznannya dokazIv nedopustimimi: pravo sudu chi yogo obov'yazok? *Pravo I susplIstvo - Law and Society*, 4, issue 2, 207-215. [in Ukrainian].

11. Nesterovych, V. F. (2010) Orhany sudovoyi vlady yak obyekty lobiyuvannya v Ukrayini – vyklyk natsional'niy pravoviy systemi. *Visnyk Verkhovnoho Sudu Ukrayiny - Bulletin of the Supreme Court of Ukraine*, 3, 38-42. [in Ukrainian].

12. KonventsIYi pro zahist prav lyudini I osnovopolozhnih svobod: mIzhnarodniy document vId 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 [in Ukrainian].

13. KonstitutsIya UkraYini: Zakon UkraYini vId 28.06.1996 № 254k/96-VR. (1996) URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr>. [in Ukrainian].

14. Kodeks admInIstrativnogo sudochinstva UkraYini: Zakon UkraYini vId 06.07.2005 # 2747-IV v red. Zakonu vId 03.10.2017 № 2147-VIII. (2005) URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>. [in Ukrainian].

15. Nesterovych, V. F. (2010) Lobiyuvannya v orhanakh sudovoyi vlady SHA yak fenomen amerykans'koho konstytutsionalizmu. *Sudova praktyka - Judicial practice*, 9-10, 26-35. [in Ukrainian].

16. Gospodarskiy protsesualniy kodeks UkraYini: Kodeks UkraYini vId 06.11.1991# 1798- XII. (1991) URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12>. [in Ukrainian].

17. TsivIlniy protsesualniy kodeks UkraYini: Zakon UkraYini vId 18.03.2004 # 1618-IV. (2004) URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>. [in Ukrainian].

18. Nesterovych, V. F. (2018) Praktykum z Konstytutsiynoho prava Ukrayiny. Kyiv: Vydavnytstvo Lira-K. [in Ukrainian].

19. Magrelo, M. (2013) Avtonomna kontseptsIya ponyattya «sud» yak osnova Institutu spravedlivogo sudu. *VIsnik Akademiyi advokaturi Ukrayini - Bulletin of the Academy of Advocates of Ukraine*, 2 (27), 70-77. [in Ukrainian].

20. Gorodovenko, V. (2012) ZmagalnIst yak vihIdniy printsip sudovoYi vladi. *VIsnik Akademiyi pravovih nauk UkraYini - Bulletin of the Academy of Law Sciences of Ukraine*, 2, 202-215. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 04.07.2019

Берназюк Я. А.,

доктор юридических наук,
Заслуженный юрист Украины,
профессор кафедры конституционного
и международного права Таврического национального
университета имени В. И. Вернадского
(г. Киев, Украина)

ПРИНЦИП СОСТЯЗАТЕЛЬНОСТИ СУДЕБНОГО ПРОЦЕССА КАК СОСТАВЛЯЮЩАЯ ПРАВА НА СПРАВЕДЛИВОЕ СУДЕБНОЕ РАЗБИРАТЕЛЬСТВО

Статья посвящена раскрытию правовой природы принципа состязательности судебного процесса. Обосновано, что принцип состязательности является неотъемлемой составляющей права на справедливое судебное разбирательство. Исследовано практику применения принципа состязательности в решениях Европейского суда по правам человека и национальных судах Украины. Сделан вывод, что принцип состязательности рассматривается как основополагающий компонент концепции «справедливого судебного разбирательства» в понимании пункта 1 статьи 6 Конвенции, а также

включает родственные принципы равенства сторон в процессе и принцип эффективного участия.

Ключевые слова: принцип состязательности, судебный процесс, судебное разбирательство, справедливое судопроизводство.

Bernaziuk J.,

Doctor of Laws,

Honored Lawyer of Ukraine,

Professor of the Department of Constitutional
and International Law of Tavrida National

University named after V. Vernadsky

(Kyiv, Ukraine)

THE PRINCIPLE OF ADVERSARIAL PROCEEDINGS AS PART OF THE RIGHT TO A FAIR TRIAL

The article deals with the disclosure of the legal nature of the principle of adversarial litigation. It is justified that the principle of competitiveness is an integral part of the right to a fair trial. The practice of applying the principle of competition in the decisions of the European Court of Human Rights and the national courts of Ukraine is investigated. International standards in the field of justice pay considerable attention to the issue of adherence to the principle of adversarial litigation and, first of all, assume that adherence to this principle is a necessary prerequisite for the adoption of a judgment by the parties and the public.

It is concluded that the principle of competitiveness has been regarded as a fundamental component of the concept of "fair trial" within the meaning of Article 6 § 1 of the Convention, which also includes the related principles of equality of arms and the principle of effective participation.

It is established that the principle of competitiveness of court proceedings encompasses the right of a person, in addition to being able to present his own evidence, to know about the existence of all the presented evidence and explanations by other parties to the case (including those provided by an independent representative of national legal services), since they may influence the court's decision. an opportunity to get acquainted with the case files and to make copies of them, as well as to possess relevant knowledge (involve a professional representative) and to be able to comment on the presented evidence and explanations in alanine form and in due time.

It is concluded that, as a general rule, only the parties to the dispute can correctly (objectively) decide whether the document requires reading and commenting. There are exceptional circumstances in which some of the documents in the case file cannot be disclosed to the parties because they contain restricted information (for example, state secrets). In such a situation, access to material of "vital" importance to the outcome of the case cannot be restricted; the difficulties faced by the party in the defense of non-disclosure must be adequately compensated by the procedures followed by the judicial authorities, in particular the ability of the person to familiarize himself with the summary of undisclosed evidence.

Key words: adversarial principle, litigation, trial, fair trial.

DOI <https://doi.org/10.33766/2524-0323.87.26-35>
УДК 342.57

О. Я. Буткова,

аспірантка кафедри державно-правових дисциплін
Луганського державного університету
внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка
(м. Северодонецьк, Україна)

e-mail: kuznetsovalena85@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-0941-1004>

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗДІЙСНЕННЯ ГРОМАДСЬКОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

У статті розкрито конституційно-правові засади здійснення громадської експертизи діяльності Національної поліції України. Зазначено, що першочергово громадська експертиза повинна проводитися щодо діяльності тих органів публічної влади, які користуються найменшою довірою громадськості, та щодо діяльності яких у суспільстві виникає найбільше запитань. Одним із таких органів є Національна поліція України. Визначено зміст та значення громадської експертизи діяльності Національної поліції України.

Ключові слова: громадськість, громадська експертиза, діяльність Національної поліції України, Україна.

Постановка проблеми. Законом України № 580-VIII «Про Національну поліцію» від 02 липня 2015 р. [14] було запроваджено новий курс на покращення взаємодії з громадянським суспільством. Зокрема, новим принципом поліції стало здійснення діяльності в тісній співпраці та взаємодії з населенням, територіальними громадами й громадськими об'єднаннями на засадах партнерства та спрямування на задоволення їхніх потреб. Громадська експертиза діяльності Національної поліції є одним із найефективніших способів взаємодії органів поліції з громадянським суспільством, оскільки саме при проведенні громадської експертизи здійснюється глибокий аналіз та надається оцінка діяльності поліції, спрямованої на задоволення потреб громадськості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження поняття та змісту громадської експертизи діяльності органів публічної влади відбито в працях багатьох українських учених, таких як: А. Балацька [3], Н. Дніпренко [4], Д. Іоненко [5], В. Купрій [2], М. Лациба [1], В. Нестерович [8, 9], О. Орловський [1], П. Макушева [20, 21], Л. Паливода [2], О. Сушко [3], Л. Усаченко [19], О. Хмара [1], Т. Шевченко [3] та інші. Однак, питання громадської експертизи діяльності окремих органів публічної влади, зокрема Національної поліції України, не було достатньо досліджено у вітчизняній юридичній науці.

Формування цілей. Метою цієї статті є розкриття конституційно-правових засад здійснення громадської експертизи діяльності Національної поліції України.

Виклад основного матеріалу. Право громадян брати участь в управлінні державними справами гарантоване статтею 38 Конституції України. Відповідно до статті 5 Основного закону України, носієм суверенітету та єдиним джерелом влади в Україні є народ, який здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування [6].

Народ здійснює владу безпосередньо у формі громадянського суспільства. Одним із інструментів громадянського суспільства є громадський контроль, який виступає своєрідним важелем, що захищає основоположні права людини і громадянина від свавілля органів публічної влади. Відсутність належного громадського контролю може призвести до порушення демократичних принципів та встановлення диктатури органів державної влади, зокрема Національної поліції України.

У науковій літературі виділяють такі функції громадського контролю в публічному управлінні: стеження та спостереження за діяльністю суб'єктів публічного управління з метою визначення суспільної оцінки порушень або небезпеки, обумовленої здійснюваною чи запланованою діяльністю; недопущення відхилень суб'єктів публічного управління від виконання поставлених перед ними завдань, а в разі появи цих відхилень - усунення їх негативних наслідків; здійснення нагляду за станом справ у різних сферах суспільного життя через встановлення відповідності визначеним у державі стандартам, правилам, регламентам; вжиття заходів правового характеру з виявлення та припинення зловживань і порушень чинного законодавства України, законних прав та свобод людини й громадянина з боку органів публічного управління та їх посадових осіб; забезпечення врахування суспільних інтересів під час прийняття рішень суб'єктами публічного управління; оцінка законності й дисципліни в публічному управлінні; підвищення ефективності та результативності публічного управління [17].

Першочергово громадський контроль повинен проводитися щодо діяльності тих органів публічної влади, які користуються найменшою довірою громадськості, та щодо діяльності яких у суспільстві виникає найбільше запитань. Одним із таких органів, з огляду на опитування громадської думки, є Національна поліція України.

У науковій літературі виділяють такі види громадського контролю діяльності Національної поліції України: 1) внутрішньовідомчий громадський контроль, який здійснюється профспілковими організаціями та виступає однією з форм соціально-правового захисту працівників органів внутрішніх справ; 2) зовнішній громадський контроль, який здійснюється громадськими організаціями, засобами масової інформації, а також громадянами України, які не входять до структури Національної поліції України. Однією з форм зовнішнього контролю є громадська експертиза діяльності Національної поліції України; 3) змішаний контроль, який здійснюється одночасно цивільними особами та працівниками Національної поліції України [7]. Таким чином, громадська експертиза діяльності Національної поліції України є однією з форм громадського контролю.

У науковій літературі громадська експертиза діяльності органів публічної влади визначається як «здійснення громадськістю комплексного дослідження у формі аналізу, оцінки та прогнозування результатів діяльності чи бездіяльності органів публічної влади, ефективності прийняття та виконання ними рішень з метою підготовки обґрунтованого експертного висновку з конкретними пропозиціями щодо вирішення суспільно важливих проблем для їх подальшого врахування органами публічної влади у своїй роботі» [8, с. 355].

Громадська експертиза відіграє важливу роль у забезпеченні діяльності органів Національної поліції України та сприяє відкритості та прозорості в діяльності органів державної влади в рамках утвердження демократії участі [9]. За допомогою громадської експертизи органи Національної поліції України отримують додатковий консультативний ресурс, а також волонтерів в особі представників інститутів громадянського суспільства. Усе це потенційно має призвести до покращення якості управлінських рішень, вироблення політики, зорієнтованої на потреби громадян, ефективного використання державних ресурсів та громадської підтримки урядової політики. Саме тому механізм громадської експертизи є обов'язковим елементом правової, демократичної держави з розвиненим громадянським суспільством [5].

У науковій літературі виділяють три завдання громадської експертизи: виявлення положень нормативно-правових актів і проектів нормативно-правових актів, що не відповідають інтересам особи, суспільства, держави; оцінка соціальних, економічних та інших наслідків прийнятих рішень суб'єктів владних повноважень або проектів нормативно-правових актів, а також їх реалізації; розробка експертних пропозицій та рекомендацій [16; с. 112]. Тому проведення громадської експертизи діяльності Національної поліції України та врахування органами поліції експертних висновків сприятиме підвищенню довіри громадськості до правоохоронного органу.

Щодо нормативно-правового регулювання проведення громадської експертизи діяльності Національної поліції України, то Розділ VIII Закону України «Про Національну поліцію» присвячений громадському контролю поліції. Серед форм такого контролю визначено таке: звіт про поліцейську діяльність; прийняття резолюції недовіри керівникам органів поліції; взаємодія між керівниками територіальних органів поліції та представниками органів місцевого самоврядування; спільні проекти з громадськістю; залучення громадськості до розгляду скарг на дії чи бездіяльність поліцейських [14].

Із вищевикладеного вбачається, що в Законі України «Про Національну поліцію» відсутнє посилання на таку форму громадського контролю діяльності органів Національної поліції України, як проведення громадської експертизи. Однак, громадська експертиза як форма громадського контролю Національної поліції України передбачена Законом України «Про національну безпеку України», стаття 10 якого визначає, що громадським об'єднанням, зареєстрованим у встановленому законом порядку, гарантується, відповідно до Конституції і законів України, а також статутних положень, можливість проводити громадську експертизу проектів законів,

рішень, програм, представляти свої висновки і пропозиції для розгляду відповідним державним органам [13].

Процедура проведення громадської експертизи діяльності Національної поліції України визначена Порядком сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України № 976 від 5 листопада 2008 р. (далі – Порядок № 976) [12]. Хоч цей порядок і є загальним щодо усіх органів виконавчої влади, він надає громадськості процедурні гарантії у проведенні громадської експертизи в Національній поліції як органу виконавчої влади України.

У науковій літературі виділяють такі етапи проведення громадської експертизи діяльності організації Національної поліції: підготовчий етап, під час якого здійснюється планування громадської експертизи, визначається об'єкт, предмет, мета експертизи, готується відповідний письмовий запит та подається до відповідного органу влади; «польовий етап», під час якого власне збирається інформація, аналізуються отримані дані, готуються експертні висновки та рекомендації; заключний етап, під час якого розроблені рекомендації спрямовуються до органу влади для розгляду. На цьому ж етапі необхідно проводити моніторинг дотримання всіх процедур органом влади - від розгляду ним пропозицій до оприлюднення результатів такого розгляду; етап моніторингу впровадження органом влади прийнятих ним рекомендацій за результатами експертизи [2, с. 36].

Невід'ємними складовими громадської експертизи Національної поліції України є суб'єкт, об'єкт, предмет та мета. Суб'єкт громадської експертизи – це той, хто проводиться експертизу. Відповідно до положень Порядку № 976, суб'єктами громадської експертизи є інститути громадянського суспільства та громадські ради. Поняття інститутів громадянського суспільства визначено Порядком № 976, під якими слід розуміти громадські об'єднання, професійні спілки та їх об'єднання, організації, органи самоорганізації населення, недержавні засоби масової інформації та інші невідприємницькі товариства й установи, легалізовані відповідно до законодавства [12].

Варто звернути увагу, що вище перелічені інститути громадянського суспільства мають бути діючими та зареєстрованими в порядку, визначеному Законом України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань». Інститути громадянського суспільства, які не зареєстровані в належному порядку або діяльність яких припинена, не можуть бути суб'єктами громадської експертизи діяльності Національної поліції України.

Іншими суб'єктами громадської експертизи є громадські ради, які є консультативно-дорадчими органами, що створені при органах публічної влади. Зокрема, при Міністерстві внутрішніх справ діє Громадська рада, яка є тимчасовим консультативно-дорадчим органом, утвореним для сприяння участі громадськості у формуванні та реалізації завдань органів внутрішніх справ. Відповідно до Положення про Громадську раду при Міністерстві внутрішніх справ України, затвердженого Наказом Міністерства внутрішніх справ України № 927 від 15.11.2017 р., громадська рада, відповідно до

покладених на неї завдань, проводить, відповідно до законодавства, громадську експертизу діяльності МВС та громадську антикорупційну експертизу нормативно-правових актів та проектів нормативно-правових актів, які розробляє МВС. Крім цього, Громадська рада наділена правом утворювати постійні та тимчасові робочі органи (правління, секретаріат, комітети, комісії, експертні та робочі групи тощо) [10].

Користуючись таким правом, Громадською радою при Міністерстві внутрішніх справ України було утворено Робочі групи по співпраці і взаємодії громадськості з органами, що координуються Міністром внутрішніх справ. Відтак, в обласних управліннях Національної поліції України діють робочі групи, які є тимчасовим консультативно-дорадчим формуванням, утвореним для залучення громадськості до громадського контролю та моніторингу діяльності управлінь в областях. Одним із завдань таких груп є участь у проведенні, відповідно до законодавства, громадської експертизи діяльності органів Національної поліції в областях та громадської антикорупційної експертизи нормативно-правових актів та проектів нормативно-правових актів, які розробляють ці підрозділи [11].

Щодо формування експертної групи для проведення громадської експертизи діяльності органів Національної поліції України, то суб'єктам експертизи варто звернути увагу, що на органи Національної поліції України покладено багато завдань та функцій; діяльність цих органів регулюється великою кількістю нормативно-правових актів. У зв'язку з цим, залежно від предмету дослідження для проведення громадської експертизи діяльності органів Національної поліції України, необхідно залучати спеціалістів у певній галузі знань.

Об'єктом громадської експертизи прийнято вважати органи публічної влади, стосовно діяльності якої проводиться експертиза. Об'єктом громадської експертизи діяльності Національної поліції України є центральні органи управління поліції та територіальні органи поліції. Система, структура та склад органів поліції визначаються законодавством. Громадська експертиза може проводитися як у діяльності окремо структурного підрозділу, так і в діяльності органу поліції в цілому. З приводу мети громадської експертизи діяльності органів Національної поліції України, то в широкому розумінні нею є підвищення ефективності державної політики через урахування думки громадськості щодо проблем та причин, які їх породжують, шляхів їх вирішення [4]. У вузькому розумінні метою конкретної громадської експертизи діяльності органів Національної поліції України є коло та зміст питань, відповідь на які необхідно отримати в ході проведення такої експертизи [2, с. 38].

Предметом громадської експертизи є конкретно визначена дія чи бездіяльність, певні рішення органів Національної поліції України, які підлягають оцінці, наприклад: проекти актів органів Національної поліції України та їх посадових осіб з питань, що стосуються дотримання прав, свобод і законних інтересів людини і громадянина; стан виконання органами Національної поліції України та їх посадовими особами законодавства України; стан виконання органами Національної поліції України та їх

посадовими на особами державних та місцевих програм, що фінансуються за рахунок бюджетних коштів; діяльність посадових осіб органів Національної поліції України щодо виконання ними своїх посадових обов'язків; інша діяльність органів Національної поліції України та їх посадових осіб, пов'язана з виконанням функцій держави [1, с. 13-14].

При проведенні громадської експертизи діяльності Національної поліції України важливо використовувати такі методи дослідження, які дозволять отримати найкращий результат. У науковій літературі виділяють такі методи проведення громадської експертизи: метод експертних оцінок; метод експертних інтерв'ю; метод фокус-груп; метод «круглого столу»; метод мозкового штурму; метод ситуативного аналізу; метод опису сценаріїв розвитку ситуації; метод «Делфі»; метод формалізованого опитування експертів; метод контент-аналізу та інші [19]. За результатами громадської експертизи інститути громадянського суспільства, громадські ради готують експертні пропозиції з обґрунтованою оцінкою діяльності органів Національної поліції України та пропозиціями щодо розв'язання суспільно значущих проблем та підвищення ефективності діяльності органу виконавчої влади. Проведення громадської експертизи діяльності органів публічної влади як у зарубіжному, так і в українському досвіді, досить часто супроводжуються направленням інститутами громадянського суспільства, щодо яких проводиться громадська експертиза [15; 18].

Порядком № 976 на органи Національної поліції України після надходження експертних пропозицій покладено такий обов'язок: 1) протягом 7 робочих днів розмістити пропозиції на власному вебсайті; 2) протягом 14 робочих днів розглянути кандидатуру ініціатора за участю представників громадської експертизи; 3) розробити й затвердити за результатами розгляду експертних пропозицій заходи, спрямовані на їх реалізацію; 4) протягом 10 робочих днів після їх розгляду подати ініціатору громадської експертизи письмову відповідь про результати розгляду експертних пропозицій, а також заходи, спрямовані на їх реалізацію, з одночасним розміщенням відповідної інформації на власному веб-сайті [12].

Таким чином, після підготовки експертних пропозицій діяльність інститутів громадянського суспільства та громадських рад щодо проведення експертизи не закінчується, оскільки реальність впровадження пропозицій громадської експертизи на практиці залежить від максимальної ініціативності та цілеспрямованості інституту громадянського суспільства. Подальший систематичний моніторинг та аналіз дій органу влади дозволить прослідкувати результативність обіцянок владної структури [3, с. 19].

Висновки. Громадянське суспільство здійснює владу безпосередньо шляхом проведення громадської експертизи діяльності Національної поліції України. Невід'ємними складовими громадської експертизи Національної поліції України є суб'єкт, об'єкт, предмет та мета. Проведення громадської експертизи діяльності Національної поліції України та врахування органами поліції експертних пропозицій сприятиме підвищення довіри громадськості до поліції як правоохоронного органу, який покликаний забезпечувати публічну безпеку та стояти на захисті прав і свобод людей.

Використані джерела:

1. Громадська експертиза діяльності органів виконавчої влади: крок за кроком / М. Ладиба, О. Хмара, О. Орловський; Укр. незалеж. центр політ. дослідж. К.: Агентство «Україна», 2010. 96 с.
2. Громадська експертиза та громадський моніторинг діяльності органів влади : навч. пос. / Купрій В., Паливода Л. К. : Макрос, 2011. 200 с.
3. Громадська експертиза: теоретичні та практичні аспекти / Балацька Анна, Сушко Ольга, Шевченко Тарас. К., Тютюкін. 2011. 120 с.
4. Дніпренко Н. К. Громадський моніторинг, громадська експертиза та громадський контроль: функціональний аналіз і європейські традиції застосування. *Державне управління: теорія та практика: електронне наукове фахове видання*. 2012. № 1. URL: <http://academy.gov.ua/ej/ej15/txts/12DNKETZ.pdf>.
5. Іоненко Д. Громадська експертиза як засіб контролю правоохоронних органів громадянським суспільством. *Науковий вісник Ужгородського університету: Серія Політологія. Соціологія. Філософія*. Видавництво УжНУ «Говерла», 2010. Вип. 15. С. 30-34.
6. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
7. Музичук О. М. Проблеми розвитку громадянського контролю за діяльністю органів внутрішніх справ. *Форум права*. 2007. № 2. С. 158-163.
8. Нестерович В. Ф. Конституційно-правові засади впливу громадськості на прийняття нормативно-правових актів: зарубіжний та український досвід: Дис.... доктора юрид. наук: 12.00.02 / ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка. Суми, 2015. 456 с.
9. Нестерович В. Ф. Принципи відкритості та прозорості у діяльності органів державної влади як важлива передумова для утвердження демократії участі. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2016. № 4. С. 67-78.
10. Положення про Громадську раду при Міністерстві внутрішніх справ України затвердженого Наказом Міністерства внутрішніх справ України від 15.11.2017 № 927 URL: https://mvs.gov.ua/ua/pages/POLOZHENNYA_.htm/.
11. Положення про Робочі групи по співпраці і взаємодії громадськості з органами, що координуються Міністром внутрішніх справ України в областях та м. Києві URL: https://mvs.gov.ua/ua/pages/532_Regionalni_robochi_grupi.htm/.
12. Порядок сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 5 листопада 2008 р. N 976. *Офіційний вісник України*. 2008. № 86. Ст. 2889.
13. Про національну безпеку України: закон України від 21 червня 2018 р. № 2469-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 31. Ст. 241.
14. Про Національну поліцію: закон України від 02 липня 2015 р. № 580-VIII. *Офіційний вісник України*. 2015. № 63. Ст. 2075.
15. Нестерович В. Ф. Інституційне утвердження електронних петицій в Україні у контексті зарубіжного досвіду. *Віче*. 2015. № 22. С. 18-23.
16. Теоретико-правові засади громадського контролю за діяльністю органів державної влади: монографія / Л. Р. Наливайко, О. В. Савченко. К.: «ХайТек Прес», 2017. 276 с.
17. Сківський І. О. Окремі складові механізму громадського контролю у сфері публічного управління (принципи, мета, завдання та функції) та їх теоретико-правовий аналіз. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2015. Вип. 34(2). С. 132-135.

18. Нестерович В. Ф. Петиційна форма впливу громадськості на прийняття нормативно-правових актів у США. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2014. № 3. С. 96-102.

19. Усаченко Л. М. Громадська експертиза рішень органів державної влади як форма громадського контролю. *Актуальні проблеми державного управління*. 2009. № 2. С. 430-434.

20. Макушев П. В., Сибіряков С. О. Громадянська та правова культури як соціокультурний фактор у формуванні системи стримувань і противаг в умовах побудови громадянського суспільства. *Право і суспільство*. 2006. № 3. С. 31-37.

21. Макушев П. В., Сибірякова М. В. Шляхи формування антикорупційної громадянської свідомості як чинник мережевого суспільства. *Право і суспільство*. 2010. № 3. С. 88-96.

References:

1. Hromadska expertyza diialnosti organiv vykonavchoi vlady: krok za krokom (2010) M. Latsyba, O. Khmara, O. Orlovskiy (Eds.); Ukr. nezalezh. tsentr polit. doslidzh. Kyiv.: Ahenstvo «Ukraina». [in Ukrainian].

2. Gromadska expertyza ta hromadskiy monitorynh diialnosti orhaniv vlady. (2011) Kuprii, V., Palyvoda, L. (Eds.) Kyiv: Makros. [in Ukrainian].

3. Hromadska ekspertyza eoretychni ta praktychni aspekty. (2011) Balatska Anna Sushko, Olha Shevchenko Taras. (Eds.) K., Tiutiukin. [in Ukrainian].

4. Dniprenko, N. K. (2012) Hromadskiy monitorynh hromadska ekspertyza ta hromadskiy kontrol funktsionalnyi analiz i yevropeiskii tradytsii zastosuvannia *Derzhavne upravlinnia teoriia ta praktyka elektronne naukove fakhove vydannia - Public Administration theory and practice an electronic scientific professional edition*, 1. N. p. URL: <http://academy.gov.ua/ej/ej15/bts/12DNKETZ.pdf>. [in Ukrainian].

5. Ionenko, D. (2010) Hromadska ekspertyza yak zasib kontroliu pravookhoronnykh orhaniv hromadianskym suspilstvom. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu - Uzhgorod University Scientific Bulletin*. Vydavnytstvo UzhNU «Hoverla», 15, 30–34. [in Ukrainian].

6. Konstytutsiya Ukrainy: pryynyata na p" yaty sesiyi Verkhovnoyi Rady Ukrainy 28 chervnya 1996 roku (1996) *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy - Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 30, art. 141. [in Ukrainian].

7. Muzychuk, O. M. (2007) Problemy rozvytku hromadianskoho kontroliu za diialnistiu orhaniv vnutrishnikh sprav. *Forum Prava - The forum is right*, 2, 158-163. [in Ukrainian].

8. Nesterovych, V. F. (2015) Konstytutsiyno-pravovi zasady vplyvu hromads' kosti na pryynyattya normatyvno-pravovykh aktiv. *Doctor's thesis*. LDUVS im. E. O. Didorenka. Sumy. [in Ukrainian].

9. Nesterovych, V. F. (2016) Pryntsypy vidkrytosti ta prozorosti u diialnosti orhaniv derzhavnoi vlady yak vazhlyva peredumova dlia utverdzhennia demokratiï uchasti. *Filosofski ta metodolohichni problemy prava - Philosophical and methodological problems of law*, 4, 67-78. [in Ukrainian].

10. Polozhennia pro Hromadsku radu pry Ministerstvi vnutrishnikh sprav Ukrainy zatverdzenoho Nakazom Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy vid 15.11.2017 № 927 (2017) N. p. URL: <https://mvs.gov.ua/ua/pages/POLOZHENNYA.ht/> [in Ukrainian].

11. Polozhennia pro Robochi hrupy po spivpratsi i vzaïemodii hromadskosti z orhanamy shcho koordynuiutsia Ministrom vnutrishnikh sprav Ukrainy v oblastiakh ta m. Kyievi. N. d. N. p. URL: https://mvs.gov.ua/ua/pages/532_Regionalni_robochi_grupi.ht m/. [in Ukrainian].

12. Poriadok spryannia povedenniu hromadskoi ekspertyzy diialnosti orhaniv vykonavchoi vlady zatverdzenoho Postanovoiu Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 5 lystopada 2008 r. N 976 (2008) *Ofitsiyni visnyk Ukrainy - Official Bulletin of Ukraine*, 86, art. 2889. [in Ukrainian].

13. Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy zakon Ukrainy vid 21 chervnia 2018 r. № 2469-VIII. (2018) *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy - Bulletin of the Ministry of Justice of Ukraine*, 31, art. 241. [in Ukrainian].

14. Pro Natsionalnu politsiiu: zakon Ukrainy vid 02 lypnia 2015 r. № 580-VIII (2015) *Ofitsiyni visnyk Ukrainy - Official Bulletin of Ukraine*, 63, art. 2075. [in Ukrainian].

15. Nesterovych, V. F. (2015) Instytutysyne utverdzhenhya elektronnykh petytsiy v Ukraini u konteksti zarubizhnogo dosvidu. *Viche*, 22, 18-23. [in Ukrainian].

16. Teoretyko-pravovi zasady hromadskoho kontroliu za diialnistiu orhaniv derzhavnoi vlady. (2017) L. R. Nalyvaiko, O. V. Savchenko. (Eds.) K.: «KhaiTekPres». [in Ukrainian].

17. Skvirskiy, I. O. Okremi skladovi mekhanizmu hromadskoho kontroliu u sferi publichnogo upravlinnia (pryntsyipy, meta, zavdannia ta funktsii) ta yikh teoretyko-pravovyi analiz. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu - Uzhgorod University Scientific Bulletin*. Seria: Pravo, isse 34(2), 132-135. [in Ukrainian].

18. Nesterovych V. F. (2014) Petytsiyna forma vplyvu hromads' kosti na pryynyattya normatyvno-pravovykh aktiv u SShA. *Byuletyn' Ministerstva yustytitsiyi Ukrayiny - Bulletin of the Ministry of Justice of Ukraine*, 3, 96-102. [in Ukrainian].

19. Usachenko, L. M. (2009) Hromadska ekspertyza rishen orhaniv derzhavnoi vlady yak forma hromadskoho kontroliu. *Aktualni problemy derzhaonoho upravlinnia - Actual problems of public administration*, 2, 430-434. [in Ukrainian].

20. Makushev, P. V., Sybiryakov, S. O. (2006) Hromadyans' ka ta pravova kul' tury yak sotsiokul' turnyy faktor u formuvanni systemy strymuvan' i protyvah v umovakh pobudovy hromadyans' koho suspil' stva. *Pravo i suspil' stvo - Law and society*, 3, 31-37. [in Ukrainian].

21. Makushev, P. V., Sybiryakova, M. V. (2010) Shlyakhy formuvannya antykoruptsiynoyi hromadyans' koyi svidomosti yak chynnyk merezhevoho suspil' stva. *Pravo i suspil' stvo - Law and society*, 3, 88-96. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 22.09.2019

Буткова Е. Я.,

аспирант кафедри государственно-правовых дисциплин
Луганского государственного университета
внутренних дел имени Э. А. Дидоренко
(г. Северодонецк, Украина)

КОНСТИТУЦИОННО-ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ ОБЩЕСТВЕННОЙ ЭКСПЕРТИЗЫ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ НАЦИОНАЛЬНОЙ ПОЛИЦИИ УКРАИНЫ

В статье раскрыто конституционно-правовые основы осуществления общественной экспертизы деятельности Национальной полиции Украины. Отмечено, что в первую очередь общественная экспертиза должна проводиться по деятельности тех органов публичной власти, которые пользуются

наименьшей доверием общественности и о деятельности, которых в обществе возникает больше всего вопросов. Одним из таких органов является Национальная полиция Украина. Определено содержание и значение общественной экспертизы деятельности Национальной полиции Украины.

Ключевые слова: общественность, общественная экспертиза, деятельность Национальной полиции Украины, Украина.

Butkova O.,

Graduate student of the Department of State-Legal disciplines,
Lugansk State University of Internal Affairs
named after E. O. Didorenko
(Sievierodonetsk, Ukraine)

CONSTITUTIONAL AND LEGAL GROUNDS OF PUBLIC EXPERTISE OF THE ACTIVITIES OF NATIONAL POLICE OF UKRAINE

The article describes the constitutional and legal grounds of public expertise of the activities of the National police of Ukraine. It is pointed out that, first of all, public expertise should be conducted of the activities of those public authorities, which enjoy the least public trust and about which activities in society are most asked questions. National police of Ukraine is one of the public authorities which enjoy the least public trust. The article describes the content and importance of public expertise of the activities of the National Police of Ukraine.

Public control is one of the tools of civil society. Public control protects fundamental human and citizen rights from the arbitrariness of public authorities. Lack of proper public control can violate democratic principles and establish dictatorship of public authorities

Civil society exercises power directly through public expertise of the activities of the National police of Ukraine. Subject, object, and purpose are the essential components of the public expertise of the National Police of Ukraine. Public expertise of the activities of the National Police of Ukraine and taking into account expert proposals by the police will help to increase public confidence in the law enforcement agency.

According to the results of public exercises, civil society institutes and public councils prepare expert proposals. Expert proposals include a sound assessment of the activities of the National Police of Ukraine and proposals for solving socially significant problems and improving the effectiveness of the activity of the executive power.

The principle of the police is to work in close cooperation and interaction with the public, territorial communities and public associations on the basis of partnership and aimed at meeting their needs. Police and public relations are based on partnerships. Public exercise of the activities of the National Police is one of the most effective ways of interaction of police bodies with civil society, because public exercise provides a thorough analysis and evaluation of police activity.

Key words: public, public expertise, activities of the National Police of Ukraine, Ukraine.

DOI <https://doi.org/10.33766/2524-0323.87.36-49>
УДК 340.5:347.921

У. Б. Воробель,
магістр права, випускниця стипендіальної
програми імені Лейна Кірккланда
університету імені Адама Міцкевича в Познані
(м. Познань, Республіка Польща)
e-mail: lana.worobel@gmail.com

 <http://orcid.org/0000-0003-0480-5394>

ІНСТИТУТ «AMICUS CURIAE» В ПРАВІ ДЕРЖАВ РОМАНО-ГЕРМАНСЬКОЇ ПРАВОВОЇ СІМ'Ї

Стаття присвячена дослідженню формування та розвитку інституту експерта з питань права, а також особливості його законодавчого регулювання та функціонування в праві держав романо-германської правової сім'ї, зокрема в таких державах, як Франція, Німеччина, Польща, Бразилія та Мексика.

Встановлено, що нині *amicus curiae* – це суб'єкт, котрий не бере участі в судовому процесі в якості сторони, однак володіє виключними юридичними або професійними знаннями з важливої теми, яка має місце в конкретній справі, та пропонує увазі суду певну думку, позицію з того чи іншого питання, що сприяє обґрунтуванню судом своїх мотивів у прийнятті рішення в конкретній, як правило, складній правовій ситуації.

Ключові слова: учасник судового процесу, експерт з питань права, *amicus curiae*, друг суду, висновок, цивільне судочинство.

Постановка проблеми. Між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії та їхніми державами-членами, з іншої сторони, у 2014 році було підписано Угоду про асоціацію [1], положення якої визначають гармонізацію українського законодавства із законодавством ЄС шляхом активного реформування вітчизняного законодавства у сфері судової системи та процесуального законодавства. Кроками до зближення вітчизняного законодавства з європейським стали схвалення Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 рр. [2], прийняття Закону України від 2 червня 2016 р. № 1402-VIII «Про судоустрій і статус суддів» [3], а також зміна процесуального законодавства шляхом прийняття Закону України від 3 жовтня 2017 р. № 2147-VIII «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» [4]. Така реформа процесуального законодавства значним чином вплинула як на уже існуючі інститути цивільного процесуального законодавства, так і ввела низку нових, невідомих йому раніше. Зокрема однією із таких новел Цивільного процесуального кодексу України (надалі – ЦПК України) [5], та й, власне, інших процесуальних кодексів, є участь у справі експерта з питань права. Так, відповідно до ч. 1 ст. 73 ЦПК України, як експерт з питань права може залучатися особа, яка

має науковий ступінь та є визнаним фахівцем у галузі права. Рішення про допуск до участі в справі експерта з питань права та долучення його висновку до матеріалів справи ухвалюється судом.

Висновок експерта в галузі права може бути поданий до суду учасниками справи лише в таких випадках: 1) застосування аналогії закону чи аналогії права; 2) змісту норм іноземного права згідно з їх офіційним або загальноприйнятим тлумаченням, практикою застосування й доктриною у відповідній іноземній державі (ч. 1 ст. 114 ЦПК України). З іншого боку, відповідно до ч. 2 ст. 114 ЦПК України, такий висновок не може містити оцінки доказів, вказівок про достовірність чи недостовірність того чи іншого доказу, не має повідомляти про переваги одних доказів над іншими, про те, яке рішення має бути прийнято за результатами розгляду справи.

Слід зазначити, що як теоретики, так і практики права в цілому позитивно сприйняли введення нового учасника судового процесу, уважаючи, що отримання судами висновку експерта з питань права лише сприятиме збільшенню довіри вітчизняних суддів до іноземного права, а також матиме позитивний вплив на динаміку судової практики в складних випадках застосування норм вітчизняного та зарубіжного законодавства [6, с. 111; 7; 8; 9; 10, с. 99; 11, с. 139; 12; 13].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Експерт із питань права як новий інститут процесуального законодавства викликав жваву дискусію в науковій спільноті. Дослідженню правового статусу цього учасника судового процесу, зокрема його правосуб'єктності, правам та обов'язкам, юридичній відповідальності, а також гарантіям правового статусу, було присвячено чимало уваги на сторінках наукової літератури. Приміром, прямо чи опосередковано він виступав об'єктом наукових досліджень І. А. Бутирської, Д. Д. Лусленника, О. О. Кармази, Н. О. Короткої, Д. В. Кушерець, А. С. Ребриш, Б. Ю. Ребриша, Ю. Ю. Рябченка, В. В. Суліми, С. В. Черноп'ятова, М. М. Шумило, А. С. Штефан та інших. Однак учені, аналізуючи цивільно-правовий статус такої особи, найчастіше обмежувались нормами національного законодавства, залишаючи поза увагою зародження та розвиток цього процесуального інституту, а також його функціонування в законодавстві інших держав, зокрема в праві держав романо-германської правової сім'ї.

Формування цілей. Метою статті є дослідження формування та розвитку інституту експерта з питань права, а також особливості його законодавчого регулювання та функціонування в праві держав романо-германської правової сім'ї, зокрема в таких державах, як Франція, Німеччина, Польща, Бразилія та Мексика.

Виклад основного матеріалу. Інститут участі в справі експерта з питань права має глибоке історичне коріння і відомий ще за часів римського права під назвою «*amicus curiae*» (дослівний переклад з латині – «друг суду»).

Так у римському праві була передбачена можливість скерування судом допоміжного питання у вирішенні справи до третьої особи, що не була стороною в справі, але котра мала ґрунтовні юридичні знання щодо питання, що лежало в її основі. Це було пов'язано з тим, що в судах Римської імперії часто працювали не лише професійні судді, але й люди без

відповідних знань, однак із високим суспільним авторитетом. Окрім цього, потреба останніх у професійній допомозі щодо розгляду та вирішення справи була викликана й динамічним розвитком у цей період самого права. З цих причин римський *iudex* міг консультиватися з *consilium*, котрий складався з юристів з відповідними фаховими знаннями та професійним досвідом, які, у свою чергу, іменувалися «*amici curiae*».

«Друзі суду» надавали суду у відповідному обсязі інформацію з метою полегшення розгляду та належного вирішення справи відповідно до чинного на той час законодавства. Саме суд вирішував, чи в конкретній справі користуватись підтримкою *consilium*. У випадку звернення судом до нього за консультацією члени *consilium* складали юридичний висновок щодо поставленого перед ним питання [14]. Згодом інститут *amicus curiae* був адаптований і в право держав романо-германської правової сім'ї. Так у Франції поняття «*amicus curiae*» вперше з'явилось в судовій справі Апеляційного суду Парижа (*Cour d'Appel de Paris*) у 1988 році. Предметом розгляду була скарга адвоката на розпорядження Ради адвокатів округу *Évry (Île-de-France)*, котрим вона зобов'язала своїх членів-адвокатів надати інформацію щодо кількості працівників юридичної фірми, а також сфери їхньої спеціалізації. З метою встановлення законності цього розпорядження, Апеляційний суд з власної ініціативи своєю постановою від 21 червня 1988 року звернувся до декана Ради адвокатів Парижа (*Bâtonnier de l'ordre des avocats de barreau de Paris*) з проханням узяти участь у судовому засіданні та надати свою оцінку ситуації в статусі *amicus curiae*. Представник протилежної сторони, а саме Ради адвокатів *Évry (Île-de-France)*, оскаржив цю постанову, посилаючись на те, що декан Паризької Ради адвокатів є одночасно і суддею (у дисциплінарних справах Ради адвокатів), і стороною (як голова однієї із Рад адвокатів), у зв'язку з чим, на його думку, він не мав ані права, ані повноважень на оцінювання законності чи незаконності такого розпорядження Ради адвокатів округу *Évry*. Апеляційний суд Парижа 6 липня 1988 року відхилив скаргу, аргументуючи тим, що суд сам вправі вільно обирати спосіб та порядок доступу до відповідної інформації та фахових знань, зокрема, суд має право звертатися до третіх осіб, які не є сторонами в судовому провадженні, з метою аби ці особи висловили свою позицію щодо питань, поставлених судом перед ним. В обґрунтуванні постанови про відхилення скарги представника відповідача суд вперше дав визначення поняттю «*amicus curiae*» та його місце у французькому процесуальному праві, зазначивши, що *amicus curiae* не є ані свідком, ані експертом, а також не підлягає правилам повідомлення про заперечення, передбачених новим Цивільним процесуальним кодексом Франції (*Nouveau Code de Procedure Civile*), явка ж *amicus curiae* на судовий розгляд справи відбувається на підставі письмового виклику судом, а його допит регулюються лише загальними правилами, пов'язаними із правом на захист. Апеляційний суд своєю постановою повторно викликав декана на наступне судове засідання та звернувся до голови Вищої ради адвокатів (*Président en exercice de la Conférence des Bâtonniers*), аби він вказав особу декана нечинного

вже на той час складу Ради з метою його виклику. Окрім того, суд також попросив голову Союзу юристів Франції (*Président du Syndicat des Avocats en France*) взяти участь у судовому засіданні і висловити свою позицію у справі. Суд теж надав сторонам можливість, аби вони самі вказали осіб, котрі захищатимуть позиції кожної сторони справи [14].

Слід зазначити, що у французькому законодавстві немає прямої норми, яка б передбачала можливість залучення «друга суду» до участі в судовому розгляді справи. У доктрині французького права висловлювалася думка, що основа такого права закладена в статті 12 Цивільного процесуального кодексу Франції (*Code de procédure civile*) [15], котра закріплює принцип *iura novit curia*¹, відповідно до якого суд повинен сам вказати правову норму, що застосовується в конкретній справі, не вимагаючи від самих сторін посилання на неї. У межах цього ж принципу судді також для отримання висновку можуть звертатися до «друга суду», який володіє необхідними фаховими знаннями. У зв'язку з чим, у правовій доктрині закріпився погляд, що *amicus curiae e sui generis*² правовим інститутом [14]. Таким чином, інститут *amicus curiae* з римського права був рецептований у французьке право, і нині він функціонує в цій країні без будь-яких перешкод попри відсутність прямої законодавчої регламентації.

Інститут *amicus curiae* також можна зустріти в праві Німеччини. Як і у Франції, у німецькому законодавстві не існує жодних законодавчих норм, котрі б регулювали передумови та особливості участі третіх осіб у статусі *amicus curiae* в справах, що розглядаються судами за правилами цивільного, кримінального чи адміністративного судочинства. Найбільш поширеним є застосування інституту *amicus curiae* при розгляді справ у Федеральному Конституційному Суді (*Bundesverfassungsgericht*) Німеччини. Параграф 27 а закону «Про Федеральний Конституційний Суд» (*Gesetz über das Bundesverfassungsgericht*) [16], котрий доповнив цей закон лише в 1998 році, закріпив право Конституційного Суду звертатися до третіх осіб з відповідними професійними знаннями з метою подання ними висновку в справі та участі в судовому провадженні. Такі треті особи, однак, позбавлені можливості здійснювати процесуальні дії, що належать сторонам [14]. Подібне правило закріплене і в параграфі 22 підсекції 5 Процесуальних правил Федерального Конституційного Суду Німеччини, котрий передбачає, що суддя-доповідача або за рішенням Сенату головуючий суддя може запросити до розгляду справи осіб, котрі володіють спеціальними знаннями щодо конкретного предмета, а також надати свою експертну думку з питань, що мають значення для винесення рішення. Слід звернути увагу, що за німецьким правом статус «друга суду» може бути не лише фахівець у галузі права, а будь-яка третя особа, що є «експертна» в певному питанні (при цьому під терміном «особа» розуміється як фізична, так і юридична особа) [17, с. 7, 11].

На практиці німецький Конституційний Суд у багатьох своїх рішеннях відображає позиції спеціалізованих медичних установ, фахівців у сфері ІТ,

¹ Латиський вираз, що буквально означає «суд знає закони», «суд знає право».

² Латинський вираз, що буквально перекладається як «своєрідний», «єдиний у своєму роді».

представників основних конфесій тощо. Так у справі про заборону куріння в закладах харчування свої міркування представили Федеральне бюро статистики (*Statistisches Bundesamt*), Німецький центр дослідження раку (*Deutsches Krebsforschungszentrum*) та Німецька асоціація готельного й ресторанного бізнесу (*Deutscher Hotel - und Gaststättenverband*), тоді як Федеральний уряд, парламент і сенат Гамбургу, навпаки, утрималися від висловлення будь-яких поглядів з цього питання [18, с. 135]. Таким чином, у Німеччині зазвичай інститут *amicus curiae* застосовується в справах, що розглядаються за правилами конституційного судочинства, однак досить часто його застосування можна зустріти й при розгляді цивільних, кримінальних та адміністративних справ. Наприклад, у справі 7 A 10532/12.OVG від 29 жовтня 2012 року [19] в Апеляційному адміністративному суді землі Рейнланд-Пфальц (*OVG Rheinland-Pfalz*) Німецький інститут прав людини (*Deutsches Institut für Menschenrechte*), що знаходиться в Берліні, подав до суду висновок з критикою рішення адміністративного суду в Кобленці (*VG Koblenz*) від 28 лютого 2012 року в справі 5 K 1026/11.KP [20], оскільки останній неналежним чином визначив суть спору. Зміст справи наступний: у поїзді сполученням Кассел – Франкфурт-на-Майні федеральна поліція вимагала від німецького чорношкірого студента пред'явлення документів, що посвідчують особу, не у зв'язку з його поведінкою, а лише з огляду на його колір шкіри. Суд першої інстанції такі дії поліціантів визнав обґрунтованими, проте, на думку *amicus curiae*, поведінка поліції була проявом так званого «етнічного / расового профілювання», яке у світлі судової практики Верховного суду Німеччини не може бути визнане таким, що відповідає Конституції Німеччини (*Grundgesetz*). Апеляційний адміністративний суд землі Рейнланд-Пфальц повністю підтримав думку, висловлену *amicus curiae*, задовільнивши скаргу чорношкірого студента, якого незаконно піддали перевірці документів.

У доктрині німецького права висловлюється погляд щодо необхідності законодавчого закріплення інституту *amicus curiae* на рівні процесуальних кодексів у галузі цивільного, кримінального та адміністративного судочинства, аргументуючи тим, що прозорість правил участі «друзів суду» у справі підвищуватиме довіру до незалежності судів. Нині ж допустимість подання висновку *amicus curiae* в судових справах, що розглядаються в німецьких судах, обґрунтовується ст. 103 Федеральної Конституції (*Grundgesetz*) (право бути вислуханим суддею) і ст. 6 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод (право на справедливий суд) [14].

Інститут висновку *amicus curiae* також відомий у практиці польських судів і є формою вираження третіми особами (переважно неурядовими організаціями) їхньої думки щодо права і фактів у конкретній судовій справі. Метою цього висновку є надання допомоги у всебічному розгляді справи з урахуванням тих аргументів та поглядів, які, можливо, не були подані сторонами в процесі. Стаття 63 Цивільного процесуального кодексу Польщі (*Kodeks postępowania cywilnego*) [21] передбачає право неурядовим організаціям, які не беруть участі в справі, подавати до суду істотні для справи погляди,

висловлені в письмовій формі. У польській науковій літературі зазначається, що право третьої особи висловити думку в справі, що має суттєве соціальне значення, впливає з Конституції Республіки Польща. При цьому звертається увага на відсутність законодавчого врегулювання такого права в Кримінально-процесуальному кодексі (*Kodeks postępowania karnego*) та Кодексі адміністративного судочинства (*Kodeks postępowania administracyjnego*) [14].

У польській судовій практиці висновок «друга суду» може бути поданий як у судах загальної юрисдикції, так і у Верховному адміністративному суді (*Naczelny Sąd Administracyjny*), Верховному суді (*Sąd Najwyższy*) і Конституційному суді (*Trybunał Konstytucyjny*). Прикладом участі *amicus curiae* у провадженні Верховного суду є справа щодо публікації в місцевій газеті «Нова тшебніцка газета» («*Nowa Gazeta Trzebnicka*») світлина поліціантки, котра керувала автомобілем, незважаючи на відсутність у неї посвідчення водія на право керування транспортними засобами (Вирок Верховного суду у справі V CSK 51/17 від 10.11.2017 р.) [22]. Суть справи полягала в тому, що співробітниця поліції звернулася до Окружного суду у Вроцлаві з вимогою видалити з веб-сторінки згаданої газети статтю про неї разом з її фотографіями. Окружний суд у Вроцлаві, керуючись ст. 1, ст. 6 і ст. 10 Закону «Про пресу» від 26 січня 1984 року, встановив, що спірні публікації та репортажі не містили неправдивих відомостей про керування позивачкою транспортним засобом без відповідних на це документів. Як наслідок, у задоволенні позову поліціантці було відмовлено. Позивачка на рішення окружного суду подала апеляційну скаргу до Апеляційного суду Вроцлава, котрий визнав апеляцію обґрунтованою лише в межах права позивачки на захист своєї ділової репутації, а в задоволенні інших вимог поліціантці було відмовлено. У свою чергу відповідачі (журналіст, головний редактор та видавці газети) у частині задоволених апеляційним судом вимог подали касаційну скаргу до Верховного суду. Саме в цьому касаційному провадженні як *amicus curiae* дала висновок Гельсінська спілка з прав людини, котра звернула увагу на міжнародні стандарти свободи вираження поглядів у публічних справах, згідно ст. 10 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод [23], зазначивши, що ділова репутація поліціантки лише з огляду на те, що вона пов'язана з виконанням її службових функцій як працівника поліції, не може охоплюватися більшим захистом, аніж ділова репутація приватних осіб [14].

Amici curiae також беруть участь у розгляді справ в судах першої інстанції. Так, наприклад, у справі, що розглядалась XI Відділом Районного суду Варшава-Середмістя в місті Варшава проти активістів Партії зелених, які брали участь у демонстрації «Марш гідності», присвяченій захисту прав жінок (Вирок Районного суду Варшава-Середмістя в місті Варшаві у справі XI W 1413/17 від 05.10.2017 р. [24]), комендант районної поліції Варшави I звинуватив активістів у зневазі Знаку Польщі, що бореться (*Znaku Polski Walczącej*), порушенні п. 1 ст. 3 Закону «Про захист Знаку Польщі, що бореться» (*Ustawa o ochronie Znaku Polski Walczącej*) [25] та звернувся до суду із заявою про притягнення їх до відповідальності. У кримінальному провадженні в суді першої інстанції в статусі *amicus curiae* взяла участь Гельсінська спілка з прав людини, висловивши у цій справі свою думку [26], що в результаті дозволило

виправдати обвинувачених. З часом вирок про виправдання активісток був підтриманий й Окружним судом Варшави (Вирок Окружного суду Варшави в справі X KA 1345/17 від 22.02.2018 р. [27]) [14].

До романо-германської правової сім'ї належить і правова система Бразилії, що пояснюється її колоніальним минулим¹. Як і в попередніх державах, інститут *amicus curiae* в праві Бразилії був інститутом, перейнятим із римського права і в минулому в основному застосовувався при вирішенні антимонопольних питань та таких, що пов'язані з банківським наглядом [14]. Сьогодні ж інститут *amicus curiae* офіційно регламентований у «Новому цивільному процесуальному кодексі» (*Novo Código de Processo Civil*) від 16 березня 2015 року [28] і регулюється нормами, закріпленими в Загальній частині Книги III «Суб'єкти процесу», Глави III «Інтервенція третіх осіб», Розділу V «Do *amicus curiae*». Так стаття 138 Нового Цивільного процесуального кодексу (далі – ЦПК Бразилії) передбачає, що суддя або доповідач, враховуючи важливість справи, специфіку предмета спору, суспільну реакцію на нього, може з власної ініціативи (*ex officio*), на прохання сторін або третьої особи, яка виражає бажання висловитися, зобов'язати або допустити до участі в справі фізичну або юридичну особу, орган або спеціальний підрозділ з належним представництвом протягом 15 (п'ятнадцяти) днів з дати подання відповідної заяви, постановивши про це ухвалу, яка є остаточною й оскарженню не підлягає. Втручання, про яке йдеться в основній частині ст. 138 ЦПК Бразилії, не означає зміну компетенцій *amicus curiae* або можливості використання ним засобів оскарження, за винятком подання заперечення щодо заяви про виправлення або роз'яснення рішення («*embargos de declaração*»). Суддя чи доповідач, який прийняв рішення про допуск або залучення *amicus curiae*, у ньому ж визначає й повноваження останнього (§2 ст. 138 ЦПК Бразилії). *Amicus curiae* може оскаржити рішення винесеного в груповому провадженні (§3 ст. 138 ЦПК Бразилії).

Як бачимо, бразильський законодавець досить чітко та однозначно врегулював участь «друга суду» в провадженні, надаючи суду право визначати його повноваження, причому така інтервенція третьої особи в судовий процес може бути як добровільною (з власної ініціативи), на прохання сторін провадження, так і бути викликана відповідною вказівкою суду [14].

Ще однією державою, правова система котрої належить до романо-германської правової сім'ї і в законодавстві котрої на законодавчому рівні безпосередньо врегульований інститут *amicus curiae*, є Мексика. Так у 2011 році Цивільний процесуальний кодекс Мексики (*Código Federal de Procedimientos*) [29] був доповнений ст. 598 [30, с. 1660], у котрій і закладені правила регулювання цього інституту. Відповідно до цієї статті, суддя для покращення розгляду справи може *ex officio* або за клопотанням сторін скористатись допомогою третіх осіб. Така третя особа буде залучена або допущена до справи в статуті *amicus curiae* лише тоді, коли надані нею в письмовій чи усній формі відомості мають значення для вирішення справи, а також її участь не провокує виникнення конфлікту з інтересами сторін.

¹ Бразилія з 1500 року до 1822 року була колонією Португалії.

Висновки. Як бачимо, інститут участі в справі експерта з питань права має глибоке історичне коріння і відомий ще за часів римського права під назвою «*amicus curiae*», що в дослівному перекладі означає «друг суду». У статусі *amicus curiae* виступала особа з відповідними фаховими знаннями у галузі права та професійним досвідом, завданням котрої було надавати суду у відповідному обсязі інформацію з метою полегшення розгляду та належного вирішення справи відповідно до чинного на той час законодавства.

З римського права інститут *amicus curiae* був адаптований у законодавство держав романо-германської правової сім'ї, зокрема Франції, Німеччини, Польщі, Бразилії та Мексики. Характерною особливістю розвитку інституту «друга суду» в державах цієї правової сім'ї є те, що його впровадження відбувалося поступово, шляхом застосування цього інституту в судовій практиці без будь-якої нормативної регламентації з боку законодавця. І лише не так давно в Мексиці (у 2011 році), а згодом у Бразилії (у 2015 році) інститут *amicus curiae* отримав офіційне законодавче закріплення в кодексах цих держав.

Сьогодні ж *amicus curiae* вважають особою, котра не бере участі в судовому процесі як сторона, однак володіє виключними юридичними або професійними знаннями з важливої теми, що має місце в конкретній справі та пропонує увазі суду певну думку, позицію з того чи іншого питання, що сприяє обґрунтуванню судом своїх мотивів у прийнятті рішення в конкретній, як правило, складній правовій ситуації. Як *amicus curiae* можуть виступати як фізичні, так і юридичні особи, наприклад, учені-правознавці, юристи-практики, неурядові (некомерційні) організації, правозахисні організації, наукові організації, фахівці-експерти в будь-якій професійній сфері та інші.

Висновок *amicus curiae*, підкреслюючи авторитет і незалежність суду, за яким завжди залишається остаточне рішення прийняти або відхилити висловлені позиції, містить той обсяг спеціалізованої інформації, що необхідний для винесення виваженого та справедливого судового рішення.

Використані джерела:

1. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27.06.2014 року. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/984_011 (дата звернення: 18.06.2019).
2. Про Стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 рр. : Указ Президента України від 20 травня 2015 р. № 276/2015. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/276/2015> (дата звернення: 18.06.2019).
3. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 2 червня 2016 р. № 1402-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 31. Ст. 545.
4. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів : Закон України від 3 жовтня 2017 р. № 2147-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 48. Ст. 436.
5. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 року № 1618-IV (з наступними змінами і доповненнями). *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40–42, 42. Ст. 492.

6. Бутирська І. А. Правовий статус експерта з питань права у господарському процесі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія Право. 2018. Випуск 48. Том 1. С. 108–111.

7. Громовий О. Чи потрібен у суді експерт з питань права, як пропонується в проектах процесуальних кодексів? URL: <https://sud.ua/ru/news/blog/106122-chi-potriben-u-sudi-ekspert-z-pitan-prava-yaq-proponuyetsya-v-proektakh-protseualnikh-kodeksiv> (дата звернення: 18.06.2019).

8. Луспенник Д. Доказування у цивільному процесі: що нового у ЦПК та чому суд наділений правом витребування доказів. URL: <https://sud.ua/ru/news/blog/132494-dokazuvannya-u-tsilivnomu-protsesi-scho-novogo-u-tspk-ta-chomu-sud-nadileniy-pravom-vitrebuvannya-dokaziv-ba6687> (дата звернення: 18.06.2019).

9. Зогуля Н. Експерт з питань права: проблема процесуального статусу. URL: http://ukrainepravo.com/scientific-thought/legal_analyst/ekspert-z-pitan-prava-problema-protseualnogo-statusu/ (дата звернення: 18.06.2019).

10. Коротка Н. О. Цивільно-правовий статус експерта з питань права та його висновок у галузі права як засіб доказування у цивільному процесі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2018. Випуск 53. Том 1. С. 97–100.

11. Ребриш Б. Ю., Ребриш А. С. Проблеми правового статусу експерта з питань права в Україні. *Порівняльно-аналітичне право*. 2018. №4. С. 136–140. URL: http://www.pap.in.ua/4_2018/36.pdf (дата звернення: 18.06.2019).

12. Сулім В. В. Експерт з питань права: проблеми правової діяльності. URL: http://www.legalactivity.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1749%3A290118-01&catid=206%3A4-0218&Itemid=255&lang=ru (дата звернення: 18.06.2019).

13. Шумило М. Експерт з питань права: новела процесуальних кодексів, що потребує обґрунтування судовою практикою. URL: <https://sud.ua/ru/news/blog/133600-ekspert-z-pitan-prava-novela-protseualnikh-kodeksiv-scho-potrebuye-ogranki-sudovoyu-praktikoju> (дата звернення: 18.06.2019).

14. Marschner H. *Opinia przyjaciela sądu („amicus curiae brief“)* w różnych systemach prawnych oraz w Polsce. URL: <http://www.codozasady.pl/opinia-przyjaciela-sadu-amicus-curiae-brief-w-roznych-systemach-prawnych-oraz-w-polsce/> (дата звернення: 18.06.2019).

15. Code de procédure civile. Version consolidée au 29 janvier 2019. URL : <https://www.legifrance.gouv.fr/affichCode.do?cidTexte=LEGITEX000006070716&dateTexte=20080118> (дата звернення : 18.06.2019).

16. Gesetz über das Bundesverfassungsgericht vom 12. März 1951 (Bundesverfassungsgesetz in der Fassung der Bekanntmachung vom 11. August 1993 (BGBl. I S. 1473), das zuletzt durch Artikel 2 des Gesetzes vom 8. Oktober 2017 (BGBl. I S. 3546) geändert worden ist). URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/bverfgg/BjNR002430951.html> (дата звернення: 18.06.2019).

17. Норузи Али Б. Опыт Союза адвокатов Германии в подготовке мнений третьей стороны для Федерального конституционного суда Германии. *Значение института Amicus curiae (друг суда) в правовых системах разных стран и международных судебных органах: стенографический отчет семинара* (г. Санкт-Петербург, 16 декабря 2017 г.). Санкт-Петербург, 2017. С. 7–15.

18. Блохин П. Д. О спорных моментах в понимании института amicus curiae и его возможного облика в российском конституционном судопроизводстве. *Сравнительное конституционное обозрение*. 2015. № 1. С. 130–143.

19. Rechtsprechung OVG Rheinland-Pfalz, 29.10.2012 – 7 A 10532/12.OVG. <https://dejure.org/dienste/vernetzung/rechtsprechung?Gericht=OVG%20Rheinland-Pfalz&Datum=29.10.2012&Aktenzeichen=7%20A%2010532/12> (дата звернення: 18.06.2019).
20. Rechtsprechung V.G Koblenz, 28.02.2012 – 5 K 1026/11.KP. URL: <https://dejure.org/dienste/vernetzung/rechtsprechung?Gericht=VG%20Koblenz&Datum=28.02.2012&Aktenzeichen=5%20K%201026/11> (дата звернення: 18.06.2019).
21. Kodeks postępowania cywilnego z dnia 17 listopada 1964 r. URL: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19640430296/U/D19640296Lj.pdf> (дата звернення: 18.06.2019).
22. Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 10 listopada 2017 r. (sygn. Akt V CSK 51/17). URL: http://www.sn.pl/orzecznictwo/SitePages/Baza_orzeczen.aspx?ItemSID=26464-57a0abe2a73c441d9691b79a0c36be5c&ListName=Orzeczenia3 (дата звернення: 18.06.2019).
23. Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 18.06.2019).
24. Wyrok z uzasadnieniem Sądu Rejonowego dla Warszawy-Śródmieścia w Warszawie z dnia 05 października 2017 r. (sygn. akt XI W 1413/17). URL: [http://orzeczenia.srodmiescie.warszawa.so.gov.pl/details/\\$N/154505300005506_XI_W_01413_2017_Uz_2017-10-05_002](http://orzeczenia.srodmiescie.warszawa.so.gov.pl/details/$N/154505300005506_XI_W_01413_2017_Uz_2017-10-05_002) (дата звернення: 18.06.2019).
25. O ochronie Znaku Polski Walczącej; Ustawa z dnia 7 sierpnia 2014 r. URL: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20140001062/O/D20141062.pdf> (дата звернення: 18.06.2019).
26. Opinia przyjaciela sądu Helsińskiej Fundacji Praw Człowieka w sprawie obwinionych Elżbiety Hołoweńko, Marcina Krawczyka i Małgorzaty Tracz rozpatrywanej przez Sąd Rejonowy dla Warszawy-Śródmieścia sygn. akt XI W 1413/17 <http://www.obserwatorium.org/images/znak%20PW%20amicus%2002082017.pdf> (дата звернення: 18.06.2019).
27. Wyrok Sądu Okręgowego w Warszawie z dnia 22 lutego 2018 r. (sygn. akt X KA 1345/17). URL: <http://www.hfhr.pl/wp-content/uploads/2018/02/HFPC-wyrok-SO-Zieloni.pdf> (дата звернення: 18.06.2019).
28. Novo Código de Processo Civil. LEI N°13.105/2015 (LEI ORDINÁRIA), DE 16 DE MAR ÇODE 2015. URL: http://www.planalto.gov.br/ccivil_03/_Ato20152018/2015/Lei/L13105.htm (дата звернення: 18.06.2019).
29. Código Federal de Procedimientos. Civiles Nuevo Código publicado en el Diario Oficial de la Federación el 24 de febrero de 1943. Última reforma publicada DOF 09.04.2012. URL: <http://www.diputados.gob.mx/LeyesBiblio/ref/cfpc.htm> (дата звернення: 18.06.2019).
30. Kochevar St. Amici Curiae in Civil Law Jurisdictions. *Yale Law Journal*. 2013. Volume 122. P. 1653–1669.

References:

1. Uhoda pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odniiiei storony, ta Yevropejs'kym Soiuzom, Yevropejs'kym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i ikhnimyi derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony vid 27.06.2014 roku. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/984_011 [in Ukrainian].
2. Pro Stratehiiu reformuvannia sudoustroiu, sudochynstva ta sumizhnykh pravovykh instytutiv na 2015–2020 rr.: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 20 travnia 2015 r. № 276/2015. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/276/2015> [in Ukrainian].

3. Pro sudoustrij i status suddiv: Zakon Ukrainy vid 2 chervnia 2016 r. № 1402-VIII. (2016). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy - Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 31, art. 545. [in Ukrainian].

4. Pro vnesennia zmin do Hospodars'koho protsesual'noho kodeksu Ukrainy, Tsyvil'noho protsesual'noho kodeksu Ukrainy, Kodeksu administratyvnoho sudochynstva Ukrainy ta inshykh zakonodavchykh aktiv: Zakon Ukrainy vid 3 zhovtnia 2017 r. № 2147-VIII. (2017). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy - Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 48, art. 436. [in Ukrainian].

5. Tsyvil'nyj protsesual'nyj kodeks Ukrainy vid 18 bereznia 2004 roku № 1618-IV. (2004). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy - Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 40–42, 42, art. 492. [in Ukrainian].

6. Butyrs'ka, I. A. (2018). Pravovyj status eksperta z pytan' prava u hospodars'komu protsesi. *Naukovyj visnyk Uzhhorod's'koho natsional'noho universytetu - Scientific Bulletin of Uzhgorod National University*. Series: Pravo, issue 48. Vol. 1, 108–111. [in Ukrainian].

7. Hromovyj, O. Chy potreben u sudi ekspert z pytan' prava, iak proponuiet'sia v proektakh protsesual'nykh kodeksiv? N. d. N. p. URL: <https://sud.ua/ru/news/blog/106122-chi-potreben-u-sudi-ekspert-z-pitan-prava-yak-proponuyetsya-v-proektakh-protseualnikh-kodeksiv>. [in Ukrainian].

8. Luspenyk, D. Dokazuvannia u tsyvil'nomu protsesi: scho novoho u TsPK ta chomu sud nadilenyj pravom vytrebuvannia dokaziv. N. d. N. p. URL: <https://sud.ua/ru/news/blog/132494-dokazuvannya-u-tsyvilnomu-protsesi-scho-novogo-u-tspk-ta-chomu-sud-nadileniy-pravom-vitrebuvannya-dokaziv-ba6687>. [in Ukrainian].

9. Zozulia, N. Ekspert z pytan' prava: problema protsesual'noho statusu. URL: http://ukrainepravo.com/scientific-thought/legal_analyst/ekspert-z-pitan-prava-problema-protseualnogo-statusu/ [in Ukrainian].

10. Korotka, N. O. (2018). Tsyvil'no-pravovyj status eksperta z pytan' prava ta joho vysnovok u haluzi prava iak zasib dokazuvannia u tsyvil'nomu protsesi. *Naukovyj visnyk Uzhhorod's'koho natsional'noho universytetu - Scientific Bulletin of Uzhgorod National University*. Series: Law, issue 53. Vol. 1, 97–100. [in Ukrainian].

11. Rebrysh, B. Yu., Rebrysh, A. S. (2018). Problemy pravovoho statusu eksperta z pytan' prava v Ukraini. *Porivnial'no-analitychne pravo – Comparative-Analytical Law*, 4, 136–140. [in Ukrainian].

12. Sulim, V. V. Ekspert z pytan' prava: problemy pravovoi diial'nosti. URL: http://www.legalactivity.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1749%3A290118-01&catid=206%3A4-0218&Itemid=255&lang=ru [in Ukrainian].

13. Shumylo, M. Ekspert z pytan' prava: novela protsesual'nykh kodeksiv, scho potrebuie obgruntuvannia sudovoiu praktykoiu. URL: <https://sud.ua/ru/news/blog/133600-ekspert-z-pitan-prava-novela-protseualnikh-kodeksiv-scho-potrebuye-ogranki-sudovoyu-praktikoyu> [in Ukrainian].

14. Opinia przyjaciela sądu („amicus curiae brief”) w różnych systemach prawnych oraz w Polsce. N. d. N. p. URL: <http://www.codozasady.pl/opinia-przyjaciela-sadu-amicus-curiae-brief-w-roznych-systemach-prawnych-oraz-w-polsce/> [in Polish].

15. Code de procédure civile. Version consolidée au 29 janvier 2019. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/affichCode.do?cidTexte=LEGITEX000006070716&dateTexte=20080118> [in French].

16. Gesetz über das Bundesverfassungsgericht vom 12. März 1951 (Bundesverfassungsgesetz in der Fassung der Bekanntmachung vom 11. August 1993 (BGBl. I S. 1473), das zuletzt durch Artikel 2 des Gesetzes vom 8. Oktober 2017 (BGBl.

I S. 3546) geändert worden ist). URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/bverfgg/BjNR002430951.html> [in German].

17. Noruzi, Ali B. (2017). Opyt Sojuza advokatov Germanii v podgotovke mnenij tret'ej storony dlja Federal'nogo konstitucionnogo suda Germanii. Znachenie instituta Amicus curiae (drug suda) v pravovyh sistemah raznyh stran i mezhdunarodnyh sudebnyh organah: stenograficheskij otchet seminaru (16 dekabruja 2017 g.). Sankt-Peterburg, 7–15. [in Russian].

18. Blohin, P. D. (2015). O spornyh momentah v ponimanii instituta amicus curiae i ego vozmozhnogo oblika v rossijskom konstitucionnom sudoproizvodstve. *Sraunitel'noe konstitucionnoe obozrenie – Comparative Constitutional Review*, 1, 130–143 [in Russian].

19. Rechtsprechung OVG Rheinland-Pfalz, 29.10.2012 – 7 A 10532/12.OVG. <https://dejure.org/dienste/vernetzung/rechtsprechung?Gericht=OVG%20Rheinland-Pfalz&Datum=29.10.2012&Aktenzeichen=7%20A%2010532/12> [in German].

20. Rechtsprechung VG Koblenz, 28.02.2012 – 5 K 1026/11.KP. URL: <https://dejure.org/dienste/vernetzung/rechtsprechung?Gericht=VG%20Koblenz&Datum=28.02.2012&Aktenzeichen=5%20K%201026/11> [in German].

21. Kodeks postępowania cywilnego z dnia 17 listopada 1964 r. (1964) URL: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19640430296/U/D19640296Lj.pdf> [in Polish].

22. Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 10 listopada 2017 r. (sygn. akt V CSK 51/17). URL: http://www.sn.pl/orzecznictwo/SitePages/Baza_orzecen.aspx?ItemSID=26464-57a0be2-a73c-441d-9691-b79a0c36be5c&ListName=Orzeczenia3 [in Polish].

23. Konventsii pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod vid 04.11.1950 r. (1950) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 [in Ukrainian].

24. Wyrok z uzasadnieniem Sądu Rejonowego dla Warszawy-Śródmieścia w Warszawie z dnia 05 października 2017 r. (sygn. akt XI W 1413/17). URL: [http://orzeczenia.srodmiescie.warszawa.so.gov.pl/details/\\$N/154505300005506_XI_W_001413_2017_Uz_2017-10-05_002](http://orzeczenia.srodmiescie.warszawa.so.gov.pl/details/$N/154505300005506_XI_W_001413_2017_Uz_2017-10-05_002) [in Polish].

25. O ochronie Znaku Polski Walczącej : Ustawa z dnia 7 sierpnia 2014 r. (2014) URL: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20140001062/O/D20141062.pdf> [in Polish].

26. Opinia przyjaciela sądu Helsińskiej Fundacji Praw Człowieka w sprawie obwinionych Elżbiety Hołoweńko, Marcina Krawczyka i Małgorzaty Tracz rozpatrywanej przez Sąd Rejonowy dla Warszawy-Śródmieścia sygn. Akt XI W 1413/17 <http://www.obserwatorium.org/images/znak%20PW%20amicus%2002082017.pdf> [in Polish].

27. Wyrok Sądu Okręgowego w Warszawie z dnia 22 lutego 2018 r. (sygn. Akt XKA1345/17). URL: <http://www.hfhr.pl/wpcontent/uploads/2018/02/HFPC-wyrok-SO-Zieloni.pdf> [in Polish].

28. Novo Código de Processo Civil. LEI N°13.105/2015 (LEI ORDINÁRIA), DE 16 DE MARÇO DE 2015. URL: http://www.planalto.gov.br/ccivil_03/_Ato20152018/2015/Lei/L13105.htm [in Portuguese].

29. Código Federal de Procedimientos. Civiles Nuevo Código publicado en el Diario Oficial de la Federación el 24 de febrero de 1943. Última reforma publicada DOF 09.04. 2012. URL: <http://www.diputados.gob.mx/LeyesBiblio/ref/cfpc.htm> [in Spanish].

30. Kochevar, St. (2013). Amici Curiae in Civil Law Jurisdictions. *Yale Law Journal*. Vol. 122, 1653–1669.

Стаття надійшла до редакції 08.06.2019

Воробель У. Б.,
магістр права, випускниця стипендіальної
програми імені Лейна Кіркленда
університета імені Адама Міцкевича в Познані
(г. Познань, Республіка Польща)

ИНСТИТУТ «AMICUS CURIAE» В ПРАВЕ СТРАН РОМАНО-ГЕРМАНСКОЙ ПРАВОВОЙ СЕМЬИ

Статья посвящена исследованию формирования и развития института эксперта по вопросам права, а также особенности его законодательного регулирования и функционирования в праве стран романо-германской правовой семьи, в частности в таких государствах, как Франция, Германия, Польша, Бразилия и Мексика.

Установлено, что в настоящее время *amicus curiae* – это субъект, который не принимает участия в судебном процессе в качестве стороны, однако обладает исключительными юридическими или профессиональными знаниями с важной темой, которая имеет место в конкретном деле, и который предлагает вниманию суда определенное мнение, позицию по тому или иному вопросу, что способствует обоснованию судом своих мотивов в принятии решения по конкретной, как правило, сложной правовой ситуации.

Ключевые слова: участник судебного процесса, эксперт по вопросам права; *amicus curiae*, друг суда; заключение, гражданское судопроизводство.

Vorobel U.,
Master of Law, Graduate of Lane Kirkland Scholarship
Program Adam Mickiewicz University of Poznan
(Poznan, the Republic of Poland)

THE INSTITUTE OF «AMICUS CURIAE» IN THE LAW OF THE ROMANO-GERMANIC LEGAL FAMILY STATES

The article is devoted to the study of the formation and development of the institute of expert in the law of the Romano-Germanic legal family states, in particular in France, Germany, Poland, Brazil, and Mexico.

It has been established that the institute of expert's in law participation in the trial has deep historical roots and is known in Roman law under the name «amicus curiae», which literally means «a friend of the court». Under *amicus curiae* it could be deemed a person with the relevant professional knowledge in law and professional experience, whose task was to provide the court with relevant information in order to facilitate the consideration and proper resolution of the case in accordance with the legislation in force at that time.

The *amicus curiae* institute was adopted from Roman law and developed in the legislation of the states of the Romano-Germanic legal family. A characteristic feature of the development of the «friend of the court» institute in the states of this legal family is that implementation thereof was carried out gradually through its application in judicial practice without any statutory regulation by the legislator. Only recently, in Mexico (in 2011), and later in Brazil (in 2015), the *amicus curiae* institute has been officially enshrined in the codes of above states.

Today, under *amicus curiae* can be considered a person who does not participate in the trial as a party, but has exclusive legal or professional knowledge on an important topic in a particular case, and suggests the court an opinion or position on this or that issue, that promotes justification by the court of its motives in making a judgement in a specific, as a rule, complex legal situation. *Amicus curiae* can be both natural persons or legal entities, such as lawyers-researches, lawyers-practitioners, non-governmental organizations (non-profit organizations), human rights organizations, scientific organizations, experts in any professional field, and others. Conclusion of *amicus curiae*, emphasizing the authority and independence of the court, which always makes the final decision to accept or reject the positions expressed; contains the amount of specialized information necessary for a balanced and fair court judgement.

Key words: the participant of the trial, expert in law, *amicus curiae*, friend of the court, conclusion, civil proceedings.

DOI <https://doi.org/10.33766/2524-0323.87.49-58>

УДК 340+341.231.14

Ю. С. Завгородня,

кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри теорії та історії
держави і права Дніпропетровського
державного університету внутрішніх справ
(м. Дніпро, Україна)

e-mail: dnepr-2015@i.ua

<https://orcid.org/0000-0001-9257-7269>

ПОЗИТИВНІ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ ДЕРЖАВИ В КОНТЕКСТІ ПРАВ ДИТИНИ: ІНСТИТУЦІЙНИЙ АСПЕКТ (СУЧАСНИЙ СТАН)

Стаття присвячена висвітленню сучасного стану виконання державою позитивних зобов'язань щодо забезпечення прав дитини. Здійснюється дескрипція подій, які дозволяють виявити ефективність / неефективність діяльності держави щодо виконання позитивних зобов'язань у сфері забезпечення прав дитини. Указується, що існує потреба у виробленні концепції виконання позитивних зобов'язань щодо забезпечення прав дитини, яка має виходити з необхідності посиленого захисту дитини та реалізації саме інтересів дитини.

Ключові слова: забезпечення прав дитини, людські права, негативне зобов'язання, позитивне зобов'язання, права дитини.

Постановка проблеми. До недавнього часу питання прав дитини фактично не порушувалося вітчизняною правничою наукою на загальнотеоретичному рівні. Мова йшла переважно про людські права, стан реалізації яких і до сьогодні не перебуває на належному рівні, на що вказує статистика звернень до Європейського суду з прав людини: третє місце у 2018 році (перше – Російська Федерація, друге – Румунія (однак не можна забувати й про рішення в справі «Бурмич та інші проти України» від 12 жовтня 2017 року (заяви № 46852/13 та ін.), за яким більше 12 000 справ проти України передано на розгляд Комітету Міністрів), і третє місце за

результатами звернень у першому півріччі 2019 року). Права дитини розглядалися переважно в контексті прав їх батьків, на що вказує й судова практика, яка буде розглянута нижче. На неналежний рівень забезпечення прав дитини вказує і запровадження в 2011 році інституції Уповноваженого Президента України з прав дитини «з метою забезпечення належних умов для реалізації громадянських, економічних, соціальних та культурних прав дітей в Україні, беручи до уваги необхідність особливого піклування про дитину, на виконання Україною міжнародних зобов'язань у сфері прав дитини» [1].

Одним із важливих обов'язків держави, спрямованих на забезпечення прав дитини, є створення інституцій, які будуть ці права забезпечувати, захищати. Однак неналежний стан забезпечення прав дитини підтверджують і різного роду статистичні дані, результати опитувань українських дітей, що будуть наведені нижче. Відповідно, питання інституційного аспекту позитивних зобов'язань держави у сфері прав дитини є актуальним для вітчизняної правничої науки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження прав дитини вітчизняною правничою наукою має переважно галузевий характер, зокрема, кримінально-правовий, що пов'язано з розробленням заходів протидії кримінально-правовими засобами насильницькій злочинності щодо дітей. Так у цьому контексті варто відзначити розділ колективної монографії, у якому М. В. Корнієнко наголошує на важливості завдання органів публічної влади сприяння як вихованню нового здорового покоління, так і збереженню існуючого генофонду шляхом протидії насильству щодо дітей [2, с. 138]. На окрему увагу заслуговує й монографія М. В. Корнієнко «Концептуальні основи протидії насильницьким злочинам щодо дітей», у якій автором висвітлюються основні положення протидії насильницьким злочинам щодо дітей. Особлива увага зосереджена на висвітленні організації виявлення, розслідування та запобігання насильницьких злочинів щодо дітей та загальним положенням тактики проведення слідчих (розшукових) дій за досліджуваною категорією справ. Аналізується міжнародний досвід протидії насильницькій злочинності щодо дитини, аналізуються основні форми міжнародного співробітництва при розслідуванні цього виду злочинів [3, с. 2].

Окремі аспекти проблематики захисту прав дитини стали предметом і загальнотеоретичного дослідження. У цьому контексті варто відзначити дисертацію Н. М. Опольської «Правове забезпечення прав та свобод дитини в Україні (загальнотеоретичний аспект)», у якій автором, зокрема, «проаналізовано поняття, складові елементи і критерії ефективності механізму забезпечення прав та свобод дитини, визначено напрямки його удосконалення. Обґрунтовано низку пропозицій щодо вдосконалення законодавства у сфері забезпечення прав та свобод дитини» [4, с. 20]. Означеним автором також аргументовано, що необхідною умовою реалізації прав дитини є механізм їх гарантій, оскільки гарантії функціонують через систему органів, які спрямовані на захист інтересів дитини. При цьому

ефективність функціонування механізму відображає ступінь гарантованості прав та свобод дитини [5].

Теоретико-правовий аналіз поняття й ознак права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні став завданням пізнання Т. Симоненко [6].

Предметом гносеології вітчизняних науковців були й актуальні проблеми формування та реалізації державної політики щодо захисту прав дітей в Україні. А. В. Дакал стверджує, що «проголошена міжнародною спільною моделлю людського розвитку, що базується на пріоритеті прав людини, її прагненні жити й творити в гармонії зі своїми цінностями, суспільством і природою, передбачає вжиття взаємоузгоджених системних заходів щодо розробки та втілення в життя дієвої державної політики у сфері захисту прав дітей» [7, с. 100].

Окремі аспекти прав дитини та обов'язків держави їх забезпечувати висвітлюються в докторській дисертації Н. В. Ортинської [8].

Доволі системно окремі позитивні зобов'язання держави щодо забезпечення прав дитини висвітлені в роботі Н. М. Оніщенко, О. Л. Львової та С. О. Сунегіна «Права і свободи дитини: вступ до проблеми» [9].

Однак комплексного дослідження забезпечення прав дитини через позитивні та негативні зобов'язання держави вітчизняною правничою наукою не проводилося, не висвітлювались окремі аспекти цих зобов'язань, що посилює актуальність обраної теми.

Формування цілей. Зважаючи на те, що в роботі цього виду неможливо на належному рівні дослідити позитивні та негативні зобов'язання держави щодо забезпечення прав дитини, метою статті є висвітлення сучасного стану інституційного аспекту позитивних зобов'язань держави.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, людським правам іманентна вертикальність: вони є вимогами, адресатом яких виступає держава. Саме обов'язки держави кореспондують людським правам. Тому в ст. 3 Конституції України закріплене таке положення: «Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави» [10]. Зауважимо, з наведеного випливає висновок, який не сприймається багатьма вітчизняними науковцями: саме держава є потенційним порушником людських прав (а не інша людина). Зазначимо, що таке нерозуміння властиве й українському суспільству. Так, за результатами загальнонаціонального дослідження «Що українці знають і думають про права людини», яке було проведено фондом «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва, серед основних порушників людських прав українці називають народних депутатів (46,7 %), Верховну Раду України (40,6 %), Президента України (38,5 %), кримінальні структури (37,8 %) [11, с. 54].

Експерти національного опитування зазначають, що «права людини – це правила, котрі діють між людьми та державою й державними органами. Тому бізнес, кримінальні структури та самі громадяни не можуть виступати порушниками прав людини. Ці структури можуть сприяти порушенню прав людини, однак відповідальність за це завжди несуть органи влади, котрі

повинні докладати максимальних зусиль для їх гарантування та захисту» [11, с. 54].

При цьому слід відзначити той факт, що правам людини властивими є природність, фундаментальність і рівність. Відтак, і діти, і повнолітні особи однаковою мірою володіють людськими правами (хоча діти, зважаючи на низку обставин, потребують більш посиленого захисту).

У теорії права прийнято виокремлювати позитивні та негативні зобов'язання держави щодо забезпечення людських прав. Негативне зобов'язання пов'язується з необхідністю поважати людські права і вимагає від органів державної влади (у першу чергу тих, які наділені повноваженнями застосовувати державний примус, обмежувати права) утриматися від втручання в реалізацію людиною своїх можливостей (пасивна поведінка).

У позитивного зобов'язання можна виокремити, на нашу думку, два аспекти: перший полягає в необхідності вчинити активні дії, спрямовані на сприяння людині в реалізації її можливостей. Зокрема, ідеться про створення відповідної законодавчої бази, урегулювання суспільних відносин, що дозволить належним чином реалізувати можливості особи, а також створити відповідні інституції, які будуть забезпечувати реалізацію людських прав, здійснювати правозастосовну діяльність тощо.

Наступний аспект позитивного зобов'язання пов'язаний із необхідністю захищати людські права й передбачає обов'язок убезпечити людину від протиправного втручання у її права інших осіб та покарати винних осіб наприклад, провести ефективне розслідування за повідомленням про катування людини або про втручання у її право на приватність тощо.

Виходячи з предмету нашого дослідження, ми зосередимо увагу на інституційному аспекті позитивного зобов'язання.

Згідно з ч. 3 ст. 51 Конституції України, сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою. При цьому, відповідно до ч. 2 ст. 52, насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються за законом [10].

За результатами соціологічного дослідження в межах міжнародного проекту «Здоров'я та поведінкові орієнтації учнівської молоді», проведеного за підтримки Представництва Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні, виявлено наступні характеристики дітей підліткового віку: збільшення емоційності та нестійких психічних станів, неналежний рівень медіа та цифрової грамотності та ін. «Сучасне цифрове середовище – це нові ризики (від кібербулінгу та продажу психоактивних речовин до дитячої порнографії). Відповіддю на ці ризики має стати стратегія не заборони, а підвищення цифрової грамотності (як для дітей підліткового віку, так і для дорослих)» [12, с. 104-105].

Важливим у контексті нашого дослідження є таке:

- «упродовж останніх двох місяців 35 % підлітків брали участь у випадках ображення або приниження інших (з них 22,7 % – «один раз або двічі», 3,5 % – «кілька разів на тиждень»). Протягом останніх двох місяців 40 % хлопців і 30 % дівчат загалом знущалися / принижували / ображали інших учнів / студентів. Загалом жертвами образ / принижень / знущань протягом останніх двох місяців визнали себе 37,9 % серед усіх опитаних

підлітків, і з більшістю такі випадки траплялися один-два рази. Протягом останніх 12 місяців 39,4 % підлітків повідомили про наявність у них таких травм, що вони змушені були звертатися до медичних закладів, з них 20,5 % мали одну таку травму, 5,5 % – 4 і більше» [12, с. 111];

- «до досягнення віку 17 років набуття практичного досвіду статевого життя визнала переважна більшість тих, хто має досвід статевих стосунків, – 89,2 %. Практично кожен десятий (9,2 %) із тих, хто заявив, що має досвід статевих стосунків, визнав віком сексуального дебюту 12 років і молодше (12,1 % юнаків та 3,5 % дівчат). Серед усіх опитаних молодих людей переважна більшість заявила про те, що вступала в статеві стосунки два рази та більше (71,2 %) [12, с. 112].

Аналізуючи стан інституційного аспекту позитивних зобов'язань, не можна не згадати наступний випадок.

27 травня 2019 року до Національної поліції надійшла інформація про вбивство 5-річної дитини. Поліцейські, що прибули за викликом, підтвердили інформацію. Протягом більше як 9 місяців ніхто не виявив відсутність дитини. Водночас цю сім'ю органи опіки й піклування знали, адже в 2015 році за їх позовом і рішенням районного суду через знущання, побої та неналежні умови проживання малолітню було відібрано в біологічних батьків та передано до дитячого будинку сімейного типу. У 2009 році через зловживання алкоголем і невиконання батьківських обов'язків мати була позбавлена прав на двох синів. У 2013 році в неї та її 50-річного співмешканця народилася донька, яку у зв'язку із загрозою життю і здоров'ю через рік було госпіталізовано на півроку (при цьому мати відмовилася бути з дитиною). Громадський діяч О. Коцюбок зазначив, що підтримував повернення Дарини до біологічних батьків, вважаючи, що їй буде краще з рідними батьками, а також посилався на лист від соціальної служби, у якому вказувалося на те, що це благополучна сім'я (при цьому ні дитини, ні хати, у яку забрали Дарину, ніколи не бачили). За допомогою громадських активістів біологічні батьки оскаржили рішення суду, і за рішенням Житомирського апеляційного суду у квітні 2018 року, за чотири місяці до вбивства, дитина була повернута батькам. У серпні 2018 року під час сварки чоловік убив дитину, тіло спалив у печі впродовж декількох днів, а попіл викинув у ривчак [13].

Ми детально описали цей випадок, оскільки він дозволяє, по-перше, визначити ефективність роботи соціальних служб, органів публічної влади і, зокрема, судів; по-друге, з'ясувати, наскільки при прийнятті рішень ураховуються інтереси дитини.

У цьому ж контексті не можна не згадати рішення Європейського суду з прав людини в справі «М. С. проти України» (M. S. v. Ukraine, заява № 2091/13), яким визнано порушення ст. 8 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (відсутність ефективного розслідування щодо сексуального насильства над дитиною заявника). За обставинами справи мати забрала доньку й поїхала на постійне проживання до дядька, нічого не повідомивши чоловікові – батьку дитини. Батько знайшов дитину, у якої були легкі тілесні ушкодження, і привіз до себе. Крім цього, з розповідей дитини з'ясувалося, що мати й дядько постійно ходили по хаті оголені, цілувались і вчиняли рухи вперед-назад. Дядько намагався залучити

до подібного й дівчинку, примушуючи її доторкатися до його геніталій. Розслідування цих фактів то закривали, то продовжували впродовж 3 років. У цей час тривали суди щодо місця проживання дитини, яке було визначено Зарічним районним судом м. Суми: суд вирішив, що дитина має проживати з матір'ю [14]. І таких випадків доволі значна кількість. «В Україні майже неможливо батькові визначити місце проживання дитини з батьком, органи опіки зводять питання участі батька у вихованні, зазвичай, до надання кількох годин на тиждень на спілкування з дитиною в присутності матері. І навіть ці рішення не виконуються. Органи правопорядку не реагують на порушення прав батьків і дітей. Судова система виступає «гільйотиною», яка безжалісно рубає права батьків, незважаючи на Закон» [15], зазначається на вебпорталі громадської організації «Батько має право». Показовою в цьому аспекті є справа засновника цієї організації О. Швеця, який три з половиною роки звертався до судових органів (у тому числі, і Європейського суду з прав людини), з метою визначення місця проживання дитини з батьком [16].

1 червня 2019 року майже всі засоби масової інформації повідомили інформацію про те, що в Переяслав-Хмельницькому працівники Національної поліції, перебуваючи в стані сп'яніння і стріляючи по бляшанках, влучили в 5-річного хлопчика (у червні хлопчик помер). Лише 3 липня 2019 року в суді вирішувалося питання про обрання підозрюваному міри запобіжного заходу. Пізно ввечері 3 липня 2019 року на сторінці в соцмережі Уповноваженого Президента України з прав дитини М. Кулеби, з'явився пост, у якому Уповноважений висловлює слова співчуття батькам і звертається до правоохоронних органів: «Зараз я хочу звернутися до правоохоронних органів, до прокуратури. На моє переконання, до людей, які вчинили такий злочин, має бути обраний найжорсткіший запобіжний захід» [17]. У зв'язку з чим виникає питання про ефективність діяльності інституції Уповноваженого Президента України з прав дитини та можливість цього державного органу вплинути на стан забезпечення прав дитини.

Зауважимо, що на проблемних аспектах забезпечення прав дитини зосередили увагу учасники комітетських слухань на тему «Захист прав та інтересів дитини в цивільному процесі», що проводив Комітет з питань сім'ї, молодіжної політики, спорту та туризму Верховної Ради України в лютому 2019 року. Як зазначив голова Комітету: «Після внесення змін до Конституції України органи прокуратури втратили функції представництва інтересів дитини в суді та нагляду за додержанням прав і свобод дитини, проте відповідні функції не були передані жодному державному органу. Орган опіки та піклування, який має представляти дитину в суді у випадку ухилення батьків від виконання батьківських обов'язків, не завжди вчасно реагує на порушення прав дитини» [18]. О. Ситнік наголосила на важливості законодавчого забезпечення формування ефективної системи забезпечення прав дитини в цивільному судочинстві, належній організації та взаємодії органів державної влади та місцевого самоврядування, єдності судової практики, спеціалізації суддів, що розглядають вказану категорію справ, врахування міжнародного законодавства та прецедентної практики

Європейського суду з прав людини [18]. У процесі обговорення присутні наголосили на перманентності порушення прав дитини, надавали пропозиції щодо удосконалення судочинства, органів опіки та піклування щодо захисту прав дітей та збільшення чисельності служб у справах дітей відповідно до вимог законодавства [18].

Наведені приклади дозволяють зробити висновок про неналежну діяльність інституцій, які мають забезпечувати права дитини, зокрема, органів опіки та піклування, судових органів, у роботі яких інтереси дитини не враховуються, не вивчається належним чином усі обставини, які впливають на прийняття рішення, існує бюрократизм.

Висновки. Таким чином, проголошуючи шлях на розбудову соціальної, правової держави, Україна взяла на себе низку позитивних і негативних зобов'язань щодо забезпечення людських прав, у тому числі й прав дитини. І якщо негативні зобов'язання передбачають пасивну поведінку органів публічної влади, то позитивні – вимагають від держави активної діяльності, що виявляється, зокрема, у створенні відповідних інституцій, чіткому визначенні на рівні законодавства їх повноважень. При цьому важливим є саме не формальна наявність відповідних установ і організацій, а їх ефективна робота. Проведений нами аналіз ситуацій із забезпеченням прав дитини в цілому відображає загальний стан, який не може бути визнаний належним та потребує суттєвого удосконалення. Існує нагальна потреба в кардинальному перегляді діяльності у сфері позитивних зобов'язань щодо забезпечення прав дитини та виробленні відповідної концепції, яка має виходити з необхідності посиленого захисту дитини та реалізації саме інтересів дитини.

Використані джерела:

1. Питання Уповноваженого Президента України з прав дитини. Указ Президента України від 11 серпня 2011 року № 811/2011. *Офіційний вісник України*. 2011. № 63. Ст. 2494.
2. Korniienko M. Concept of Violence in Jurisprudence. *Innovations in Science: the Challenges of Our Time*. Accent Graphics Vol. 2. Communications & Publishing, 2019. P. 138-145.
3. Корнієнко М. В. Концептуальні основи протидії насильницьким злочинам щодо дітей. *Одеса: Одеський. держ. ун-т внутр. справ*, 2019. 312 с.
4. Опольська Н. М. Правове забезпечення прав та свобод дитини в Україні (загальнотеоретичний аспект): автореф. дис. ... канд. юр. наук: 12.00.01. Київ, 2010. 22 с.
5. Опольська Н. М. Механізм забезпечення прав та свобод дитини. *Держава і право*. 2007. Вип. 35. С. 94-100.
6. Симоненко Т. Поняття й ознаки права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 2. С. 188-193.
7. Дакал А. В. Актуальні проблеми формування та реалізації державної політики щодо захисту прав дітей в Україні. *Державне управління: теорія та практика*. 2013. № 2. С. 100-107.
8. Ортинська Н. В. Правовий статус неповнолітніх: теоретико-правове дослідження: дис. ... д-ра юр. наук: 12.00.01. Львів, 2017. 524 с.
9. Оніщенко Н. М., Львова О. Л., Сунегін С. О. Права і свободи дитини: вступ до проблеми. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 2. С. 13-17.

10. Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30.

11. Що українці знають і думають про права людини: загальнонаціональне дослідження / [І. Бекешкіна, Т. Печончик, В. Яворський та ін.]; під заг. ред. Т. Печончик. Київ, 2017. 308 с.

12. Соціальна обумовленість та показники здоров'я підлітків та молоді : за результатами соціологічного дослідження в межах міжнародного проекту «Здоров'я та поведінкові орієнтації учнівської молоді»: моногр. / О. М. Балакірева, Т. В. Бондар та ін. ; наук. ред. О. М. Балакірева; ЮНІСЕФ, ГО «Укр. ін-т соц. дослідж. ім. О. Яременка». Київ: Поліграфічний центр «Фоліант», 2019. 127 с.

13. Скандальне вбивство 5-річної дівчинки на Житомирщині: на суді батько зізнався у злочині: <https://tsn.ua/ukrayina/skandalne-vbivstvo-5-richnoyi-divchinki-na-zhitomirschini-na-sudi-batko-ziznavsya-u-zlochini-1353945.html>

14. Case M. S. v. Ukraine, Application № 2091/13 Council of Europe: European Court of Human Rights, 11 July 2017. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus/?i=001-175140>.

15. Громадське об'єднання «Батько має право». Про нас. URL: <https://batkomaeravno.org/about-us>

16. Швець О. Держава не відслідковує що відбувається з українськими дітьми. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=-dQ2H11VG7E>

17. Кулеба Микола. URL: <https://www.facebook.com/KulebaMykola>.

18. Комітет з питань сім'ї, молодіжної політики, спорту та туризму провів слухання на тему: «Захист прав та інтересів дитини в цивільному процесі» URL: <https://rada.gov.ua/news/Novyny/167408.html>.

References:

1. Pytannia Upovnovazhenoho Prezydenta Ukrainy z prav dytyny. Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 11 serpnia 2011 roku № 811/2011. (2011). *Ofitsiyni visnyk Ukrainy - Official Bulletin of Ukraine*, 63, art. 2494. [in Ukrainian].

2. Korniienko, M. (2019) Concept of Violence in Jurisprudence. *Innovations in Science: the Challenges of Our Time*. Accent Graphics Communications & Publishing, Vol. 2, 138-145. [in Ukrainian].

3. Korniienko, M. V. (2019) Kontseptualni osnovy protydii nasylnytskym zlochyнам shchodo ditei. *Odesa: Odeskyi. derzh. un-t vnutr. sprav*, art. 312. [in Ukrainian].

4. Opolska, N. M. (2010) Pravove zabezpechennia prav ta svobod dytyny v Ukraini (zahalnoteoretychnyi aspekt). *Extendent abstract of candidate's thesis*. Kyiv, 22. [in Ukrainian].

5. Opolska, N. M. (2007) Mekhanizm zabezpechennia prav ta svobod dytyny. *Derzhava i pravo - State and law*, issue 35, 94-100. [in Ukrainian].

6. Symonenko, T. (2019) Poniattia y oznaky prava dytyny na zakhyst vid usikh form nasylstva v Ukraini. *Pidpryiemnytstvo, gospodarstvo i pravo - Entrepreneurship, economy and law*, 2, 188-193. [in Ukrainian].

7. Dakal, A. V. (2013) Aktualni problemy formuvannia ta realizatsii derzhavnoi polityky shchodo zakhystu prav ditei v Ukraini. *Derzhavne upravlinnia: teoriia ta praktyka - Public administration: theory and practice*, 2, 100-107. [in Ukrainian].

8. Ortynska, N. V. (2017) Pravovyi status nepovnolitnikh: teoretyko-pravove doslidzhennia: *Doctor's thesis*. Lviv, 524. [in Ukrainian].

9. Onishchenko, N. M., Lvova, O. L., Suniehin, S. O. (2013) Prava i svobody dytyny: vstup do problemy. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava - Journal of the Kyiv University of Law*, 2, 13-17. [in Ukrainian].

10. Konstytutsiia Ukrainy vid 28 chervnia 1996 roku (1996) *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy - Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 30. [in Ukrainian].

11. Shcho ukraintsi znaiut i dumaiut pro prava liudyny: zahalnonatsionalne doslidzhennia. (2017). T. Pechonchyk (Ed.). Kyiv, art. 308. [in Ukrainian].

12. Sotsialna obumovenist ta pokaznyky zdorov'ia pidlitkiv ta molodi : za rezultatamy sotsiolohichnoho doslidzhennia v mezhakh mizhnarodnoho proektu «Zdorov'ia ta povedinkovi oriantatsii uchnivskoi molodi». O. M. Balakirieva (Ed.) (2019). Kyiv: Printing Center «Foliant», art. 127. [in Ukrainian].

13. Skandalne vbyvstvo 5-richnoi divchynky na Zhytomyrshchyni: na sudi batko ziznavsia u zlochyni: <https://tsn.ua/ukrayina/skandalne-vbyvstvo-5-richnoyi-divchin-ki-na-zhitomirshchini-na-sudi-batko-ziznavsia-u-zlochyni-1353945.html> [in Ukrainian].

14. Case, M. S. v. Ukraine, Application № 2091/13 Council of Europe: European Court of Human Rights, 11 July 2017. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-175140>. [in Ukrainian].

15. Hromadske ob'iednannia «Batko maie pravo». Pro nas. URL: <https://batkomaepravo.org/about-us>. [in Ukrainian].

16. Shvets, O. Derzhava ne vidslidkuvaiie shcho vidbuvaietsia z ukrainskymy ditmy. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=-dQ2H11VG7E> [in Ukrainian].

17. Kuleba Mykola. URL: <https://www.facebook.com/KulebaMykola>. [in Ukrainian].

18. Komitet z pytan simi, molodizhnoi polityky, sportu ta turyzmu proviv slukhannia na temu: «Zakhyst prav ta interesiv dytyny v tsyvilnomu protsesi». URL: <https://rada.gov.ua/news/Novyny/167408.html>. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 23.07.2019

Завгородня Ю. С.,

кандидат юридических наук,
старший преподаватель кафедры теории и истории
государства и права Днепропетровского
государственного университета внутренних дел
(г. Днепр, Украина)

ПОЗИТИВНЫЕ ОБЯЗАТЕЛЬСТВА ГОСУДАРСТВА В КОНТЕКСТЕ ПРАВ РЕБЕНКА: ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ (СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ)

В статье рассматривается современное состояние выполнения государством позитивных обязательств по обеспечению прав ребенка. Осуществляется дескрипция событий, которые позволяют выявить эффективность / неэффективность деятельности государства по выполнению позитивных обязательств в сфере обеспечения прав ребенка. Указывается, что существует потребность в выработке концепции выполнения позитивных обязательств по обеспечению прав ребенка, которая должна исходить из необходимости усиленной защиты ребенка и реализации именно интересов ребенка.

Ключевые слова: обеспечение прав ребенка, права человека, отрицательное обязательство, позитивное обязательство, права ребенка.

Zavgorodnya Yu.,

Ph.D in Law, Senior Lecturer,

Department of theory and history of State and Law

Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs

(Dnipro, Ukraine)

POSITIVE STATE OBLIGATIONS IN THE CONTEXT OF THE RIGHTS OF CHILD: INSTITUTIONAL ASPECT (CURRENT STATE)

The article is devoted to elucidate the current state of implementation by the state of its positive responsibilities concerning ensuring the rights of a child. The emphasis is placed on the fact that, proclaiming the way towards the development of a social, law-based state, Ukraine has undertaken a number of positive and negative responsibilities to ensure human rights, including the rights of a child. And if negative responsibilities involve passive behavior of public authorities, then positive ones demand active state activity, which is manifested, in particular, in the establishment of the appropriate institutions, a clear determination at the legislative level of their powers. Two aspects are singled out from a positive responsibility: the first is in the need to take active actions aimed at helping a person to realize his/her potential (formation of the appropriate legislative framework, regulation of public relations, allowing to properly implement the possibilities of a person, as well as form appropriate institutions that will ensure the implementation of human rights, fulfill law enforcement activities, etc.). The second aspect of a positive responsibility is related to the need to protect human rights and provides the duty to protect a person against an unlawful intervene in his/her rights by others and punish perpetrators, for example, to conduct an effective investigation according to information as to a person's torture or intervene in his or her right to privacy, etc.

At the same time, the important is not the formal presence of the relevant institutions and organizations, but their efficient work.

A description of the events is made that can reveal the efficiency/inefficiency of the state's activities as to the implementation of positive responsibilities in the field of child's rights provision. The results of the sociological research within the framework of the international project "Health and Behavioral Orientation of Student Youth", conducted with the support of the UNICEF Office in Ukraine, are presented.

It is concluded that the analysis of the situation concerning the provision of the rights of a child as a whole reflects a general state that can not be recognized as appropriate and requires significant improvement. There is an urgent need for a radical review of activities in the area of positive responsibilities to ensure the rights of a child and the formation of an appropriate concept that has to strengthen the protection of a child and realization of a child's particular interests.

Key words: rights of a child provision, human rights, negative responsibility, positive responsibility, child's rights.

DOI <https://doi.org/10.33766/2524-0323.87.59-70>
УДК 342.843.19

К. О. Павшук,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри конституційного права України
Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого
(м. Харків, Україна)
e-mail: m skate1803@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0003-0588-4178>

ПЕРЕДВИБОРНА АГІТАЦІЯ - 2019: ТРАДИЦІЙНИЙ ВИКЛИК УКРАЇНСЬКІЙ ДЕМОКРАТІЇ

У статті розглянуто безпосередній вплив передвиборної агітації на реалізацію принципу чесних виборів. Проаналізовані актуальні виклики виборчих кампаній 2019 року: недобросовісна конкуренція, неврегульованість агітації, маніпулятивна боротьба. З'ясовано, що підходи до передвиборної агітації за роки незалежності фактично залишилися незмінними (прямий і непрямий підкуп виборців, застосування адмінресурсу, передчасна агітація). Встановлено, що чинні законодавчі механізми боротьби з порушеннями потребують зміни, особливо в частині фінансування агітаційної діяльності.

Ключові слова: демократія, агітація, чесні вибори, підкуп виборців, адміністративний ресурс.

Постановка проблеми. В одній зі своїх наукових праць Й. Шумпетер дав визначення демократії, згідно з яким демократія – це «такий інституційний устрій для прийняття політичних рішень, у якому індивіди отримують владу приймати рішення шляхом конкурентної боротьби за голоси виборців [1]. Класично школа процедурної теорії демократії вбачає її сутність у процесі прийняття рішення, а саме в тому, яким чином воно здійснюється: загальна участь, політична рівність, мажоритарне правління (принцип більшості). Натомість сутнісна демократія – це ніщо інше як сутність державної політики, яка повинна відповідати встановленим принципам [2, с. 60]. Конкурентна боротьба між претендентами інколи доходить абсурду, коли методи, які застосовуються задля отримання перемоги, переходять усляку межу дозволеного в демократичній державі. Мова йде, передовсім, про принцип чесних (справедливих) виборів, що спортивною мовою звучить як «fair play».

Зважаючи на особливий період перед проведенням виборів, фахівці називають наступні потенційні виклики, за яких можуть виникнути кризові ситуації, що мають вплив на перебіг виборчих кампаній 2019 року та вимагають продуманих антикризових стратегій [3]. Причому серед них можна виокремити загальні виклики та виклики, зумовлені перебігом виборчої кампанії. До перших належать, зокрема, військове загострення, провокації на території України, які можуть бути інспіровані Росією внаслідок створення Православної церкви України, цілеспрямовані кібератаки проти українських урядових, бізнесових і фінансових структур,

великих підприємств, ЗМІ тощо, які перешкоджають їх роботі, прагнуть отримати конфіденційну інформацію, а також розповсюдження фейкових новин, перекручування та маніпуляції як інструмент впливу на громадську думку та свідомість громадян. До других можна віднести недобросовісну конкуренцію політичних сил та кандидатів, засилля популізму у виборчих кампаніях, у тому числі через проблему неврегульованості проведення політичної агітації, протестні настрої та суспільні невдоволення політикою, боротьба (у тому числі маніпулятивна) навколо дотримання прав учасників виборчого процесу як механізм привернення політиками до себе уваги тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У конституційно-правовій та політологічній площині досліджуване питання в період проведення виборів є трендовим та, природно, привертає увагу дослідників і громадських діячів. Як правило, такі дослідження або аналізують досвід минулих років, намагаючись вивести загальноприйнятні формули поведінки та застерегти від помилок, або з'ясовують підстави та детермінанти нинішньої ситуації. Разом із тим, виборчі питання стали центральними проблемами фундаментальних наукових досліджень як на вітчизняному просторі, так і за його межами. Серед них особливо слід виділити Ю. Б. Ключовського, Т. В. Нечипоренко, Л. О. Нудненко, А. Ю. Олійника, В. Ф. Погорілка, І. М. Поспелову, І. М. Панкевича, В. П. Пилипишина.

Формування цілей. Недобросовісна конкуренція політичних сил та кандидатів, неврегульованість політичної агітації, маніпулятивна боротьба як механізм привернення політиками до себе уваги традиційно є випробуванням для українських виборів і, як наслідок, для всієї системи демократичного врядування. Основними завданнями цієї статті є наступне: по-перше, з'ясувати, чи змінилися підходи до передвиборної агітації з плином часу; по-друге, наскільки дієвими є законодавчі механізми боротьби з порушеннями; і, по-третє, наскільки сильно це впливає на реалізацію принципу чесних виборів. Власне, далі мова йтиме стосовно другої категорії викликів в особливий період виборчих кампаній та основних загроз, які можуть завадити реалізації принципу чесних виборів.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні дані незалежних спостережень за виборчим процесом з одного боку свідчать про суттєвий прорив уперед назустріч демократичним виборчим процедурам, а з іншого – про повторення тих самих помилок, які дають про себе знати щоразу: передчасний початок передвиборної агітації, прямий і непрямий підкуп виборців, застосування адмінресурсу з метою отримання депутатського мандату. Маніпулювання свідомістю виборців та привернення уваги до себе будь-якими способами спроможне не тільки розрекламувати кандидата, ознайомити електорат із напрямками діяльності та програмою, які він планує реалізувати, але й серйозно зашкодити власному іміджу, іміджу політичної партії, яка його висуває, та й взагалі порушити принцип рівної конкурентної боротьби, вільних та чесних виборів.

На сьогодні питання проведення в Україні передвиборної агітації регулюється чотирма Законами України: «Про вибори Президента України» від 5 березня 1999 року № 474-XIV [19], «Про вибори народних депутатів України» від

17 листопада 2011 року № 4061-VI [20], «Про місцеві вибори» від 14 липня 2015 року № 595-VIII [21] та «Про Центральну виборчу комісію» від 30 червня 2004 року № 1932-IV [22]. Виборчий кодекс України, який розроблявся протягом декількох років [17], так і не набрав чинності внаслідок застосування щодо нього Президентом України права вето. Особливе місце серед джерел виборчого права, які регулюють питання проведення передвиборної агітації, належить міжнародним документам т. зв. «м'якого права», під якими розуміються резолюції міжурядових організацій, що містять заяви, зобов'язання, спільні позиції або декларації про політику чи наміри [18, с. 79]. Чи не найбільш затребуваним міжнародним документом т. зв. «м'якого права» є Кодекс належної практики у виборчих справах, який був розроблений Венеційською комісією 18-19 жовтня 2002 року. У п. 20 цього Кодексу зазначається, що, «відповідно до принципу свободи вираження поглядів, закон має передбачати, що приватні аудіовізуальні ЗМІ надають для проведення виборчої кампанії й агітації усім учасникам виборів певний мінімальний доступ» [23].

Ю. Б. Ключковський вважає, що правовий принцип чесних виборів повинен належати до визначальних для галузі виборчого права в демократичній правовій державі, а нечесні, протиправно проведені вибори означають неконституційне захоплення (узурпацію) влади всупереч волі народу-суверена. Тому проблеми чесних виборів мають глибокий конститутивний сенс щодо держави та її функціонування [4, с. 421]. Передвиборна програма кандидатів у Президенти України має відбиватися потім у діяльності новообраного Президента України, а не залишатися невиконаними передвиборними обіцянками [24].

Дж. Елкліт та П. Свенссон сформулювали своє бачення концепції «fair elections», який включає, зокрема, прозорий виборчий процес, відсутність дискримінації щодо політичних партій, безперешкодну реєстрацію виборців, незалежну та безсторонню виборчу адміністрацію, безстороннє ставлення до кандидатів з боку поліції, армії та судів, рівні можливості політичних партій та незалежних кандидатів, безсторонні програми просвіти виборців, належне проведення виборчої кампанії з дотриманням кодексу поведінки, рівний доступ до публічно контрольованих засобів масової інформації, безстороннє надання публічних коштів політичним партіям, коли це доречно, а також відсутність зловживань владними можливостями для цілей кампанії [5, с. 32]. І хоча ці ознаки «чесності» виборів стосуються всього періоду виборів, та він відображає загальноприйняті демократичні стандарти та правила ведення боротьби.

У Керівництві спостереження за виборами ОБСЄ зазначається, що кандидати й політичні партії повинні мати безперешкодний доступ до засобів масової інформації на недискримінаційній основі, а також регулювання фінансування кампанії не повинно надавати переваг чи дискримінувати будь-яку партію чи кандидата. До того ж має існувати чітке розрізнення між державою й партією, а публічні ресурси не повинні використовуватися нечесно для переваги будь-якого кандидата чи партії [6, с. 22-23].

Значний вплив на формування громадської думки, на настрої в суспільстві і, як наслідок, на результати волевиявлення мають засоби масової інформації, які

повинні відчувати свою особливу відповідальність за надання достатньої, збалансованої і безсторонньої інформації, щоб надати електорату можливість зробити добре інформований вибір. Опосередковано вони задають тон довіри чи недовіри до органів представництва, спричиняють соціальне напруження та можуть спровокувати його загострення в період виборчих кампаній.

З 2015 р. Закон України «Про політичні партії в Україні» містить норму про відшкодування витрат політичних партій на передвиборну агітацію на виборах народних депутатів України. Відповідно до неї, партії-переможці мають право компенсувати витрати на агітацію із державного бюджету. Гарантія повернення коштів стимулюватиме партії витратити більше грошей на передвиборну агітацію. Проте 22 травня 2019 р. у Верховній Раді України зареєстровано законопроект № 10319 «Про внесення змін до деяких законів України у зв'язку зі зміною виборчої системи для виборів народних депутатів України». Основна пропозиція в частині діяльності медіа під час виборів – це скасування оплати ефірного часу на передвиборну агітацію кандидатів за кошти державного бюджету, а також права кандидатів за ці кошти публікувати свої передвиборні програми в друкованих ЗМІ. Натомість законопроект пропонує встановити, що передвиборна агітація здійснюється лише за рахунок коштів виборчих фондів партій [7]. Відповідно до положень Виборчого кодексу України, який набуває чинності з 01.12.2023 р., рівність прав і можливостей кандидатів, партій (організацій партій) – суб'єктів виборчого процесу брати участь у виборчому процесі відповідних виборів забезпечується заборонаю використання для фінансування передвиборної агітації інших коштів, крім коштів виборчого фонду партії (кандидата, організації партії) та коштів Державного бюджету України чи відповідного місцевого бюджету, виділених на забезпечення проведення передвиборної агітації, у порядку та в межах, встановлених цим Кодексом.

Фінансові витрати на проведення передвиборної агітації є, як правило, значними. Законодавством встановлено строки ведення передвиборної агітації. Вона починається наступного дня після прийняття виборчою комісією рішення про реєстрацію відповідного кандидата. Попри це загальновідоме правило, непоодинокими є випадки передчасної агітації, що унеможливило контроль за витраченими коштами та не передбачає належного їх декларування. Деякий час тому Центральна виборча комісія зверталася з публічним закликом до потенційних кандидатів утримуватися від порушення заборони дочасної агітації, бо практично у всіх регіонах України можна спостерігати активізацію агітаційної діяльності ймовірних потенційних кандидатів [8, с. 63]. «Потенційні» кандидати та офіційно зареєстровані кандидати суттєво відрізняються правами та обов'язками, у тому числі й щодо ведення агітації, та наслідками їх недотримання. Це, на наше глибоке переконання, суперечить принципам справедливості, збалансованості та неупередженості, рівності засобів та можливостей та є порушенням вимог закону.

Відтворення на позачергових виборах народних депутатів України негативних практик попередніх виборів вчергове засвідчує необхідність

удосконалення законодавства з метою дієвого забезпечення покарання за виборчі злочини. Зокрема Верховна Рада України повинна приступити до розгляду законопроекту № 8270 щодо удосконалення Кримінального кодексу України та Кодексу про адміністративні правопорушення у сфері злочинів проти виборчих прав громадян [9]. На сьогодні, відповідно до ст. 160 Кримінального кодексу України, прийняття пропозиції, обіцянки або одержання виборцем, учасником референдуму для себе чи третьої особи неправомірної вигоди за вчинення чи невчинення будь-яких дій, пов'язаних із безпосередньою реалізацією ним свого виборчого права або права голосу (відмова від участі в голосуванні, голосування на виборчій дільниці більше одного разу, голосування за окремого кандидата на виборах або відмова від такого голосування, передання виборчого бюлетеня іншій особі, незалежно від фактичного волевиявлення особи та результатів голосування, містить ознаки складу злочину. Підкупом виборця в непрямій формі (ч. 3 ст. 160) також вважається здійснення передвиборної агітації шляхом надання підприємствам, установам, організаціям неправомірної вигоди (кошти чи інше майно, переваги, пільги, послуги або нематеріальні активи, вартість яких перевищує три відсотки розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб, які пропонують, обіцяють, надають чи одержують без законних на те підстав) або надання безоплатно товарів (крім товарів, що містять візуальні зображення найменування, символіки, прапора політичної партії, вартість яких не перевищує розміру, встановленого законодавством), робіт, послуг. В історії українських виборчих кампаній відомі випадки засудження до позбавлення волі за підкуп виборців. Так за вироком Кілійського районного суду Одеської області № 502/945/18 від 03.12.2018 р. вчинення в трьох епізодах дій, передбачених ч. 2 та ч. 4 ст. 160 КК України посягли за собою покарання у вигляді 5 років 6 місяців позбавлення волі з позбавленням права займатися діяльністю, пов'язаною з участю в утворенні та діяльності виборчих округів, дільниць і комісій, а також діяльністю у виді уповноважених представників, довірених осіб, офіційних спостерігачів від партій (блоків)-суб'єктів виборчого процесу, від кандидатів строком на 2 роки [10].

Згідно з роз'ясненням ЦВК [11], залучення виборців до безпосереднього здійснення заходів передвиборної агітації, відповідно до законодавства про вибори, можливе лише на безоплатній основі. При цьому договором на організацію та / або проведення передвиборної агітації та / або розповсюдження матеріалів передвиборної агітації, за необхідності, може передбачатися відшкодування витрат фізичних осіб, залучених до безпосереднього здійснення заходів передвиборної агітації, на телефонні послуги, проїзд (включаючи перевезення багажу), харчування, проживання та інші витрати в разі здійснення заходів передвиборної агітації в іншому населеному пункті тощо. Тобто підкупом не вважається відшкодування витрат фізичним особам на здійснення передвиборної агітації, які залучаються до передвиборної агітації. Згадане роз'яснення ЦВК спричинило судову тяганину та звинувачення в легалізації підкупу виборців [12]. Зважаючи на це, О. Айвазовська акцентує увагу на тому, що сама оплата послуг агітаторів залишається поза законом та пропонує відділити оплату за

послуги агітаторів від надання коштів виборцям з метою отримання їхніх голосів на підтримку того чи іншого кандидата, а також обмежити як виборчі фонди, так і кількість залучених осіб в якості агітаторів. В іншому випадку, підкуп буде надалі легалізовано й оплачуватися відкрито [13].

На часі в період підготовки до проведення позачергових парламентських виборів фахівці наводять таку статистику. До Національної поліції України спостерігачі громадянської мережі ОПОРА направили 455 заяв та повідомлень про адміністративні правопорушення та злочини. 66 % усіх заяв (301) стосувалися агітації без вихідних даних, 23 % (106 повідомлень) порушень правил агітації (ст. 212-10 КУпАП), у тому числі й фінансування не з виборчого фонду, 5 повідомлень щодо розміщення агітації в заборонених місцях (ст. 212-14 КУпАП), 1 повідомлення щодо розміщення з порушенням правил благоустрою (ст. 152 КУпАП). Також спостерігачами було подано 28 повідомлень про вчинення злочинів: 22 - про порушення правил фінансування виборчої кампанії (ст. 159-1 КК), 4 повідомлення про підкуп виборців (ст. 160 КК) і 2 - щодо розпалювання ворожнечі (ст. 161 КК) [9]. Крім того, в округах № 134, 135 Одеської області спостерігачами подано заяви за ст. 161 КК (розпалювання національної, расової чи релігійної ворожнечі та ненависті). Так зафіксовані матеріали передвиборної агітації на користь політичної партії «Опозиційна платформа – За життя» із зображенням кандидатів від цієї сили містили написи із закликами до насильства, посягання на права і свободи громадян, а саме: «Була би моя воля – я б розстрілював автобуси Донецьк-Київ і Київ-Донецьк» та «Що я відчував коли вбивав ворогів? Чесно скажу: азарт!» [9]. Про ці порушення щоразу нагадують стрічки новин, у яких йдеться про «благодійність» кандидатів: безкоштовний профілактичний огляд для мешканців, оголошений у соцмережах; вручення дітям подарункових пакетів з нагоди прийняття Таїнства Першого Причастя; нагородження найкращих учнів золотими, срібними медалями та грошовими винагородами під час випускного балу; оплата боргів за електропостачання, яке відімкнули в населеному пункті; дарування ікон, залучення до агітаційної кампанії священнослужителів та встановлення на храмі нових куполів [14].

У той час, коли в державах зі сталими демократичними традиціями не виникає проблеми використання владних повноважень кандидатами в їх особистих виборчих інтересах, для пострадянських країн масштаби зловживання адміністративним ресурсом залишаються значними. Класичним прикладом впливу на кінцевий результат виборів є використання в'язнів у місцях позбавлення волі. Незалежні спостерігачі цілком слушно ставлять питання, чи може бути процес прозорим у таких закладах для того, щоб результати голосування відповідали політичній позиції ув'язненого, а не потребам чи вказівкам, які надані адміністрацією? Напевно, це складно зробити, але не неможливо точно. Елементарний аналіз статистичних даних доводить, зазначає О. Айвазовська, що у 2010 р. на президентських виборах і у 2012 р. на парламентських виборах понад 75 % ув'язнених голосували за кандидатів, які на той момент представляли владу. У 2014 р. на президентських виборах лише 44 % ув'язнених голосували за тих кандидатів, які мали

адміністративний ресурс, і вже 57 % – на парламентських виборах 2014 р. Таким чином, можна спостерігати тенденцію до збільшення [15].

У Міжнародному кодексі поведінки державних посадових осіб, ухваленому Генеральною асамблеєю ООН у 1996 р., Конвенції ООН проти корупції, Документі Копенгагенської наради Конференції щодо людського виміру НБСЄ («Копенгагенський документ») містяться застереження, які прямо чи опосередковано стосуються виборчих питань та питання умисного зловживання службовими повноваженнями. Це чітко простежується в положеннях Копенгагенського документа, що визначають принципи обов'язкового дотримання урядом та державних владних структур дотримуватися положень конституції та «діяти в сумісному із законом порядку», а також чіткого розмежування між державою та політичними партіями, зокрема, що політичні партії не будуть зливатися з державою (ст. 5.3–5.4).

Дослідник В. Носачов виділяє м'який і прямий (жорсткий) адміністративний ресурс, залежно від відношення до закону. М'який адмінресурс (наприклад, здійснення соціальних виплат перед виборами з метою здобути прихильність електорату) важко піддається контролю, законодавчому врегулюванню та протистоянню. Разом із тим він вважає, що м'який адміністративний ресурс не чинить значного і прямого впливу на виборчу кампанію, тобто не може виступати вирішальним чинником виборчого процесу. Натомість жорсткий адміністративний ресурс, як-от: за допомогою примусу чи переконання у формі винагороди (підвищення в кар'єрі, надання пільг, грошова винагорода тощо) або покарання (звільнення з роботи, перевірки контролюючих органів тощо) – використання владних повноважень для досягнення цілей, не передбачених законом, із порушенням законодавства [16].

Венеційська комісія рекомендує використовувати декілька запобіжників для уникнення зловживання адміністративних ресурсів під час виборів. По-перше, це чітке розмежування гілок влади і виконання кожною з них повноважень виключно в межах законодавчого поля. Тобто, якщо президент розповідає про пенсії, це є ознакою зловживання адмінресурсом, за підходами Венеційської комісії. Такі питання відносяться до повноважень Пенсійного фонду й уряду. Те саме стосується монетизації субсидій або місцевих програм. По-друге, не відкривати нові соціальні програми протягом виборчого процесу або незадовго до нього. Так у деяких країнах законодавством заборонено за півроку до дня голосування відкривати нові бюджетні програми [13].

Висновки. На підставі опрацьованого матеріалу, очевидним є безпосередній вплив передвиборної агітації на реалізацію принципу чесних виборів і рівних можливостей кандидатів. Загалом підходи до передвиборної агітації за роки незалежності фактично залишилися незмінними: прямий і непрямий підкуп виборців, застосування адмінресурсу, передчасна агітація.

В українському виборчому законодавстві поки що відсутні норми, які встановлюють спеціальні правила поведінки посадовців під час виборчих кампаній, а обмеження використання адміністративних ресурсів врегульовані нечітко, що і призводить до негативних наслідків у масштабах країни. Це дає підстави зробити висновок, що якісна законодавча база з максимальним обмеженням зловживань має стати принципово важливим кроком, а

справедливі та пропорційні санкції за порушення законодавства, особливо в частині фінансування агітаційної діяльності, стримуючим фактором.

Лише адекватна реакція з боку правоохоронних органів та незалежних громадських інституцій, постійний контроль та транспарентність зможуть забезпечити справедливую конкурентну боротьбу між кандидатами під час виборчого процесу. Не останню роль у такому системному підході на шляху до зміцнення демократичних виборчих традицій відіграє правова культура співгромадян, які, аналізуючи перебіг подій та реагуючи на виклики, спроможні до висловлення суспільного осуду та неприйняття діяльності кандидатів із явним порушенням чесних правил гри.

Використані джерела:

1. Шумпетер Й. А. Капіталізм, соціалізм і демократія: електрон. вид. URL: <http://bookz.ru/authors/6umpeter-iozef/shumpeter01/page-36-shumpeter01.html> (дата звернення 16.07.2019)
2. Джанда К. Трудным путем демократии: Процесс государственного управления в США / пер. с англ. М.: РОССПЭН, 2006. 656 с.
3. Руденко А. Ф. Використання антикризових комунікацій органами державної влади у виборчий період: виклики та реагування: електрон. вид. URL: http://www.niss.gov.ua/sites/default/files/201902/111Rudenko_Analitchna-zapiska_listopad_-2018_red2-02322.pdf (дата звернення 16.07.2019).
4. Ключковський Ю. Б. Принципи виборчого права: доктринальне розуміння, стан та перспективи законодавчої реалізації в Україні: монографія. Київ: Ваіте, 2018. 908 с.
5. Elklit J., Svensson P. What Makes Elections Free and Fair? *Journal of Democracy*. 1997. Vol. 8, No. 3, P. 32-46.
6. Election Observation Handbook / 6th ed. Warsaw: OSCE/ODIHR, 2013. 120 p.
7. Запропоновано скасувати передвиборну агітацію і публікацію програм кандидатів за кошти бюджету. Центр демократії та верховенства права. 22 травня 2019р. URL: <https://cedem.org.ua/news/zaproponovano-skasuvaty-peredvybornu-agitatsiyu-i-publikatsiyu-program-kandydativ-za-koshty-byudzhetu/> (дата звернення 16.07.2019)
8. Верба І., Губська О., Кушнір І., Мохончук Б., Писаренко Н., Романюк П., Трофімова Л. Вибори Президента України 2019: посібник для суддів / за ред. Ю. Барабаша. Київ: «АК-Group», 2019. 212 с.
9. Підсумки перебігу першого місяця виборчої кампанії позачергових парламентських виборів-2019. ОПОРА. 01 липня 2019р. URL: https://www.oporaua.org/report/vybory/parlamentski-vybory/parlamentski-vybory-2019/zvit_01.07 (дата звернення 16.07.2019)
10. Вирок Кілійського район. суду Одеської обл. № 502/945/18 від 03.12.2018 р. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/78263688> (дата: 16.07.2019)
11. Про Роз'яснення щодо реалізації положень частини шостої статті 64 Закону України «Про вибори Президента України»: Постанова ЦВК від 22.02.2019 № 376. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0376359-19> (дата звернення 16.07.2019)
12. Верховний суд скасував рішення, яке за позовом Гриценка забороняло платну агітацію. Українська правда. 06 березня 2019. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2019/03/6/7208442/> (дата звернення 16.07.2019)

13. Ольга Айвазовська: «Повертається адміністративний ресурс. Зокрема, бюджетний адмінресурс». ОПОРА. 21 березня 2019р. URL: <https://www.oporaua.org/article/vybory/vybory-prezydenta/vybory-prezydenta-2019/17000-olga-aiavozvska-povertaietsia-administrativnii-resurs-zokrema-biudzhethnii-adminresurs> (дата звернення 16.07.2019)

14. ОПОРА зафіксувала низку випадків «політичної благодійності» від різних кандидатів на Львівщині. ОПОРА. 08 липня 2019р. URL: <https://www.oporaua.org/news/vybory/parlamentski-vybory/parlamentski-vybory-2019/18699-opora-zafiksuvava-nizku-vipadkiv-politichnnyi-blagodiinosti-vid-riznikh-kandidativ-na-lvivshchini> (дата звернення 16.07.2019)

15. Інститут виборів потребує постійного реформування і удосконалення, – Айвазовська. ОПОРА. 29 жовтня 2018р. URL: <https://www.oporaua.org/news/forum/45537-instytut-vyboriv-potrebuie-postiinoho-reformuvannia-i-udoskonallennia-aiavozvska> (дата звернення 16.07.2019)

16. Носачов В. Зловживання адмінресурсом і методи боротьби з ним. Права Людини в Україні. Інформаційний портал Харківської правозахисної групи. URL: <http://khrpg.org/index.php?id=1443901667> (дата звернення 16.07.2019)

17. Нестерович В. Ф. Проблеми та перспективи прийняття Виборчого кодексу України. *Право і суспільство*. 2017. № 6. С. 24-29.

18. Нестерович В. Ф. Виборче право України: підручник. Київ : Видавництво Ліра-К, 2017. 504 с.

19. Про вибори Президента України: Закон України від 5 березня 1999 року № 474-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 14. Ст. 81.

20. Про вибори народних депутатів України: Закон України від 17 листопада 2011 року № 4061-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 10. Ст. 73.

21. Про місцеві вибори: Закон України від 14 липня 2015 року № 595-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 37-38. Ст. 366.

22. Про Центральну виборчу комісію: Закон України від 30 червня 2004 року № 1932-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 36. Ст. 448.

23. Кодекс належної практики у виборчих справах 2002 року. Виборком. URL: <http://www.vyborkom.org/kb/assets/kodeks-nalezhnoi-praktyku-u-vyborych-spravah.pdf> (дата звернення 16.07.2019).

24. Нормотворча діяльність Президента України та її нормопроектне забезпечення: монографія / О. В. Скрипнюк, В. Л. Федоренко, Ю. Г. Барабаш, Я. О. Берназюк та ін.; за ред. О. В. Скрипнюка і В. Л. Федоренка. Київ: НАДУ, 2011. 344 с.

References:

1. Shumpeter, J. A. Kapitalizm, socializm i demokratiya. Web. 16.07.2019 Retrieved from: <http://bookz.ru/authors/6umpeter-iozef/shumpeter01/page-36-shumpeter01.html>. [in Ukrainian].

2. Dzhandan, K. (2006). Trudnym putem demokratii: Process gosudarstvennogo upravleniya v SShA. Moskva: ROSSPEN. [in Russian].

3. Rudenko, A. F. (2019) Vykorystannia antykrizovykh komunikatsii orhanamy derzhavnoi vlady u vyborchyi period: vyklyky ta reahuvannia. Web. 16.07.2019 URL: http://www.niss.gov.ua/sites/default/files/2019-02/111Rudenko_Analitchna_zapiska_listopad_2018_red2-02322.pdf [in Ukrainian].

4. Kliuchkovskiy, Y. V. (2018). Pryntsypy vyborchoho prava: doktrynalne rozuminnia, stan ta perspektyvy zakonodavchoi realizatsii v Ukraini. Kyiv: Vaite. [in Ukrainian].

5. Elklit, J., & Svensson, P. (1997). What Makes Elections Free and Fair? *Journal of Democracy*, N. p., 3, 32-46.
6. Election Observation Handbook. 6th ed. (2013) Warsaw: OSCE/ODIHR. [in Polish].
7. Tsentr demokratsii ta verhovenstva prava. Zaproponovano skasuvaty peredvybornu ahitatsiiu i publikatsiiu prohram kandydativ za koshty biudzhetu. <https://cedem.org.ua>. 22.05.2019 Web. 16.07.2019. URL: <https://cedem.org.ua/news/zaproponovano-skasuvaty-peredvybornu-agitatsiyu-i-publikatsiyu-program-kandydativ-za-koshty-byudzhetu/> [in Ukrainian].
8. Verba, I., Hubska, O., Kushnir, I., & et al. (2019). Vybory Prezydenta Ukrainy 2019: posibnyk dlia suddiv. Yu. Barabasha (Ed.). Kyiv: AK-Group, 212. [in Ukrainian].
9. Pidsumki perebigu pershogo misyacya viorbohoi kampanii pozachergovix parlaments kix viorboriv 2019. OPORA. 01.07.2019 Web. 16.07.2019. URL: https://www.opora.ua.org/report/vybory/parlamentskivybory/parlamentski-vybory-2019/zvit_01.07 [in Ukrainian].
10. Vyrok Kilijskogo rajonnogo sudu Odeskoyi oblasti №502/945/18 vid 03.12.2018 r. Web. 16.07.2019. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/78263688> [in Ukrainian].
11. Pro Rozyasnennya shhodo realizaciyi polozhen chastyny shostoyi statii 64 Zakonu Ukrainy «Pro vybory Prezydenta Ukrayiny»: Postanova CzVK vid 22.02.2019 № 376. Web. 16.07.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0376359-19> [in Ukrainian].
12. Verxovnij sud skasuvav rishennya, yake za pozovom Gricenka zaboronyalo platnu agitacziyu. Ukrain'ska pravda. 06.03.2019 Web. 16.07.2019. URL: <https://www.ppravda.com.ua/news/2019/03/6/7208442/> [in Ukrainian].
13. Aivazovska, O. Povertaietsia administratyvnyi resurs. Zokrema, biudzhetnyi adminresurs. OPORA. 21.03.2019 Web. 16.07.2019. URL: <https://www.oporaua.org/article/vybory/vybory-prezydenta/vybory-prezydenta-2019/17000-olga-aivazovska-povertaietsia-administrativni-resurs-zokrema-biudzhetni-adminresurs>. [in Ukrainian].
14. OPORA zafiksuvala nizku vipadkiv «politichnoi blagodiinosti» vid riznix kandidativ na L'vivshhini. OPORA. 08.07.2019. Web. 16.07.2019. URL: <https://www.opora.ua.org/news/vybory/parlamentski-vybory/parlamentski-vybory-2019/18699-opora-zafiksuvala-nizku-vipadkiv-politichnoyi-blagodiinosti-vid-riznikh-kandidativ-na-lvivshchini> [in Ukrainian].
15. Aivazovska, O. Instytut vyboriv potrebuie postiinoho reformuvannia i udoskonalennia. OPORA. 29.10.2018 Web. 16.07.2019. URL: <https://www.oporaua.org/news/forum/45537-instytut-vyboriv-potrebuie-postiinoho-reformuvannia-i-udoskonalennia-aivazovska>. [in Ukrainian].
16. Nosachov, V. Zlovzhvannia adminresursom i metody borotby z nym. Prava Liudyny v Ukraini. Informatsiinyi portal Kharkivskoi pravozakhysnoi hrupy. 16.07.2019 Web. 16.07.2019. URL: <http://khp.org/index.php?id=1443901667>. [in Ukrainian].
17. Nesterovych, V. F. (2017) Problemy ta perspektyvy pryynnyattya Viorbochoho kodeksu Ukrainy. *Pravo i suspilstvo - Law and Society*, 6, 24-29. [in Ukrainian].
18. Nesterovych, V. F. (2017) Viorboche pravo Ukrainy. Kyiv: Lira-K. [in Ukrainian].
19. Pro vybory Prezydenta Ukrayiny: Zakon Ukrayiny vid 5 bereznya 1999 roku № 474-KHIV (1999). *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny - Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 14, art. 81. [in Ukrainian].
20. Pro vybory narodnykh deputativ Ukrayiny: Zakon Ukrayiny vid 17 lystopada 2011 roku № 4061-VI (2012). *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny - Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 10, art. 73. [in Ukrainian].

21. Pro mistsevi vybory: Zakon Ukrainy vid 14 lypnya 2015 roku № 595-VIII (2015) *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy - Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 37-38, art. 366. [in Ukrainian].

22. Pro Tsentral'nu vyborchu komisiiyu: Zakon Ukrainy vid 30 chervnya 2004 roku № 1932-IV (2004). *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy - Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 36, art. 448. [in Ukrainian].

23. Code of Good Practice in Electoral Matters. Vyborkom. URL: <http://www.vyborkom.org/kb/assets/kodeks-naleznoi-praktyky-u-vyborchih-spravah.pdf>. [in Ukrainian].

24. Normotvorcha diyal'nist' Prezydenta Ukrainy ta yiyi normoproektnie zabezpechennya: O. V. Skrypnyuk (Eds.) (2011). V. Fedorenko, Y. Barabash, Y. Bernazyuk (et al.). Kyiv: NADU. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 04.08.2019

Павшук Е. А.,

кандидат юридических наук,
доцент кафедри конституційного права України
Национального юридического университета
имени Ярослава Мудрого
г. Харьков, Украина

ПРЕДВЫБОРНАЯ АГИТАЦИЯ-2019: ТРАДИЦИОННЫЙ ВЫЗОВ УКРАИНСКОЙ ДЕМОКРАТИИ

В статье рассмотрено прямое влияние предвыборной агитации на реализацию принципа честных выборов. Проанализированы актуальные вызовы избирательных кампаний 2019 года: недобросовестная конкуренция, неурегулированная агитация, манипулятивная борьба. Выяснено, что подходы к предвыборной агитации за годы независимости фактически не изменились (прямой и непрямой подкуп избирателей, использование админресурса, досрочная агитация). Установлено, что действующие законодательные механизмы борьбы с нарушениями требуют изменения, особенно касательно финансирования агитационной деятельности.

Ключевые слова: демократия, агитация, честные выборы, подкуп избирателей, административный ресурс.

Pavshuk K.,

Candidate of Law,
Docent of the Department of Constitutional Law of Ukraine
National Law University named after Yaroslav the Wise
(Kharkiv, Ukraine)

PRE-ELECTION CAMPAIGN-2019: THE TYPICAL CHALLENGE OF UKRAINIAN DEMOCRACY

In this article author considered direct influence of pre-election campaign with violations of legislation on realization principle of honest elections. For realization of task put in the article, the author reviewed numerous international acts in the sphere of election law, which where ratified by Ukraine, and recommendations of specialized agencies. Also

author analyzed the most actual calls of electoral campaigns of 2019. Among them where highlighted common calls, which exist regardless of electoral campaigns and threats caused by the special period of realization of elections of President of Ukraine and pre-scheduled parliamentary elections. The main attention is payed on the second group of calls. In particular, the unfair competition of political forces and candidates, final unsettlement in conducting political agitation, methods of manipulative fights as mechanism of bringing the attention by politicians to themselves. It harms to the image of candidates, political parties and, eventually, selected parliament.

It was found that methods of pre-election campaign have stayed mostly the same since Ukraine become independent, changed only the scales of abuses. From criminal law point of view is exposed and analyzed direct and indirect bribery at elections, ways of abuse of office, and also more modern problem of premature political agitation is considered. As a result of a research it was set that operating legislative methods of fight with violations are ineffective and are needed to be changed. Especially it touches financing of agitation campaign and declaration of charges of candidates. It is well-proven that pre-election campaign as one of the stages of electoral process influences on realization of principle of honest elections and puts in unequal terms candidates and can level democratic character of procedures.

Key words: democracy, pre-election campaign, fair elections, vote buying, advantages of administrative offices.

DOI <https://doi.org/10.33766/2524-0323.87.70-86>

УДК 342.53:342:729

М. А. Самбор,

кандидат юридичних наук,

начальник сектора моніторингу

Прилуцького відділу поліції

Головного управління Національної поліції

в Чернігівській області

(м. Чернігів – м. Прилуки, Україна)

e-mail: NIKOLAS783@ukr.net

 [https:// orcid.org/0000-0002-0446-3892](https://orcid.org/0000-0002-0446-3892)

ОРГАНИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ЯК ОБ'ЄКТИ СПОВІЩЕННЯ ПРО НАМІР ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВА НА СВОБОДУ МИРНИХ ЗІБРАНЬ

Питання здійснення права на свободу мирних зібрань є одним із актуальних та проблемних на сучасному етапі розвитку демократичних відносин у суспільстві. Метою даного дослідження є визначення органів місцевого самоврядування як об'єктів сповіщення про намір здійснення права на свободу мирних зібрань та їх повноваження. Наукова новизна полягає в тому, що в статті висвітлено питання про органи місцевого самоврядування як об'єкт сповіщення про намір здійснення права на свободу мирних зібрань та правове регулювання такого об'єкта. Зокрема досліджено правове регулювання повноважень органів місцевого самоврядування як об'єктів сповіщення про намір здійснення права на свободу мирних зібрань та законодавчого врегулювання останніх бути такими

об'єктами. Таким чином, діюче законодавство України не містить норм, які б визначали конкретних об'єктів сповіщення про намір здійснення права на свободу мирних зібрань. Наявні законодавчі приписи про об'єкт сповіщення визначають об'єкт у загальному, застосовуючи альтернативний спосіб викладу норми, що не сприяє правовій визначеності та передбачуваності. Разом із цим такий стан справ із визначенням об'єкта сповіщення унеможливило своєчасне та повне виконання обов'язку носієм права на свободу мирних зібрань, що може призвести до необгрунтованого застосування заходів юридичної відповідальності.

Ключові слова: право на свободу мирних зібрань, сповіщення про намір здійснення права на свободу мирних зібрань, об'єкти сповіщення, органи місцевого самоврядування.

Постановка проблеми. Права, свободи та інтереси людини й громадянина є незмінним фундаментом будь-якої демократичної держави та громадянського суспільства. Людина, її права, свободи та інтереси перебувають у фокусі діяльності не лише внутрішньодержавних органів влади й управління, інститутів громадянського суспільства й окремих громадян та їхніх груп, а й визначені як фундаментальні цінності в міжнародному праві, без яких розвиток людства втрачає сенс. Глибоко переконані в тому, що саме права, свободи та інтереси, особливості їх здійснення та забезпечення балансу інтересів визначають соціальні, економічні, політичні, культурні, громадянські цінності, спрямовані на соціально-біологічний розвиток людини в планетарному масштабі. Важливим у розбудові демократичних інститутів, утвердження верховенства права є рецепція міжнародного досвіду в забезпеченні прав і свобод людини. Україна обрала за вектор свого розвитку зближення з Європейським Союзом, і це важливе й кардинальне рішення, що підтверджено українським народом, який відстоював цей курс у 2013-2014 роках під час Революції Гідності.

Інтеграція України в європейські структури передбачає розробку такої моделі регіонального управління, яка відповідає принципам політики Євросоюзу та загальній практиці міжрегіональної співпраці. Процес становлення України як демократичної, правової й соціальної держави насамперед передбачає налагодження ефективної взаємодії органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування із структурними утвореннями політичних партій та інститутами громадянського суспільства [6, с. 3]. У цьому контексті ключовим є роль органів місцевого самоврядування у створенні сприятливих умов здійснення прав, свобод та інтересів усіма представниками територіальних громад, громадянами України, інвесторами, іноземцями, які перебувають в Україні в особистих інтересах чи налагоджують ділові стосунки з представниками українського бізнесу, органами публічної адміністрації, окремими підприємцями чи громадянами.

Стимулом до лаконічного та швидкого «влиття» України до європейської сім'ї є реформування інститутів влади, органів публічної адміністрації, чий повноваження мають бути переорієнтовані на надання

послуг населенню в забезпеченні здійснення їх прав, свобод та інтересів. У рамках цього напрямку реформування важливим є реалізація органами місцевого самоврядування їх повноважень, спрямованих на забезпечення здійснення права на свободу мирних зібрань, що є правом, яке відображає не лише можливість особи користуватися гарантованими їх демократичним устроєм правами і свободами, а й реалізовувати функції народовладдя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню права на свободу мирних зібрань приділено чимало уваги. Право на свободу мирних зібрань у різній час було предметом наукових пошуків, зокрема, конституційно-правове регулювання проведення мирних зібрань досліджував В. Ф. Нестерович [11; 12], право на мирні зібрання як гарантію реалізації свободи вираження поглядів досліджувала Л. В. Ярмол [13], роль органів державної влади у забезпеченні прав людини вивчав Б. І. Стахура [14] тощо. У той же час проблемі правових зв'язків здійснення права на свободу мирних зібрань та ролі органів місцевого самоврядування в Україні не приділено уваги, що створює правовий вакуум не лише доктринальних досліджень, а й унеможливує науково обгрунтований розвиток законодавства в цьому напрямку, реформування повноважень у ході адміністративно-правової реформи в державі. Хоча питання реформування органів державної влади та місцевого самоврядування, їх правове регулювання досліджували М. М. Білінська, Є. І. Бородін, Ю. Б. Молодожен, П. П. Петровський та інші, однак забезпечення здійснення права на свободу мирних зібрань залишилося поза увагою дослідників.

Поряд із цим питання повноважень органів місцевого самоврядування в разі надходження сповіщень про намір здійснення права на свободу мирних зібрань у науковій літературі не висвітлено, так само як і відсутні науково обгрунтовані підходи до визначення органу місцевого самоврядування як об'єкта сповіщення про намір здійснення права на свободу мирних зібрань.

Формування цілей. Виходячи з вищевикладеного, **метою** даного дослідження є органи місцевого самоврядування як об'єкти сповіщення про намір здійснення права на свободу мирних зібрань та зумовлені цим повноваження органів місцевого самоврядування.

Виклад основного матеріалу. Право мирних зібрань, закріплене в статті 11 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод, є фундаментальним правом у демократичному суспільстві і, подібно праву на свободу вираження думки, одним із основ такого суспільства [16]. Характеризуючи сучасний стан українського суспільства, необхідно зазначити, що специфіка його розвитку логічно визначається як соціальна трансформація, і це є одним із аспектів соціальної детермінації з усіма притаманними їй властивостями. Передусім, мова йде про зміну традиційних структур управління і стилів політико-управлінської діяльності. У цей період здійснюється активний пошук нових управлінських парадигм, ціннісних імперативів, а також моделей взаємозв'язку політики й державного управління. Загальна установка на розбудову в Україні демократичної держави з ринковою економікою національно обмеження державного впливу на суспільне життя. Історичний досвід свідчить про те, що система державного управління випробовує істотні зміни, пов'язані з потребами

й ціннісними орієнтаціями кожного конкретного етапу розвитку державності [7, с. 12]. На нашу думку, реформування суб'єктів публічної адміністрації, зокрема органів місцевого самоврядування, має бути спрямовано на надання якісних адміністративних, управлінських послуг, спрямованих на забезпечення можливості вільного здійснення суб'єктами гарантованих їм прав, свобод та інтересів, перш за все тих, що так чи інакше формалізовані в позитивному праві, а також тих, що є логічним продовженням установленого в Україні правового порядку, а також принципу верховенства права.

Права, свободи та інтереси є різними за своєю суттю сферою здійснення та особливостями реагування з боку органів публічної адміністрації для забезпечення їх ефективного здійснення. У цьому контексті вважаємо, що здійснення ряду прав, свобод та інтересів людини потребують позитивної реакції та діяльності з боку державних органів, у тому числі й органів місцевого самоврядування. Реакція органів місцевого самоврядування може бути як активною, пов'язаною із необхідністю вжиття певних заходів для забезпечення здійснення права, створення необхідних умов, або ж пасивною, коли здійснення права не потребує додаткових активних дій, пов'язаних із необхідністю створення умов для здійснення права. Така реакція суб'єктів публічної адміністрації можлива за певних фактичних та юридичних умов, яким є надходження відповідного сповіщення.

У ст. 39 Конституції України [4] прямо зазначається, що про проведення мирних зібрань завчасно сповіщають органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування. Виходячи з логіко-семантичного розташування, визначено, що ключовим об'єктом сповіщення є органи виконавчої влади, а вже потім – органи місцевого самоврядування. Очевидно, що під час обрання об'єкта сповіщення визначальною є сфера та поширення повноважень указаних органів на відповідну територію (приміщення), де здійснюватиметься право на свободу мирних зібрань. Визначенням демократичного потенціалу в забезпеченні здійснення права на свободу мирних зібрань органом місцевого самоврядування зазначена конституційна норма не володіє.

На підтвердження допустимості існування в національній правовій системі процедури сповіщення про намір здійснення права на свободу мирних зібрань, можна навести правову позицію Європейського суду з прав людини, викладену в п. 35. Рішення в справі «Букта та інші проти Угорщини», де Європейський суд із прав людини повторив, що встановлення для громадських зібрань процедури попереднього дозволу істотно не зазіхає на сутність права (див. *Rassemblement Jurassien Unité* проти Швейцарії, № 8191/78, рішення Комісії від 10 жовтня 1979 року, *Decisions and Reports* 17, стор. 119) [15]. Тому з певною долею впевненості (однак не абсолютно) можемо погодитися з наявністю демократичних засад в існуванні та необхідності визначення процедури сповіщення в згаданій конституційній нормі України, а також відповідності існування процедури сповіщення про здійснення права на свободу мирних зібрань фундаментальним принципам громадянського суспільства й правової держави – верховенству права, дотриманню прав і свобод людини.

Поряд із цим предметом дослідження є не сама процедура сповіщення, а лише одна з її складових: об'єкт сповіщення – орган місцевого самоврядування. Можливо, саме нормативно-правове регулювання органів місцевого самоврядування як об'єкта сповіщення про здійснення права на свободу мирних зібрань надасть відповідь у тому числі й на питання повноважень органів публічної адміністрації щодо надходження сповіщення про намір здійснення права на свободу мирних зібрань.

Ст. 5 Конституції України зазначає, що носієм суверенітету та єдиним джерелом влади в Україні є народ, який здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування. У такий спосіб Основний Закон закріпив існування двох відносно відокремлених систем органів публічної влади: органів державної влади та органів місцевого самоврядування, які покликані здійснювати відповідні управлінські функції в межах повноважень, визначених Конституцією і законами України. Кожна із названих систем має свої особливості, які, власне, і надають можливість відокремити одну від іншої. Вони різняться між собою за порядком утворення, за складом і структурою, за цілями і завданнями, за формами і методами діяльності, за характером і видами правових актів, які видаються органами, що входять до складу відповідної системи. Однак це не означає, що між системою органів державної влади та органами місцевого самоврядування існує непереборна межа. Їх об'єднує, насамперед, те, що вони є органами єдиної публічної влади, джерелом якої є народ [1]. Відтак, зважаючи на виконувані ними функції влади та управління, а також межі цих повноважень, зокрема визначених адміністративно-територіальним поділом країни, зумовлюють носія суб'єктивного права на мирні зібрання повідомляти відповідний орган виконавчої влади чи місцевого самоврядування.

Про проведення мирних зібрань повідомляти необхідно наступним чином: виконавчий орган сільської, селищної, міської ради (крім міст Києва і Севастополя) – у разі, якщо мирне зібрання передбачається провести в межах території відповідного села, селища, міста; Київську чи Севастопольську міську державну адміністрацію – у разі, якщо мирне зібрання відбуватиметься в Києві чи Севастополі відповідно; районну (обласну) державну адміністрацію – у разі, якщо мирне зібрання передбачається провести на території відповідного району (області); Раду міністрів Автономної Республіки Крим – у разі, якщо мирне зібрання передбачається провести на території кількох районів Автономної Республіки Крим. Якщо ж мирне зібрання планується провести за маршрутом, що пролягає по території кількох областей, міст Києва та Севастополя, Автономної Республіки Крим, організатору мирного зібрання доцільно подати письмове повідомлення про його проведення відповідно до кожної обласної державної адміністрації, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій, Ради міністрів Автономної Республіки Крим [2].

Отже, для з'ясування органу місцевого самоврядування як об'єкта повідомлення, необхідно встановити поширення повноважень місцевого самоврядування перш за все. У нашій країні розмежування повноважень органів місцевого самоврядування та державних адміністрацій перш за все здійснено

Конституцією України. У нормі ст. 7 Конституції України проголошено, що в Україні визнається й гарантується місцеве самоврядування.

Конституція України передбачила існування на місцях двох публічно-владних структур – місцевих державних адміністрацій і місцевого самоврядування. У цих двох самостійних системах місцевої публічної влади є деякі спільні завдання: вони так чи інакше стосуються вирішення місцевих проблем, проте в них різна правова природа, а отже, їм притаманні специфічні форми реалізації повноважень, контролю за їх здійсненням, відповідальності. Та, незважаючи на те, що це різні за юридичною природою ланки місцевої влади, обидві репрезентують публічну владу й покликані забезпечувати збалансований розвиток відповідних територій та вирішення проблем як місцевого, так і загальнодержавного значення. Тож органи місцевого самоврядування та місцеві державні адміністрації не повинні розглядатися як конкуруючі інституції, а як складові злагодженого механізму управління на місцях [3, с. 19]. Так у ст. 140 Конституції України зазначається, що місцеве самоврядування є правом територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища та міста – самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України. У відповідності до ст. 60 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 року [5] територіальним громадам сіл, селищ, міст, районів у містах належить право комунальної власності на рухоме й нерухоме майно, доходи місцевих бюджетів, інші кошти, землю, природні ресурси, підприємства, установи та організації, у тому числі банки, страхові товариства, а також пенсійні фонди, частку в майні підприємств, житловий фонд, нежитлові приміщення, заклади культури, освіти, спорту, охорони здоров'я, науки, соціального обслуговування та інше майно й майнові права, рухомі та нерухомі об'єкти, визначені відповідно до закону як об'єкти права комунальної власності, а також кошти, отримані від їх відчуження. Отже, до повноважень органів місцевого самоврядування належить питання права власності на землю, що включає право на відведення земельної ділянки для проведення мирних зібрань або надання відповідних приміщень, що перебувають у комунальній власності територіальної громади для проведення мирних зібрань. Крім цього, законодавством прямо визначено, що до делегованих повноважень виконавчих органів сільських, селищних, міських рад належить вирішення відповідно до закону питань про проведення зборів, мітингів, маніфестацій і демонстрацій, спортивних, видовищних та інших масових заходів; здійснення контролю за забезпеченням при їх проведенні громадського порядку (абзац 3 п. «б» ч. 1 ст. 38 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні»). Під делегованими повноваженнями розуміються повноваження органів виконавчої влади, надані органам місцевого самоврядування законом, а також повноваження органів місцевого самоврядування, які передаються відповідним місцевим державним адміністраціям за рішенням районних, обласних рад.

Отже, можна зробити висновок про те, що такі делеговані виконавчим комітетам повноваження як вирішення відповідно до закону питань про проведення зборів, мітингів, маніфестацій і демонстрацій, спортивних,

видовищних та інших масових заходів; здійснення контролю за забезпеченням при їх проведенні громадського порядку мають належати до власних повноважень місцевих рад, які їх делегують своїм виконавчим органам або органам виконавчої влади, передані тим же виконавчим комітетам місцевих рад.

На жаль, детальний аналіз норм Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» не надає відповіді на те, що вказані повноваження делеговані виконавчим комітетам саме від відповідних рад, оскільки серед повноважень сільських, селищних, міських рад, що визначені у ст. 26 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», є повноваження щодо утворення виконавчого комітету ради, визначення його чисельності, затвердження персонального складу; внесення змін до складу виконавчого комітету та його розпуску; затвердження за пропозицією сільського, селищного, міського голови структури виконавчих органів ради, загальної чисельності апарату ради та її виконавчих органів відповідно до типових штатів, затверджених Кабінетом Міністрів України, витрат на їх утримання; утворення за поданням сільського, селищного, міського голови інших виконавчих органів ради (п.п. 3, 5, 6 ч. 1 ст. 26 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні»), однак немає жодної згадки про повноваження відповідних рад у вирішенні питань щодо проведення зборів, мітингів, маніфестацій і демонстрацій, спортивних, видовищних та інших масових заходів. Лише у п. 1 ч. 2 ст. 26 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» зазначається про те, що виключно на пленарних засіданнях міських рад (міст з районним поділом), вирішуються такі питання як визначення обсягу й меж повноважень, які здійснюють районні в містах (у разі їх створення) ради та їх виконавчі органи в інтересах територіальних громад районів у містах. Незважаючи на наявність такої норми, неможливо дати однозначну відповідь про те, що саме сільські, селищні, міські, районні в містах, обласні ради наділені відповідними повноваженнями вирішення відповідно до закону питань про проведення зборів, мітингів, маніфестацій і демонстрацій, спортивних, видовищних та інших масових заходів; здійснення контролю за забезпеченням при їх проведенні громадського порядку.

Проаналізовані норми Закону України «Про місцеві державні адміністрації» [9] також не дають однозначної відповіді про наявність таких повноважень у місцевих державних адміністраціях, як вирішення відповідно до закону питань про проведення зборів, мітингів, маніфестацій і демонстрацій, спортивних, видовищних та інших масових заходів; здійснення контролю за забезпеченням при їх проведенні громадського порядку. Хоча, спираючись на норми ст. 25 Закону України «Про місцеві державні адміністрації», місцева державна адміністрація забезпечує виконання Конституції та законів України, рішень Конституційного Суду України, актів Президента України, Кабінету Міністрів України, інших органів державної влади; забезпечує здійснення заходів щодо охорони громадської безпеки, громадського порядку, боротьби зі злочинністю тощо. Очевидно, що виконання вимог ст. 39 Конституції України є елементом тих повноважень місцевих державних адміністрацій, що охоплюються повноваженнями виконання Конституції України в цілому. Разом із цим ст.ст. 34, 35 Закону України «Про місцеві державні адміністрації» не

передбачають можливість делегування повноважень місцевих державних адміністрацій саме виконавчим комітетам сільських, селищних, міських рад. Ураховуючи конституційний принцип організації правового порядку, що закладений у ч. 2 ст. 19 Конституції України, делегування таких повноважень місцевими державними адміністраціями неможливо, оскільки це не передбачено нормами чинного законодавства України.

На наш погляд, очевидним у питанні розв'язання проблеми правового регулювання повноважень органів місцевого самоврядування бути об'єктами сповіщення про намір здійснення права на свободу мирних зібрань та їх подальших дій щодо забезпечення безперешкодного здійснення даного права носіями, є сам зміст такого повноваження, де прямо зазначається, що питання про проведення зборів, мітингів, маніфестацій і демонстрацій, спортивних, видовищних та інших масових заходів вирішується «відповідно до закону», якого наразі в Україні не ухвалено, хоча на цьому обов'язкові Верховної Ради України у своєму Рішенні наголосив Конституційний Суд України [10]. На жаль, протягом 18 років Верховна Рада України демонструє невиконання вказаного обов'язку щодо прийняття закону, який би розв'язав питання, пов'язані із повноваженнями органів місцевого самоврядування в частині забезпечення здійснення права на свободу мирних зібрань.

Крім того, нормами позитивного права не врегульовуються питання повноважень органів місцевого самоврядування щодо організації діяльності органів виконавчої влади, спрямованої на забезпечення здійснення права на свободу мирних зібрань. Для прикладу, зауважимо, що до компетенції сільських, селищних, міських, районних та обласних рад належить питання заслуховування інформації керівників органів Національної поліції про стан законності, боротьби зі злочинністю, охорони громадського порядку та результати діяльності на відповідній території (п. 40 ч. 1 ст. 26 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні»), до відання виконавчих органів сільських, селищних, міських рад належать повноваження щодо сприяння органам Національної поліції України (п.п. 2 п. а ч. 1 ст. 38, п. 36 ч. 1 ст. 43 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні»), вирішення спільно з відповідними органами Національної поліції питань щодо створення належних умов для служби та відпочинку поліцейських (п. 3 ч. 2 ст. 38 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні»), тобто не існує законодавчої норми, що визначала б повноваження органів місцевого самоврядування з організації та координації дій Національної поліції, яка є органом виконавчої влади, із забезпечення здійснення права на свободу мирних зібрань.

Незважаючи на наявну прогалину в делегуванні та володінні органами місцевого самоврядування повноваженнями у вирішенні питань щодо забезпечення здійснення права на свободу мирних зібрань у визначених Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» відповідних повноважень, ми досліджуватимемо існуючі норми в цій сфері. Слід наголосити на тому, що саме сільські, селищні, міські ради є органами місцевого самоврядування, що представляють відповідні територіальні громади та здійснюють від її імені та в її інтересах функції і повноваження місцевого самоврядування, тоді як виконавчі органи місцевого

самоврядування діють за принципом розподілу повноважень у порядку й межах, визначених Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» та іншими законами.

Виконавчий комітет є виконавчим органом загальної компетенції сільської, селищної, міської ради [8]. Виконавчий комітет сільської, селищної, міської, районної в місті (у разі її створення) ради може розглядати й вирішувати питання, віднесені Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» до відання виконавчих органів ради (ч. 1 ст. 52 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні»).

Згідно з ч. 2 ст. 11 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», виконавчі органи сільських, селищних, міських, районних у містах рад є підконтрольними й підзвітними відповідним радам, а з питань здійснення делегованих їм повноважень органів виконавчої влади – також підконтрольними відповідним органам виконавчої влади. Отже, вирішення відповідно до закону питань про проведення зборів, мітингів, маніфестацій і демонстрацій, спортивних, видовищних та інших масових заходів виконавчими органами сільських, селищних, міських рад є делегованими повноваженнями органів виконавчої влади відповідним виконавчим органам місцевого самоврядування або виконавчим органам безпосередньою радою. На жаль, змушені констатувати, що за відсутності законодавчих актів, норми яких регламентували б порядок проведення цих заходів, а відповідно, і здійснення права на мирні зібрання, вирішення органами місцевого самоврядування питань про проведення зборів, мітингів, маніфестацій і демонстрацій, спортивних, видовищних та інших масових заходів згідно із законом, ставить під сумнів законність виконання таких повноважень, а також делегування таких повноважень органами виконавчої влади виконавчим органам сільських, селищних, міських, районних у містах рад, тобто органам місцевого самоврядування. Також маємо зауважити, що норма, викладена в абзаці 3 п. «б» ч. 1 ст. 38 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», має відсильний характер викладу, оскільки посилається на те, що вирішення питань здійснення права на свободу мирних зібрань в окремих, визначених у Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні» формах, здійснюється у відповідності до закону, тоді як такого закону в системі законодавства України немає, що підкреслює наявність відповідної законодавчої прогалини, механізм заповнення якої на сьогоднішній день не знайдений.

Разом із цим констатуємо, що виконавчі комітети сільських, селищних, міських рад у межах територіальної громади села, селища та міста, або їх територіального об'єднання, розглядають звернення про проведення мирних зібрань на території вказаних територіальних громад. Хоча в конституційній нормі немає жодних передумов, які б вказували на те, що сповіщення необхідно надсилати саме до тих органів місцевого самоврядування, чії повноваження поширюються саме на територію (приміщення), де проводитимуться відповідні заходи, що стануть результатом здійснення права на свободу мирних зібрань.

Таким чином, суб'єкт здійснення права на свободу мирних зібрань у разі прийняття рішення про проведення мирного зібрання на території (у межах) села, селища та міста, або їх територіального об'єднання зобов'язаний сповістити виконавчий орган відповідного органу місцевого самоврядування (відповідної ради) про намір здійснити своє право на мирні зібрання. Разом із цим може побутувати думка й про те, що можна сповістити орган місцевого самоврядування, повноваження якого не поширюються на території (приміщення), де планується здійснити право на свободу мирних зібрань. І такий підхід є наслідком прямого застосування конституційної норми, викладеної в ст. 39 Конституції України.

Однак існування процедури сповіщення про здійснення права на свободу мирних зібрань не є абсолютно визначеною практикою, притаманною для розвинених країн із демократичним укладом життя. Власне і міжнародна судова практика в галузі прав людини схиляється до того, що сповіщення не є абсолютним обов'язком суб'єкта здійснення права на свободу мирних зібрань. Так Європейський суд з прав людини у п. 37 свого Рішення в справі «Букта та інші проти Угорщини» вкотре підтвердив, що там, «де демонстранти не беруть участі в актах насильства, державним органам важливо продемонструвати певний рівень толерантності по відношенню до мирних зібрань з тим, щоб гарантована статтею 11 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод свобода зборів, не була позбавлена своєї суті» (Oya Ataman v. Turkey, no. 74552/01, 5 December 2006, §§ 41 42). На думку Європейського суду з прав людини, з огляду на особливі обставини, коли негайна реакція на політичну подію у вигляді демонстрації може бути виправдана, рішення припинити мирне зібрання виключно через відсутність необхідного попереднього сповіщення без будь-яких протиправних дій з боку учасників є непропорційним обмеженням свободи мирних зібрань (п. 36 Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Букта та інші проти Угорщини») [15].

Поряд із цим слід наголосити на тому, що норми Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» [17] регулюють відносини, що виникають у зв'язку з обов'язком держави виконати рішення Європейського суду з прав людини у справах проти України, а стосовно застосування практики Європейського суду з прав людини відносно третіх країн у національному законодавстві України немає жодної згадки.

Як результат цього аспекту дослідження, відзначимо, що завчасність сповіщення органів місцевого самоврядування в національному законодавстві України залишається невизначеною, і це не сприяє ефективності застосування норм діючого законодавства, а також захисту права на свободу мирних зібрань від необґрунтованих намагань його обмежити, адже можливість обґрунтування та захисту суб'єктами здійснення права на свободу мирних зібрань цього права шляхом звернення до практики Європейського суду з прав людини у справах щодо третіх країн у національній правовій системі не заохочується, що підтверджується відсутністю нормативно-правових актів у системі національного законодавства України.

Висновки. Незважаючи на те, що в Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні» міститься відповідна норма, яка окреслює делеговані повноваження виконавчих органів сільських, селищних, міських, районних у містах рад щодо розв'язання питання об'єкта сповіщення про здійснення права на свободу мирних зібрань, однак залишається нез'ясованим питання суті делегування даного виду повноважень, а саме: 1) вирішення відповідно до закону питань про проведення зборів, мітингів, маніфестацій і демонстрацій, спортивних, видовищних та інших масових заходів є делегованими повноваженнями відповідної ради. Однак на це питання норми Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» не дають відповіді, оскільки в нормах, що визначають повноваження сільських, селищних, міських рад, немає положень, які б визначали сільські, селищні, міські ради як об'єкти сповіщення про намір здійснення права на свободу мирних зібрань або визначали б повноваження цих рад щодо забезпечення здійснення права на свободу мирних зібрань; 2) вирішення відповідно до закону питань про проведення зборів, мітингів, маніфестацій і демонстрацій, спортивних, видовищних та інших масових заходів є делегованими повноваженнями органів виконавчої влади. Однак і вказане питання не знайшло належного законодавчого врегулювання, що підтверджується проведеним вище аналізом законодавчих норм, які регламентують діяльність саме органів виконавчої влади. Хоча, виходячи виключно із конституційної норми щодо завчасного сповіщення, маємо зауважити, що саме органи виконавчої влади є суб'єктами делегування повноважень виконавчим органам рад щодо вирішення відповідно до закону питань про проведення зборів, мітингів, маніфестацій і демонстрацій, спортивних, видовищних та інших масових заходів; здійснення контролю за забезпеченням при їх проведенні громадського порядку, оскільки органи виконавчої влади підлягають відповідному сповіщенню, а органи місцевого самоврядування зазначені як альтернативний об'єкт сповіщення. Зважаючи на викладене, можемо підсумувати, що питання визначеності об'єкта сповіщення про намір здійснення права на свободу мирних зібрань чинним законодавством України якісно не врегульовано, що породжує проблеми правозастосування.

Доходимо висновку про те, що сповіщення органів місцевого самоврядування та органів виконавчої влади має здійснюватися залежно від того, кому (до сфери чийх повноважень) належить місце проведення заходу (або управління цим місцем), а саме: якщо зібрання проводяться на території (землях), у приміщеннях комунальної власності, що належать територіальним громадам, повідомляються органи місцевого самоврядування, коли ж зібрання проводиться на землях або приміщеннях, що перебувають у державній власності, сповіщаються органи виконавчої влади. Однак такий підхід до певної міри може суперечити принципу прямої дії конституційних норм, застосування яких не потребує ухвалення додаткових законодавчих актів.

Таким чином, керуючись ст. 39 Конституції України, нормами законів України «Про місцеве самоврядування в Україні», у відповідності до ст. 5

Закону України «Про звернення громадян» від 2 жовтня 1996 року, звернення про проведення мирного зібрання адресуються органам місцевого самоврядування, їх посадовим особам, до повноважень яких належить вирішення вказаного питання залежно від адміністративно-територіального розмежування. Разом із цим вважаємо, що додаткове (а точніше, нормативно-правове) обґрунтування сповіщення саме таких органів місцевого самоврядування має знайти відображення в спеціальному законі, який міститиме норми, що визначатимуть повноваження суб'єктів публічної адміністрації щодо забезпечення здійснення права на свободу мирних зібрань. Головним у цьому законотворчому процесі є чітке визначення саме повноважень органів місцевого самоврядування, виконавчої гілки влади щодо дій у разі надходження сповіщень про намір здійснення права на свободу мирних зібрань, а також чітке розмежування вказаних об'єктів сповіщення залежно від сфери та адміністративно-територіального поширення таких повноважень. Крім того, указаний закон, про який так багато йшлося, не повинен обмежувати здійснення гарантованого Конституцією України та міжнародними договорами права на свободу мирних зібрань, а має перш за все окреслити сферу повноважень органів публічної адміністрації.

Вважаємо, що Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» потребує доповнення відповідною статтею, норми якої регламентували б повноваження органів місцевого самоврядування як об'єкта сповіщення про здійснення права на свободу мирного зібрання, так і питань організації, координації діяльності органів, служб, підприємств, установ та організацій, що представляють органи виконавчої влади на відповідній території. На наш погляд, доречно доповнити Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» ст. 38¹ «Повноваження щодо забезпечення реалізації права на свободу мирних зібрань та вирішення питань проведення зборів, мітингів, маніфестацій і демонстрацій, спортивних, видовищних та інших масових заходів», де передбачити не перш за все повноваження органів місцевого самоврядування в разі надходження відповідного сповіщення. Особливу увагу приділити саме компетенції органів місцевого самоврядування по реалізації права на свободу мирних зібрань такими органами публічної адміністрації, передбачити порядок взаємодії з органами виконавчої влади у вказаній галузі, а також передбачити умови, які визначають необхідність обов'язкового сповіщення про здійснення права на свободу мирних зібрань та виключні випадки із вказаного права. На наш погляд, доречним є наголошення на існуванні видів юридичної відповідальності посадових осіб органів місцевого самоврядування за вчинення дій або бездіяльність, наслідком якої є позбавлення особи права на свободу мирних зібрань або обмеження у його здійсненні. Вважаємо, що вказані зміни заповнять існуючу прогалину, що дозволить врегулювати суспільні відносини щодо здійснення права на свободу мирних зібрань до ухвалення спеціального закону.

Переконані, що українське суспільство на сучасному етапі розвитку, коли здійснення права на свободу мирних зібрань є надзвичайно актуальним, потребує ефективного законодавчого врегулювання порядку сповіщення про намір здійснення даного права, а головним чином – якісного визначення та

розмежування повноважень органів місцевого самоврядування щодо забезпечення свободи здійснення права на мирні зібрання. Переконані, що лише за умови зрозумілості, доступності, визначеності законодавчих норм у сфері здійснення права на свободу мирних зібрань можливо сформувати високу правову культуру здійснення права на свободу мирних зібрань, сприяння з боку органів публічної адміністрації та їх посадових осіб у реалізації цього права, перш за все шляхом усунення будь-яких перешкод з боку владної вертикалі, а також створення сприятливих умов для всіх та кожного суб'єкта правовідносин у рівній мірі скористатися гарантованою свободою здійснення цього права.

Використані джерела:

1. Майстро С. В. Розмежування повноважень органів державної влади та органів місцевого самоврядування. URL: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2012-1/doc/4/05.pdf>. (дата звернення 03.04.2017).

2. Як провести мирне зібрання? URL: <http://pravo.org.ua/ua/meeting/provesty-zibrannya/> (дата звернення 01.04.2017).

3. Бориславська О., Янюк Н. Правове регулювання взаємодії місцевого самоврядування і місцевих державних адміністрацій: проблема делегування повноважень. *Право України*. 2006. № 6. С. 19-24.

4. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>. (дата звернення 05.04.2019).

5. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21 травня 1997 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр>. (дата звернення 03.04.2019).

6. Ващенко К. О. Актуальні питання реформування місцевого самоврядування в Україні. Місцеве самоврядування – основа сталого розвитку України : матеріали щоріч. Всеукр. наук.-практ. конф. за міжнар. участю (Київ, 16 трав. 2014 р.) : у 2 т. / за наук. ред. Ю. В. Ковбасюка, К. О. Ващенко, С. В. Загороднюка. К. : НАДУ, 2014. Т. 2. С. 3-4.

7. Голубь В. В. Соціальна трансформація у контексті формування нових пріоритетів розвитку. Місцеве самоврядування – основа сталого розвитку України : матеріали щоріч. Всеукр. наук.-практ. конф. за міжнар. участю (Київ, 16 трав. 2014 р.) : у 2 т. / за наук. ред. Ю. В. Ковбасюка, К. О. Ващенко, С. В. Загороднюка. К. : НАДУ, 2014. Т. 2. С. 12-14.

8. Рішення Конституційного Суду України від 9 лютого 2000 року № 1-рп/2000 у справі № 1-5/2000 за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини п'ятої статті 6, частини першої статті 11, частини четвертої статті 16, пунктів 3, 5, 6, 9, 10, 16 частини першої статті 26, частин третьої і четвертої статті 41, частини шостої статті 42, статей 51, 52, 53, 54, частини четвертої статті 61, частини першої статті 62, частин першої, шостої, сьомої статті 63, частин четвертої, п'ятої, шостої статті 78, частин третьої, п'ятої, сьомої статті 79, абзацу третього пункту 2 розділу V «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» (справа про місцеве самоврядування). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-00> (дата звернення 13.05.2019).

9. Про місцеві державні адміністрації: Закон України від 9 квітня 1999 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/586-14>. (дата звернення 05.04.2019).

10. Рішення Конституційного Суду України від 19 квітня 2001 року № 4-рп/2001 у справі № 1-30/2001 за конституційним поданням Міністерства внутрішніх справ України щодо офіційного тлумачення положення частини першої статті 39 Конституції України про завчасне сповіщення органів виконавчої влади чи органів місцевого самоврядування про проведення зборів, мітингів, походів і демонстрацій (справа щодо завчасного сповіщення про мирні зібрання). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710.01>. (дата звернення 03.04.2019).

11. Нестерович В. Ф. Проблеми конституційно-правового регулювання проведення мирних зібрань громадян в Україні. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2018. № 2. С. 47-59.

12. Нестерович В. Ф. Зарубіжний досвід конституційно-правового регулювання проведення мирних зібрань громадян. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2015. № 3. С. 55-63.

13. Ярмол Л. В. Свобода вираження поглядів та проблеми юридичного забезпечення її реалізації в Україні (теоретико-правове дослідження): монографія. Львів: Ліга-Прес, 2018. 464 с.

14. Стахура Б. І. Роль органів державної влади у забезпеченні прав людини і громадянина в демократичному суспільстві: теоретико-правовий вимір: дис... канд. юрид. наук. по спец. 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. Львів, 2016. 180 с.

15. Дело «Букта и другие против Венгрии». URL: <https://precedent.in.ua/2015/12/16/bukta-y-drugye-protiv-vengryu/>. (дата звернення: 15.11.2019).

16. Дело «Сергей Кузнецов против России». URL: https://mmdc.ru/praktika_evropejskogo_suda/praktika_po_st10_evropejskoj_konvepcii/euror_practice17/. (дата звернення: 15.11.2019).

17. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23 лютого 2006 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15>. (дата звернення: 15.11.2019).

References:

1. Maiistro, S. V. Rozmezhuвання povnovazhen orhaniv derzhavnoi vlady ta orhaniv mistsevoho samovriaduvannya URL: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2012-1/doc/4/05.pdf> (accessed: 03.04.2017). [in Ukrainian].

2. Yak provesty myrne zibrannya. N. d. N. p. URL: <http://pravo.org.ua/ua/meeting/provesty-zibrannya/> [in Ukrainian].

3. Boryslavska, O., Yaniuk, N. (2016) Pravove rehuliuвання vzaimodii mistsevoho samovriaduvannya I mistsevyyh derzhavnyh administrtsii: problema delehuвання povnovazhen. *Pravo Ukrainy - The Law of Ukraine*, 6, 19-24 [in Ukrainian].

4. Konstytutsiia Ukrainy vid 28 chervnia 1996 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр>. [in Ukrainian].

5. Zakon Ukrainy "Pro mistseve samovriaduvannya v Ukraini" vid 21 travnia 1997 roku URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр>. [in Ukrainian].

6. Vashchenko, K. O. (2014) Aktualni pytannya reformuvannya mistsevoho samovriaduvannya v Ukraini. Mistseve samovriaduvannya - osnova staloho rozvytku Ukrainy. *Materials every year. All-Ukrainian. Research Practice Conf. for the international. participation (May 16, 2014)*. Kyiv: NAPA, Vol. 2, 3-4. [in Ukrainian].

7. Holub, V. V. (2014) Sotsialna transformatsiia u konteksti formuvannia novykh prioritetiv rozvytku. Mistseve samovriaduvannya – osnova staloho rozvytku Ukrainy. *Materials every year. All-Ukrainian. Research Practice Conf. for the international participation (May 16, 2014)*. Kyiv: NAPA, Vol. 2, 12-14. [in Ukrainian].

8. Rishennia Konstytutsiynoho Sudu Ukrainy vid 9 liutoho 2000 roku № 1-rp/2000 u spravi № 1-5/2000 za konstytutsiinym podanniam 46 narodnykh deputativ Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) polozhen chastyny piatoi statti 6, chastyny pershoi statti 11, chastyny chetvertoi statti 16, punktiv 3, 5, 6, 9, 10, 16 chastyny pershoi statti 26, chastyn tretoi i chetvertoi statti 41, chastyny shostoї statti 42, statei 51, 52, 53, 54, chastyny chetvertoi statti 61, chastyny pershoї statti 62, chastyn pershoї, shostoї, somoi statti 63, chastyn chetvertoi, piatoi, shostoї statti 78, chastyn tretoi, pyatoi, somoi statti 79, abzatsu tretoho punktu 2 rozdiluv «Prykintsevi ta perekhidni polozhennia» Zakonu Ukrainy «Pro mistseve samovriaduvannya v Ukraini» (sprava pro mistseve samovriaduvannya) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-00>. [in Ukrainian].

9. Zakon Ukrainy «Pro mistsevi derzhavi administratsii» vid 9 kvitnia 1999 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/586-14>. [in Ukrainian].

10. Rishennia Konstytutsiynoho Sudu Ukrainy vid 19 kvitnia 2001 roku № 4-rp/2001 u spravi № 1-30/2001 za konstytutsiinym podanniam Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy shchodo ofitsiynoho tlumachennia polozhennia chastyny pershoї statti 39 Konstytutsii Ukrainy pro zavchasne spovishchennia orhaniv vykonavchoi vlady chy orhaniv mistsevoho samovriaduvannia pro provedennia zboriv, mitynhiv, pokhodiv i demonstratsii (sprava shchodo zavchasnoho spovishchennia pro myrni zibrannya) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-01>. [in Ukrainian].

11. Nesterovych, V. F. (2015) Problemy konstytutsiino-pravovoho rehulyuvannia provedennia myrnykh zibran hromadian v Ukraini. *Visnyk Luhanskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav imeni E. O. Didorenka - Bulletin of the Luhansk State University of Internal Affairs Didorenko, 2*, 47-59. [in Ukrainian].

12. Nesterovich, V. F. (2015.) Zarubizhnyi dosvid konstytutsiino-pravovoho rehulyuvannia provedennia myrnykh zibran hromadian. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnih sprav - Scientific Bulletin of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs, 3*, 55-63. [in Ukrainian].

13. Yarmol, L. V. (2018) Svoboda vyrakhennia pohliadiv ta problemy yurydychnoho zabezpechennia ii realizatsii v Ukraini (teoretyko-pravove doslidzhennia). Lviv: Liha-Press. [in Ukrainian].

14. Stakhura, B. I. (2016) Rol orhaniv derzhavnoi vlady u zabezpechenni prav lyudyny i hromadianyna v demokratychnomu suspilstvi: teoretyko-pravovii vymir. *Candidate's thesis*. Lviv. [in Ukrainian].

15. Case «Bukta i drugie protiv Vengrii»: https://precedent.in.ua/2015/12/16/buktya_druye_protiv_vengryi/ [in Russian].

16. Case «Serhey Kuznetsov protiv Rossii» URL: https://mmdc.ru/praktika_evropejskogo_suda/praktika_po_st10_evropejskoj_konvepcii/europ_practice17/ [in Russian].

17. Zakon Ukrainy «Pro vykonannya rishen ta zastosuvannya praktyky Yevropeiskoho sudu z prav lyudyny» vid 23 liutoho 2006 roku. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15>. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 17.07.2019

Самбор Н. А.,
кандидат юридических наук,
начальник сектора мониторинга Прилукского
отдела полиции Главного управления
Национальной полиции в Черниговской области
(г. Чернигов - г. Прилуки, Украина)

ОРГАНЫ МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ КАК ОБЪЕКТЫ ОПОВЕЩЕНИЯ О НАМЕРЕНИИ ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ ПРАВА НА СВОБОДУ МИРНЫХ СОБРАНИЙ

Вопросы осуществления права на свободу мирных собраний является одним из актуальных и проблемных на современном этапе развития демократических отношений в обществе. Поскольку осуществление права на свободу мирных собраний предусматривает выполнение субъектом осуществления этого права обязанности по оповещению, то целью данного исследования избраны органы местного самоуправления как объекты оповещения о намерении осуществления права на свободу мирных собраний и обусловленные этим полномочия указанных органов. Научная новизна заключается в том, что в статье освещены органы местного самоуправления как объект оповещения о намерении осуществления права на свободу мирных собраний и правовое регулирование такого объекта. В частности в статье исследовано правовое регулирование полномочий органов местного самоуправления как объектов оповещения о намерении осуществления права на свободу мирных собраний и законодательного урегулирования последних быть такими объектами. Таким образом, действующее законодательство Украины не содержит норм, определяющих конкретных объектов оповещения о намерении осуществления права на свободу мирных собраний. Имеющиеся законодательные предписания об объекте оповещения определяют объект в общем, применяя альтернативный способ изложения нормы, и не способствует правовой определенности и предсказуемости.

Ключевые слова: право на свободу мирных собраний, оповещения о намерении осуществления права на свободу мирных собраний, объекты оповещения, органы местного самоуправления.

Sambor N.,
Candidate of Law,
Head of the monitoring Department
of the Pryluky Police Department
the Main Directorate of the National Police in Chernihiv
(Chernihiv - Pryluky, Ukraine)

LOCAL GOVERNMENT BODIES AS OBJECTS OF NOTIFICATION OF INTENTION TO EXERCISE THE RIGHT TO FREEDOM OF PEACEFUL ASSEMBLY

The question of exercising the right to freedom of peaceful assembly is one of the most pressing and problematic issues in the development of democratic relations in society. Since the exercise of the right to freedom of peaceful assembly implies that the

subject of the exercise of this right has a duty to notify, the purpose of this study is to find out the local government as the object of notification of the intention to exercise the right to freedom of peaceful assembly and the powers entrusted to it by the authorities Local Government. The scientific novelty lies in the fact that the article describes the bodies of local self-government as the object of notification of the intention to exercise the right to freedom of peaceful assembly and the legal regulation of such an object. In particular, the legal regulation of the powers of local self-government bodies as objects of notification of the intention to exercise the right to freedom of peaceful assembly and the legislative regulation of the latter to be such objects is investigated. Conclusions The current national legislation of Ukraine does not contain norms that would determine the specific objects of notification of the intention to exercise the right to freedom of peaceful assembly. The existing legislative provisions on the object of the notification determine the object in general, using an alternative way of presenting the norm, which does not contribute to legal certainty and predictability. However, this state of affairs with the definition of the object of notification makes it impossible to timely and complete fulfillment of the obligation of the holder of the right to freedom of peaceful gatherings, which may lead to unreasonable application of measures of legal liability.

We believe that the Law of Ukraine "On Local Self-Government in Ukraine" needs to be supplemented by an appropriate article, the rules of which would regulate the powers of local self-government bodies, as the object of notification on the exercise of the right to freedom of peaceful assembly, as well as the issues of organization, coordination of activities of bodies, services, enterprises, institutions and organizations representing the executive authorities in the respective territory. In our opinion, it is appropriate to supplement the Law of Ukraine "On Local Self-Government in Ukraine" Art. 381 "Powers to ensure the exercise of the right to freedom of peaceful assembly and to decide on the holding of meetings, rallies, demonstrations and demonstrations, sports, entertainment and other mass events", where, above all, the authority of local self-government bodies should be provided in case of notification. Particular attention should be paid to the competences of local self-government bodies in the exercise of the right to freedom of peaceful assembly by such public administration bodies, to provide for the procedure of interaction with the executive authorities in the specified field, and also to provide conditions that determine the need for mandatory notification of the right to peaceful assembly. and exceptions to that right. In our view, it is appropriate to emphasize the existence of legal liability of officials of local self-government bodies for committing acts or omissions, which result in depriving a person of the right to freedom of peaceful assembly or restricting it.

Key words: the right to freedom of peaceful assembly, notification of the intention to exercise the right to freedom of peaceful assembly, objects of notification, bodies of local self-government.

РОЗДІЛ II. ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАКОНОДАВСТВА

DOI <https://doi.org/10.33766/2524-0323.87.87-99>

УДК 343.541

Д. В. Бабіков,

старший оперуповноважений в особливо важливих справах
головного відділу боротьби з корупцією та
організованою злочинністю Головного управління
Служби безпеки України
в Донецькій та Луганській областях
(м. Северодонецьк, Україна)
e-mail: diimaan@ukr.ne

 <https://orcid.org/0000-0002-4338-6594>

ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА КОНТРАБАНДУ ТОВАРІВ У СУЧАСНИХ УМОВАХ ПІДТРИМАННЯ БЕЗПЕКИ НА ДЕРЖАВНОМУ (МИТНОМУ) КОРДОНІ УКРАЇНИ

У статті розглянуті проблемні питання, пов'язані з криміналізацією та декриміналізацією контрабанди товарів через митний кордон України, проведений аналіз сучасних досліджень та публікацій, пов'язаних із незаконним переміщенням предметів через митний кордон України, визначена суспільна небезпека такого діяння, досліджено категорію «товар» як предмет контрабанди, проведений аналіз визначення «культурні цінності», які використовуються для цілей Митного та Кримінального кодексів України, викладені пропозиції щодо внесення змін до законодавства в частині криміналізації «товарної» контрабанди.

Ключові слова: контрабанда, криміналізація, декриміналізація, порушення митних правил, товар.

Постановка проблеми. Українське суспільство переживає складний етап свого розвитку. Триває процес серйозних змін усіх сфер суспільного життя, включаючи систему національної безпеки. Динаміка соціально-політичних процесів й економічних реформ має не тільки позитивну спрямованість, а й веде до реанімації старих і виникнення нових загроз і викликів для безпеки України. При цьому на перше місце виходять проблеми економічної безпеки й територіальної цілісності держави. Істотно змінився характер обстановки на державному й митному кордонах. Ці зміни детерміновані постійно зростаючою кількістю випадків вчинення контрабанди та інших порушень митних правил. Так, за даними Державної фіскальної служби України, у 2016 р. було відкрито 23 тис. 235 справ про порушення митних правил на загальну суму 2,09 млрд. грн, а в 2017 р. – 32 тис. 282 справи на загальну суму 1,59 млрд. грн. При цьому за 2016–2017 рр. найбільших обсягів складала контрабанда таких товарів, як фрукти та овочі, алкогольні напої, тютюнові вироби, а також молоко та молочні вироби, злакові та вироби з них. Лише протягом п'яти місяців 2018 р. Державною фіскальною службою було

відкрито 18,5 тис. справ про порушення митних правил на загальну суму майже 1 млрд. грн.[1].

Одним із важливих засобів, здатних позитивно вплинути на ситуацію, що склалася, є кримінальний закон і передусім ст. 201 Кримінального кодексу України (далі – КК). Проте дієвість цієї норми значною мірою залежить від її змісту. Політичні перетворення в нашій країні поряд із демократизацією суспільства призвели до внесення в законодавство змін, спрямованих на гуманізацію відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності. Контрабанда товарів була виведена з правового поля кримінальної юстиції. У чинній редакції ст. 201 КК передбачено заборону контрабанди лише спеціальних предметів – культурних цінностей, отруйних, сильнодіючих, вибухових речовин тощо.

Наразі триває дискусія стосовно рекриміналізації товарної контрабанди. Відповідний законопроект за результатами розгляду в першому читанні був прийнятий за основу [2]. Проте Головне науково-експертне управління Апарату Верховної Ради України (далі – ГНЕУ) висловило низку зауважень стосовно документа. Загалом, погоджуючись із висновками ГНЕУ, слід зазначити, що залишилися без належного розгляду питання стосовно суспільної небезпеки контрабанди, уточнення змісту поняття «товар» як предмета цього злочину тощо. Враховуючи сказане, існує потреба в комплексному дослідженні проблем криміналізації товарної контрабанди в нових політичних, соціальних і економічних умовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам контрабанди присвячена значна кількість праць науковців. Як склад злочину, питання контрабанди розглядалось у дослідженнях вітчизняних і зарубіжних учених, зокрема, Ю. Г. Кісловського, О. М. Омельчука, О. В. Процюка, Ю. І. Сучкова. До проблеми криміналізації (декриміналізації) товарної контрабанди приверталась увага в роботах О. О. Дудорова, Ю. П. Степанової, М. І. Хавронюка та ін. Наприклад, О. О. Дудоров, розмірковуючи над питанням декриміналізації товарної контрабанди, вказував, що цей крок узгоджувався б з Модельним Кримінальним кодексом держав-учасниць СНД. Стаття 278 цього Кодексу до предметів економічної контрабанди відносить лише речі й цінності, заборонені або обмежені до переміщення через митний кордон держави, а також інші товари й предмети, стосовно яких встановлені спеціальні правила переміщення через митний кордон. Водночас О. О. Дудоров визнавав передчасність відповідних законодавчих змін та економічну неготовність країни до відмови від кримінального переслідування товарної контрабанди. У роботах учених висвітлюються й інші аспекти правопорушень, пов'язаних із незаконним переміщенням товарів. Зокрема, аналіз судової практики у справах про порушення перетинання лінії зіткнення наводиться в роботах М. В. Мазура, А. О. Данілевського, Ю. О. Данілевської.

Формування цілей. На підставі комплексного дослідження, з урахуванням здобутків кримінально-правової доктрини і матеріалів правозастосовної практики маємо на меті з'ясувати необхідність рекриміналізації товарної

контрабанди, визначити поняття «товар» як предмет контрабанди, а також сформулювати пропозиції щодо вдосконалення КК.

Виклад основного матеріалу. Передусім слід констатувати, що згадана вище спроба рекриміналізації товарної контрабанди є фактично реставрацією ст. 201 КК у редакції 2001 р. Останній, як і багато інших кримінальних кодексів зарубіжних країн, передбачав кримінальну відповідальність за товарну контрабанду [3], як, до речі, і КК України 1960 р.

Декриміналізація товарної контрабанди, проведена в 2011 р. [4], означає, що притягнення до юридичної відповідальності осіб, винуватих у її вчиненні, повинне здійснюватися в межах адміністративного провадження без застосування оперативно-розшукових заходів, оскільки нібито кримінальне розслідування через тривалі терміни й процедури є малоєфективним. Натомість засоби адміністративної відповідальності, за офіційними даними, уже дозволили розглянути десятки тисяч відповідних справ. Значні штрафи (до 200 відсотків вартості товарів) і можливість конфіскації товарів і транспортних засобів, за допомогою яких вони переміщувалися (ст.ст. 482, 483 Митного кодексу України), також дозволили підвищити надходження до бюджету країни. Фактично проблема контрабанди товарів вирішувалася лише під кутом економічної рентабельності. З цього приводу О. О. Дудоров і Р. О. Мовчан зазначають, що виключення вказівки на товари з диспозиції ст. 201 КК, здійснене в 2011 р., було не на часі і що країна економічно навряд чи була готова до такого кроку [5, с. 240].

Лібералізація ЗЕД в Україні створила умови для усунення негативних проявів існуючого багатого років монополізму. Однак вона ж активізувала й кримінальні прояви, одним із яких є контрабанда товарів, не обмежених у цивільному обороті. Не слід забувати, що контрабанда – один із найнебезпечніших злочинів у сфері господарської діяльності. За оцінками спеціалістів РЄ, контрабанда (поряд із ухиленням від сплати податків та корупцією) складає на пострадянському просторі основні сфери кримінальної активності, які дають можливість отримувати нелегальні прибутки [6]. Відсутність кримінальної відповідальності за вказані дії не дає можливості ефективно впливати на криміногенну обстановку та надавати відповідну допомогу партнерським спецслужбам і правоохоронним органам іноземних держав. У літературі також відзначають високу латентність контрабанди, зумовлену характером та особливостями цього злочину [7, с. 28].

Застосування адміністративних санкцій не зупиняє правопорушників від подальшої протиправної поведінки, що й зумовило пропозиції стосовно посилення відповідальності за такі правопорушення. Тому внесено проект Закону «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо криміналізації контрабанди товарів», згідно з яким диспозицію ст. 201 КК «Контрабанда» пропонується викласти в новій редакції [8]. Йдеться, таким чином, про посилення відповідальності за контрабанду товарів шляхом її криміналізації, а точніше, рекриміналізації, тобто фактично про повернення до первісної редакції ст. 201 КК.

Підставою криміналізації діянь, як відомо, є характер і значний ступінь суспільної небезпеки, який характеризується їхньою здатністю заподіювати

істотну шкоду об'єктам кримінально-правової охорони. Протягом останніх років відбулося значне зростання кількості правопорушень, пов'язаних із незаконним виготовленням, зберіганням, реалізацією та переміщенням через митний кордон України товарів. Вище ми наводили відповідні статистичні показники. Указане особливо стосується тютюнових виробів, алкогольних напоїв, паливно-мастильних матеріалів тощо. Варто зазначити, що колосальні суми коштів через такі правопорушення залишаються поза державним бюджетом України. Так, унаслідок незаконного виготовлення та незаконної реалізації одних лише тютюнових виробів, державний бюджет, за оцінками експертів, недоотримав у 2014 р. близько двох мільярдів гривень [9, с. 53]. Часткова втрата державного контролю над митним кордоном країни відновила старі контрабандні схеми й спричинила появу нових, відкрила широкі можливості для розвитку наркобізнесу, інтервенції контрафактної продукції, безконтрольного переміщення готівкових коштів, які часто використовуються як для фінансування тероризму, так і задля підризу економічних і соціально-політичних підвалів суспільства. Як бачимо, гуманізація відповідальності за переміщення товарів через митний кордон України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю, здійснена в 2011 р., не призвела до прогнозованого позитивного соціально-економічного наслідку. Саме тому митна сфера суспільних відносин потребує додаткової уваги з боку законодавця.

Що ж до товару, який переміщується через митний кордон, то мова йде про таке. Традиційно всі предмети контрабанди поділяються на дві групи: а) предмети, вилучені з цивільного обігу або обіг яких обмежений; б) предмети необмежені в обігу, нелегальне перевезення яких через митний кордон утворює контрабанду лише за наявності певних обставин, зазначених у законі (великий розмір для товарів) [10, с. 43]. Проте досягнення мети нашого дослідження зводить коло предметів контрабанди до категорії товару, яким оперує суб'єкт законодавчої ініціативи в пропонованій редакції ст. 201 КК. У юридичній літературі слушно підкреслюється, що точне визначення предмета злочину дозволяє уникнути помилок у правозастосовній діяльності і запобігає незаконному притягненню особи до кримінальної відповідальності [11, с. 90; 12, с. 60].

Загальні ознаки товару висвітлюються в економічній літературі. Зазвичай товар визначається як продукт праці, виготовлений із метою обміну або продажу. Товар має дві головні характеристики: споживчу вартість і вартість. Споживча вартість – це передусім сам предмет, річ, яка, завдяки своїм властивостям, задовольняє певні потреби людини. Вартість створюється абстрактною. Проте лише в умовах товарного виробництва ці витрати енергії людини стають носіями вартості [13, с. 128]. Юридично значущі ознаки розкриваються в нормативних джерелах. Для українського законодавства характерна множинність визначень понять товару; причому визначення «прив'язані» до цілей видання того чи іншого акту і в силу цього відображають лише ту частину вказаного поняття, яка прямо стосується регульованих відносин. У зв'язку з цим оцінці мають бути піддані

нормативно-правові акти в сфері ЗЕД, митних і податкових правовідносин, у межах яких вчиняються контрабандні злочини.

Так, згідно зі ст. 4 Митного кодексу України (далі – МК), товари – це будь-які рухомі речі, у тому числі ті, на які законом поширено режим нерухомої речі (крім транспортних засобів комерційного призначення), валютні цінності, культурні цінності, а також електроенергія, що переміщується лініями електропередачі [14]. Іншим різновидом товару є електроенергія. Виходячи зі ст. 1 Закону України «Про електроенергетику», під нею розуміється електрична енергія, що виробляється на об'єктах електроенергетики і є товарною продукцією, призначеною для купівлі-продажу [15].

Щодо культурних цінностей, то вичерпний перелік об'єктів, які до них належить, міститься в Законі України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей». Проте цей документ не знімає всіх правозастосовних питань. Як з'ясувалось, культурні цінності в розумінні МК – це товар, за переміщення якого через митний кордон України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю передбачено адміністративну відповідальність (ст. ст. 482, 483 МК). Поряд із цим ст. 201 КК передбачає кримінальну відповідальність за ці ж дії стосовно культурних цінностей. Постає питання про те, як слід кваліфікувати переміщення культурних цінностей через митний кордон України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю, - як товарну контрабанду (зараз некриміналізовану) чи як контрабанду предметів, обіг яких здійснюється в спеціальному порядку (криміналізовану). Логіка підказує обрати другий варіант, оскільки декриміналізація товарної контрабанди стосувалася саме тих речей, які не обмежені в обігу, і для переміщення яких не потрібен спеціальний дозвіл. Оскільки культурні цінності як такі залишилися в диспозиції ст. 201 КК, то кримінально-правова оцінка їх неправомірного переміщення через митний кордон не змінилася. На користь такого висновку свідчить багаторічна правоохоронна практика, що сформувалася ще за радянських часів, коли контрабанда культурних цінностей була злочинною. Крім того, у диспозиції ст. 201 КК в редакції 2001 року, так само як і в ст. 70 КК України 1960 року, коло предметів контрабанди вміщувало не тільки культурні, а й історичні цінності. Тому для наявності складу злочину необхідна була одночасна наявність двох ознак: річ повинна мати й історичну, і культурну цінність. Така правова позиція підтримувалася дослідниками [16, с. 31]. Чинна редакція ст. 201 КК справедливо не згадує ознаку «історичні» стосовно цінностей, оскільки Закон України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» дефініцією «культурні цінності» охопив й об'єкти матеріальної та духовної культури, що мають історичне значення [17].

Повернемося до визначення товару. Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» визначає його як будь-яку продукцію, послуги, роботи, права інтелектуальної власності та інші немайнові права, призначені для продажу (оплатної передачі) [18]. Тут термін «товар» доповнено тим, що це є продукція, на яку поширюються не тільки права інтелектуальної власності, а й інші немайнові права, призначені для

продажу. Вважаємо, що вони можуть стати предметами контрабанди, якщо зафіксовані на матеріальних носіях (паперові носії, магнітні стрічки, компакт-диски тощо). Ст. 420 Цивільного кодексу України фіксує перелік об'єктів права інтелектуальної власності. Ними визнаються наукові, літературні, художні твори, у тому числі комп'ютерні програми, бази даних, фонограми, товари, марковані знаками для товарів та послуг із зазначенням їх походження тощо [19]. Тож предметом товарної контрабанди можуть бути так звані контрафактні товари.

Нарешті особливою ознакою товарів, що переміщуються через митний кордон України, є можливість підлягати заходам офіційного контролю (фіто-санітарного, ветеринарно-санітарного, державного контролю за дотриманням законодавства про харчові продукти тощо). Вичерпний перелік товарів, які, у разі ввезення на митну територію України, підлягають заходам офіційного контролю, що атверджений відповідною постановою Кабінету Міністрів України [26]. Товари слід відмежовувати і від особистих речей, що переміщуються через митний кордон фізичними особами (ст. 370 МК).

Крім того, як товар у контексті кримінальної відповідальності за контрабандне переміщення не можуть розглядатися такі предмети: 1) твори, кіно- та відеопродукція, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію, предмети, комп'ютерні програми порнографічного характеру, оскільки їх ввезення кваліфікується за ст.ст. 300, 301 КК; 2) підроблені валютні цінності, ввезення яких до України або вивезення кваліфікується за ст. 199 КК; 3) об'єкти тваринного і рослинного світу, у тому числі зоологічних і ботанічних колекцій, оскільки їх незаконне вивезення з України або ввезення на її територію кваліфікується за ст. 88 КУпАП.

Оже, під товарами як предметом контрабанди слід розуміти різного роду рухоме майно, у тому числі те, на яке законом поширено режим нерухомої речі, призначене для задоволення певних потреб фізичних та юридичних осіб, тобто це речі матеріального світу, вироблені для відчуження шляхом продажу, обміну тощо. Предметом контрабанди як товару можуть виступати промислові та продовольчі товари, сировина, предмети виробничого або лабораторного призначення, валютні цінності, електроенергія, наукові, літературні, художні твори, у тому числі комп'ютерні програми, бази даних, фонограми, інші об'єкти права інтелектуальної власності. Товари відповідають ознакам речей, необмежених в обороті, переміщення яких через митний кордон не потребує спеціальних дозволів. Проте такі предмети можуть піддаватися заходам офіційного контролю відповідно до законодавства.

З огляду на викладене вище, автор цих рядків підтримує пропозицію внесення змін до ч. 1 ст. 201 КК у частині впровадження (відновлення) кримінальної відповідальності за контрабандне переміщення товарів через митний кордон України. Водночас слід мати на увазі, що реставрація складу товарної контрабанди не знімає з порядку денного проблеми протидії злочинам у нових умовах. Як зазначається в літературі, «контрабандою»

сьогодні називають постачання бойовикам з підконтрольної українській владі території залізничним і автомобільним транспортом різноманітних матеріалів, обладнання, продуктів тощо. Аналогічні дії вчиняються і з окупованої території. На думку А. А. Музики, така кваліфікація є некоректною, оскільки державний (і, відповідно, митний) кордон України ніким не перетинається. Тобто, війна породила нову кримінально-правову проблему [20, с. 144].

Чи не кожне сучасне дослідження проблем контрабанди та митних правопорушень зачіпає аспекти протидії цим злочинам у районах здійснення заходів із забезпечення національної безпеки й оборони, стримування і відсічі російській збройній агресії або в районі проведення операції об'єднаних сил (ООС) (до прийняття Закону України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях» від 18 січня 2018 р.) [27].

Наприклад, Ю. П. Степанова пропонує диспозицію ст. 201 КК викласти таким чином: «Контрабанда, тобто переміщення через митний кордон України, поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю, а також до району або з району проведення антитерористичної операції товарів у великих розмірах, культурних цінностей ... (далі – за текстом у чинній редакції)» [24, с. 84–85]. Подібним чином пропонує вирішувати проблему О. В. Заверховський: «Контрабанда, тобто переміщення в район або з району проведення антитерористичної операції, через митний кордон України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю культурних цінностей, ... (далі – за текстом у чинній редакції)» [25, с. 157].

Однак, якщо розуміти переміщення товарів у район або з району проведення ООС як альтернативний склад (поряд із переміщенням предметів через митний кордон України), то воно не має суспільної небезпеки, якщо не порушує загальних правил, наприклад, відповідний документ [28]. У будь-якому разі порушення особою порядку переміщення товарів до району або з району проведення антитерористичної операції тягне за собою відповідальність за ст. 204-3 КУпАП. Якщо ж згадані автори мали на увазі «переміщення в район або з району проведення антитерористичної операції поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю», то таке формулювання диспозиції ст. 201 КК також видається невдалим, оскільки на лінії зіткнення не встановлено митного контролю.

Різними дослідниками пропонується встановлення своєрідних кордонів між контрольованою та неконтрольованою територіями Донбасу у вигляді демаркаційної лінії або митного кордону тощо з відповідними режимами (як було проведено митне розмежування щодо АРК на підставі відповідного Закону України [29]), але такі рішення є передчасними і навряд чи знайдуть підтримку серед населення. Протидія так званій контрабанді на лінії зіткнення має бути посилена за рахунок організаційних, попереджувальних, контрольних, технічних заходів. Отже, питання криміналізації товарної контрабанди до / з тимчасово окупованої території

України залишається дискусійним, а тому має стати предметом подальших наукових розвідок.

Висновки. Таким чином, на користь криміналізації традиційної товарної контрабанди аргументів вистачає. Враховуючи наведене, вважаємо за доцільне доповнити коло предметів контрабанди в диспозиції ч. 1. ст. 201 КК категорією «товар» з уточненням «у великих розмірах». Також ця стаття КК повинна бути доповнена відповідною приміткою про визначення великих розмірів товару, що незаконно переміщується через митний кордон України, поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю.

Використані джерела:

1. Офіційний вебсайт Державної фіскальної служби України: <http://sfs.gov.ua/data/files/220909.pdf> (дата звернення: 03.07.2018).

2. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо криміналізації контрабанди товарів: Висновок до проекту Закону України від 03.07.2018 р. № 8543: URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/XH6LB00A.html (дата звернення: 03.07.2018).

3. Кримінальний кодекс України. Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws> (дата звернення: 03.07.2018).

4. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності: Закон України від 15.11.2011 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 25. Ст. 263.

5. Дудоров О. О., Мовчан Р. О. Законодавство України про кримінальну відповідальність за злочини у сфері господарської діяльності – час визначитися зі стратегією розвитку. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2015. № 2. С. 215–263.

6. Тіньова економіка: сутність, причини, соціально-економічні наслідки та шляхи подолання в Україні. URL: <http://e-works.com.ua> (дата звернення: 03.07.2018).

7. Омельчук О. М. Контрабанда за кримінальним правом України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Львів, 2002. 239 с.

8. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо криміналізації контрабанди товарів: Проект Закону України від 03.07.2018 р. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc2> (дата звернення: 03.07.2018).

9. Савченко А. В., Плугатир М. В. Удосконалення механізму відповідальності у сфері виробництва й обігу тютюнових виробів. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2015. № 6. Т. 3. С. 53–56.

10. Кравченко О. О. Кримінально-правова характеристика контрабанди (ст. 201 КК України): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2010. 203 с.

11. Коржанский М. И. Объект и предмет уголовно-правовой охраны: монография. Москва: Акад. МВД СССР, 1980. 248 с.

12. Музика А. А. Відповідальність за злочини у сфері обігу наркотичних засобів: монографія. Київ: Логос, 1998. 324 с.

13. Довбенко М. В. Сучасна економічна теорія (Економічна нобелелогія): навч. посібник. Київ: Видавничий центр «Академія», 2005. 336 с.

14. Митний кодекс України. Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws> (дата звернення: 03.07.2018).

15. Про електроенергетику: Закон України від 16.10.1997 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 1. Ст. 1.

16. Лимар А. Поняття контрабанди та особливості її кваліфікації. *Вісник Академії Митної служби України*. 1999. (№ 1). С. 29–34.

17. Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей: Закон України від 21.09.1999 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 48. Ст. 405.

18. Про зовнішньоекономічну діяльність: Закон України від 16.04.1991 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 29. Ст. 337.

19. Цивільний кодекс України. Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws> (дата звернення: 03.07.2018).

20. Музика А. А. Конституція України, кримінальний закон і російська агресія. *Кримінальна юстиція в Україні: виклики та перспективи в світлі конституційної реформи*: збірка тез першого Львівського форуму з кримінальної юстиції. Київ: ВАПТЕ, 2015. 244 с.

21. Нікітін А. А. Кримінальна відповідальність за порушення порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2018. 218 с.

22. Мазур М. В. Адміністративна відповідальність за порушення порядку переміщення товарів до району або з району проведення антитерористичної операції. *Юридичний бюлетень*: наук. журн. пр. / редкол.: О. Г. Предместніков та ін. Одеса: ОДУВС, 2016. Вип. 2 (2). С. 74–86.

23. Данілевська Ю. О., Данілевський А. О. Бланкетні ознаки в нормах про порушення порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї: проблеми тлумачення та правозастосування. *Вісник ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка*. 2016. № 4 (76). С. 69–77.

24. Степанова Ю.П. Кримінально-правові аспекти протидії контрабанді товарів. *Вісник Південного регіонального центру НАПрН України*. 2017. № 12. С. 79–87.

25. Заверховський О. Криміналістична характеристика контрабанди, вчиненої в зоні проведення антитерористичної операції. *Міжнародний юридичний вісник: збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України*. 2016. Вип. 1 (3). С. 154–160.

26. Деякі питання проведення заходів офіційного контролю товарів, що ввозяться на митну територію України (у тому числі з метою транзиту): Постанова Кабінету Міністрів України від 24 жовтня 2018 р. № 960. *Офіційний вісник України*. 2018. № 92. Ст. 35.

27. Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях: Закон України від 18.01.2018 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 10. Ст. 67.

28. Про затвердження Переліку та обсягів товарів, дозволених для переміщення до/з гуманітарно-логістичних центрів та через лінію зіткнення: наказ Міністерства з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб України від 24.03.2017 р. № 39 : *Офіційний вісник України*. 2017. № 26. С. 485.

29. Про створення вільної економічної зони «Крим» та про особливості здійснення економічної діяльності на тимчасово окупованій території України : Закон України від 12.08.2014 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 43. Ст. 2944.

References:

1. Ofitsiyni veb-sait Derzhavnoi fiskalnoi sluzhby Ukrainy: URL: <http://sfs.gov.ua/data/files/220909.pdf>. [in Ukrainian].
2. Pro vnesennya zmin do Kriminal'nogo ta Kriminal'nogo protsesual'nogo kodeksiv Ukraïni shchodo kriminalizatsii kontrabandi tovariv : Visnovok do proektu Zakonu Ukrainy vid 03.07.2018 № 8543 (2018): URL: http://search.ligazakon.ua/1_do_c2.nsf/link1/XH6LB00A.html. (Conclusion to the draft Law of Ukraine of 03.07.2018) [in Ukrainian].
3. Kriminal'ni kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 05.04.2001 № 2341-III. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy - Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 25, art. 263. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/>. [in Ukrainian].
4. Pro vnesennya zmin do deyakikh zakonodavchikh aktiv Ukraïni shchodo humanizatsii vidpovidal'nosti za pravoporushennya u sferi gospodars'koï diyal'nosti Zakon Ukrainy vid 15.11.2011 No. 4025-VI. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy - Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 25, art. 263. [in Ukrainian].
5. Dudorov, A. O., Movchan, R. O. (2015) The legislation of Ukraine on criminal liability for crimes in the sphere of economic activity is time to be determined with the development strategy. *Visnyk Asotsiatsii kryminalnoho prava Ukraïny - Bulletin of the Association of Criminal Law of Ukraine*, 2, 215-263. [in Ukrainian].
6. Tinova ekonomika: sutnist, prychny, sotsialno-ekonomichni naslidky ta shliakhy podolannia v Ukraïni. No date. URL: <http://e-works.com.ua/> [in Ukrainian].
7. Omelchuk, O. M. Smuggling of criminal law of Ukraine. (2002). *Candidate's thesis*. Lviv. [in Ukrainian].
8. Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho ta Kryminalnoho protsesualnoho kodeksiv Ukrainy shchodo kryminalizatsii kontrabandy tovariv: Proekt Zakonu Ukrainy vid 03.07.2018 r. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc2> (data zvernennia: 03.07.2018). [in Ukrainian].
9. Savchenko, A. V., Plugatyr, M. V. (2015) Kontrabanda za kryminalnym pravom Ukrainy. *Candidate's thesis*. N.p., issue 6, vol. 3, 53-56. [in Ukrainian].
10. Kravchenko, O. (2010) Kryminalno-pravova kharakterystyka kontrabandy (st. 201 KK Ukrainy). *Candidate's thesis*. Kyiv. [in Ukrainian].
11. Korzhansky, M. Y. (1980) Ob'ekt y predmet uholovno-pravovoi okhrany. Moskva: Akad. MVD SSSR. [in Russian].
12. Muzika, A. A. (1998) Vidpovidalnist za zlochyny u sferi obihu narkotychnykh zasobiv. Kyiv: Logos. [in Ukrainian].
13. Dovbenko, M. V. (2005) Suchasna ekonomichna teoriia (Ekonomichna nobelelohiia). Kyiv: Vydavnychiy tsentr «Akademii». [in Ukrainian].
14. Mytnyi kodeks Ukrainy. Verkhovna Rada Ukrainy vid 13 Marta 2012 r. № 4495-VI. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/>. [in Ukrainian].
15. Pro elektroenerhetyku: Zakon Ukrainy vid 16.10.1997 r. (1997). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy - Information from the Verkhovna Rada of Ukraine*, 1, art. 1. [in Ukrainian].
16. Lymar, A. (1999) Poniattia kontrabandy ta osoblyvosti yii kvalifikatsii. *Visnyk Akademii Mytnoi sluzhby Ukrainy - Herald of the Academy of Customs Service of Ukraine*, 1, 29-34. [in Ukrainian].
17. Pro vyvezennia, vvezennia ta povnennia kulturnykh tsinnostei: Zakon Ukrainy vid 21.09.1999 r. (1999) *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy - Information from the Verkhovna Rada of Ukraine*, 48, art. 405. [in Ukrainian].

18. Pro zovnishnoekonomichnu diialnist: Zakon Ukrainy vid 16.04.1991 r. (1991). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy - Information from the Verkhovna Rada of Ukraine*, 29, art. 337. [in Ukrainian].

19. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy. Verkhovna Rada Ukrainy vid 16.01.2003 № 435-IV. (2003) URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws>. [in Ukrainian].

20. Muzika, A. A. (2015) *Konstytutsiia Ukrainy, kryminalnyi zakon i rosiiska ahresiiia. Kryminalna yustytysiia v Ukraini: vyklyky ta perspektyvy v svitli konstytutsiinoi reformy*. Kyiv: VAITE. [in Ukrainian].

21. Nikitin, A. A. (2018) *Kryminalna vidpovidalnist za porushennia poriadku v'izdu na tymchasovo okupovanu terytoriiu Ukrainy ta vyizdu z nei. Candidate's thesis*. Kyiv. [in Ukrainian].

22. Mazur, M. V. (2016) *Administratyvna vidpovidalnist za porushennia poriadku peremishchennia tovariv do raionu abo z raionu provedennia antyterorystychnoi operatsii. Yurydychnyi biuletyn - Legal Bulletin*. O. G. Predstomnikov (Ed.) et. al. Odessa: ODUVS, 2 (2), 74-86. [in Ukrainian].

23. Danilevska, Yu. O., Danilevsky, A. O. (2016) Blanket signs in the rules of violation of the order of entry into and exit from the temporarily occupied territory of Ukraine: problems of interpretation and enforcement. *Visnyk LDUVS im. E. O. Didorenka - Bulletin of LDUVS E.O. Didorenka*, 4 (76), 69-77. [in Ukrainian].

24. Stepanova, Yu. P. (2017) *Kryminalno-pravovi aspekty protydii kontrabandi tovariv. Visnyk Pivdennoho rehionalnoho tsentru NAPrN Ukrainy - Bulletin of the Southern Regional Center of NPREC of Ukraine*, 12, 79-87. [in Ukrainian].

25. Zaverhovsky, O. (2016) *Kryminalistychna kharakterystyka kontrabandy, vchynenoj v zoni provedennia antyterorystychnoi operatsii. Mizhnarodnyi yurydychnyi visnyk: zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoho universytetu derzhavnoi podatkovoi sluzhby Ukrainy Vyp. 1 (3) (2016). Forensic characteristics of smuggling committed in the area of anti-terrorist operation. International Legal Gazette: Collection of Scientific Papers of the National University of State Tax Service of Ukraine*, 1(3), 154-160. [in Ukrainian].

26. Deiaiki pytannia provedennia zakhodiv ofitsiinoho kontroliu tovariv, shcho vvoziatsia na mytnu terytoriiu Ukrainy (u tomu chysli z metoiu tranzytu: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 24 zhovtnia 2018 r. No. 960 (2018). *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy - Official Bulletin of Ukraine*, 92, art. 35. [in Ukrainian].

27. Pro osoblyvosti derzhavnoi polityky iz zabezpechennia derzhavnoho suverenitetu Ukrainy na tymchasovo okupovanykh terytoriiakh u Donetskii ta Luhanskii oblastiakh: Zakon Ukrainy vid 18.01.2018 r. No. 2268-VIII. (2018) *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy - Information from the Verkhovna Rada of Ukraine*, 10, art. 67. [in Ukrainian].

28. Pro zatverdzhennia Pereliku ta obsiahiv tovariv, dozvolenykh dlia peremishchennia do/z humanitarno-lohistychnykh tsestriv ta cherez liniuu zitknennia: nakaz Ministerstva z pytan tymchasovo okupovanykh terytorii ta vnutrishno peremishchenykh osib Ukrainy vid 24.03.2017 r. № 39 (2017). *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy - Official Bulletin of Ukraine*, 26, art. 485. [in Ukrainian].

29. Pro stvorennia vilnoi ekonomichnoi zony «Krym» ta pro osoblyvosti zdiisnennia ekonomichnoi diialnosti na tymchasovo okupovanii terytorii Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 12.08.2014 r. No. 1636-VII (2014). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy - Information from the Verkhovna Rada of Ukraine*, 43, art. 2944. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 23.08.2019

Баби́ков Д. В.,
старший оперуполномоченный по особо важным делам
главного отдела по борьбе с коррупцией
и организованной преступностью
Главного управления Службы безопасности Украины
в Донецкой и Луганской областях
(г. Северодонецк, Украина)

ПРОБЛЕМЫ УГОЛОВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЗА КОНТРАБАНДУ ТОВАРОВ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ ПОДДЕРЖАНИЯ БЕЗОПАСНОСТИ НА ГОСУДАРСТВЕННОЙ (ТАМОЖЕННОЙ) ГРАНИЦЕ УКРАИНЫ

В статье рассмотрены проблемные вопросы, связанные с криминализацией и декриминализацией контрабанды товаров через таможенную границу Украины, общественной опасностью такого деяния, проанализированы научные публикации, касающиеся вопросов уголовной ответственности за незаконное перемещение товаров через таможенную границу Украины, исследована категория «товар» как предмета контрабанды, а также рассмотрено определение «культурные ценности», используемое для целей Таможенного и Уголовного кодексов Украины, изложены предложения о внесении изменений в законодательство в части криминализации «товарной» контрабанды.

Ключевые слова: контрабанда, криминализация, декриминализация, нарушение таможенных правил, товар.

Babikov D.,
Senior Operative in particularly important matters
the Main Anti-Corruption Department and organized crime
by the General Directorate Security Services of Ukraine
in Donetsk and Luhansk regions
(Sievierodonetsk, Ukraine)

PROBLEMS OF CRIMINAL LIABILITY FOR THE SMUGGLING OF GOODS IN MODERN CONDITIONS OF MAINTAINING SECURITY AT THE STATE (CUSTOMS) BORDER OF UKRAINE

The article considers problematic issues related to the criminalization and decriminalization of smuggling goods across the customs border of Ukraine, the public danger of such an act, analyzes the current state of scientific research on criminal responsibility for illegal movement of items across the customs border of Ukraine, in particular: smuggling as a crime, problems of criminalization (dcriminalization) of commodity smuggling, relevant aspects of offenses related to the illegal movement of goods across the customs border of Ukraine, is given the official statistics of the state fiscal service of Ukraine with classification by years and subjects of offense in relation to the commission of smuggling and other violations of customs rules, Bills related to the criminalization of commodity smuggling "On Amending the Criminal and Criminal Procedural Codes of Ukraine regarding the criminalization of the smuggling of goods" are being considered, the current edition of Article 201 of the Criminal Code

of Ukraine is considered in the context of criminal offenses: cultural property, poisonous, potent, explosive substances, radioactive materials, weapons or ammunition (except for smooth-bore hunting weapons or ammunition to it), parts of firearms, and special technical rifles tacit means of obtaining information, explores the category of "goods" as a smuggling item in the general definition, for the purposes of the Customs Code of Ukraine, when carrying out foreign economic activity, and The definition of cultural property has also been studied, crimes that contain signs of illegal movement of objects across the customs border of Ukraine are examined: concepts, types, customs border, as a crime scene, proposed legislative changes to the Criminal and Criminal Procedural Codes of Ukraine regarding the criminalization of the smuggling of goods, examined the nature and degree of public danger of such a phenomenon as smuggling of goods, highlighted the concept of personal belongings that move I'm across the customs border of Ukraine individuals. The need for the recriminalization of smuggling is clarified, and proposals are made for improving the relevant provisions of the criminal law.

Key words: smuggling, criminalization, decriminalization, violation of customs regulations, goods.

DOI <https://doi.org/10.33766/2524-0323.87.99-109>

УДК 343.121

Н. С. Бублик,

викладач кафедри кримінального процесу
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ
(м. Дніпро, Україна)

e-mail: Nadezhda_sergeevna@i.ua

 <https://orcid.org/0000-0001-6312-667X>

ВРУЧЕННЯ ПИСЬМОВОГО ПОВІДОМЛЕННЯ ПРО ПІДОЗРУ ОСОБАМ, ЩОДО ЯКИХ ЗДІЙСНЮЄТЬСЯ ОСОБЛИВИЙ ПОРЯДОК КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

У статті здійснений аналіз положень кримінального процесуального законодавства України, які визначають особливості вручення письмового повідомлення про підозру окремій категорії осіб, котрі передбачені в ст. 481 КПК України. На основі аналізу положень кримінального процесуального законодавства обґрунтовано, що ст. 481 КПК України, не містила заборону вручення іншим прокурором або слідчим письмового повідомлення про підозру окремій категорії осіб. Зазначено, що вручення письмового повідомлення про підозру іншим прокурором або слідчим не призведе до звуження гарантій захисту окремій категорії осіб, що передбачені в ст. 481 КПК України.

Ключові слова: підозрюваний, підозра, повідомлення про підозру, доручення повідомити про підозру, особи, щодо яких здійснюється особливий порядок кримінального провадження.

Постановка проблеми. Обов'язковою умовою набуття особою процесуального статусу підозрюваного є дотримання порядку повідомлення

про підозру. Так, відповідно до ч. 1. ст. 42 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України), підозрюваним є особа, якій у порядку, передбаченому статтями 276-279 цього Кодексу, повідомлено про підозру, особа, яка затримана за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення, або особа, щодо якої складено повідомлення про підозру, однак його не вручено їй внаслідок невстановлення місцезнаходження особи, проте вжито заходів для вручення в спосіб, передбачений цим Кодексом для вручення повідомлень [1].

Водночас, встановлений порядок повідомлення про підозру містить правила, які суттєво ускладнюють, а подекуди – навіть унеможливають вручення повідомлення про підозру в спосіб, що передбачений законом. Так письмове повідомлення про підозру вручається в день його складення слідчим або прокурором, а у випадку неможливості такого вручення – у спосіб, передбачений цим Кодексом для вручення повідомлень (ч. 1 ст. 278 КПК України [1]). Враховуючи, що законом не обмежено коло місць, де має бути вручене письмове повідомлення про підозру, воно може бути вручене як у приміщенні органу прокуратури чи органу досудового розслідування, так і в приміщеннях інших підприємств, установ та організацій, громадському транспорті, громадських місцях чи інших приміщеннях, де прокурор або слідчий має право перебувати.

Засобом забезпечення прибуття особи до органу досудового розслідування чи прокуратури є виклик слідчим або прокурором. Однак, поперше, згідно з положеннями ч. 1 ст. 133 КПК України, слідчий, прокурор під час досудового розслідування має право викликати чітко визначених учасників провадження - підозрюваного, свідка, потерпілого або іншого учасника кримінального провадження [1].

Враховуючи, що процесуальний статус підозрюваного особа набуває після вручення їй письмового повідомлення про підозру (а в разі неможливості – після вручення в спосіб, передбачений для вручення повідомлень), виклик особи як підозрюваного для вручення першого повідомлення про підозру в даному кримінальному провадженні, на нашу думку, не відповідає закону.

По-друге, відповідно до ч. 8 ст. 135 КПК України, особа має отримати повістку про виклик або бути повідомленою про нього іншим шляхом не пізніше ніж за три дні до дня, коли вона зобов'язана прибути за викликом [1]. Водночас, це правило має виключення. Так далі в цій нормі зазначено, що у випадку встановлення цим Кодексом строків здійснення процесуальних дій, які не дозволяють здійснити виклик у зазначений строк, особа має отримати повістку про виклик або бути повідомленою про нього іншим шляхом якнайшвидше, але в будь-якому разі з наданням їй необхідного часу для підготовки та прибуття за викликом [1]. Відповідно до ч. 1 ст. 278 КПК України, письмове повідомлення про підозру вручається в день його складення [1]. На нашу думку, обмеження строку вручення повідомлення про підозру є виключенням з правила про необхідність вручення повістки про виклик не менше ніж за три дні.

Однак, по-перше, особа може уникати отримання повістки. По-друге, навіть якщо особа сумлінно ставиться до таких процесуальних обов'язків, вона може знаходитися в іншій частині держави, що унеможливило її приїзд упродовж дня, коли була вручена повістка.

Виходячи з цього, одним із найефективніших способів вручення особі письмового повідомлення про підозру, є його вручення в тому місці, де вона знаходиться. Однією з обов'язкових умов такої ефективності є використання ефекту несподіваності вручення повідомлення. Але для такого вручення необхідно шукати особу та / або очікувати її в місці можливого знаходження. Це може вимагати великих часових витрат.

Водночас главою 37 КПК України передбачені особливості здійснення кримінального провадження щодо окремої категорії осіб. Зокрема, як зазначено у ст. 481 КПК України, письмове повідомлення про підозру адвокату, депутату місцевої ради, депутату Верховної Ради Автономної Республіки Крим, сільському, селищному, міському голові, народному депутату України, кандидату в Президенти України, Уповноваженому Верховної Ради України з прав людини, Голові або іншому члену Рахункової палати, прокурору Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, Директору або іншому працівнику Національного антикорупційного бюро України, заступникам Генерального прокурора, Голові Національного агентства з питань запобігання корупції, його заступнику, судді, судді Конституційного Суду України, присяжному на час виконання ним обов'язків у суді, Голові, заступнику Голови, члену Вищої ради правосуддя, Голові, заступнику Голови, члену Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, Генеральному прокурору, здійснюється, залежно від посади підозрюваного, Генеральним прокурором, його заступником, керівником регіональної прокуратури [1].

Розуміння цієї норми в частині того, хто має підписувати письмове повідомлення про підозру, не викликає дискусій. Такі повідомлення підписуються залежно від посади підозрюваного - Генеральним прокурором, його заступником, або керівником регіональної прокуратури. Однак доволі гострі дискусії точаться навколо питання про те, чи може бути письмове повідомлення про підозру вищезазначеним особам бути врученим не Генеральним прокурором, його заступником або керівником регіональної прокуратури, а іншим прокурором або слідчим.

У тому разі, якщо належною процедурою вручення письмового повідомлення про підозру особам, перелік яких наведений у ст. 481 КПК України, саме Генеральним прокурором, його заступником, а в окремих випадках – керівником регіональної прокуратури, то цілком очевидним є те, що виїзд Генерального прокурора чи його заступника за 400-800 км для того, щоб «підкараулити» відповідну особу та вручити їй повідомлення про підозру, не тільки є нерациональним витрачанням робочого часу, але й, найголовніше, не завжди гарантує такого вручення.

Слід зазначити, що Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення окремих положень кримінального процесуального законодавства» до ст. 481 КПК України були

внесені зміни, відповідно до яких Генеральний прокурор (виконувач обов'язків Генерального прокурора), його заступник, керівник регіональної прокуратури може доручити іншим прокурорам здійснити письмове повідомлення про підозру особам, визначеним частиною першою цієї статті.

Ці зміни вирішили поставлене питання, однак воно не втратило своєї актуальності, оскільки на розгляді в судах знаходиться значна кількість кримінальних проваджень, у яких особам, передбаченим у ст. 481 КПК України, письмове повідомлення про підозру вручалось слідчими за дорученням Генерального прокурора України, його заступника чи керівника місцевої прокуратури. А в окремих провадженнях такий спосіб вручення письмового повідомлення про підозру був покладений в основу виправдального вироку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз останніх досліджень і публікацій з цього питання дозволяє виявити протилежні думки щодо можливості доручення іншому прокурору або слідчому виконання процесуальної дії щодо вручення письмового повідомлення про підозру особі, щодо якої здійснюється особливий порядок кримінального провадження. Так О. Капліна наголошує, що вручати письмове повідомлення про підозру таким особам має той саме прокурор, який його підписав [2, с. 78-79]. Такої самої думки дотримуються М. Погорецький, В. Гринюк [3, с. 63-64], а також О. Посвистак [4, с. 282].

С. Скрипниченко поділяє думку про те, що письмове повідомлення про підозру особі, щодо якої здійснюється особливий порядок кримінального провадження, має здійснюватися Генеральним прокурором, його заступником або керівником регіональної прокуратури, але вручення такого повідомлення може бути здійснено й іншим прокурором або слідчим [5, с. 120]. Аналогічної думки дотримуються О. Гладун та О. Зелінський [6, с. 66].

Формування цілей. Метою статті є дослідження повноважень прокурора та слідчого з питань вручення письмового повідомлення про підозру окремій категорії осіб.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до положень ст. 481 КПК України, письмове повідомлення про підозру здійснюється в такий спосіб:

1) адвокату, депутату місцевої ради, депутату Верховної Ради Автономної Республіки Крим, сільському, селищному, міському голові – Генеральним прокурором, його заступником, керівником регіональної прокуратури в межах його повноважень;

2) народному депутату України, кандидату в Президенти України, Уповноваженому Верховної Ради України з прав людини, Голові або іншому члену Рахункової палати, прокурору Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, Директору або іншому працівнику Національного антикорупційного бюро України, заступникам Генерального прокурора, Голові Національного агентства з питань запобігання корупції, його заступнику - Генеральним прокурором (виконувачем обов'язків Генерального прокурора) або заступником Генерального прокурора - керівником Спеціалізованої антикорупційної прокуратури;

3) судді, судді Конституційного Суду України, присяжному на час виконання ним обов'язків у суді, Голові, заступнику Голови, члену Вищої ради правосуддя, Голові, заступнику Голови, члену Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, працівникам Національного антикорупційного бюро України – Генеральним прокурором або його заступником;

3-1) судді Вищого антикорупційного суду – Генеральним прокурором (виконувачем обов'язків Генерального прокурора);

4) Генеральному прокурору – заступником Генерального прокурора [1].

Розглядаючи питання про те, чи могло бути (за попередньої редакції ст. 481 КПК України) письмове повідомлення про підозру цим особам бути підписано Генеральним прокурором (у тому числі виконувачем його обов'язків), його заступником або керівником регіональної прокуратури, а вручено іншим прокурором або слідчим, слід виходити з такого: особливості повідомлення про підозру окремій категорії осіб встановлені в ст. 481 КПК України; таким чином, ця норма є спеціальною по відношенню до загальних норм, що регулюють процесуальний порядок повідомлення про підозру (статті 276-279 КПК України). Виходячи з цього, відмінності в порядку повідомлення про підозру окремій категорії осіб повинні бути чітко встановлені в ст. 481 КПК України. В усіх інших аспектах повідомлення про підозру окремій категорії осіб має здійснюватися за загальними правилами.

При цьому варто звернути увагу на юридичну конструкцію ст. 481 КПК України, у якій зазначено, що «*Письмове повідомлення про підозру здійснюється...*» (курсив наш – Н. Б.) [1].

Таким чином, особливості повідомлення про підозру окремій категорії осіб обмежені тим, що «здійснити письмове повідомлення про підозру» має саме Генеральний прокурор, його заступник або керівник регіональної прокуратури.

Розглянемо, що саме розуміється під формулюванням «здійснення письмового повідомлення про підозру».

Щодо терміна «письмове повідомлення про підозру», доволі однозначно тлумачиться саме як відповідний процесуальний документ. Наприклад, В. Гринюк та О. Старенький зазначають, що в теорії кримінального процесу слід чітко розмежовувати підозру (як припущення про вчинення особою кримінально караного діяння); письмове повідомлення про підозру (процесуальне рішення); повідомлення про підозру (комплекс процесуальних дій, який включає в себе складання і вручення повідомлення про підозру, внесення відповідних відомостей до ЄРДР) [7, с. 84].

Термін «здійснити», відповідно до тлумачного словника, означає «стати дійсним, втілювати в життя, робити що-небудь дійсним, реальним» [8, с. 361]. Водночас таке тлумачення терміна «здійснення» не розкриває, які саме дії здійснені щодо письмового повідомлення про підозру (складання, підписання, вручення, направлення поштою письмового повідомлення про підозру або ж декілька чи всі разом перераховані дії).

Водночас, враховуючи, що термін «здійснення письмового повідомлення про підозру» вживається в ст. 277 КПК України, що має назву «Зміст письмового повідомлення про підозру», зміст цього терміна можна з'ясувати на підставі аналізу цієї норми.

У ст. 277 КПК України зазначено, що повідомлення має містити такі відомості: прізвище та посаду слідчого, прокурора, який здійснює повідомлення; найменування (номер) кримінального провадження, у межах якого здійснюється повідомлення; підпис слідчого, прокурора, який здійснив повідомлення [1].

При цьому слід звернути увагу, що термін «здійснення» вживається як у теперішньому часі «слідчий, прокурор здійснює», «провадження в межах якого здійснюється», так і в минулому часі «підпис слідчого, прокурора, який здійснив повідомлення». Таким чином, підписання слідчим, прокурором (або тільки прокурором) письмового повідомлення про підозру означає завершення здійснення письмового повідомлення про підозру.

Виходячи з такого розуміння формулювання «здійснення письмового повідомлення про підозру», доходимо висновку, що процесуальні особливості повідомлення про підозру окремій категорії осіб, що передбачені в ст. 481 КПК України, полягають у тому, що таке повідомлення про підозру має бути підписано (залежно від посади підозрюваного) Генеральним прокурором України, його заступником чи керівником регіональної прокуратури. Однак жодних спеціальних вимог, які б зобов'язували вручати таке повідомлення саме ту особою, яка його підписала, тим самим обмежували би право інших прокурорів або слідчих вручати таке письмове повідомлення про підозру, ст. 481 КПК України не містить. Однак такі вимоги є в інших законах.

Приміром, відповідно до п. 13 ч. 1 ст. 23 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», повідомлення про підозру адвоката у вчиненні кримінального правопорушення може бути здійснене виключно Генеральним прокурором, його заступником, прокурором Автономної Республіки Крим, області, міста Києва та міста Севастополя [9].

Згідно з ч. 1 ст. 31 Закону України «Про статус депутатів місцевих рад», повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення депутату місцевої ради може бути здійснено відповідно Генеральним прокурором, заступником Генерального прокурора, керівником відповідної регіональної прокуратури [10].

Так само і в ч. 3 ст. 20 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» вказано, що повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення може бути здійснено Уповноваженому лише Генеральним прокурором [11].

Аналогічна норма міститься і в ч. 5 ст. 9 Закону України «Про запобігання корупції», де вказано, що повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення члену Національного агентства може бути здійснено лише Генеральним прокурором (виконувачем обов'язків Генерального прокурора) [12].

У ч. 3 ст. 49 Закону України «Про забезпечення права на справедливий суд» зазначено, що судді може бути повідомлено про підозру у вчиненні кримінального правопорушення лише Генеральним прокурором України або його заступником [13].

Вважаємо за необхідне звернути увагу, що в усіх вищезазначених законах вказується про порядок здійснення не письмового повідомлення про підозру, що є документом, а про здійснення повідомлення про підозру, тобто увесь комплекс дій.

За такого розуміння й підписувати, і вручати письмове повідомлення про підозру має виключно Генеральний прокурор, його заступник або керівник регіональної прокуратури. Водночас, відповідно до ч. 3 ст. 9 КПК України, закони та інші нормативно-правові акти України, положення яких стосуються кримінального провадження, повинні відповідати цьому кодексу. При здійсненні кримінального провадження не може застосовуватися закон, який суперечить цьому кодексу [1].

Враховуючи, що ст. 481 КПК України встановлює виключне повноваження відповідного прокурора підписувати письмове повідомлення про підозру, але не обмежує інших прокурорів та слідчих у врученні такого повідомлення, можна стверджувати, що положення вищезазначених законів суперечать КПК України, а тому не можуть застосовуватися. У той же час, як контраргумент, можна зазначити, що положення відповідних законів не суперечать ст. 481 КПК України, а додатково її уточнюють. Проте в даному випадку можна заперечити, що тоді ці уточнення суперечать ч. 1 ст. 278 КПК України, у якій зазначено, що письмове повідомлення про підозру вручається слідчим або прокурором [1].

На жаль, на момент підготовки публікації відсутня єдина позиція Верховного суду з цього питання, яка б давала однозначну та аргументовану відповідь на питання про те, чи може письмове повідомлення про підозру окремих категорій осіб бути врученим іншими прокурорами або слідчими.

У даному випадку може виникнути питання, чи не призведе можливість вручення прокурорами чи слідчими письмового повідомлення про підозру до звуження гарантій осіб, щодо яких здійснюється особливий порядок кримінального провадження? На нашу думку, не звужить. Річ у тому, що виконати вимогу закону і вручити письмове повідомлення про підозру у день його складання можна лише за умови сумлінного ставлення особи до процесуального обов'язку з'явитися за викликом, а також наявності в такій особи можливості з'явитися в такий стислий строк. Однак у разі, якщо особа уникає отримання виклику та ухиляється від прибуття до відповідного прокурора, вручити їй письмове повідомлення про підозру вкрай складно. Тривале очікування моменту, коли особа з'явиться, також може зашкодити кримінальному провадженню, оскільки накладати арешт на майно особи, оголошувати її у розшук можна саме після повідомлення особі про підозру.

У випадку неможливості вручити особі письмове повідомлення про підозру, воно буде направлено поштою, тобто буде доставлено не слідчим чи прокурором, які, по-перше, є обізнаними в обставинах кримінального провадження, тобто можуть роз'яснити підозрюваному, у чому саме він підозрюється (якщо якийсь аспект буде незрозумілим із тексту письмового повідомлення про підозру), по-друге, мають юридичну освіту, а тому можуть не просто вручити підозрюваному пам'ятку про його процесуальні права, але й роз'яснити ці права за потреби.

Висновки. Вимога ст. 481 КПК України (у редакції, що діяла до моменту доповнення її другою частиною), відповідно до якої письмове повідомлення про підозру особам, щодо яких здійснюється особливий порядок кримінального провадження, має здійснюватися Генеральним прокурором (виконувачем обов'язків Генерального прокурора), його заступником або керівником регіональної прокуратури, означає виключне право цих осіб здійснити підписання письмового повідомлення про підозру.

Вимоги Законів України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», «Про статус депутатів місцевих рад», «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини», «Про запобігання корупції», «Про забезпечення права на справедливий суд», у тій частині, що Генеральним прокурором (виконувачем обов'язків Генерального прокурора), його заступником або керівником регіональної прокуратури має бути здійснено не письмове повідомлення про підозру (як документ), а повідомлення про підозру (як уся процедура повідомлення), суперечать КПК України, а тому не можуть застосовуватися в силу положень ч. 3 ст. 9 КПК України.

Можливість вручення окремій категорії осіб письмового повідомлення про підозру іншими прокурорами або слідчими не звужить їх гарантій, оскільки слідчий або прокурор за потреби можуть при врученні письмового повідомлення роз'яснити суть підозри та процесуальні права, на відміну від його надіслання поштою.

Використані джерела:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення 09.09.2019).
2. Капліна О. В. Повідомлення про підозру: протистояння правових позицій обвинувачення та захисту. *Право України*. 2017. № 12. С. 74-81.
3. Погорецький М. А., Гринюк В. О. Повідомлення судді про підозру: проблемні питання правового регулювання, теорії та практики. *Вісник кримінального судочинства*. 2018. № 2. С. 58-70.
4. Посвистак О. Здійснення повідомлення про підозру особам, щодо яких здійснюється особливий порядок кримінального провадження. *Підприємництво, Господарство і право*. 2019. № 5. С. 280-285.
5. Скрипниченко С. Особливості кримінального провадження щодо окремої категорії осіб. *Вісник Національної академії прокуратури*. 2014. С. 118-125.
6. Гладун О., Зелінський О. Повідомлення про підозру: кримінальна процесуальна дихотомія. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2018. № 2. С. 58-72.
7. Гринюк В., Старенький О. Проблемні питання повідомлення про підозру судді у кримінальному провадженні. *Право України*. 2017. № 12. С. 82-94.
8. Великий тлумачний словник Української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. К., Ірпінь: Перун, 2004. 1440 с.
9. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 05 лип. 2012 р. № 5076-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17> (дата звернення 11.09.2019)
10. Про статус депутатів місцевих рад: Закон України від 11 лип. 2002 р. № 93-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/93-15>. (дата звернення 11.09.2019)

11. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: Закон України від 23 груд. 1997 р. № 776/97 ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-%D0%B2%D1%80> (дата звернення 11.09.2019).

12. Про запобігання корупції: Закон України від 14 жовт. 2014 р. № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18> (дата звернення 11.09.2019)

13. Про забезпечення права на справедливий суд: Закон України від 12 лют. 2015 р. № 192-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/192-19> (дата звернення 11.09.2019)

References:

1. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy Zakon Ukrainy vid 13 kvitnia 2012 roku № 4651-VI. (2012) URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>. [in Ukrainian].

2. Kaplina, O. V. (2017) Povidomlennya pro pidozru: protistoyannya pravovih pozitsly storln obvinuvachennya ta zahistu. *Pravo Ukrainy - Law of Ukraine*, 12, 74-81. [in Ukrainian].

3. Pohoretskyi, M. A., & Hryniuk, V. O. (2018) Povidomlennia suddi pro pidozru: problemni pytannia pravovoho rehuliuвання, teorii ta praktyky' (2018) *Visnyk kryminalnoho sudochynstva - Bulletin of criminal proceedings*, 2, 58-70. [in Ukrainian].

4. Posvystak, O. (2019) Zdiisnennia povidomlennia pro pidozru osobam, shchodo yakykh zdiisniuietsia osoblyvyi poriadok kryminalnoho provadzhennia. *Pidpryemnytstvo. Hospodarstvo i pravo - Entrepreneurship. Economy and Law*, 5, 280-285. [in Ukrainian].

5. Skrypnychenko, S. (2014) Osoblyvosti kryminalnoho provadzhennia shchodo okremoї katehorii osib'. *Visnyk Natsionalnoho akademii prokuratury - Bulletin of the National Academy of Public Prosecutor's Office*, 118-125. [in Ukrainian].

6. Hladun, O., & Zelinskyi, O., (2018) Povidomlennia pro pidozru: kryminalna protsesualna dykhotomiia. *Visnyk Natsionalnoi akademii prokuratury Ukrainy - Bulletin of the National Academy of Public Prosecutor's Office*, 2, 58-72. [in Ukrainian].

7. Grinyuk, V. O., Starenkiy, O. S. (2017) Problemni pitannya povidomlennya pro pidozru suddi u kriminalnomu provadzhenni. *Pravo Ukrainy - Law of Ukraine*, 12, 82-94. [in Ukrainian].

8. Velikiy tлумachniy slovník Ukrainskoi movi (2004). V. T. Busel (Ed.). Irpin, VTF «Perun». [in Ukrainian].

9. Pro advokaturu ta advokatsku diyalnist. Zakon Ukrainy vid 05.07.2012 № 5076-VI. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17> [in Ukrainian].

10. Pro status deputativ mistsevykh rad. Zakon Ukrainy vid 11.07.2002 № 93-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/93-15>. [in Ukrainian].

11. Pro Upovnovazhenoho Verkhovnoi Rady Ukrainy z prav liudyny. Zakon Ukrainy vid 23.12.1997 № 776/97- VR. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-%D0%B2%D1%80> [in Ukrainian].

12. Pro zapobigannya koruptsiyi .Zakon Ukrayini vid 14.10.2014 № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18>. [in Ukrainian].

13. Pro zabezpechennia prava na spravedyvyi sud. Zakon Ukrainy vid 12.02.2015 № 192-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/192-19>. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 22.08.2019

Бублик Н. С.,
преподаватель кафедры уголовного процесса
Днепропетровского государственного
университета внутренних дел
(г. Днепр, Украина)

ВРУЧЕНИЕ ПИСЬМЕННОГО УВЕДОМЛЕНИЯ О ПОДОЗРЕНИИ ЛИЦАМ, В ОТНОШЕНИИ КОТОРЫХ ОСУЩЕСТВЛЯЕТСЯ ОСОБЫЙ ПОРЯДОК УГОЛОВНОГО ПРОИЗВОДСТВА

В статье осуществлен анализ положений уголовного процессуального законодательства Украины, которые устанавливают особенности вручения письменного уведомления о подозрении отдельной категории лиц, предусмотренных в ст. 481 УПК Украины. На основании анализа уголовного процессуального законодательства обосновано, что ст. 481 УПК Украины не содержала запрет вручения иным прокурорам либо следователем письменного уведомления о подозрении отдельной категории лиц. Указано, что вручение иным прокурорам либо следователем письменного уведомления о подозрении не приведет к сужению гарантий защиты отдельной категории лиц, предусмотренных в ст. 481 УПК Украины.

Ключевые слова: подозреваемый, подозрение, уведомление о подозрении, поручение уведомить о подозрении, лица, в отношении которых осуществляется особый порядок уголовного судопроизводства.

Bublyk N.,
Lecturer at the Department of criminal procedure
Dnepropetrovsk State of the University of Internal Affairs
(Dnipro, Ukraine)

PRESENTATION OF A WRITTEN NOTICE OF SUSPICION TO PERSONS IN RESPECT OF WHOM A SPECIAL PROCEDURE FOR CRIMINAL PROCEEDINGS IS CARRIED OUT

The article analyzes the provisions of the criminal procedural legislation of Ukraine, which determine the peculiarities of handing a written notice of suspicion to a particular category of persons, provided for in Art. 481 of the CPC of Ukraine.

The problem of imposing a written notice of suspicion in person by the Prosecutor General, his deputy or the head of the regional prosecutor's office was emphasized.

Based on the legislative delineation, the concepts of suspicion are understood. Written notice of suspicion and service of a written notice of suspicion and based on the requirements for the contents of the written notice of suspicion it is justified that Art. 481 of the CPC of Ukraine, did not contain a prohibition on the service of another prosecutor or investigator in writing about the suspicion of a particular category of persons.

The article analyzes some laws of Ukraine and draws attention to the fact that they indicate the procedure for not sending a written notice of suspicion, which is a document, but about the implementation of a notification of suspicion, that is, the whole range of actions. The established procedure for the notification of suspicion contains rules that

significantly complicate, and in some cases even make it impossible to deliver the suspicion notice in the manner prescribed by the legislation of Ukraine.

A long wait, when a person appears, can also harm the investigation of criminal proceedings, because you can seize the property and put the person on the wanted list only after informing him of the suspicion.

It is stated that the submission of a written notice of suspicion by another prosecutor or investigator will not reduce the guarantees of protection of a certain category of persons, provided for in Art. 481 of the CPC of Ukraine.

Key words: suspect, suspicion, notification of suspicion, warrant to report suspicion, persons subject to special criminal proceedings.

DOI <https://doi.org/10.33766/2524-0323.87.109-122>

УДК 343.541

О. П. Дьоміна,

суддя Чугуївського міського суду Харківської області,
аспірантка Луганського державного університету
внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка
(м. Чугуїв - м. Северодонецьк, Україна)
e-mail: deminaop@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0001-8833-7764>

НОВІ СКЛАДИ ЗЛОЧИНІВ ЗА СТ. 134 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ У СВІТЛІ СТАМБУЛЬСЬКОЇ КОНВЕНЦІЇ: АНАЛІЗ ДЕЯКИХ ОЗНАК

У статті аналізуються ознаки нових складів злочинів, передбачених ч. ч. 2, 4 ст. 134 Кримінального кодексу України (далі – КК України) «Примушування до абортів без добровільної згоди потерпілої особи», «Примушування до стерилізації без добровільної згоди потерпілої особи». Автор визначає кримінально-правовий зміст категорії «примушування»; зроблено висновок про важливу умову примушування до абортів / стерилізації – відсутність інформованої згоди потерпілої особи на аборт / стерилізацію, її законних представників, органів опіки. З'ясовується відповідність новел Кримінального кодексу України Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами. Висуваються пропозиції щодо уточнення ст. 134 КК України в досліджуваній частині.

Ключові слова: примушування, примус, аборт, стерилізація, інформована згода, дискримінація.

Постановка проблеми. Підписана Україною у 2011 році Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (далі – Стамбульська конвенція) пропонує державам-учасницям встановити відповідальність за основні види насильства стосовно жінок і забезпечити належні та ефективні заходи покарання за насильство [1]. Вона також відтворює сучасний погляд на права людини, який передбачає розуміння того, що боротьба з насильством стосовно жінок є обов'язком держави.

В Україні вже діє низка нормативних актів щодо подолання та попередження різних форм насильства й дискримінації, інших дій, що принижують гідність особи (закони України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні», «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», «Про безоплатну правову допомогу», «Основи законодавства України про охорону здоров'я»). Виконання вимог Стамбульської конвенції в національному законодавстві має стати наступним кроком, спрямованим на вирішення проблеми насильства щодо жінок. Відповідні зміни до КК України були внесені Законом України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» від 6 грудня 2017 р.

Однією з новел КК України стало запровадження нових складів злочинів у межах ст. 134 КК України. Зокрема, у ч. 2 ст. 134 КК України це – «Примушування до абортів без добровільної згоди потерпілої особи», у ч. 4 – «Примушування до стерилізації без добровільної згоди потерпілої особи» [2]. У зв'язку з цим виникає необхідність їх ретельного правового аналізу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Беручи до уваги той факт, що означені склади злочинів уперше з'явилися в КК України, комплексні дослідження, присвячені кримінально-правовій оцінці примушування до абортів / стерилізації, наразі відсутні. Окремі аспекти цієї теми розглянуті в роботах вітчизняних учених. Так О. О. Дудоровим розглядаються проблеми кваліфікації незаконного абортів за відсутності згоди потерпілої, через що незаконне переривання вагітності, на думку цього автора, утворюватиме склад злочину проти здоров'я особи – умисного тяжкого тілесного ушкодження (ст. 121 КК України), а не передбаченого ст. 134 КК України [3, с. 27]. М. І. Хавронюк вказує на неправильність запровадження такої кваліфікуючої ознаки злочину, передбаченого ст. 134 КК України, як безплідність, на тій підставі, що цей наслідок може бути встановлений лише після спливу значного часу, а стосовно особи, яка не досягла статевої зрілості, – тільки після її досягнення [4, с. 891]. Крім того, в аналітичному звіті, підготовленому для Ради Європи М. І. Хавронюком, аналізується відповідність окремих законів України вимогам Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами [5]. О. В. Харитонова аналізує ключові засади гендерної політики в кримінальному праві України та основні напрями реформ щодо протидії насильству стосовно жінок та домашньому насильству [6]. Наше дослідження також спирається на здобутки кримінально-правової науки за суміжними темами, розкритими в роботах З. А. Вишинської, В. О. Глушкова, І. І. Гореліка, І. В. Грін, М. І. Загороднікова, А. М. Красікова, Н. С. Лапшиної, Л. А. Лозанович, І. В. Павленко, А. А. Піонтковського, А. Н. Попова, З. В. Ромовської, Г. В. Чеботарьової, К. О. Черевка, М. Д. Шаргородського та ін. Отже, недостатність розробленості досліджуваної проблеми, неоднозначність морально-етичного аспекту абортів і стерилізації, а також суспільна небезпека

примушування до них підтверджують актуальність теми і своєчасність її осмислення.

Формування цілей. У статті автором досліджуються ознаки примушування до абортів / стерилізації, передбачених ч. ч. 2, 4 ст. 134 КК України, з'ясовується відповідність цих законодавчих новел Стамбульській конвенції та формулюються пропозиції щодо вдосконалення ст. 134 КК України.

Виклад основного матеріалу. На перший погляд, у новій редакції ст. 134 КК України простежується намагання законодавця узгодити вітчизняні норми з положеннями Стамбульської конвенції. Згідно зі ст. 39 Конвенції («Примусовий аборт та примусова стерилізація»), сторони вживають необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення того, щоб було криміналізовано такі форми умисної поведінки, як:

а) проведення абортів жінці без її попередньої та інформованої згоди;

б) проведення хірургічного втручання, метою або наслідком якого є припинення здатності жінки до природної репродукції без її попередньої та інформованої згоди або розуміння процедури.

У той же час у літературі зазначається, що дії з примусового абортів чи примусової стерилізації можуть бути кваліфіковані за ст. 121 КК України як заподіяння умисного тяжкого тілесного ушкодження (за ознакою, відповідно, втрати вагітності і втрати репродуктивної здатності). Так, на думку окремих дослідників, обидва види кримінально карані поведінки, описані в ст. 39 Стамбульської конвенції, охоплюються у КК України загальними складами злочинів щодо тілесних ушкоджень [3, с. 66].

Однак не все так однозначно. Наприклад, на думку Т. Тарасевич, склади злочинів, передбачених ст. ст. 121 і 134 КК України, не конкурують між собою, а належать до суміжних, розмежувальною ознакою між якими є наявність (відсутність) згоди жінки на проведення такої операції. З урахуванням, зокрема, зарубіжного досвіду, згаданий автор пропонує вказати в диспозиції ч. 1 ст. 134 КК України на згоду вагітної на проведення операції штучного переривання вагітності (пропозиція стосувалася попередньої редакції ст. 134 КК України) [7, с. 89–90]. О. В. Харитонова зазначає, що в сучасному кримінальному праві спостерігається процес співіснування «старих» підходів до насильства як суто кримінально-правового явища та «оновлених» підходів, згідно з якими певні злочинні посягання мають гендерне забарвлення, тобто в основі розуміння їх змісту лежить бачення гендерного насильства як структурного насильства в гендерованому суспільстві [6, с. 7]. Одним із досягнень Стамбульської конвенції є визначення та криміналізація різних форм насильства щодо жінок. Її автори мали на меті якомога детальніше описати види поведінки, за які держави-учасниці повинні притягувати порушників до відповідальності.

Тому для припинення безкарності та вироблення нетерпимості такої поведінки в суспільстві, як примушення до абортів або примушення до припинення здатності жінки до природної репродукції, а також певною мірою для заповнення прогалин у юридичному визначенні порушень, які перешкоджають ефективному судовому реагуванню на них, вважаю виправданим виокремлення нових складів у ст. 134 КК України. До того ж це не суперечить ні змісту КК України, ні Стамбульській конвенції. Виходячи з її

суті, визначення кожного виду правопорушення віднесено на розсуд державучасниць [8]. Інша річ – техніко-юридична та стилістична конструкція, чіткість законодавчих формулювань, узгодженість з нормами галузевого законодавства. Спробуємо розібратися з цим питанням.

Передусім з'ясуємо зміст поняття примушування, яке з'явилося в диспозиції ч. ч. 2, 4 ст. 134 КК України. Поза всяким сумнівом, введення цієї категорії відбиває намір держави максимально втілити положення Стамбульської конвенції. Викладена раніше ст. 39 Конвенції наголошує на повазі до репродуктивних прав жінок, яким потрібно дозволяти вільно ухвалювати рішення щодо того, скільки і з яким інтервалом вони хочуть народжувати дітей, та забезпечувати їм доступ до відповідної інформації з питань природної репродукції та планування сім'ї.

Категорія примусу як філософське явище асоціюється з питанням про свободу волі, точніше, у соціальному та юридичному контексті вони виступають антиподами. Тому захист життя, здоров'я та особистої свободи забезпечується нормами чинного кримінального закону, у якому знайшов свою регламентацію й інститут фізичного або психічного примусу. Нові склади злочинів, передбачених ч. ч. 2, 4 ст. 134 КК України, покладені в основу правового механізму реалізації конституційних прав на життя й охорону здоров'я, зокрема жіночого, зміст яких розкривається через положення Цивільного кодексу України (далі – ЦК України). Так, відповідно до ст. 281 ЦК України, медичні, наукові та інші досліді можуть проводитися лише щодо повнолітньої дієздатної фізичної особи за її вільною згодою; штучне переривання вагітності, якщо вона не перевищує дванадцяти тижнів, та стерилізація можуть відбутися лише за бажанням, відповідно, жінки / повнолітньої фізичної особи.

Єдиної думки з приводу змісту поняття «примушування» в науковій та навчальній правовій літературі не існує. Аналізу піддаються, як правило, різні види примусу – правовий, державний, фізичний тощо, а примус загалом як самостійне явище більшістю вчених повноцінно не досліджується. Немає однозначної правової оцінки примусу і в теорії кримінального права. Більш того, поняття «примус» і «насильство», «примус» і «примушування» нерідко змішуються. КК України використовує категорію примусу в найрізноманітніших значеннях. Так категорія фізичного й психічного примусу застосовується законодавцем як обставина, що виключає злочинність діяння, а також як обставина, що обтяжує або пом'якшує покарання. Окрім цього, в Особливій частині КК України примус виступає ознакою діяння певних складів злочинів, наприклад, передбачених ст. ст. 300, 301, 342, 355 КК України.

У рамках цього дослідження категорія примушування вимагає додаткового осмислення. Лінгвістичний аналіз слова «примушування» за допомогою тлумачних словників виявляє, що примушування в більшості випадків розглядається як синонім примусу; в основному трактування поняття зводиться до того, що це «дія за значенням дієслова «примусити». Щодо правової оцінки категорії примусу, наведемо декілька наукових зауважень.

Наприклад, Д. В. Попов під *примусом* розуміє умисний, суспільно небезпечний, протиправний вплив на особу, що здійснюється шляхом фізичного або (і) психічного насильства, а також шляхом інших незаконних дій (бездіяльності) з метою змусити особу зробити які-небудь дії або утриматися від їх вчинення [9, с. 144]. В. І. Симонов вважає, що *примус* – це діяльність, що вимагає такої поведінки іншої особи, яка суперечить (або не відповідає) дійсним або уявним інтересам останнього та завжди суперечить уявленням особи, що піддається впливу, про його інтереси [10, с. 13]. В. В. Калутін зазначає, що *примус* – це насильницький вплив особи на іншу особу з метою здійснення останнім будь-якого діяння проти власного волевиявлення [11, с. 10].

Наведені міркування про примус дають змогу достатньо чітко окреслити головні його ознаки: 1) це завжди певна поведінка (дія чи бездіяльність); 2) вона протиправна, тобто посягає на права, свободи та законні інтереси потерпілого; 3) суперечить власній волі потерпілого; 4) протиставляє наміри злочинця та жертви; 5) деформує уявлення потерпілого про його дійсні соціальні, юридичні, інші можливості; 6) змушує до певних дій потерпілого або утриматися від їх вчинення; 7) спонукає до сили, насильства (фізичного і / або психічного). Щодо останньої характеристики, Т. Ю. Кобозева вважає, що, визначаючи насильство як єдиний спосіб примусу, воно відповідає трьом умовам: 1) насильство не повинно бути елементом мотивації або самоціллю злочину; 2) воно має бути очевидним для потерпілого та усвідомлюватися ним; 3) насильство повинно підкріплювати (супроводжувати) злочинну вимогу [12, с. 290].

Характер (зміст) примушування в ст. 134 не конкретизований, що дозволяє трактувати його досить широко. Якщо підходити до цього з точки реального прояву примушування, тобто, як ми з'ясували, через насильство, насамперед слід звернутися до Стамбульської конвенції, оскільки саме в контексті цього міжнародного акту має розвиватися в Україні кримінально-правовий захист жінок від насильства та дискримінації. Ст. 3 цього документа визначає «насильство стосовно жінок» як порушення прав людини і форму дискримінації стосовно жінок та означає всі акти насильства стосовно жінок за гендерною ознакою, результатом яких є або може бути фізична, сексуальна, психологічна або економічна шкода чи страждання стосовно жінок, у тому числі погрози таких дій, примус або свавільне позбавлення волі, незалежно від того, чи відбувається це в публічному або приватному житті [1]. У національному законодавстві знаходимо подібний за широтою підхід до визначення насильства, що може бути використаний для розуміння ознак злочинів за ст. 134 КК України. Так ст. 1 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» передбачає, що домашнє насильство – це діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи в шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь [13].

Отже, примушуванням можуть бути, наприклад, застосування фізичного насильства будь-якого вигляду, погрози застосуванням такого насильства, а так само погрози іншого змісту – знищити або пошкодити майно (як потерпілого, так й інших осіб), обмежити права і свободи потерпілої особи, розлучитися, розголосити відомості, які вона бажає зберегти в таємниці, тощо. Примушування може здійснюватися в будь-якій формі (зокрема, усно, письмово, з використанням засобів зв'язку, вплив на психіку особи за допомогою гіпнозу або інших подібних засобів), адресуватися потерпілій особі як безпосередньо, так і через третіх осіб.

Нарешті особливого забарвлення примушуванню до аборт / стерилізації надає ще одна важлива умова його скоєння – відсутність добровільної згоди потерпілої особи на аборт / стерилізацію, як це передбачено ст. 134 КК України, або відсутність попередньої та інформованої згоди жертви за Стамбульською конвенцією. Обидва нормативних акти визначають як обов'язкову відсутність згоди потерпілої особи. Звернемо увагу на те, що в ст. 39 Стамбульської конвенції використовується формулювання «без її (жертви) попередньої та інформованої згоди або розуміння процедури» [1].

По-перше, з цього випливає, що примушування до аборт / стерилізації можуть бути взагалі не пов'язані з насильством. Ознака «попередньої та інформованої згоди» не стосується згоди потерпілої особи до примушування, а полягає в інформуванні про характер та наслідки медичного втручання (аборт / стерилізації), що дає підстави особі прийняти свідоме рішення щодо погодження відповідної медичної послуги. Тож порушення порядку отримання згоди на відповідну операцію (аборт / стерилізація) вважаються незаконними. Традиційно переривання вагітності без згоди потерпілої внаслідок застосованого до неї фізичного насильства залежно від форми вини та інших обставин справи кваліфікувалося за ст. 121 КК України. У зв'язку з цим ряд науковців не бачили потреби в уточненні в ст. 134 КК України про інформовану згоду потерпілої. Так О. О. Дудоров, В. В. Балабко вважають, що наявність згоди вагітної жінки на проведення аборт і так очевидна; вона однозначно впливає, зокрема, із законодавчого визначення аборт, закріпленого у ст. 50 Основ законодавства України про охорону здоров'я [3, с. 27]. Проте, як наголошується в пунктах 204, 205 Пояснювальної доповіді до Стамбульської конвенції, для того щоб потрапити під дію положення її ст. 39, аборт повинен відбуватися без попередньої та поінформованої згоди жертви, а стерилізація може бути будь-якою та виконуватися без цілковито поінформованого рішення з боку жертви за стандартами [8]. Тобто ознака насильства в контексті Стамбульської конвенції в проведенні аборт / стерилізації відсутня, через що застосування ст. 121 КК України для кваліфікації просто «непогодженого» медичного втручання неможливе.

По-друге, трактування примусового аборт / стерилізації в контексті Стамбульської конвенції цілком узгоджене з нормами національного галузевого законодавства. Так ЦК України передбачає таке: право на інформацію про стан свого здоров'я, а саме можливість повнолітньої

фізичної особи отримати достовірну й повну інформацію про стан свого здоров'я, у тому числі на ознайомлення з відповідними медичними документами, що стосуються її здоров'я (ст. 285); право на надання медичної допомоги фізичній особі, яка досягла чотирнадцяти років, за її згодою (ст. 284); право на вибір лікаря та вибір методів лікування відповідно до його рекомендацій (ст. 284).

Обов'язок надання медичної інформації також регламентований Основами законодавства України про охорону здоров'я. Відповідно до ст. 39 цього Закону, медичний працівник зобов'язаний надати пацієнтові в доступній формі інформацію про стан його здоров'я, мету проведення запропонованих досліджень і лікувальних заходів, прогноз можливого розвитку захворювання, у тому числі наявність ризику для життя і здоров'я. Щодо пацієнта віком до 14 років (малолітнього), а також пацієнта, визнаного в установленому законом порядку недієздатним, медичне втручання здійснюється за згодою їх законних представників. Якщо відсутність згоди може призвести до тяжких для пацієнта наслідків, лікар зобов'язаний йому це пояснити. Якщо й після цього пацієнт відмовляється від лікування, лікар має право взяти від нього письмове підтвердження, а при неможливості його одержання – засвідчити відмову відповідним актом у присутності свідків (ст. 43 Основ) [14].

Розвиток положень про обов'язковість отримання згоди під час надання медичних послуг у сфері жіночого здоров'я відбувся на підзаконному рівні. За наказом МОЗ України № 423 від 24 травня 2013 року операція (процедура) штучного переривання небажаної вагітності здійснюється після обов'язкового підписання вагітною жінкою інформованої добровільної згоди вагітної жінки на проведення такої операції і за встановленою формою. В особливих випадках, тобто в терміні вагітності від 12 до 22 тижнів та виявленні в пацієнтки медичних показань, незважаючи на вирішальне значення висновку комісії з питань абортів, усе одно вимагається відповідна заява вагітної жінки або її законних представників (для неповнолітньої, недієздатної особи) [15].

З огляду на це, запроваджені в ст. 134 формулювання щодо примушування до абортів / стерилізації «без добровільної згоди потерпілої особи» видаються такими: 1) неповними з погляду розкриття змісту цих злочинів, 2) неузгодженими з галузевим законодавством; 3) алогічними, оскільки зміст поняття «примушування», як ми з'ясували вище, уже означає відсутність згоди потерпілої особи на вчинення щодо неї відповідних дій (виходить, т. зв. «масло масляне»).

Таким чином, враховуючи ці аргументи, а також намагання ефективного втілення Стамбульської конвенції в кримінальне законодавство України, вважаємо, що нова редакція ст. 134 вимагає уточнення. Зокрема, слова «без добровільної згоди» в частинах 2 і 4 ст. 134 КК мають бути замінені на «без попередньої та інформованої згоди».

Запропоноване формулювання, вочевидь, розширює зміст об'єктивної сторони складів злочинів, передбачених ч. ч. 2, 4 ст. 134 КК України, але це дає більше підстав для правового захисту прав жінок. Відома справа «Во проти Франції» наочно демонструє сказане. Перебуваючи на шостому місяці вагітності, восени 1991 р. п. Ті-Нхо Во прийшла до Загальної лікарні міста

Ліона, аби пройти попередньо їй призначений медичний огляд. На той самий день іншій жінці, п. Ті Тхан Ван Во, була призначена операція з видалення спіралі. Лікар під час гінекологічного огляду заявниці, помилково прийнявши її за п. Ті Тхан Ван Во, простромив у неї оболонку плоду. Унаслідок цього заявниці довелося зробити аборт. Посилаючись на ст. 2 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 р., заявниця скаржилася на відмову державних органів кваліфікувати позбавлення життя її ненародженої дитини як вбивство через необережність. Вона стверджувала, що Франція зобов'язана прийняти законодавство, яке б карало такі дії в кримінально-правовому порядку. У 2004 році Європейський суд з прав людини відмовив п. Во у задоволенні її скарги [16].

Очевидно, у наші часи на тлі здобутків міжнародного права подібне провадження розв'язалося б на користь заявниці. Пропозиція дати згоду на аборт, здійснена в умовах важкого і болісного гінекологічного огляду, явно не давала заявниці можливості прийняти рішення на основі власного вільного волевиявлення чи обговорення цього питання з партнером тощо. Підхід, за якого заявниця не була повністю проінформована про стан здоров'я, процедуру абортів та її альтернативи ще й через мовленнєві бар'єри, відповідно до Стамбульської конвенції, несумісний з принципом поваги до прав жінок і може визначатись як форма дискримінації за гендерною ознакою.

Між тим, запроваджена у ст. 134 КК України категорія примушування ще залишає питання. Примус у кримінальному праві поділяється на правомірний і неправомірний. У сфері медичного втручання тема примусу особливо чутлива, оскільки тією чи іншою мірою впливає на стан фізичного і / або психічного здоров'я, у тому числі негативно, і може призвести до незворотних наслідків. А в контексті забезпечення гендерної рівності за Стамбульською конвенцією навіть правомірний примус стосовно жіночого здоров'я викликає виправдані публічні дискусії.

Так, політика «однієї дитини» в Китаї неодноразово піддавалася критиці. Примусові аборти та стерилізація, заборона мати другу дитину сприяють більшому насильству над жінками та дівчатами, взагалі сім'ями, ніж будь-яка інша офіційна політика у світі.

З листопада 2017 року на засіданні ООН був заслуханий доклад «Стерилізація як форма «системного насильства» щодо дівчат-інвалідів». Примусова стерилізація, яка проводиться з різних причин, у тому числі з міркувань поліпшення генофонду, з метою контролю менструації і попередження вагітності, особливо широко застосовується щодо дівчаток і дівчат-інвалідів (зазначено в доповіді). ООН визнала примусову стерилізацію інвалідів тортурами; проте правові системи в багатьох країнах дозволяють суддям, медпрацівникам, членам сімей та опікунам давати згоду на процедуру стерилізації від імені інвалідів «у їхніх же інтересах» [17]. Міжнародним кримінальним судом в Ден Хаагі примусова стерилізація і всі форми сексуальних злочинів подібного ступеня тяжкості, якщо вони є

частиною систематичних дій, які усвідомлено спрямовані проти цивільного населення визнані «злочинами проти людства».

Водночас українське законодавство щодо вчинення абортів / стерилізації без згоди пацієнта має достатньо чітку регламентацію. Відповідно до ст. 281 ЦК України, проведення операції (процедури) штучного переривання небажаної вагітності у вагітної жінки віком до 14 років або у недієздатної особи здійснюється за заявою її законних представників. Це ж стосується й стерилізації. Тобто де-факто пацієнт не має власного волевиявлення, але де-юре це не порушує його прав і свобод. Як зазначає Н. І. Карпець, саме в обмеженні або позбавленні окремих прав і свобод полягає правомірний примус як специфічна форма впливу на людину [18, с. 32]. Такі форми впливу на людину зазвичай не підлягають криміналізації.

Напевне, законодавець не мав наміру криміналізувати аборт / стерилізацію, що проводяться з метою врятувати життя або допомогти недієздатним або малолітнім жінкам, які не можуть надавати свою згоду, тому варто уточнити оновлену редакцію ст. 134 КК України стосовно визначення «суб'єкта згоди» на аборт / стерилізацію. Річ у тім, що, залежно від обставин, суб'єктом погодження абортів / стерилізації, згідно із ЦК України, Основами законодавства України про охорону здоров'я, низкою підзаконних актів, які передбачають обов'язкову інформовану згоду на відповідне медичне втручання, може бути власне пацієнт, тобто потерпіла особа (вагітна жінка / жінка або чоловік віком від 14 років), її законні представники, опікуни. Диспозиція ч. ч. 2, 4 ст. 134 КК України не вказує двох останніх осіб як учасників згоди, що, на нашу думку, буде ускладнювати реалізацію аналізованих кримінально-правових заборон.

Досліджувана новела наводить на думку ще про одну особу, яка має погоджувати аборт / стерилізацію. З положень Сімейного кодексу України (далі – СК України) випливає необхідність згоди чоловіка на проведення абортів щодо його жінки. На переконання З. В. Ромовської, тут має стати в нагоді ч. 2 ст. 54 СК України, згідно з якою всі найважливіші питання в житті сім'ї мають вирішуватися подружжям спільно, на засадах рівності [19, с. 116]. Р. О. Стефанчук з цього приводу пише, що законодавець залишає юридично байдужою волю чоловіка щодо завершення реалізації ним своєї репродуктивної функції. Автором висловлюється припущення про те, що це обумовлено тісним зв'язком здійснення абортів з правом жінки на здоров'я [20, с. 360–361]. Такий стан речей підкріплюється положенням ст. 57 Основ законодавства України про охорону здоров'я, яка надає жінці право самій вирішувати питання про материнство. Проте, з огляду на озвучені норми СК України, норми Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», метою якого є досягнення паритетного становища жінок і чоловіків у всіх сферах життєдіяльності суспільства, усунення дисбалансу між можливостями жінок і чоловіків реалізовувати рівні права, такий підхід носить ознаки дискримінації за гендерною ознакою. Чоловік реалізує право на природну репродукцію лише за допомогою жінки. У будь-якому разі, якщо йдеться про подружні фізичне здорові пари, чоловік не має моральної (етичної, релігійної тощо) підстави

скористатися іншою можливістю мати дітей. Постає питання про те, чому воля чоловіка не повинна враховуватися під час прийняття рішення про аборт, коли жінка виношує його дитину.

У міжнародному праві питання гендерної рівності в правах на батьківство вирішувалися ще в минулому столітті. У 1979 році в Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок були встановлені права жінок і чоловіків вільно приймати рішення про кількість дітей і проміжки між їхнім народженням, а також право на інформацію, освіту та засоби, що забезпечують їм можливість користуватися такими правами. У Віденській декларації, прийнятій в 1993 році на Всесвітній конференції з прав людини, знову підтверджувалися основні репродуктивні права на основі принципу рівності між жінками і чоловіками.

Між тим, співвідношення прав різних суб'єктів (у нашому дослідженні прав жінки та її чоловіка) – це доволі перманентна проблема в теорії права, інших галузях знань. Навряд чи можна розраховувати на її розв'язання за допомогою інструментів кримінального права. Вона має стати предметом громадських дискусій, окремих наукових досліджень, знайти свою логічну формалізацію у цивільному законодавстві. І лише потім, за умови уточнення диспозиції ст. 134 КК України, санкції цієї норми можуть включитися до механізму кримінально-правового захисту права на батьківство.

Висновки. З огляду на прагнення держави узгодити положення чинного законодавства зі Стамбульською конвенцією, не викликає сумніву доцільність доповнення ст. 134 КК України новими складами (примусові аборт / стерилізація).

Неоднозначність категорії примушування в кримінально-правовій науці породили проблеми формального закріплення складу примусового аборту / стерилізації у КК України, зміст якого не збігається з положеннями Стамбульської конвенції. Формулювання ч. ч. 2, 4 чинної редакції ст. 134 КК України дещо втрачає в смисловому навантаженні й практичній ефективності, оскільки кваліфікація примушування до аборту / стерилізації без добровільної згоди потерпілої особи вже вичерпувалася ст. 121 КК України. Отже, такі дії можуть зводитися лише до підбурювання до аборту / стерилізації. Проте виходячи з цілей Стамбульської конвенції, аналізовані новели покликані сприяти ліквідації всіх можливих форм дискримінації стосовно жінок та заохочення дійсної рівності між жінками та чоловіками, у тому числі шляхом надання жінкам самостійності. Тобто аборт / стерилізація просто за відсутності попередньої та інформованої згоди на них, навіть без якихось насильницьких дій, має бути кримінально караним.

Досягнення цілей імплементації Стамбульської конвенції потребує подальших поступових кроків. Насамперед, враховуючи викладені міркування, пропонуємо внести зміни до КК України, а саме уточнити формулювання диспозиції ч. ч. 2, 4 ст. 134. Вони мають бути викладені в такій редакції:

«2. Примушування до аборту без попередньої та інформованої згоди потерпілої особи або її законних представників, або опікуна –

карається

4. Примушування до стерилізації без попередньої та інформованої згоди потерпілої особи або її законних представників, або опікуна – карається ... ».

Використані джерела:

1. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (Стамбул, Туреччина, 11.05.2011). Довідник для членів парламенту. Київ, К. І. С., 2014. 105 с.

2. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами : Закон України від 06.12.2017 № 2227-VIII. *Голос України*. 2018.11 січня (№ 6).

3. Дудоров О. О., Балабко В. В. Незаконне проведення абортів: проблеми тлумачення і вдосконалення кримінального законодавства: *Вісник Національної академії прокуратури України*, 2012. (№ 4). С. 26-32.

4. Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації: монографія. Київ: Юрисконсульт, 2006. 1048 с.

5. Відповідність окремих законів України вимогам Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами : аналітичний звіт / підгот. та відред. Хав'єром Тручеро Куевас і Г. Христовою для Ради Європи за участю М. Хавронюка, 2015 р. 93 с.

6. Харитоновна О. В. Ключові засади гендерної політики в кримінальному праві України та основні напрями реформ щодо протидії насильству стосовно жінок та домашньому насильству: науково-практичний посібник. Харків : вид-во «Права людини», 2018. 344 с.

7. Тарасевич Т. Ю. Медичний працівник як спеціальний суб'єкт злочину: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Київ, 2011. 232 с.

8. Пояснювальна доповідь до Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (Стамбул, Туреччина, 11.05.2011) : Київ : К. І. С., 2014. 196 с.

9. Попов Д. В. К вопросу о соотношении уголовно-правовых понятий: принуждение и насиле. Актуальные вопросы уголовного процесса современной России: межвузовский сборник научных трудов. Отв. ред. Еникеев З.Д. Уфа: РИО БашГУ, 2003. 236 с.

10. Симонов В. И. Уголовно-правовая характеристика физического насилия: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Свердловск, 1972. 25 с.

11. Калутин В. В. Физическое или психическое принуждение как обстоятельство, исключающее преступность деяния: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Москва, 2001. 151 с.

12. Цит. за Рунов В. Ю. Співвідношення примусу з іншими суміжними кримінально-правовими поняттями. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 1. С. 288-292.

13. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017 р. № 2229- VIII. *Голос України*. 2017. 06 січня. (№ 4).

14. Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19.11.1992. № 2801-ХІІ. *Відомості Верховної Ради*. 1993. (№4). С. 19.
15. Про реалізацію статті 281 Цивільного кодексу України: Постанова Кабінету Міністрів України від 15.02.2006 р. № 144. *Офіційний вісник України*. 2006. № 7. С. 114.
16. Європейський суд з прав людини і громадянина Науково-дослідного інституту Львівської лабораторії прав людини і громадянина Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування Академії правових наук. Серія ІІ. *Коментарі прав і законодавства*. Випуск 6, Львів. 2006.
17. Стерилизация как форма «системного насилия» в отношении девочек-инвалидов. Управление Верховного комиссара ООН по правам человека. 3 ноября 2017. URL: <https://www.refworld.org.ru/docid/5a0b00364.html>.
18. Карпец И. И. Уголовное право и этика: монография. Москва: Юридическая литература. 1985. 256 с.
19. Науково-практичний коментар Сімейного кодексу України / З. В. Ромовська Київ : Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. 528 с.
20. Стефанчук Р. О. Особисті немайнові права фізичних осіб (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту): монографія. Київ : КНТ, 2008. 625 с.

References:

1. Konventsiiia Rady Yevropy pro zapobihannia nasyilstvu stosovno zhinok i domashnomu nasyilstvu ta borotbu z tsymy yavyshchamy (Stambul, Turechchyna, 11.05.2011). Dovidnyk dlia chleniv parlamentu (2014). Kyiv: K. I. S. [in Ukrainian].
2. Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho ta Kryminalnoho protsesualnoho kodeksiv Ukrainy z metoiu realizatsii polozhen Konventsii Rady Yevropy pro zapobihannia nasyilstvu stosovno zhinok i domashnomu nasyilstvu ta borotbu z tsymy yavyshchamy: Zakon Ukrainy vid 06.12.2017 № 2227-VIII (2017). *Holos Ukrainy - Voice of Ukraine*, 6. [in Ukrainian].
3. Dudorov, O. O., Balabko, V. V. (2012) Nezakonne provedennia abortu: problemy tlumachennia i vdoskonalennia kryminalnoho zakonodavstva: *Visnyk Natsionalnoi akademii prokuratury Ukrainy - Bulletin of the National Academy of Public Prosecutor's Office of Ukraine*, 4, 26-32. [in Ukrainian].
4. Khavroniuk, M. I. (2006) Kryminalne zakonodavstvo Ukrainy ta inshykh derzhav kontynentalnoi Yevropy: porivnialnyi analiz, problemy harmonizatsii. Kyiv: Yuryskonsult. [in Ukrainian].
5. Vidpovidnist okremykh zakoniv Ukrainy vymoham Konventsii Rady Yevropy pro zapobihannia nasyilstvu stosovno zhinok i domashnomu nasyilstvu ta borotbu z tsymy yavyshchamy: analitychnyi zvit. Khav'ier Truchero Kuevas, & H. Khrystova (Eds.) (2015) M. Khavroniuk (Ed.). [in Ukrainian].
6. Kharytonova, O.V. (2018) Kliuchovi zasady hendernoї polityky v kryminalnomu pravi Ukrainy ta osnovni napriamy reform shchodo protydii nasyilstvu stosovno zhinok ta domashnomu nasyilstvu. Kharkiv: «Prava liudyny». [in Ukrainian].
7. Tarasevych, T. Yu. (2011) Medychnyi pratsivnyk yak spetsialnyi subiekt zlochyну: *Candidate's thesis*. Kyiv. [in Ukrainian].
8. Poiasniuvalna dopovid do Konventsii Rady Yevropy pro zapobihannia nasyilstvu stosovno zhinok i domashnomu nasyilstvu ta borotbu z tsymy yavyshchamy (Stambul, Turechchyna, 11.05.2011). (2014). Kyiv: K. I. S. [in Ukrainian].
9. Popov, D. V. (2003) K voprosu o sootnoshenyy uholovno-pravovykh ponyatiy: prynuzhdenye y nasylye. Aktualnyye voprosy uholovnoho protsesa sovremennoi Rossyy. Z. D. Enykeev (Ed.). Ufa: RYO BashHU. [in Russian].

10. Symonov, V. Y. (1972) Uholovno-pravovaia kharakterystyka fizycheskoho nasyliia. *Extended abstract of candidate's thesis*, Sverdlovsk. [in Russian].

11. Kaluhyn, V. V. (2001) Fizycheskoe yly psykhycheskoe prynuzhdenye kak obstoiatelstvo, yskliuchaiushchee prestupnost deianiya. *Extended abstract of candidate's thesis*. Moskva. [in Russian].

12. Tsyt. za Runov, V. Yu. (2013) Spivvidnoshennia prymusu z inshymy sumizhnymy kryminalno-pravovymy poniattiamy. *Chasopys Kyivskoho uniwersytetu prava - Journal of the Kyiv University of Law*, 1, 288-292. [in Ukrainian].

13. Pro zapobihannia ta protydiu domashnomu nasylstvu: Zakon Ukrainy vid 07.12.2017 r. № 2229- VIII (2017). *Holos Ukrainy - Voice of Ukraine*, 4. [in Ukrainian].

14. Osnovy zakonodavstva Ukrainy pro okhoronu zdorov'ia: Zakon Ukrainy vid 19.11.1992. № 2801- XII (1993). *Vidomosti Verkhovnoi Rady - Information of the Verkhovna Rada*, 4, 19. [in Ukrainian].

15. Pro realizatsiiu statti 281 Tsyvilnoho kodeksu Ukrainy: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 15.02.2006 r. № 144 (2006). *Ofitsiyni visnyk Ukrainy - Official Bulletin of Ukraine*, 7, 114. [in Ukrainian].

16. Yevropeyskyi sud z prav liudyny. Materialy praktyky (2004–2005). Pratsi Lvivskoi laboratorii prav liudyny i hromadianyna Naukovo-doslidnoho instytutu derzhavnogo budivnytstva ta mistsevoho samovriaduvannia Akademii pravovykh nauk. Seriia II (2006). *Komentari prav I zakonodavstva - Comments on rights and legislation*, issue 6, Lviv. [in Ukrainian].

17. Sterylizatsiia kak forma «systemnoho nasyliia» v otnosheniy devochek-ynvalydv. Upravlenye Verkhovnoho komysara OON po pravam cheloveka. (2017). URL: <https://www.refworld.org.ru/docid/5a0b00364.html>. [in Ukrainian].

18. Karpets, Y. Y. (1985) Uholovnoe pravo y etyka. Moskva: Yurydycheskaia literature. [in Russian].

19. Naukovo-praktychnyi komentar Simeinoho kodeksu Ukrainy (2003). Z. V. Romovska (Ed.). Kyiv: «In Yure». [in Ukrainian].

20. Stefanchuk, R. O. (2008) Osobyti nemainovi prava fizychnykh osib (poniattia, zmist, systema, osoblyvosti zdiisnennia ta zakhystu). Kyiv: KNT. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 11.07.2019

Демина Е. П.,
судья Чугуевского городского суда Харьковской области,
аспирант Луганского государственного университета
внутренних дел имени Э. А. Дидоренко
(г.Чугуев - г. Северодонецк, Украина)

НОВЫЕ СОСТАВЫ ПРЕСТУПЛЕНИЙ В СООТВЕТСТВИИ СО СТ. 134 УГОЛОВНОГО КОДЕКСА УКРАИНЫ В СВЕТЕ СТАМБУЛЬСКОЙ КОНВЕНЦИИ: АНАЛИЗ НЕКОТОРЫХ ПРИЗНАКОВ

В статье анализируются признаки новых составов преступлений, предусмотренных ч.ч. 2, 4 ст. 134 Уголовного кодекса Украины (далее – УК Украины) «Принуждение к аборту без добровольного согласия потерпевшего лица», «Принуждение к стерилизации без добровольного согласия потерпевшего лица». Автор определяет уголовно-правовое содержание категории «принуждение»; сделан вывод о важном условии принуждения к аборту / стерилизации – отсутствии

информированного согласия потерпевшего лица на аборт/стерилизацию, его законных представителей, органов опеки. Выясняется соответствие статей Уголовного кодекса Украины Конвенции Совета Европы о предотвращении насилия в отношении женщин и домашнего насилия и борьбе с этими явлениями. Выдвигаются предложения к уточнению ст. 134 УК Украины в исследуемой части.

Ключевые слова: принуждение, аборт, стерилизация, информированное согласие, дискриминация.

Demina O.,
Judge of the Chuguev City court Kharkiv region
Postgraduate Student of Lugansk State University
Internal Affairs named after E. O. Didorenko
(Chuguev - Sievierodonetsk, Ukraine)

THE NEW COMPOSITIONS OF THE PRESENTATIONS IN ACCORDANCE WITH ART. 134 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE IN THE LIGHT OF THE ISTANBUL CONVENTION: AN ANALYSIS OF SOME SIGNS

The article provides an overview of current research and publications in overcoming and preventing various forms of violence and discrimination: the problems of qualification of illegal abortion in the absence of the consent of the victim are considered, the correctness of the use of such qualifying sign of the crime provided for in Art. 134 of the Criminal Code of Ukraine, as infertility, key principles of gender policy in the criminal law of Ukraine, compliance of individual laws of Ukraine with the requirements of the Council of Europe Convention on the Prevention and Combating of Violence against Women and Domestic Violence, and explores the main provisions of the regulations on this topic. Analyzed are the signs of new crimes, provided for by ch.ch. 2, 4 tbsp. 134 of the Criminal Code of Ukraine (hereinafter - the Criminal Code of Ukraine) "Enforcement of an abortion without the voluntary consent of the injured person", "Enforcement of sterilization without the voluntary consent of the injured person." The author determines the criminal law content of the category "coercion"; The conclusion is made about the important condition of coercion to abortion / sterilization - the lack of informed consent of the injured person to abortion / sterilization, his legal representatives, the guardianship authorities. It clarifies the compliance of the articles of the Criminal Code of Ukraine with the Council of Europe Convention on the Prevention of Violence against Women and Domestic Violence and the Fight Against These Phenomena, addresses topical issues of effectively translating the Istanbul Convention into the criminal legislation of Ukraine. The issue of gender equality in the rights to paternity, the practice of which exists in international law, is researched. There are proposals to clarify art. 134 of the Criminal Code of Ukraine and the reasoning of the expediency of the addition of Art. 134 of the Criminal Code of Ukraine with new compositions (forced abortion / sterilization).

Key words: coercion, abortion, sterilization, informed consent, discrimina.

DOI <https://doi.org/10.33766/2524-0323.87.123-136>
УДК 341.3

І. М. Кравченко,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри державно-правових дисциплін
загальноуніверситетських кафедр
Луганського державного університету
внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка
(м. Северодонецьк, Україна)
e-mail: inkravchenko2017@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-00023082-4970>

ПРАВОВІ АСПЕКТИ ПРАЦІ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ З ОГЛЯДУ НА ПРОВЕДЕННЯ УКРАЇНОЮ ОПЕРАЦІЇ ОБ'ЄДНАНИХ СИЛ (АТО) ІЗ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ Й ОБОРОНИ, ВІДСІЧІ ТА СТРИМУВАННЯ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РФ У ДОНЕЦЬКІЙ І ЛУГАНСЬКІЙ ОБЛАСТЯХ

У статті надано міжнародно-правову характеристику понять «комбатант», «некомбатант», «жертви війни», «військовополонений» та правова регламентація залучення їх до праці в розумінні норм міжнародного гуманітарного права. Вивчено питання необхідності нормативного закріплення поняття «військовополонений» у нормативно-правових актах України в контексті проведення операції Об'єднаних Сил (АТО) із забезпечення національної безпеки й оборони на Сході України з огляду на забезпечення їхнього правового та соціального захисту.

Ключові слова: збройний конфлікт, гібридна війна, комбатант, некомбатант, жертви війни, військовополонений, праця військовополонених, антитерористична операція (АТО), операція Об'єднаних Сил (ООС).

Постановка проблеми. Процес осмислення таких складних соціально-політичних явищ, як «війна» та «збройний конфлікт», їх наслідків та правового регулювання триває століття. Попри статутні принципи ООН, за якими війна є забороненим методом вирішення міжнародних спорів [1, с. 2], та всі зусилля міжнародної спільноти забезпечити мир, війни та збройні конфлікти залишаються характерною ознакою нашого сьогодення, а проблеми гуманного ставлення до людини як жертви таких конфліктів стають у край актуальними саме під час цих страшних та небезпечних явищ. Для України це ривавий збройний конфлікт у її східних регіонах.

Зазначений збройний конфлікт призвів до десятків тисяч людських жертв, появи сотень тисяч переселенців, військовополонених, цивільних заручників та інших осіб незаконно позбавлених свободи, втрати майна та бізнесу. Згідно з офіційним повідомленням Служби безпеки України на кінець 2018 року знайдено й звільнено 2957 осіб, але на тимчасово невідконтрольних Україні територіях Донбасу залишаються в заручниках 131 особа, серед яких як військовослужбовці, так і цивільні особи [2]. Крім цього, за інформацією правозахисних організацій у полоні на Донбасі

знаходиться 102 українських полонених, з них 13 – військових і 89 – цивільних, але точна кількість осіб, які знаходяться в полоні або в заручниках, є не визначеною і може коливатися від 102 до 1 200 осіб [3].

Утім, згідно із чинним [4, с. 1], [5, с. 6], [6, с. 2] і перспективним [7, с. 1] законодавством України щодо ситуації на Сході України, така категорія як «військовополонений» відсутня, що, відповідно до статей 9, 18, 85 Конституції України [8] та ч. 2 ст. 19 закону України «Про міжнародні договори» [9], суперечить нормам міжнародних договорів, про обов'язковість яких заявила Верховна Рада України, а саме Женевською конвенцією 1949 року та додатковим протоколам до них [10, с. 2, 4; 11, с. 34], де, власне, і визначено правовий статус «військовополоненого» й закріплено загальні правові гарантії стосовно цієї категорії жертв війни, зокрема й залучення їх до праці.

Отже, наявна дуже принципова державна проблема щодо визнання та визначення на національному рівні правового статусу осіб, які під час їхньої участі зі зброєю в руках в операціях із забезпечення національної безпеки й оборони на Сході України потрапили в полон. Розгляд в Україні на офіційному рівні сучасної ситуації на її сході безпосередньо впливає на умови утримання зазначених осіб, доступу до них представників міжнародних правозахисних організацій, рівень та ефективність їхньої правової захищеності в Україні тощо.

Тема дослідження також актуалізується з тривалим продовженням так званої гібридної війни, що відбувається на Сході України (збройне протистояння на території Донецької та Луганської областей), а також подіями, які призвели до анексії території Автономної Республіки Крим (далі – АРК), з огляду на відверто затьняний характер цього конфлікту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичною основою дослідження стали праці вітчизняних і зарубіжних учених-юристів, які розробляли проблематику теорії міжнародного гуманітарного права, зокрема й правовий статус військовополонених, серед яких: В. Ф. Антипенко, Б. В. Бабін, І. М. Арцибасов, А. В. Боляновський, М. В. Буроменський, О. О. Вовк, В. Г. Буткевич та В. Буткевич, Ф. Бюньон, В. А. Василенко, М. М. Гнатовський, О. О. Грінченко, М. В. Грушко, Е. Давид, В. Н. Денисов, А. Дмитрієв, Н. В. Дрьоміна, К. Дьорман, О. С. Заботкін, Н. А. Зелінська, О. В. Єрохіна, Г. В. Ігнатенко, Ю. Д. Ільїн, Н. В. Калкутінов, А. Я. Капустін, В. О. Карташкін, О. В. Київець, Ю. М. Колосов, В. Ю. Король, Т. Р. Короткий, О. В. Задорожній, О. П. Коротков, А. Л. Кузьмич, В. М. Лисик, М. К. Лобода, І. І. Лукашук, Ф. Ф. Мартенс, О. О. Мережко, Т. В. Мінаєв та І. В. Мінаєв, Я. Ю. Миколаєнко, В. В. Мицик, О. В. Потильчак, В. М. Репецький, О. Л. Самович, С. В. Самович, С. В. Саяпін, Л. Д. Тимченко, О. І. Тунов, Г. І. Трофанчук, А. Шнеєр, А. С. Чайковський, С. Л. Чумарьов, Л. М. Хойнацька, Х. М. Ярмакі та багато інших.

Водночас проблеми військовополонених досліджувалися тільки з огляду (у ракурсі та ретроспективі) різних історичних епох і минулих війн, без урахування сучасних реалій щодо, так званих, гібридних війн і збройних конфліктів, охоплюючи трагічні події на Сході України.

Наукова новизна теми статті полягає в тому, що це практично перше вітчизняне спеціальне дослідження національного та міжнародно-правового

режиму військовополонених в умовах збройного конфлікту («гібридної війни») на Сході України (в аспекті залучення їх до праці). До того ж, особлива увага приділена актуальним змінам в українському законодавстві відповідно до норм міжнародного права (щодо праці військовополонених).

Формування цілей. Цілями дослідження є встановлення можливості застосування до громадян України, які брали / беруть участь у захисті територіальної цілісності держави на її сході та які утримуються / утримувались у полоні / заручниках, норм міжнародного права щодо праці військовополонених.

Виклад основного матеріалу. З початком оголошення проведення антитерористичної операції (далі – АТО), у подальшому – операції Об'єднаних Сил із забезпечення національної безпеки й оборони, відсічі та стримування збройної агресії Російської Федерації в Донецькій і Луганській областях (далі – ООС), відповідно та в межах зазначених правових режимів, констатується, що, у зв'язку із зазначеними подіями в Україні, військовополонені відсутні, а є наступні: «незаконно затримані, утримувані громадяни України» [5, с. 6], або «особи, яких було незаконно позбавлено особистої свободи внаслідок дій незаконних збройних формувань та / або органів влади Російської Федерації на окремих територіях Донецької та Луганської областей, де органи державної влади тимчасово не здійснюють свої повноваження, та тимчасово окупованій території України» [6, с. 2]; або «фізичні особи, які, перебуваючи на законних підставах на території України, були захоплені в заручники або були в інший спосіб незаконно позбавлені волі» [7, с. 1]. Тобто за національними нормативно-правовими актами маємо осіб, які захоплені і / або утримуються саме терористами самопроголошених республік, а не представниками окупаційної адміністрації [4, с. 1]. Виходячи із зазначених норм, особи, які брали(уть) участь в АТО (ООС) і які входили(ять) до складу Збройних Сил України (охопно з особовим складом ополчення й добровольчих загонів, що входять і не входять до складу збройних сил) як воюючої сторони (антитерористичних або об'єднаних сил), які безпосередньо ведуть бойові дії проти супротивника зі зброєю в руках та отримують відповідний статус учасника бойових дій, прирівнюються до «цивільного населення» під час війни (збройного конфлікту) та на національному рівні не вважаються такими, що знаходяться під захистом багатьох міжнародних договорів, учасниками яких є сама Україна, а саме: ст. 4 Положення про закони і звичаї війни на суходолі Додатку до IV Гаазької конвенції про закони і звичаї війни на суходолі від 18.10.1907 р. [12, с. 4], статті 43–45 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12.08.1949 р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 08.06.1977 р. [13, с. 43–45]; ст. 4 Женевської конвенції про поведіння з військовополоненими від 12.08.1949 р., ратифікованої Україною 03.07.1954 р. [10, с. 4], не визнають цих осіб «комбатантами» та «не комбатантами». Зауважимо, що до цивільного населення належать особи, які не належать до комбатантів та некомбатантів [13, с. 50]. До того ж поліція, міліція та інші воєнізовані організації (напіввоєнні організації або озброєні організації, що забезпечують охорону порядку) можуть бути прирівняні до збройних сил за умови, що сторона, яка

ввела їх до складу збройних сил, оголосить про це всім іншим сторонам конфлікту, а при невиконанні такої умови, члени особового складу зазначених сил визнаються цивільними особами [13, с. 43]. Більше того, для сприяння посиленню захисту саме цивільного населення комбатанти зобов'язані відрізнити себе від цивільного населення (мати на чолі особу, відповідальну за своїх підлеглих та певний і виразно видимий здалека відмітний знак; відкрито носити зброю; дотримуватись у своїх діях законів і звичаїв війни тощо) [13, с. 44]. Принциповим є те, що як би не розглядалася на офіційному рівні сучасна ситуація на Сході України, який би правовий термін для її визначення не вживався, проте це збройний конфлікт у розумінні міжнародного гуманітарного права з усіма наслідками для України та всіх його учасників.

Проблема невизнання Україною статусу військовополоненого через події на її сході є окремим об'єктом дослідження. Проте навіть якщо Україна не визнає за захопленими в полон учасниками ООС (АТО) статусу «військовополонених», не вважаючи їх комбатантами, то з огляду на ст. 3 Положення про закони і звичаї війни на суходолі Додатку до IV Гаазької Конвенції про закони і звичаї війни на суходолі (набрала чинності для України 24.08.1991 р.) у разі захоплення ворогом як комбатанти, так і не комбатанти користуються правами військовополонених [12, с. 3]. Зазначимо, що норми міжнародного гуманітарного права не вимагають від України формального визнання зазначених осіб «військовополоненими» чи «цивільними заручниками», досить наявності самих обставин їхнього захоплення на сході нашої держави під час збройного конфлікту в розумінні міжнародного права. До того ж, важливо лише, як сама Україна з правового погляду сприймає цих осіб, тобто як визначає на національному рівні їхній правовий статус, чи дотримується та забезпечує гарантії їхнього захисту та реабілітації відповідно до цього статусу. Тому з огляду на проголошення в Україні примату норм міжнародного права [8, с. 9], [9, с. 19], але за відсутності національного регулювання, міжнародні принципи та норми міжнародного гуманітарного права щодо статусу полонених комбатантів на її території залишаються такими, що не реалізуються. Будь-який комбатант чи некомбатант, який бере участь у воєнних діях і потрапляє під владу супротивної сторони, вважається військовополоненим й тому користується захистом III Женевської конвенції про поводження з військовополоненими та IV Гаазької конвенції про закони і звичаї війни на суходолі [12, с. 43–45; 11, с. 3]. Зокрема, військовополоненими, відповідно до III Женевської конвенції, є особи, які потрапили в полон до супротивника й належать передусім до однієї з таких категорій: особового складу збройних сил сторони конфлікту; членів ополчення або добровольчих загонів, які є частиною цих збройних сил; членів організованих рухів опору [10, с. 4].

Убачається принциповим, що за нормами міжнародного права захоплення в полон під час воєнних дій не вважається протиправними діями, а лише правом збройних сил сторони, яка перебуває в збройному конфлікті, але, за будь-яких обставин, із суворим дотриманням норм щодо поводження з

полоненими (гуманно, без будь-якої дискримінації за ознаками раси, кольору шкіри, релігії чи вірування, статі, походження чи майнового становища чи будь-якими іншими аналогічними критеріями) [10, с. 3, 12; с. 3, 7].

Як свідчать події навколо Донбасу, захоплені в полон комбатанти, крім тих, які добровільно здалися в полон через боягузтво або легкодухість [14, с. 430], можуть знаходитися під владою супротивної сторони дуже тривалий час, навіть роками. Це роки життя конкретної людини, упродовж яких з нею можуть відбуватися різні життєві події.

За нормами міжнародного права військовополонені підпорядковуються законам, статутам і наказам, які є чинними в збройних силах держави, що тримає їх у полоні, а це є виправданим в уживанні юридичних або дисциплінарних заходів стосовно будь-якого їх порушення, скоєного військовополоненим. Якщо будь-який закон, статут чи наказ держави, яка утримує в полоні, визначає дії, учинені військовополоненим, як карані, серед іншого, і відмову від залучення до робіт, тоді як самі дії не були б караними, якщо їх здійснила особа зі складу військ держави, що тримає в полоні, то такі дії спричиняють лише дисциплінарні стягнення [10, с. 82].

Відповідно до ст. 6 Положення про закони і звичаї війни на суходолі Додатку до IV Гаазької Конвенції, держава може використовувати працю військовополонених, за винятком офіцерів, відповідно до їхнього чину та здібностей. Завдання не мають бути надмірними й не повинні бути пов'язані з військовими діями. Військовополоненим може надаватися право працювати на державній службі, на приватних осіб або особисто [12, с. 6].

Згідно зі ст. 49 III Женевської конвенції про поводження з військовополоненими, держава, що тримає в полоні, може використовувати працю військовополонених, які є працездатними, беручи до уваги їхній вік, стать, військове звання та фізичну здатність, виконувати певну роботу й маючи на меті, зокрема, підтримання їх у доброму фізичному та психічному стані [10, с. 49].

Можна по-різному ставитися до рішення захоплених у полон комбатантів та некомбатантів погоджуватися чи не погоджуватися працювати на супротивника (на залучення до примусових та добровільних робіт), але, виходячи зі змісту зазначеної Конвенції, за яким добровільної згоди військовополонених рядового складу для праці не передбачено передусім з огляду на нормативну можливість примушувати їх на виконання певних видів робіт, тобто коли особиста згода військовополонених на працю переважно не цікавить іншу сторону конфлікту, такі оцінки мають бути стриманими та правомірними. Зокрема, неправомірними (злочинними) діями військовослужбовців, які перебувають у полоні, вважаються лише наступні: їхня добровільна участь у роботах, що мають військове значення, або в інших заходах, які задалегідь можуть заподіяти шкоду Україні або союзним з нею державам (за відсутності ознак державної зради); насильство над іншими військовополоненими або жорстоке поводження з ними з боку військовополоненого, який перебуває на становищі старшого; учинення дій, спрямованих на шкоду іншим військовополоненим (з корисливих мотивів або з метою забезпечення поблажливого до себе ставлення з боку ворога) [14, с. 431].

Отже, примушування військовополонених можна допустити лише на виконання видів робіт, які внесені до певних класів, а саме: пов'язаних із керуванням їх табором (приміщеннями), уведенням його (їх) в експлуатацію або утриманням і технічним обслуговуванням; сільського господарства; галузей промисловості, пов'язаних із виробництвом або видобутком сировини, а також обробних галузей промисловості, за винятком металургійної, машинобудівної та хімічної промисловості; громадських та будівельних робіт, які не мають воєнного характеру або призначення; транспорту й навантаження-розвантаження матеріальних запасів, які не мають воєнного характеру або призначення; торговельного підприємництва, прикладного мистецтва; побутового обслуговування; комунальних послуг, які не мають воєнного характеру або призначення [10, с. 50]. Зазначене не стосується таких категорій військовослужбовців, як унтер-офіцерський склад (сержантський і старшинський склад), від яких можна вимагати лише виконання роботи наглядового характеру, також офіцерський склад або прирівняні до них особи, яких за жодних обставин не можна примушувати працювати. Ці категорії військовополонених можуть лише добровільно працювати і якщо тільки особисто просять надати їм «придатну роботу» (відповідну роботу) [10, с. 49]. Проте, відповідно до норм III Женевської конвенції, жодного військовополоненого не дозволяється використовувати для виконання роботи, яка мала б шкідливий для його здоров'я або ж небезпечний характер, якщо тільки він із власної волі не береться за виконання такої. До того ж, жодному військовополоненому не може бути наказано виконувати роботу, яка виглядала б принизливою для військовослужбовця власних збройних сил держави, що тримає в полоні (видалення мін або подібних до них пристроїв уважається небезпечною роботою) [10, с. 52]. Крім цього, посилання на вимоги ч. 3 ст. 43 Конституції України щодо заборони праці, з огляду на зміст IV Гаазької та III Женевської конвенцій, навіть з огляду на вимоги ч. 2 ст. 9 Конституції України, вбачається, хоча й безперечно, але безпідставним [8]. Завважимо, що комбатанти (некомбатанти), навіть захоплені в полон, знаходячись під владою супротивної сторони, не перестають перебувати на військовій службі або на службі в Національній поліції тощо, коли сторона (Україна), яка ввела їх до складу збройних сил (об'єднаних сил), оголосить про це всім іншим сторонам конфлікту, уважаючи лише на цей період військовополоненим. Наприклад, відповідно до ст. 24 закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» [15, с. 24] та п. 33 Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України [16, с. 33] військовослужбовцям, які перебували в умовах, що з об'єктивних причин (перебування в полоні, заручником тощо) унеможливили укладення нового контракту про проходження військової служби, строк попереднього контракту продовжується до закінчення перебування в зазначених умовах і повернення до підрозділів, у яких вони проходили військову службу, а також у термін, необхідний для визначення придатності до проходження військової служби за станом здоров'я та прийняття рішення щодо укладення нового контракту. Подібне правило стосується й поліцейських, виходячи зі змісту відповідних норм законодавства України [17, с. 63, 78; 18, с. 7, 11]. Водночас конституційно - військова служба не

вважається примусовою працею, а полоненого примушують на виконання певних видів робіт саме як військовослужбовця, захопленого при виконанні ним своїх військових обов'язків в інтересах України. Саме через це в держави й виникає обов'язок піклуватися та ефективно захищати людей, які вимушено опинилися в полоні, а також соціально підтримувати їх після звільнення.

Зазначене стосується й випадків залучення захоплених осіб (військовополонених) до роботи за ст. 49 III Женевської конвенції [10, с. 49].

До слова, для зазначених осіб мають бути створені відповідні умови для праці, зокрема щодо помешкання, харчування, засобів захисту, одягу та спорядження; до того ж такі умови не мають бути гіршими, ніж ті, які мають громадяни держави, що тримає в полоні; зайняті на аналогічних роботах у тому самому районі, з урахуванням кліматичних умов та неможливості створення тяжких умов праці в спосіб уживання дисциплінарних заходів. До того ж держава, що тримає в полоні, під час використання праці військовополонених забезпечує їм належне застосування національного законодавства про тривалість робочого часу та часу відпочинку (пропрацювавши один рік, надається оплачуваний відпочинок тривалістю вісім днів поспіль), оплату й охорону праці, серед іншого, медичні обстеження та допомогу, незважаючи на те, на кого вони працюють, на державні органи чи на приватних осіб [10, с. 51, 53, 55, 57].

Навіть більше, військовополоненим, які постраждали внаслідок нещасного випадку або захворіли під час або в результаті примушування їх до виконання робіт, держава, що тримає в полоні, зобов'язана видати медичне свідоцтво, у якому зазначено про таке: характер каліцтва чи інвалідності, обставини, за яких це трапилося, та дані про медичне лікування чи госпіталізацію, які йому надавалися, і яке дає змогу захопленим подати свої вимоги до держави, від якої вони залежать. До того ж будь-яку вимогу військовополоненого щодо компенсації, зокрема й через каліцтво чи інвалідність, що пов'язані з його працею, надсилають до держави, від якої залежить військовополонений, через державу-покровительку [10, с. 54, 68]. Крім зазначеного, відповідно до ст. 6 Положення про закони і звичаї війни на суходолі Додатку до IV Гаазької Конвенції, робота, виконана для такої держави, оплачується згідно з діючими ставками за таку саму роботу, виконану солдатами національної армії, або, якщо діючої ставки не має, то згідно зі ставкою, що відповідає виконаній роботі. Якщо роботи виконуються для інших гілок влади держави, що тримає в полоні, чи для приватних осіб, то її умови визначаються в угоді з військовим керівництвом, яке організує утримання в полоні. Заробітна платня військовополонених використовується для поліпшення їхнього становища, а залишок виплачується їм при звільненні після вирахування витрат на їхнє утримання [12, с. 6]. На сьогодні таким поліпшенням переймаються лише волонтери.

Водночас, відповідно до ст. 62 Женевської конвенції про поводження з військовополоненими, держава, що тримає в полоні, повідомляє військовополоненим, а також державі, від якої вони залежать, через посередника держави-покровительки розмір установлені нею щоденної винагороди за працю. Влада, яка утримує цих осіб, також виплачує винагороду за працю військовополоненим, яких постійно

призначають виконувати обов'язки або займатися кваліфікованими чи напівкваліфікованими справами щодо управління таборами, їх облаштуванням чи ремонтом, а також військовополоненим, яким наказують виконувати обов'язки духовного або медичного персоналу в інтересах їхніх товаришів [10, с. 62]. Також влада, яка утримує військовополонених, може накладати на них штраф у розмірі не більше 50 % авансу в рахунок їхнього грошового забезпечення й оплати за їхню роботу або інші стягнення. Проте за жодних обставин військовополонених не можуть переводити для відбування ними дисциплінарних стягнень до пенітенціарних установ (в'язниць, каторжних в'язниць, тюрем для засуджених злочинців тощо) [10, с. 89, 97].

Додатковою правовою гарантією для захоплених осіб є те, що, згідно з вимогами Конвенції, після закінчення перебування їх в полоні внаслідок звільнення або їх репатріації, держава, що тримає в полоні, має видати їм документ, підписаний уповноваженим на те офіцером цієї держави, із зазначенням кредитного сальдо, яке належить військовополоненому на той час, разом із нарахованою сумою оплати праці військовополоненого після всіх утримань. Зауважимо, що держава, яка тримає в полоні, також надсилає через державу-покровительку урядові, від якого залежать військовополонені (з огляду на події на Донбасі – це Україна), списки, що містять усі належні дані про всіх військовополонених, перебування яких у полоні закінчилося через їхню репатріацію, звільнення, утечу або смерть чи в будь-який інший спосіб, указавши там розмір їхнього зазначеного кредитного сальдо. Саме Україна, від якої залежить військовополонений у випадку зі збройним конфліктом на її сході, несе відповідальність за врегулювання з цією особою кредитного сальдо, яке йому належить від держави, що тримала в полоні, після закінчення строку його перебування в полоні [10, с. 66].

Висновки. Україна, як і інші держави-учасники міжнародно-правових угод щодо заборони або обмеження застосування певних засобів і методів ведення збройної боротьби та забезпечення захисту жертв збройного конфлікту, має безумовний і суворий обов'язок піклуватися та ефективно захищати всіх людей, які вимушено потрапили під владу супротивної сторони цього конфлікту. Однак, зазвичай, такий захист і піклування через збройний конфлікт на Сході України не можливі передусім з огляду на відсутність нормативного визнання нашою державою за цими особами таких окремих правових статусів («комбатантів», «некомбатантів», «військовополонених» і «цивільних заручників»), а також нормативного виокремлення перших двох статусів від «цивільного населення» й останніх – один від одного.

Крім того, виходячи зокрема з принципів справедливості та моральності, а також з огляду на міжнародні норми про правомірність можливого захоплення комбатантів у військовий полон сторонами збройного конфлікту, убачається за необхідне нормативно виокремити осіб, які брали(уть) участь в АТО (ООС) і які входили(ять) до складу Збройних Сил України (охопно з особовим складом ополчення й добровольчих загонів, що входять і не входять до складу збройних сил) як воюючої сторони (антитерористичних або об'єднаних сил), що безпосередньо ведуть / вели

бойові дії проти супротивника зі зброєю в руках та отримують відповідний статус учасника бойових дій, але через це потрапили в полон, крім випадків боягузтва або легкодухості, від фізичних осіб, що «незаконно затримані, утримувані як громадяни України» [5, с. 6]; «яких було незаконно позбавлено особистої свободи внаслідок дій незаконних збройних формувань та / або органів влади Російської Федерації на окремих територіях Донецької та Луганської областей, де органи державної влади тимчасово не здійснюють свої повноваження, та тимчасово окупованій території України» [6, с. 2]; «які, перебуваючи на законних підставах на території України, були захоплені в заручники або були в інший спосіб незаконно позбавлені волі» [7, с. 1].

Набуття статусу військовополоненого для захопленого в полон комбатанта (некомбатанта) надасть можливість для визнання за цими особами, у випадку погіршення фізичного стану через каліцтво чи інвалідність, що пов'язані з примушенням їх до праці на супротивника (якщо в їх діях відсутні ознаки злочину), права вважатися постраждалими у зв'язку з виконанням ними обов'язків військової служби при захисті державного суверенітету, територіальної цілісності та інших національних інтересів України в складі військових та добровольчих формувань України як військовослужбовця (резервіста, військовозобов'язаного) Збройних сил України, Національної гвардії України, Служби безпеки України, Служби зовнішньої розвідки України, Державної прикордонної служби України, Державної спеціальної служби транспорту; поліцейських, осіб рядового, начальницького складу; військовослужбовців Міністерства внутрішніх справ України, Управління державної охорони України, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, Державної служби України з надзвичайних ситуацій, Державної пенітенціарної служби України, інших утворених, відповідно до законів України, військових формувань.

Також особи, які беруть / брали безпосередню участь у виконанні зазначених бойових завдань, але потрапили у військовий полон, після свого звільнення або репатріації мали б право на отримання в безспірному порядку від держави, що тримала в полоні, як іншої сторони збройного конфлікту, самостійно або через відповідні державні органи України як держави, від якої вони залежать, через посередника держави-покровительки, суму свого грошового забезпечення, розмір якого встановлюється конвертацією у валюту зазначеної держави (рублі РФ) у розмірі від восьми до сімдесяти п'яти швейцарських франків (відповідає курсу долара США), що залежить від категорії військовослужбовців (від рядового до генерала), за кожний місяць перебування їх у полоні, згідно з кредитним сальдо, яке належить військовополоненому на час звільнення. Крім цього, до складу зазначеного сальдо вносяться суми щоденної оплати праці військовополонених, які постійно призначалися виконувати обов'язки або займатися кваліфікованими чи напівкваліфікованими роботами, або до виконання інших робіт, згідно з діючими ставками за таку саму роботу, виконану солдатами армії держави-супротивника, що мали використовуватися для поліпшення їхнього становища, а залишок має виплачуватися їм при звільненні після вирахування витрат на їхнє утримання.

З огляду на норми IV Гаазької конвенції, за якими воююча сторона збройного конфлікту, яка порушує норми гуманітарного права, підлягає відповідальності у формі відшкодування збитків, якщо для цього є підстави, та є відповідальною за всі дії, учинені особами, які входять до складу її збройних сил і які визнаються, зокрема РФ, при певній міжнародній ситуації вищезазначене не виглядає таким, яке неможливо реалізувати.

Використані джерела:

1. Статут Організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного Суду від 26 червня 1945 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010 (дата звернення: 25.09.2019).

2. Звіт Служби безпеки України. URL: <https://dt.ua/UKRAINE> (дата звернення: 25.09.2019).

3. URL: <https://thebabel.com.ua/news/23118>; <https://uk.wikipedia.org/wiki>. (дата звернення: 25.09.2019).

4. Закон України «Про боротьбу з тероризмом» від 20 березня 2003 року № 638-IV. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/638-15> (дата звернення: 25.09.2019).

5. Закон України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях Донецької та Луганської областях» від 18 січня 2018 року № 2268-VIII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2268-19> (дата звернення: 25.09.2019).

6. Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання соціальної підтримки осіб, яких було незаконно позбавлено особистої свободи» від 31 січня 2018 року № 38. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/38-2018-п> (дата звернення: 25.09.2019).

7. Проект закону України «Про правовий статус і соціальні гарантії осіб, які незаконно позбавлені волі, заручники, або засуджені на тимчасово окупованих територіях України та за її межами» від 27 березня 2018 року № 8205. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63748 (дата звернення: 25.09.19).

8. Конституція України від 28 червня 1996 року. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>. (дата звернення: 25.09.2019).

9. Закон України «Про міжнародні договори України» від 29 червня 2004 року № 1906-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15> (дата звернення: 25.09.2019).

10. III Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 року / ратифіковано Україною 03 липня 1954 року // у редакції закону України від 08 лютого 2006 року № 3413-IV. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153 (дата звернення: 25.09.2019).

11. IV Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року / ратифіковано Україною 03 липня 1954 року // у редакції закону України від 08 лютого 2006 року № 3413-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154 (дата звернення: 25.09.2019).

12. IV Гаазька конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додатка до неї від 18 жовтня 1907 року / набрання чинності для України 24 серпня 1991 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#n2 (дата звернення: 25.09.2019).

13. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 08 червня 1977 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199 (дата звернення: 25.09.2019).

14. Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001 року № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 25.09.2019).

15. Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу» від 25 березня 1992 року № 2232-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12> (дата звернення: 25.09.2019).

16. Указ Президента України «Про Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних силах України» від 10 грудня 2008 року № 1153/2008. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153/2008> (дата звернення: 25.09.2019).

17. Закон України «Про Національну поліцію» від 02 липня 2015 року № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення: 25.09.2019).

18. Наказ Міністерства внутрішніх справ України «Порядок укладання контракту про проходження служби в поліції» від 03 лютого 2017 року № 89 / зареєстрований у Міністерстві юстиції України 09 лютого 2017 року № 191/30059. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0191-17> (дата звернення: 25.09.2019).

References:

1. Statut Organizacij Obyednanih Naziy i Statut Mizhnarodnogo Sudu vid 26 chervnya 1945 roku. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010. [in Ukrainian].

2. Zvit Sluzhby bezpeki Ukrainy. No date. URL: <https://dt.ua/UKRAINE>. [in Ukrainian].

3. URL: <https://thebabel.com.ua/news/23118>; <https://uk.wikipedia.org/wiki>. [in Ukrainian].

4. Zakon Ukrainy «Pro borotybu z terorizmom» vid 20 bereznya 2003 roku № 638-IV. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/638-15>. [in Ukrainian].

5. Zakon Ukrainy «Pro osoblyvosti derzhavnoy politiki iz zabezpechenny derzhavnogo suverenitetu Ukrainy na timchasovono okupovanih teritoriyah Donezkoj ta Luganskoj oblastyh» vid 18 sichnya 2018 roku № 2268 VIII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2268-19>. [in Ukrainian].

6. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy «Deyaki pitannya sozialnoy pidtrimky osib, yakih bulo nezakonno pozbavleno osobistoy svobodoy» vid 31 sichnya 2018 roku № 38. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/38-2018-p>. [in Ukrainian].

7. Proekt Zakonu Ukrainy «Pro pravovy status I sozialni garantiy osib, yaki nezakonno pozbavleni voli, zaruchniki, abo zasudzheni na timchasovo okupovanyh teritoriyah Ukrainy ta za iy mezhami» vid 27 bereznya 2018 roku № 8205. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63748. [in Ukrainian].

8. Konstytutsiia Ukrainy vid 28 chervnia 1996 roku № 254k/96-VR. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96vr>. [in Ukrainian].

9. Zakon Ukrainy «Pro mizhnarodni dogovori Ukrainy» vid 29 chervnya 2004 roku № 1906-IV. (2004) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15>. [in Ukrainian].

10. III Zhenevskya konvenziy pro povodzhennya z viyskovopolonenimu vid 12 serpnya 1949 roku / ratifikovana Ukrainoy 3 Lipnya 1954 roku // v redakziy zakonu Ukrainy. URL : http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153. [in Ukrainian].

11. IV Zhenevskya konvenziy pro zahist zivilnogo naselennya pid chas vnyi vid 12 serpnya 1949 roku. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154. [in Ukrainian].

12. IV Gaazka konvenziiy pro zakoni I zvychai viyni na suhodoli ta dodatka do ney vid 18 zhovtnya 1907 roku / nabrannya chinnosti dly Ukrainy 24 serpnya 1991 roku. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#n2. [in Ukrainian].

13. Dodatkoviy Додатковий protocol do Zhenevskih konvenziiy vid 12 serpnya 1949 roku, shyo stosuetsya zahistu zhertv mizhnarognih zbroynih konfliktiv (Protokol I), vid 08 chervnaya 1977 roku. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199. [in Ukrainian].

14. Kriminalniy kodeks Ukrainy vid 5 kvitnya 2001 roku № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>. [in Ukrainian].

15. Zakon Ukrainy «Pro viyskoviy obov'yozok i viyskovu sluzhbu» vid 25 bereznaya 1992 roku № 2232-XII. (1992) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12>. [in Ukrainian].

16. Ukaz Prezidenta Ukrainy «Pro Polozhennya pro prohodzhennya gromadyanami Ukrainy viyskovoy sluzhbu u Zbroynyh Silah Ukrainy» vid 10 grudnaya 2008 roku № 1153/2008. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153/2008>. [in Ukrainian].

17. Zakon Ukrainy «Pro Nazionalnuy poliziu» vid 2 lipnaya 2015 roku № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19>. [in Ukrainian].

18. Nakaz Ministerstva vnutrishnih sprav Ukrainy «Poryadok ukkladennya kontraktu pro prohodzhennya sluzhby v poliziy» vid 3 lyutogo 2017 roku № 89 / zareestrovano v Ministerstvi justiziy Ukrainy 9 lyutogo 2017 roku № 191/30059. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0191-17>. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 28.08.2019

Кравченко И. Н.,

кандидат юридических наук,
доцент кафедры государственно-правовых дисциплин
общеуниверситетских кафедр Луганского государственного
университета внутренних дел имени Э. А. Дидоренко
(г. Северодонецк, Украина)

ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ ТРУДА ВОЕННОПЛЕННЫХ В СВЯЗИ С ПРОВЕДЕНИЕМ УКРАИНОЙ ОПЕРАЦИИ ОБЪЕДИНЕННЫХ СИЛ (АТО) ПО ОБЕСПЕЧЕНИЮ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ И ОБОРОНЫ, ОТРАЖЕНИЯ И СДЕРЖИВАНИЯ ВООРУЖЕННОЙ АГРЕССИИ РФ В ДОНЕЦКОЙ И ЛУГАНСКОЙ ОБЛАСТЯХ

В статье дана международно-правовая характеристика понятий «комбатант», «некомбатант», «жертвы войны», «военнопленный» и правовая регламентация привлечения их к работе в понимании норм международного гуманитарного права. Изучен вопрос необходимости нормативного закрепления понятия «военнопленный» в нормативно-правовых актах Украины в контексте проведения ею операции Объединенных Сил (АТО) по обеспечению национальной безопасности и обороны на востоке Украины с точки зрения обеспечения их правовой и социальной защиты.

Ключевые слова: вооруженный конфликт, гибридная война, комбатант, некомбатант, жертвы войны, военнопленный, труд военнопленного, антитеррористическая операция (АТО), операция Объединенных Сил (ООС).

Kravchenko I.,
Doctor of Law,
Associate Professor of the Department
of State Law disciplines of the University Departments
Lugansk State University of Internal
Affairs named after E. O. Didorenko
(Sievierodonetsk, Ukraine)

LEGAL ASPECTS OF POW LABOUR ON THE CONDUCT OF UKRAINE'S JOINT FORCES OPERATION (ATO) IN ENSURING NATIONAL SECURITY AND DEFENSE, THE REVERSION AND THE REDUCTION OF RF ARMED AGGRESSION IN DONETSK AND LUHANSK REGIONS

The article contains an international legal description of the definitions combatant, non-combatant, a casualty of war, a prisoner of war and legal regulation of their involvement to work in the understanding of international humanitarian law norms. The need of the statutory determination of the definition «prisoner of war» in Ukrainian legal and regulatory instruments in the context of Ukraine's Joint Forces Operation (ATO) in ensuring national security and defense in the eastern part of Ukraine in terms of ensuring their legal and social protection has been explored. It is noted that the definitions "war" and "armed conflict" are decisive in POW status determination, but it is not principal if they are "hybrid" or "traditional", under direct or indirect armed aggression, and it is therefore not determinative.

Criteria facilitating to strengthen the protection of the civilian population against the effects of hostilities, because of combatants' obligations to differentiate themselves from a civilian population, namely to be commanded by a person responsible for his subordinates, to have a specified and identified sign clearly visible from afar, to carry weapons visibly, to act in accordance with the laws and customs of war etc., has been set out.

The principle of international humanitarian law according to which a capture during the military operations is not considered to be an illegal act, but only the right of the Armed Force to an armed conflict has been defined. The principle of humanity in treatment of prisoners of war, namely to avoid the discrimination based on race, skin color, religion or belief, gender, origin or property status or any other similar criteria has been disclosed.

The subjects entitled to prisoner of war status have been defined. Legal aspects of POW rights have been considered. International standards in treatment of this category of persons, namely hygiene and medical aid, discipline, use of the labor and wage, money, communication with the outside world, relations between them and authorities, the imposition of criminal and discipline sanctions, the release and direct repatriation after the cessation of hostilities have been accentuated. The need to strengthen penalties for violations of POW rights has been indicated.

State-party to an armed conflict right to force POW to perform labor has been accentuated. Categories of such persons and criteria of forced labor have been set out. POW payment for work issues, wage rates and back payment of wages issues have been described in details. Criteria of records and consequences of injuries and disability has been defined.

The need to strengthen penalties for violations of POW rights during forced labor has been indicated.

Key words: armed conflict, hybrid war, combatant, non-combatant, casualties of war, a prisoner of war, POW labour, Anti-Terrorist Operation (ATO), Joint Forces Operation (JFO).

DOI <https://doi.org/10.33766/2524-0323.87.136-145>

УДК 343.98

Є. Д. Лук'янчиков,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри інформаційного права та права
інтелектуальної власності Національного технічного
університету України «Київський політехнічний
інститут імені Ігоря Сікорського»

(м. Київ, Україна)

e-mail: edl1947@bigmir.net

 <https://orcid.org/0000-0001-5763-6972>

Б. Є. Лук'янчиков,

кандидат юридичних наук, доцент,
старший викладач відділу підготовки прокурорів
з процесуального керівництва та криміналістичного
забезпечення досудового розслідування
Національної академії прокуратури України

(м. Київ, Україна)

e-mail: Boryn@bigmir.net

 <https://orcid.org/0000-0002-4761-5980>

ЕВОЛЮЦІЯ СЛІДЧИХ ДІЙ: ТЕОРІЯ ТА НОРМАТИВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ

Чинний КПК України суттєво розширив коло процесуальних засобів отримання інформації стороною обвинувачення, що можна розглядати як відповідь держави на виклики злочинності, яка становить загрозу національній безпеці. Авторами здійснено спробу дослідити процес виникнення, розвитку та вдосконалення процесуальних засобів отримання інформації про обставини кримінального правопорушення, порівняти закріплення таких засобів у процесуальному законодавстві України та інших країн світу. У статті обґрунтовуються також пропозиції щодо удосконалення норм чинного КПК України, якими врегульовано інститут слідчих (розшукових) дій, у тому числі й негласних.

Ключові слова: слідчі дії, негласні слідчі (розшукові) дії, слідчі ситуації, процесуальний інститут, протидія розслідуванню, технології проведення слідчих (розшукових) дій.

Постановка проблеми. Злочинність супроводжує людство з давніх часів, а злочин для особи, яка його розслідує, завжди є подією минулого. Для з'ясування усіх обставин правопорушення використовуються різноманітні способи пізнавальної діяльності. Закріплення змагальності сторін та свободи в поданні ними своїх доказів суду, як засади кримінального провадження,

вимагає подальших наукових досліджень способів отримання інформації про обставини правопорушення, які в подальшому будуть представлені суду як докази. Чинний КПК України суттєво розширив коло процесуальних засобів отримання інформації стороною обвинувачення, що можна розглядати як відповідь держави на виклики злочинності, яка становить загрозу національній безпеці, суттєво впливає на розвиток економіки, покращення добробуту населення тощо. Протидія злочинності має здійснюватися за різними напрямками, одним із яких є своєчасне виявлення та розкриття злочинів, щоб кожний, хто їх вчинив, був притягнутий до відповідальності. Виконання такого завдання потребує оснащення правоохоронних органів надійними сучасними засобами пізнавальної діяльності, якими є слідчі (розшукові) дії, що й обумовлює актуальність даної статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема інституту слідчих дій з часу його запровадження привертає увагу таких відомих науковців і практиків, як: Ю. П. Аленін, В. П. Бахін, Р. С. Белкін, А. Ф. Волобуєв, В. І. Галаган, В. Г. Гончаренко, А. Я. Дубинський, В. А. Журавель, А. В. Іщенко, О. Н. Колесніченко, В. А. Колесник, В. О. Коновалова, М. А. Погорецький, Д. Б. Сергєєва, Р. Л. Степанюк, В. В. Тіщенко, К. О. Чаплинський, С. А. Шейфер, В. Ю. Шепітько, М. П. Яблоков та ін. Ними розроблено поняття слідчих дій, їх класифікація за різними підставами, тактика проведення конкретних слідчих дій залежно від слідчої ситуації, що сформувалася на даний момент провадження тощо. Разом із тим, низка питань пов'язаних із віднесенням тих чи інших процесуальних дій до слідчих, а також пов'язаних з інститутом негласних слідчих дій, потребують подальших досліджень та вирішення.

Формування цілей. На підставі аналізу наукових джерел із кримінального процесу та криміналістики, кримінального процесуального законодавства України та інших країн авторами розроблені пропозиції щодо удосконалення норм чинного КПК України, якими врегульовано інститут слідчих (розшукових) дій, у тому числі й негласних.

Виклад основного матеріалу. Зважаючи на сучасний характер злочинності, необхідність своєчасного виявлення злочинів, що готуються, та розслідування вже вчинених, законодавець суттєво розширив процесуальні засоби пізнавальної діяльності. До чинного КПК України включено главу 21, норми якої регулюють порядок проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Складається вона із трьох підрозділів, у яких розкриваються загальні положення щодо цього процесуального інституту, питання, що пов'язані із втручанням у приватне спілкування та порядок проведення інших видів негласних слідчих (розшукових) дій.

Оцінюючи зміни, що відбулися в кримінальному процесуальному законодавстві України з прийняттям нового КПК, зазначає А. Солодков, можна з упевненістю констатувати, що до нього імплементовано європейські стандарти в галузі захисту прав людини, які багаторічною практикою застосування в європейських країнах довели свою ефективність [1, с. 55-56]. Певною мірою це стосується інституту слідчих (розшукових) дій, який зберіг традиційні гласні засоби отримання відомостей про обставини злочину в кримінальному провадженні та запровадив нові – негласні (слідчі) розшукові

дії. Вони є нічим іншим як різновидом слідчих (розшукових) дій, відомості про факт та методи проведення яких не підлягають розголошенню (ч. 1 ст. 246 КПК). Такі вимоги до таємності їх проведення мають поширюватися на будь-яких осіб, які не беруть безпосередньої участі в конкретному кримінальному провадженні й проведенні цієї слідчої дії. Негласність проведення цих слідчих дій стосується не тільки осіб, відносно протиправної діяльності яких намагаються отримати інформацію, та їх близьких, а також співробітників правоохоронних органів, які не беруть участі в розслідуванні цього злочину.

Вимога негласності (таємності), що застосовується до цих слідчих дій ґрунтується на одному із загальних положень досудового розслідування – недопустимості розголошення його відомостей (ст. 222 КПК), але є більш жорсткою. Обумовлюється це сучасним станом та характером злочинності, активною протидією розслідуванню з використанням корупційних зв'язків. Свідченням цьому є дані правоохоронних органів про те, що за останній час жодне провадження за гучним резонансним злочином не було доведено до суду. Саме це вимагає подальшого опрацювання засобів формування судових доказів взагалі й тієї їх частини, які застосовуються негласно.

Аналіз нормативного регулювання технології проведення негласних слідчих (розшукових) дій, забезпечення їх таємності та недопустимості розголошення відомостей досудового розслідування (ст. 222 КПК) дозволяє зробити припущення, що законодавцем створено всі умови для того, щоб про плани слідчого стало відомо заінтересованим особам. У порівнянні з попереднім КПК, слідчий практично позбавлений процесуальної самостійності та незалежності під час кримінального провадження. Застосування заходів забезпечення кримінального провадження, проведення обшуку, огляд житла чи іншого володіння, слідчий експеримент у житлі чи іншому володінні, допит та пред'явлення для впізнання в режимі відеоконференції під час досудового розслідування, а також негласні слідчі (розшукові) дії, за винятком двох, проводяться за ухвалою слідчого судді. Тобто, слідчий має погодити проведення цих дій із керівником органу досудового розслідування, прокурором (процесуальним керівником) і після цього звернутися з клопотанням до слідчого судді. Незважаючи на час, який на це витрачається, слід звернути увагу на достатньо широке коло осіб, які отримують інформацію про плани слідчого щодо кримінального провадження. Це створює небезпеку розголошення відомостей досудового розслідування, що може звести нанівець усі плани слідчого. Не ставлячи під сумнів необхідність забезпечення прав та інтересів учасників провадження, не можна забувати про права та інтереси сторони, яка зазнала шкоди від злочину й очікує від органів розслідування виконання одного із завдань кримінального провадження – захисту її від кримінального правопорушення (ст. 2 КПК України). Це має бути враховано в процесі подальшого унормування процесуального статусу слідчого в кримінальному провадженні.

Починаючи з середини XIX століття, у законодавстві, що регулює кримінальну процесуальну діяльність, у теорії кримінального процесу та криміналістики достатньо широкого застосування набув термін «слідчі дії».

З широкого кола процесуальних дій, які застосовувалися під час кримінального провадження, виділяли ті, що мали пошуковий, пізнавальний характер. За допомогою цих дій встановлюють нові відомості під час кримінального провадження або перевіряють ті, що в ньому вже є в наявності. З давніх часів до них відносять такі, як: огляд, обшук, освідування, допит, очну ставку та інші. Характерним є те, що їх перелік постійно розширюється завдяки запровадженню нових засобів отримання інформації (так було з пред'явленням для впізнання, слідчим експериментом тощо).

Слід звернути увагу на те, що в законодавстві різних країн по-різному підходять до назви таких дій та виділення їх у відповідні групи за спільними ознаками для зручності користування. Так у КПК Німеччини про слідчі дії не згадується взагалі, проте виокремлюються такі розділи, як: свідки; експерти та огляд; виїмка, контроль над засобами зв'язку, растровий розшук, використання технічних засобів, використання «прихованих агентів» й обшук (розділи 6, 7, 8). Незважаючи на те, що шостий розділ має назву «свідки», у ньому містяться норми, якими врегульовано порядок виклику особи для допиту, особливості допиту окремих категорій осіб, підстави, за наявності яких особа може відмовитися давати показання тощо.

КПК Республіки Молдова в самостійну главу виокремлює засоби доказування й методи доказування та відносить до них таке: допит, пред'явлення для впізнання, огляд, освідування, екстумацію, відтворення події, експеримент тощо (розділ 4 глава 3).

Не виокремлюються окремим розділом засоби отримання інформації про обставини злочину і в КПК РФ. Відомості про них і правила проведення містяться в розділі VIII «Попереднє розслідування». Об'єднання засобів отримання інформації в групи здійснюється за спільними ознаками. Для прикладу, глава 24 «Огляд, освідування. Слідчий експеримент», глава 25 «Обшук. Виїмка. Накладення арешту на поштово-телеграфні відправлення. Контроль і запис переговорів», глава 26 «Допит. Очна ставка. Впізнання. Перевірка показань», глава 27 «Провадження судової експертизи».

Схожий розподіл засобів формування судових доказів на групи спостерігався і в КПК України 1960 року. У процесі обговорення проєктів нового КПК України вносилися пропозиції щодо подальшого унормування засобів отримання інформації про злочин та особу, яка його вчинила, упорядкування його переліку, щоб виключити можливість на практиці застосовувати для збирання відомостей такі дії, які не передбачені законом.

Ознайомлення із структурою чинного КПК України засвідчує, що інститут слідчих дій зазнав у ньому подальшого унормування та виокремлення. У розділі, що присвячений досудовому розслідуванню, виокремлено дві глави. Одна з них присвячена підставам та порядку проведення й фіксування гласних слідчих (розшукових) дій, а друга – негласних слідчих (розшукових) діям. Зважаючи на новизну інституту негласних слідчих (розшукових) дій, перед науковцями й практиками постало завдання його поглибленого дослідження, з'ясування питань, які потребують наукового тлумачення, розроблення пропозицій щодо подальшого удосконалення.

У першу чергу з'ясуванню підлягає питання про віднесення певних засобів, що передбачені даною главою КПК, до негласних слідчих (розшукових) дій. Деякі науковці вважають, що сьогодні такий перелік визначено в законі [2, с. 7]. У дійсності чинний КПК України, як і попередній, такого переліку не містить, а тому науковці по-різному ставляться до віднесення певних процесуальних дій до слідчих. Одні автори відносять до негласних слідчих (розшукових) дій використання конфіденційного співробітництва (ст. 275 КПК) [3, с. 189]. Інші, на нашу думку, не безпідставно, вважають це унормуванням загальних умов використання конфіденційного співробітництва під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Порядок та тактика встановлення конфіденційного співробітництва визначаються законодавством України у сфері оперативно-розшукової та контррозвідувальної діяльності [4, с. 601].

По-перше, слід звернути увагу на те, що тактика будь-якої діяльності, у тому числі й конфіденційного співробітництва, не може визначатися законодавством. Слушно зазначає В. В. Тіщенко, що тактичні прийоми не можуть міститися в законі. Тактика, на відміну від указівки закону, надає слідчому наукові практично апробовані рекомендації й дає йому змогу вибрати найбільш доцільну поведінку чи спосіб дії в конкретній ситуації [5, с. 241-242].

По-друге, конфіденційне співробітництво у сфері кримінальної процесуальної діяльності має регулюватися нормами процесуального, а не оперативно-розшукового законодавства. Вимога щодо конфіденційності кримінальної процесуальної діяльності має поширюватися не тільки на негласні слідчі (розшукові) дії. Це є загальною вимогою до здійснення кримінального провадження про недопустимість розголошення відомостей досудового розслідування, яка містилася в КПК 1960 року (ст. 1201) та з певними корективами набула закріплення в чинному КПК України (ст. 222 КПК). Слід звернути увагу на те, що забезпечення конфіденційності відомостей про особу, яка у будь-якій формі брала участь чи сприяла виявленню, запобіганню, припиненню або розкриттю кримінальних правопорушень, відповідно до закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» (1994 року), розглядається як один із заходів забезпечення безпеки таких осіб. Не може викликати сумніву, що організаційні й тактичні прийоми конфіденційного співробітництва слідчі дійсно можуть запозичувати з теорії оперативно-розшукової та контррозвідувальної діяльності у визначених для цього межах.

Аналіз норм КПК, якими врегульовано порядок проведення негласних слідчих (розшукових) дій засвідчує, що безпосередньо про конфіденційність згадується в ст. 272 КПК. У ній йдеться про виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації. Виконання такого завдання покладається на *особу*, яка на конфіденційній основі співпрацює з органами досудового розслідування (ч. 1 ст. 272 КПК) (виділено – нами). Із змісту даної норми можна зробити висновок, що ця особа не є співробітником органу досудового розслідування або співробітником оперативного підрозділу. У такому випадку постає

питання про правовий статус такої особи й чи можна визнавати її учасником кримінального провадження. Перелік учасників кримінального провадження наведено в п. 25 ст. 3 КПК; він є вичерпним і в ньому не згадується про особу, яка виконує спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації. Не згадується про таку особу й серед учасників провадження, яких віднесено до сторони обвинувачення. Не міститься відповіді на це питання і в Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні, пункт 1.7. якої присвячено визначенню суб'єктів уповноважених на проведення негласних слідчих (розшукових) дій. До них віднесено уповноважену особу, якою є співробітник (працівник) уповноваженого оперативного підрозділу, залучений за рішенням керівника до проведення або участі в проведенні негласної слідчої (розшукової) дії, а також *інші особи*, залучені за рішенням слідчого, прокурора, оперативного підрозділу (виділено - нами). Про «інших осіб», внаслідок конфіденційного співробітництва з якими може бути отримана інформація, згадується також у п. 3.9 Інструкції.

Зазначена прогалина має бути усунена, а розглядувана особа віднесена до сторони обвинувачення з визначенням її процесуальних прав та обов'язків, адже саме ця особа на підставі постанови слідчого, погодженої з керівником органу досудового розслідування або постанови прокурора, є виконавцем цієї негласної слідчої (розшукової) дії (ч. 2 ст. 272 КПК).

Не сприяє формуванню однастайності у віднесенні тих чи інших процесуальних дій до слідчих, неоднозначне їх викладення в окремих процесуальних нормах. Це стосується накладення арешту на кореспонденцію (ст. 261 КПК) та огляду й виїмки кореспонденції (ст. 262 КПК). Деякі автори розглядають їх як окремі самостійні негласні слідчі (розшукові) дії [6, с. 246]. Інші ставляться до даного питання обережніше. У коментарі до ст. 261 КПК України «Накладення арешту на кореспонденцію» автори утримуються від оцінки цих дій, як слідчої дії. Проте зазначають, що надання слідчим суддею дозволу на накладення арешту на кореспонденцію дає слідчому право провести інші негласні слідчі (розшукові) дії – огляд і виїмку цієї кореспонденції [4, с. 575-576]. Подібна думка має відповідне підґрунтя. Накладення арешту на кореспонденцію за метою й завданнями наближене до такого заходу: забезпечення кримінального провадження, як тимчасовий доступ до речей і документів (ст. 159 КПК). Проводиться на підставі ухвали слідчого судді. При цьому слідчому надається право ознайомитися з документами, що знаходяться у володільця, зробити їх копії та вилучити їх (здійснити виїмку). Деякі автори, виходячи із викладення змісту ст. 258 КПК, дану слідчу дію називають «арешт, огляд і виїмка кореспонденції» [7, с. 506]. Такий підхід до визначення цього заходу пізнавальної діяльності більшою мірою відповідає його сутності, адже в ч.3 ст.261 зазначається, що накладення арешту на кореспонденцію надає право слідчому здійснювати огляд і виїмку цієї кореспонденції. Коли слідчий звертається з клопотанням про накладення арешту на певну кореспонденцію, то в ньому зазначається про можливість ознайомлення з нею, а в разі необхідності – вилучення.

Упорядкуванню даного питання та усуненню сумнівів щодо сутності цієї слідчої дії могло б сприяти викладення положень щодо її проведення в одній нормі з назвою «Накладення арешту на кореспонденцію, її огляд і виймка». Викладення порядку проведення цих дій у двох нормах, на нашу думку, є запозиченням з КПК України 1960 року. На той час у ст. 187 КПК містилися правила, що регулювали порядок проведення двох різнопланових слідчих дій, а саме, накладення арешту на кореспонденцію й зняття інформації з каналів зв'язку. Стаття 187-1 КПК висвітлювала питання щодо огляду і виймки кореспонденції, а також дослідження інформації, знятої з каналів зв'язку.

У чинному КПК України зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж та електронних інформаційних систем розглядаються як самостійні негласні слідчі (розшукові) дії, процесуальний порядок проведення яких визначено в ст. ст. 263, 264 КПК України.

Розглядаючи процесуальний порядок проведення негласних слідчих (розшукових) дій, неможливо обійти увагою питання щодо суб'єкта, на якого покладається обов'язок прийняття рішення про їх проведення. За загальним правилом рішення про проведення негласних слідчих (розшукових) дій приймає слідчий суддя за клопотанням прокурора або за клопотанням слідчого, погодженого з прокурором (ч. 3 ст. 246 КПК). Рішення про проведення такої слідчої дії, як контроль за вчиненням злочину (ст. 271 КПК), може приймати виключно прокурор (ч. 4 ст. 246 КПК), а про виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації - керівник органу досудового розслідування або прокурор (ч. 2 ст. 272 КПК).

Висновки. На завершення слід зазначити, що в процесі подальшого унормування інституту слідчих дій в окремих нормах має бути наведено перелік слідчих дій та негласних слідчих дій на кшталт того, як це зроблено по відношенню до засад кримінального провадження (ст. 7 КПК), заходів забезпечення кримінального провадження (ч. 2 ст. 131 КПК) тощо. Поглибленого дослідження потребує інститут слідчого в плані розширення його процесуальної самостійності під час кримінального провадження з одночасним посиленням відповідальності за прийняті рішення та проведені процесуальні дії.

Використані джерела:

1. Солодков А. Забезпечення права на справедливий суд у кримінальному провадженні: окремі питання правозастосування. *Право України*. 2013. № 11. С. 55- 62.
2. Негласні слідчі (розшукові) дії та використання результатів оперативно-розшукової діяльності у кримінальному провадженні: навчально-практичний посібник / С. С. Кудінов, Р. М. Шехавцов, О. М. Дроздов, С. О. Гриненко. Х.: «Оберіг», 2013. 344 с.
3. Шепітько В. Ю. Криміналістика і кримінальний процес: система залежностей та суперечностей. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1 (5). С. 186-191.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / За заг. ред. професорів В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. К.: Юстініан, 2012. 1224 с.
5. Криміналістика: підручник / За ред. В. В. Тіщенко. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. 556 с.

6. Кримінальний процес : підручник / за заг. ред. В. В. Коваленка, Л. Д. Удалової, Д. П. Письменного. К. : «Центр учбової літератури», 2013. 544 с.

7. Тертишник В. М. Кримінальний процес України: підручник. 7-ме вид., доповн. і перероб. Київ: Алерта, 2017. 840 с.

References:

1. Solodkov, A. (2013) Zabezpechennia prava na spravedlyvyi sud u kryminalnomu provadzhenni: okremi pytannia pravozastosuvannia. *Pravo Ukrainy-Low of Ukraine*, 11, 55-62. [in Ukrainian].

2. Nehlasni slidchi (rozshukovi) dii ta vykorystannia rezultativ operatyvno-rozshukovoi diialnosti u kryminalnomu provadzhenni. (2013). S. S. Kudinov, R. M. Shekhavtsov, O. M. Drozdov, S. O. Hrynenko (Eds.). Kharkiv: «Oberih». [in Ukrainian].

3. Shepitko, V. Yu. (2013) Kryminalistyka i kryminalnyi protses: systema zalezhnosti ta superechnosti. *Yurydychnyi chasopys Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav - Law Journal of the National Academy of the Interior*, 1(5), 186-191. [in Ukrainian].

4. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy. Naukovo-praktychnyi komentar (2012). H. Honcharenka, V. T. Nora, M. Ye. Shumyla. (Eds.). Kyiv: Yustinian. [in Ukrainian].

5. Kryminalistyka: pidruchnyk. (2017) V. V. Tishchenka (Ed.). Odesa: Vydavnychiy dim «Helvetyka». [in Ukrainian].

6. Kryminalnyi protses. (2013). V. V. Kovalenka, L. D. Udalovoi, D. P. Pysmennoho (Eds.). Kyiv: «Tsentri uchbovoi literatury». [in Ukrainian].

7. Tertyshnyk, V. M. (2017) Kryminalnyi protses Ukrainy. Kyiv: Alerta. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 13.08.2019

Лукьянчиков Е. Д.,

доктор юридических наук, профессор,
профессор кафедры информационного права и права интеллектуальной собственности Национального технического университета Украины
«Киевский политехнический институт имени Игоря Сикорского»

(г. Киев, Украина)

Лукьянчиков Б. Е.,

кандидат юридических наук, доцент,
старший преподаватель отдела подготовки прокуроров
по процессуальному руководству и криминалистическому
обеспечению досудебного расследования

Национальной академии прокуратуры Украины
(г. Киев, Украина)

ЭВОЛЮЦИЯ СЛЕДСТВЕННЫХ ДЕЙСТВИЙ: ТЕОРИЯ И НОРМАТИВНОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ

Действующий УПК Украины существенно расширил круг процессуальных действий собирания информации стороной обвинения, что может рассматриваться ответом государства на действия преступности, которая представляет угрозу национальной безопасности. Авторами предпринята попытка проследить процесс возникновения, развития и усовершенствования процессуальных средств собирания информации об обстоятельствах преступления, провести сравнительный анализ

закрепления таких средств в процессуальном законодательстве Украины и других стран мира. Обосновываются предложения, направленные на усовершенствование норм действующего УПК Украины, которыми регулируется институт следственных (розыскных) действий, в том числе и негласных.

Ключевые слова: следственные действия, негласные следственные (розыскные) действия, следственные ситуации, процессуальный институт, противодействие расследованию, технологии проведения следственных (розыскных) действий.

Lukyanchikov Y.,

Doctor of Laws, Professor,

National Technical University of Ukraine

"Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"

(Kyiv, Ukraine)

Lukyanchikov B.,

Candidate of Legal Sciences, Associate Professor

National Academy of Public Prosecutor's Office of Ukraine

(Kyiv, Ukraine)

EVOLUTION OF INVESTIGATIVE ACTIONS: THEORY AND NORMATIVE REGULATION

The current Criminal Procedural Code of Ukraine has significantly expanded the range of procedural means of obtaining information for the prosecution. This fact can be seen as a response to the challenges of crime, which poses a threat to national security. The authors have made an attempt to study the process of origin, development and improvement of procedural means of obtaining information about the circumstances of a criminal offense, to compare how such means are fixed in the procedural legislation of Ukraine and other countries of the world. The article substantiates the proposals to improve the norms of the current CPC of Ukraine, which regulate the institution of investigative (investigative) actions, including covert ones.

It is noted that covert (search) investigative actions are a type of investigative (investigative) actions, the information about the fact and methods of which are not subject to disclosure. The attention is drawn to the complicated technology of obtaining authorization to conduct investigative (investigative) actions and application of measures to ensure criminal proceedings. It is suggested that compared to the previous CPC, the investigator is practically deprived of procedural autonomy and independence during criminal proceedings, to a certain extent does not contribute to the solution of one of the tasks of criminal proceedings, which consists in a rapid, complete and impartial investigation.

Since the middle of the XIX century in the legislation regulating criminal procedural activity in the theory of criminal process and criminalistics the term "investigative actions" has been widely used, the list of which from time to time is supplemented with new ones (presentation for identification, investigative experiment, etc.). The analysis of the norms of the Criminal Procedural Code of Germany, the Republic of Moldova and the Russian Federation shows that they do not contain a separate section of the means of obtaining information about the circumstances of the crime and do not contain the term "investigative actions". It is stressed that familiarization with the structure of the current CPC of Ukraine allows us to conclude that the institution of investigative actions has undergone further standardization and highlighting. Attention is drawn to the fact that the current CPC of

Ukraine, as well as the previous one, does not contain a list of investigative actions, which allows scientists to treat them differently with regard to the classification of certain procedural actions.

Key words: investigative actions, covert investigative (search) actions, investigative situations, procedural institution, investigation resistance, technologies of investigative (search) actions.

DOI <https://doi.org/10.33766/2524-0323.87.145-156>

УДК 343.7

Р. О. Мовчан,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного, міжнародного
та кримінального права Донецького
національного університету імені Василя Стуса
(м. Вінниця, Україна)

e-mail: romanmov1984@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0003-2074-8895>

ЩЕ РАЗ ПРО РОДОВИЙ ОБ'ЄКТ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ВЛАСНОСТІ

У статті розглянуто питання родового об'єкта злочинів проти власності. Проаналізовано позиції вчених щодо відповідної проблематики. Виснувано про потребу застосування комплексного економіко-юридичного підходу при формулюванні родового об'єкта злочинів проти власності. За результатами написання статті запропоновано авторське визначення родового об'єкта злочинів проти власності.

Ключові слова: родовий об'єкт, власність, право власності, речові права, зобов'язальні права, власник, законний володілець.

Постановка проблеми. У кримінально-правовій науці родовий об'єкт злочину переважно розуміється як об'єкт, який охоплює певне коло тотожних чи однорідних за своєю соціальною й економічною сутністю суспільних відносин, що мають охоронятися внаслідок цього єдиним комплексом взаємопов'язаних кримінально-правових норм [1, с. 105]¹.

Важливість родового об'єкта передусім пояснюється тим, що він дає можливість здійснити класифікацію всіх злочинів і, відповідно, сприяє ефективній законотворчості. Саме цю властивість родового об'єкта злочинів законодавець використовує як підставу об'єднання норм в окремі розділи

¹ Загалом підтримуючи концепцію «об'єкт злочину – суспільні відносини», маю звернути увагу і на те, що останнім часом все більшої підтримки набула й похідна від неї сучасна теорія, прихильники якої наводять переконливі аргументи на користь того, що об'єктом злочину є суспільні відносини, врегульовані нормами права, тобто правовідносини. У своїх подальших міркуваннях я буду відштовхуватися від позиції, згідно з якою об'єктом злочину є саме правовідносини.

Водночас, навіть незважаючи на факт визнання об'єктом злочину правовідносин, подекуди, особливо посилаючись на праці інших криміналістів, я для зручності буду оперувати і такими категоріями, як суспільні відносини, цінності тощо.

Особливої частини, до яких, залежно від об'єкта, додаються нові заборони. Утім, попри безсумнівну теоретичну значущість питання щодо розуміння родового об'єкта, ціла низка злочинів не знаходить єдиного вирішення серед криміналістів. Зокрема уже тривалий час учені не можуть дійти одностайності в питанні щодо родового об'єкта злочинів проти власності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти вказаної проблематики раніше висвітлювались у працях Н. О. Антонюк, О. І. Бойцова, І. Б. Газдайки-Василишин, Ю. О. Дорохіної, О. О. Дудорова, І. А. Клепицького, Н. О. Лопашенко, Ю. І. Ляпунова, П. С. Магишевського, М. І. Мельника, а також В. О. Навроцького, П. В. Олійника, М. І. Панова, А. Ю. Швець, О. П. Севрюкова, А. М. Соловйової, М. І. Хавронюка й інших. Та, попри значний науковий інтерес до цієї тематики, у юридичній літературі й досі не була сформована єдина позиція щодо аналізованого питання. Уніфікований підхід до розуміння родового об'єкта злочинів проти власності відсутній.

Формування цілей. Наведене вище вказує на актуальність теми цієї статті, метою якої є формулювання наукового обґрунтованого визначення родового об'єкта злочинів проти власності.

Виклад основного матеріалу. У вітчизняній правовій доктрині, зокрема й цивілістичній, відсутнє уніфіковане трактування поняття «власність»¹. Ідеться про те, що одні дослідники розуміють її як суто економічну категорію, яка забезпечує власникові можливість використовувати майно на власний розсуд і у своїх інтересах, інші ж – як юридичну категорію, ототожнюючи власність з правом власності, змістом якого є відносини щодо володіння, користування та розпорядження майном.

Логічним похідним наслідком цієї ситуації є те, що і в кримінально-правовій науці, залежно від сприйняття того чи іншого підходу до розуміння власності, так само по-різному тлумачиться й родовий об'єкт злочинів проти власності.

Зокрема, провівши ґрунтовне дослідження відповідної проблематики, Н. О. Антонюк констатувала, що кримінально-правова наука виділяє три підходи до розуміння власності як родового об'єкта складів злочинів проти власності, згідно з якими власність пропонують розуміти як економічну категорію, юридичну категорію й економіко-правове явище [3, с. 99]. Прихильники першого підходу вважають, що злочини проти власності передусім посягають на власність як юридичну категорію, інакше кажучи, на право власності [4, с. 21; 5, с. 23; 6, с. 564; 7, с. 18; 8, с. 209]. До того ж задля уточнення своєї позиції деякі адепти висловленого погляду знову ж таки звертаються до надбань цивілістики, у межах якої виділяють право власності в об'єктивному та суб'єктивному розуміннях.

Право власності в об'єктивному розумінні – це сукупність правових норм, які встановлюють та охороняють належність матеріальних благ конкретним суб'єктам – власникам, зокрема визначають підстави та умови

¹ Має рацію Л. М. Демидова, котра звертає увагу на те, що, не будучи кримінально-правовим, поняття «власність» викликає жваві дискусії не лише серед цивілістів, а й серед економістів, криміналістів, фахівців у галузі господарського й конституційного права тощо [2, с. 244].

виникнення й припинення в них цього права щодо цих благ. Такі правові норми сукупно утворюють відповідний інститут права власності [9, с. 530].

Право власності в суб'єктивному значенні – це передбачене й гарантоване законом право власника (фізичної чи юридичної особи, держави, територіальної громади) здійснювати володіння, користування та розпорядження щодо належного йому майна на свій розсуд, якщо інше не передбачено законом [9, с. 530]¹. Саме такий підхід сприйняв і вітчизняний законодавець, який визначає право власності як право особи на річ (майно), яке вона здійснює відповідно до закону за своєю волею незалежно від волі інших осіб, до того ж зауважуючи, що власникові належать права *володіння, користування та розпорядження* своїм майном (ч. 1 ст. 316, ч. 1 ст. 317 ЦК України).

На думку П. С. Магішевського, саме право власності в суб'єктивному розумінні порушується під час учинення злочинів проти власності. Учений припускає, що останні посягають не на фактичні відносини, а лише на одну їх частину – на право власності, відповідно до якого здійснюється володіння, користування та розпорядження майном, або, інакше кажучи, – на право власності в його суб'єктивному значенні [4, с. 12].

Принципово іншу позицію послідовно відстоюють представники харківської школи кримінального права, на переконання яких злочини проти власності посягають передусім на власність як частину економічних відносин, основу економічної самостійності держави [11, с. 201; 12, с. 162]. Зокрема, на думку М. І. Панова, власність становить собою сукупність суспільних відносин із виробництва матеріальних благ: належності, виробничого використання, формування фондів власності [13, с. 7]. Подібного погляду дотримуються й такі науковці, як П. В. Олійник, який, однак, згадає і про таку складову відповідних відносин із виробництва матеріальних благ, як їхнє споживання [14, с. 32]; та Ю. І. Ляпунов, котрий зауважує, що власність – це відносини між людьми у зв'язку чи з приводу привласнення ними майнових благ, засобів виробництва [15, с. 44].

Думку про те, що власність є передусім економічною категорією, розділяють і провідні фахівці в галузі цивільного права. Скажімо, О. В. Дзера зазначає: «Основу будь-якої власності складають економічні відносини привласнення створених у процесі суспільного виробництва матеріальних благ (природні ресурси, засоби та продукти виробничої діяльності тощо) за допомогою відповідної суспільно-економічної системи, яка виражає ставлення одних осіб до благ як до «своїх», а інших – як до «чужих» [9, с. 529].

Утім, продовжуючи, учений звертає увагу й на важливе з погляду розуміння юридичної природи злочинів проти власності положення про те, що правове регулювання економічних відносин власності породжує

¹ У юридичній літературі зазначається, що «право власності – це феномен, що видається одночасно простим і надзвичайно складним, ясным та незбагненим, лінійним і структурованим, скомпільованим та розосередженим, необхідним для його розуміння як такого й навпаки – лише як передумова, інструмент і наслідок дії різних правових механізмів» [10, с. 29]. Визначаючи складність і багатогранність поняття «право власності», у межах цього дослідження бачиться доцільним обмежитися лише загальною характеристикою відповідної проблематики.

утворення права власності, за допомогою якого утверджується панування власника над належними йому речами у вигляді одноосібних повноважень володіння, користування та розпорядження ними [9, с. 530].

Вочевидь, саме під впливом зазначених надбань цивілістики в кримінально-правовій науці сформувалася третя позиція щодо розуміння родового об'єкта злочинів проти власності, прихильники якої наполягають на тому, що в кримінально-правовому аспекті власність треба розглядати комплексно – з урахуванням як економічного, так і юридичного розуміння власності. Так О. П. Севрюков водночас наголошує на тому, що, лише будучи врегульованими нормами права, фактичні економічні відносини набувають правової форми [16, с. 46].

Щодо цього хотілося б пригадати й небезпідставні зауваження В. О. Навроцького, котрий стверджує, що будь-який із злочинів проти власності порушує, обмежує чи робить неможливою реалізацію прав власника з володіння, користування майном (порушує право власності в юридичному розумінні) і водночас вилучає це майно з відносин виробництва, розподілу, обміну, споживання (порушує право власності в економічному розумінні) [17, с. 218].

Подібні зауваження лунають і від Н. О. Лопашенко, на думку якої, розірвати економічне та юридичне розуміння власності можна лише штучно; власність полягає у фактичній і юридичній належності певного майна конкретному власникові [18, с. 31–32].

Про змішане розуміння власності розмірковує також Н. О. Антонюк, яка акцентує на нерозривності власності, тобто факті одночасного порушення злочином проти власності й економічних відносин щодо належності майна, і юридичних повноважень власника чи законного володільця майна. Авторка підкреслює, що відносини власності в економічному розумінні охоплюють відносини, які врегульовані та які не врегульовані нормами права. До того ж під кримінально-правовою охороною перебувають лише ті економічні відносини власності, що врегульовані правом. До речі, цілком слушно дослідниця звертає увагу й на те, що економічні відносини власності опосередковуються не лише інститутом права власності, а й іншими цивільно-правовими інститутами (наприклад, зобов'язальним правом) [19, с. 48–49].

На потребі комплексного розуміння власності наполягає і І. Б. Газдайка-Василюшин, зазначаючи: «З одного боку – це відносини між людьми з приводу присвоєння матеріальних благ, з іншого – врегульовані й охоронювані державою правомочності власника. Загалом власність, як економічні суспільні відносини (з одного боку), і абсолютне право власності, як їх «правова оболонка» (з іншого боку), співвідносяться як філософські поняття змісту й форми. Саме в такій єдності власність охороняється кримінально-правовими нормами» [20, с. 77]. Подібну позицію, яку також поділяє й автор статті, підтримує й чимало інших фахівців [21, с. 27; 22, с. 60–62; 23, с. 82; 24, с. 122].

Проте із запропонованим підходом до розуміння родового об'єкта злочинів проти власності не погоджується Ю. О. Дорохіна, яка висловлює такі зауваження: «Знаходячи оптимальне співвідношення економічної та юридичної складових власності, правознавці проігнорували те, що жодна з цих

галузей знання не брала на себе зобов'язань щодо пошуку цілісного уявлення про власність. У кожній із них поняття «власність» має чітко окреслений цільовий характер. Абсолютизація економічної та юридичної концепцій, так само як і ідеї про їх діалектичне зміщення, призвели до такого стану теорії кримінального права, де інститут власності не має чітко вираженого положення й певного визначення». Натомість науковець пропонує розуміти під родовим об'єктом злочинів проти власності первинну власність (ставлення конкретної людини до свого і чужого) як ключову цінність права, безпосереднім об'єктом – майно (вторинна власність – матеріалізоване ставлення людини до світу), а предметом злочину – конкретну річ, цінність якої визначає ринок [25, с. 40, 48–49].

Проте навіть не вдаючись до детального аналізу наведеного погляду, автор статті не підтримує подібного тлумачення. Передусім це пояснюється тим, що, пропонуючи його, Ю. О. Дорохіна припускається одразу двох серйозних методологічних прорахунків, залишаючи поза увагою те, що: по-перше, основний безпосередній об'єкт має перебувати в площині та бути частиною родового об'єкта злочинів; майно ж, тобто матеріальне утворення, у будь-якому разі не можна вважати частиною первинної власності, тобто відносин; по-друге, принципової різниці та співвідношення, а також самого змісту понять «об'єкт» і «предмет» злочину, з урахуванням яких у кримінально-правовій доктрині до аксіоматичних належить положення про те, що «майно» треба вважати саме предметом, а не об'єктом злочинів проти власності.

Аналізуючи родовий і безпосередній об'єкти злочинів, передбачених розділом VI Особливої частини КК України, П. В. Олійник пов'язує їх тільки з відносинами власності й правом власності [26, с. 28–32, 62]. Таку позицію щодо антисупільної спрямованості розглядуваної групи злочинів поділяє й А. Ю. Швець, на думку якої, родовим об'єктом злочинів проти власності виступають охоронювані кримінальним законом суспільні відносини власності, які полягають у правомочностях власника вільно володіти, користуватися та розпоряджатися матеріальними цінностями на свій розсуд та яким заподіюється шкода чи створюється загроза її заподіяння [27, с. 8, 15].

Висловимо припущення, що, цитуючи наведені рядки, науковці передусім спиралися на назву розділу VI Особливої частини КК України, у якій згадується саме про «власність», та, попри це, цілком погодитися з тезою, що всі злочини, уміщені в цьому розділі, посягають винятково на право власності, навряд чи можна.

Щодо цього в юридичній літературі висловлюється небезпідставне зауваження, що при подібному трактуванні родового об'єкта злочинів проти власності ми будемо вимушені констатувати той факт, що кримінально-правовому захисту підлягають лише права власника майна, а водночас поза межами кримінально-правової охорони опиняться суспільні відносини, що складаються між учасниками, котрі не є власниками (орендодавець та орендар, заставодавець і заставодержатель тощо). До того ж власник і законний користувач майна потребують однакової кримінально-правової охорони своїх прав, оскільки набуті ними права базуються на законі [28, с. 433–434; 29, с. 133].

На саме цих обставинах акцентують увагу й відомі російські дослідники проблематики кримінально-правового захисту власності, зауважуючи, що

користування та володіння майном не обмежується лише правом власності (І. А. Клепицький) [30, с. 74–83]; попри те, що за кожним заставадержателем з речових прав «майорит» постає власника, кримінальному переслідуванню мають підлягати посягання, пов'язані не тільки з порушенням прав власника, а й володільців інших речових прав (О. І. Бойцов) [31, с. 59–60].

Підтвердженням небезпідставності наведених вище міркувань слугують положення ст. 197-1 КК України, у ч. 1 якої чітко визначено, що поруч із власником, потерпілим від злочину, може бути визнаний і законний володільець земельної ділянки.

Так Горностайвський районний суд Херсонської області встановив, що Особа-1 вчинила самовільне зайняття земельних ділянок, які належать на праві власності ініціатором різним громадянам, ділянки яких знаходяться в оренді Особи-2, чим спричинила останньому як законному володільцеві земельних ділянок матеріальні збитки на суму 47 927 грн. Такі дії було кваліфіковано за ч. 1 ст. 197-1 КК України [32].

Так само за ч. 1 ст. 197-1 КК України Бериславський районний суд Херсонської області кваліфікував і дії Особи-3, яка самовільно зайняла земельні ділянки, спричинивши значну шкоду її законному володільцеві в особі землекористувача ТОВ «Юстранзисервіс-Агропродукт» [33].

Ці приклади із судової практики зайвий раз доводять, що відносини, які охороняються розділом VI Особливої частини КК України, не варто обмежувати відносинами, що складаються стосовно права власності. Унесення до КК України ст. 197-1 змушує при визначенні родового об'єкта злочинів проти власності робити застереження щодо відмінних від власників законних володільців земельних ділянок. «Розширюючи поняття потерпілого за рахунок іншого володільця майна, законодавець тим самим об'єктивно розширив поняття та межі об'єкта злочинів проти власності; об'єктом цих злочинів можуть виступати й обмежені речові права, похідні від права власності» [34, с. 35].

Потребу розширеного тлумачення назви розділу VI Особливої частини КК України визнають і деякі інші представники вітчизняної кримінально-правової доктрини.

Зокрема, на думку М. І. Хавронюка, більш точною назвою відповідного розділу, яка б враховувала також і структуру суспільних відносин, і необхідність кримінально-правового захисту не лише права власності, а й інших речових прав, мала б бути назва «Злочини проти суспільних відносин, пов'язаних із правом власності та іншими речовими правами» [7, с. 18].

Подібний погляд висловлює і В. М. Захарчук, котрий, звертаючи увагу на те, що відносини власності можуть опосередковуватись та отримувати юридичне вираження не тільки в праві власності, але й в інших речових правах, – праві постійного користування, праві оренди тощо, пропонує визначення родового об'єкта злочинів проти власності як правовідносин власності, які виражені в правомочностях володіння, користування та розпорядження майном, а також інші речові правовідносини, виражені в правомочностях володіння та користування майном [35, с. 55].

Оцінюючи обґрунтованість наведених поглядів, водночас наголосимо, що сферу відносин, охоронюваних розділом VI Особливої частини КК України, не варто обмежувати навіть ширшим за «право власності» поняттям

«речових прав» (право власності, права на чуже майно)¹, адже право користування чужим майном може виникати на підставі договорів, які породжують зобов'язальні правовідносини. Наприклад, не речовими, а зобов'язальними за своєю юридичною природою є врегульовані ЦК України, ЗК України та іншими законодавчими актами відносини «орендодавець – орендар», на які зроблено посилання в згаданих вище судових рішеннях, відносини «заставодавець – заставодержатель» тощо. Звідси випливає, що розділ VI Особливої частини, крім права власності та речових прав на чуже майно, фактично охороняє й певні зобов'язальні права.

Висновки. Таким чином, зважаючи на аргументи, викладені в статті, вважаємо за доцільне підтримати економіко-правовий («змішаний») підхід до формулювання родового об'єкта злочинів проти власності, основними перевагами якого є те, що він враховує факт одночасного порушення злочином проти власності й економічних відносин щодо належності майна, і юридичних повноважень власника чи законного володільця майна. Крім того, було доведено, що відносини, які охороняються розділом VI Особливої частини КК України, не обмежуються лише відносинами, що складаються стосовно права власності, а тому при визначенні родового об'єкта злочинів проти власності слід робити застереження й щодо відмінних від власників законних володільців майна.

Отже, під родовим об'єктом злочинів, передбачених розділом VI Особливої частини КК України, пропонується розуміти правовідносини власності як економічної категорії, що надає власникові або законному володільцеві права на майно, які виникають з приводу права власності як сукупності володіння, користування та розпорядження майном або інших речових чи зобов'язальних прав, передбачених законодавством, і які він здійснює відповідно до закону на власний розсуд і у своїх інтересах незалежно від волі інших осіб. Разом із тим питання щодо основного безпосереднього об'єкту аналізованих злочинів має стати предметом подальших наукових досліджень у сфері окресленої проблематики.

Використані джерела:

1. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 4-те вид., переробл. і допов. Харків : Право, 2010. 456 с.
2. Демидова Л. М. Власність як об'єкт кримінально-правової охорони. *Право України*. 2011. № 2. С. 242–248.
3. Антоноук Н. О. Кримінально-правова охорона власності: навч. посібник. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2012. 514 с.
4. Матьшевский П. С. Преступления против собственности и смежные с ними преступления. Киев: Юринком, 1996. 240 с.
5. Мальцев В. В. Ответственность за преступления против собственности. Волгоград: Волгоградский юридический институт МВД России, 1999. 78 с.

¹ Глава 30 ЦК України виокремлює такі відмінні від права власності (останньому присвячені глави 23–29) види речових прав на чуже майно: 1) право володіння; 2) право користування (сервітут); 3) право користування земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб (емфітевіс); 4) право забудови земельної ділянки (суперфіцій).

6. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 10-ге вид., переробл. та допов. Київ: ВД «Дакор», 2018. 1360 с.
7. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України: Злочини проти власності / за ред. М. І. Хавронюка. Київ: ВД «Дакор», 2017. 448 с.
8. Уголовное право. Особенная часть: учебник / отв. ред. проф. И. Я. Козаченко, проф. Г. П. Новоселов. 4-е изд., изм. и доп. Москва: Норма, 2001. 1008 с.
9. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України : У 2 т. 3-тє вид., перероб. і доп. / за ред. О. В. Дзєри (кер. авт. кол.), Н. С. Кузнєцової, В. В. Луця. Київ: Юрінком Інтер, 2008. Т. 1. 831 с.
10. Спасибо-Фатєєва І. Замітки цивіліста про тенденції пізнання права власності. *Право України*. 2011. № 5. С. 29–36.
11. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : У 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютогіна. 5-те вид., допов. Харків : Право, 2013. Т. 2 : Особлива частина / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютогін та ін. 2013. 1040 с.
12. Кримінальне право України: Особлива частина : підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютогін та ін.; за ред. проф. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютогіна. 5-те вид., переробл., і допов. Харків: Право, 2015. 680 с.
13. Панов Н. И. Уголовная ответственность за причинение имущественного ущерба путем обмана или злоупотребления доверием : текст лекций. Харьков, 1973. 36 с.
14. Олійник П. В. Щодо поняття предмета злочинів проти власності. *Проблеми законності*. 2015. Вип. 128. С. 29–38.
15. Ляпунов Ю. Дискуссионные проблемы объекта преступлений против собственности. *Уголовное право*. 2004. № 3. С. 43–46.
16. Севрюков А. П. Хищение имущества: криминологические и уголовно-правовые аспекты. Москва: Экзамен, 2004. 352 с.
17. Навроцький В. О. Кримінальне право України. Особлива частина : курс лекцій. Київ : Знання, 2000. 771 с.
18. Лопашенко Н. А. Преступления против собственности: теорет.-приклад. исслед. Москва: ЛексЭст, 2005. 408 с.
19. Антонюк Н. О. Кримінальна відповідальність за заподіяння майнової шкоди шляхом обману або зловживання довірою : монографія. Львів: ПАІС, 2008. 215 с.
20. Газдайка-Василишин І. Б. Некорисливі злочини проти власності: монографія. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. 212 с.
21. Елисеев С. А. Преступления против собственности по уголовному законодательству России (вопросы теории). Томск: Изд-во Томского ун-та, 1999. 337 с.
22. Кириченко Ю. В. Кримінальна відповідальність за викрадення електричної або теплової енергії : дис. ... канд. юрид. наук. Дніпропетровськ, 2009. 218 с.
23. Кочои С. М. Ответственность за корыстные преступления против собственности. Москва: ООО «АНТЭЯ 2000», 2000. 288 с.
24. Чус О. В. Власність як об'єкт незаконного привласнення особою знайденого або чужого майна, що випадково опинилося в неї. *Право і суспільство*. 2013. № 3. С. 119–125.
25. Дорохіна Ю. А. Юридичний аналіз злочинів проти власності. *Юридична наука*. 2014. № 7. С. 39–51.
26. Олійник П. В. Предмет злочинів проти власності: поняття, види, кримінально-правове значення : монографія. Харків: Право, 2011. 208 с.

27. Швець А. Ю. Предмет злочинів проти власності у кримінальному праві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2011. 20 с.

28. Антонюк Н. Родовий об'єкт злочинів проти власності: дискусійні питання. *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні* : матеріали XIII регіональної науково-практичної конференції, Львів, 8-9 лютого 2007 р. Львів: Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2007. С. 432-434.

29. Кропачев Н. М., Николаева И. И. Уголовно правовая защита прав собственности. *Вестник Санкт Петербургского университета*. Сер. 6. 1997. Вып. 3. С. 130 - 136.

30. Клепидский И. А. Собственность и имущество в уголовном праве. *Государство и право*. 1997. № 5. С. 74-83.

31. Бойцов А. И. Преступления против собственности. СПб.: Юридический центр Пресс, 2002. 775 с.

32. Постанова Горностаївського районного суду Херсонської області від 26 серпня 2011 року в справі № 1-45/11. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/18826666> (дата звернення: 30.08.2019).

33. Постанова Бериславського районного суду Херсонської області від 01 листопада 2011 року в справі № 1388/11. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/19106781> (дата звернення: 30.08.2019.).

34. Лопашенко Н. А. Преступления против собственности: теорет.-приклад. исслед. Москва: ЛексЭст, 2005. 408 с.

35. Захарчук В. М. Самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво за кримінальним правом України: монографія. Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2015. 214 с.

References:

1. Kryminalne pravo Ukrayiny: Zagalna chastyna Yu. V. Baulin, V. I. Borysov, V. I. Tyutyugin (et. al.) (2010). V. V. Stashysa, V. Ya. Taciya (Eds.). Kharkiv: Pravo. [in Ukrainian].

2. Demydova, L. M. (2011) Vlasnist yak obyekт kryminalno-pravovoyi okhorony. *Pravo Ukrayiny - Law of Ukraine*, 2, 242-248. [in Ukrainian].

3. Antonyuk, N. O. (2012) Kryminalno-pravova okhorona vlasnosti: navch. Lviv: Ivan Franko National University. [in Ukrainian].

4. Matyshevskiy, P. S. (1996) Prestupleniya protiv sobstvennosti i smezhnye s nimi prestupleniya. K: Yuryнком. [in Russian].

5. Maltsev, V. V. (1999) Otvetstvennost za prestupleniya protiv sobstvennosti. Volhograd: Volhogradskiy yurydycheskyy nyystytut MVD Rossyy. [in Russian].

6. Naukovo-praktychnyi komentar kryminalnoho kodeksu Ukrainy (2018) M. I. Melnyka, M. I. Khavroniuka (Ed.). Kyiv: Dakor. [in Ukrainian].

7. Naukovo-praktychnyi komentar kryminalnoho kodeksu Ukrainy: *Zlochyny proty vlasnosti* (2017) M. I. Khavroniuka (Ed.). Kyiv: Dakor. [in Ukrainian].

8. Uholovnoe pravo. Osobennaia chast. (2001) Y. Ya. Kozachenko, H. P. Novoselov (Eds.). Moskva: Norma. [in Russian].

9. Naukovo-praktychnyi komentar tsyvilnoho kodeksu Ukrainy. (Vol. 1-2) 3-te vyd., dopov (2008) O. V. Dzery (Ed.) N. S. Kuznietsovoi, V. V. Lutsia (Eds.). Kyiv: Yurinkom Inter. [in Ukrainian].

10. Spasybo-Fatieieva, I. (2011) Zamitky tsyvilista pro tendentsii piznannia prava vlasnosti. *Pravo Ukrainy - Law of Ukraine*, 5, 29-36. [in Ukrainian].

11. Kryminalnyi kodeks Ukrainy. Naukovo-praktychnyi komentar. (Vol. 1-2) 5-te vyd., dopov. (2013) V. Ya. Tatsiia, V. P. Pshonky, V. I. Borysova, V. I. Tiutiuhina (Eds.). N.p. [in Ukrainian].
12. Kryminalne pravo Ukrainy: Osoblyva chastyna. (2015) Yu. V. Baulin, V. I. Borysov, V. I. Tiutiuhin (et al.) V. Ya. Tatsiia, V. I. Borysova, V. I. Tiutiuhina (Eds.). Kharkiv: Pravo. [in Ukrainian].
13. Panov, N. Y. (1973) Uholovnaia otvetstvennost za prychnyenyie ymushchestvennogo ushcherba putem obmana yly zloupotrebleniia doveryem. Kharkiv. [in Russian].
14. Oliinyk, P. V. (2015) Shchodo poniattia predmeta zlochyniv proty vlasnosti. *Problemy zakonnosti - Problems of legality*, 128, 29–38. [in Ukrainian].
15. Liapunov, Yu. (2004) Diskussionnye problemy obekta prestuplenyi protiv sobstvennosti. *Uholovnoe pravo - Criminal law*, 3, 43–46. [in Russian].
16. Sevriukov, A. P. (2004) Khyshchenye imushchestva: krymynolohycheskye i uholovno-pravovye aspekty. Moskva: Ekzamen. [in Russian].
17. Navrotskyi, V. O. (1999) Kryminalne pravo Ukrainy. *Osoblyva chastyna: kurs leksii*. Kyiv: Znannia. [in Ukrainian].
18. Lopashenko, N. A. (2005) *Prestupleniia protyv sobstvennosti: teoret.-pryklad. yssled.* Moskva: LeksEst. [in Russian].
19. Antoniuk, N. O. (2008) Kryminalna vidpovidalnist za zapodianniia mainovoi shkody shliakhom obmanu abo zlovzhyvanniia dovroiu. Lviv: PAIS. [in Ukrainian].
20. Hazdaika-Vasylyshyn, I. B. (2012) Nekoryslyvi zlochyny proty vlasnosti: monohrafiia. Lviv: Lvivskiy derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav. [in Ukrainian].
21. Elyseev, S. A. (1999) Prestupleniia protyv sobstvennosti po uholovnomu zakonodatelstvu Rossyy (voprosy teoryy). Tomsk: Yzd-vo Tomskoho un-ta. [in Russian].
22. Kyrychenko, Yu. V. (2009) Kryminalna vidpovidalnist za vykradenniia elektrychnoi abo teplovoi enerhii. *Extended abstract of candidate's thesis*. Dnipropetrovsk. [in Ukrainian].
23. Kochoy, S. M. (2000) Otvetstvennost za korystnye prestupleniia protiv sobstvennosti. Moskva: ANTEYA 2000 LLC. [in Russian].
24. Chus, O. V. (2013) Vlasnist yak obiekt nezakonnoho pryvlasnenniia osoboiu znaidenoho abo chuzhoho maina, shcho vypadkovo opynylosia v nei. *Pravo i suspilstvo - Law and society*, 3, 119–125. [in Ukrainian].
25. Dorokhina, Yu. A. (2014) Yurydychnyi analiz zlochyniv proty vlasnosti. *Yurydychna nauka - Legal Science*, 7, 39–51. [in Ukrainian].
26. Oliinyk, P. V. (2011) Predmet zlochyniv proty vlasnosti: poniattia, vydy, kryminalno-pravove znachenniia. Kharkiv: Pravo. [in Ukrainian].
27. Shvets, A. Yu. (2011) Predmet zlochyniv proty vlasnosti u kryminalnomu pravi Ukrainy. *Extended abstract of candidate's thesis*. N.p. [in Ukrainian].
28. Antoniuk, N. (2007) Rodovyi obiekt zlochyniv proty vlasnosti: dyskuusii pytanniia. *Problemy derzhavotvorennia i zakhystu prav liudyny v Ukraini: materialy rehionalnoi naukovo-praktychnoi konferentsii - Problems of State Formation and Protection of Human Rights in Ukraine: Proceedings of the 13th Regional Scientific and Practical Conference*. Lviv.: Yurydychnyi fakultet Lvivskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Franka, 432–434. [in Ukrainian].
29. Kropachev, N. M., Nykolaeva Y. Y. (1997) Uholovno-pravovaia zashchyta prav nesobstvennyka. *Vestnyk Sankt-Peterburhskoho unyversyteta-Bulletin of St. Petersburg University*, issue 3, 130–136. [in Russian].
30. Klepytskyi, Y. A. (1997) Sobstvennost y ymushchestvo v uholovnom prave. *Hosudarstvo y pravo - State and law*, 5, 74–83. [in Russian].

31. Boitsov, A. Y. (2002) Prestupleniya protyv sobstvennosti. SPb.: Yurydycheskyi tsentr Press. [in Russian].

32. Resolution of the Gornostayiv District Court of Kherson Region of 26 August 2011 in Case No. 1-45/11. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/18826666>. [in Ukrainian].

33. Resolution of the Berislav district court of Kherson region of 01 November 2011 in case No. 1388/11. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/19106781>. [in Ukrainian].

34. Lopashenko, N. A. (2005) Prestupleniya protyv sobstvennosti: *teoret.-pryklad. issled.* Moskva: Leksest. [in Russian].

35. Zakharchuk, V. M. (2015) Samovilne zainiattia zemelnoi dilianky ta samovilne budivnytstvo za kryminalnym pravom Ukrainy. Khmelnytskyi: Khmelnytskyi universytet upravlinnia ta prava. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 08.08.2019

Мовчан Р. О.,

кандидат юридических наук, доцент,
доцент кафедри конституційного, міжнародного
и уголовного права Донецького національного
університету імені Василя Стуса
(г. Вінниця, Україна)

ЕЩЕ РАЗ О РОДОВОМ ОБЪЕКТЕ ПРЕСТУПЛЕНИЙ ПРОТИВ СОБСТВЕННОСТИ

В статье рассмотрен вопрос родового объекта преступлений против собственности. Анализируются позиции ученых по соответствующей проблематике. Делается вывод о необходимости применения комплексного экономико-юридического подхода при формулировании определения родового объекта преступлений против собственности. По результатам написания статьи формулируется определение родового объекта преступлений против собственности.

Ключевые слова: родовой объект, собственность, право собственности, вещные права, обязательственные права, собственник, законный владелец.

Movchan R.,

Candidate of Law, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Constitutional,
International and Criminal Law
Vasyl' Stus Donetsk National University
(Vinnitsa, Ukraine)

ONCE MORE ABOUT THE GENERIC OBJECT OF CRIMES AGAINST PROPERTY

The article deals with the issue of the generic object of crimes against property. The positions of scientists on relevant issues are analyzed.

In particular, it was established that criminal law science identifies three approaches to understanding property as a generic object of crimes against property, according to which property is proposed to be understood as an economic category, a legal category, and an economic and legal phenomenon.

It is established that supporters of the first approach believe that crimes against property primarily impinge on property as a legal category, in other words, on the right to property. A fundamentally different position is consistently upheld by representatives of the second direction, in whose opinion, crimes against property impinge primarily on property as part of economic relations, the basis of the economic independence of the state.

At the same time, it is stated that the third position regarding the understanding of the generic object of crimes against property has been formed in criminal law science, supporters of which insist that in the criminal law aspect property should be considered comprehensively - taking into account both economic and legal understanding property. It is concluded that when formulating the definition of a generic object of crimes against property, it is necessary to apply an integrated economic and legal approach.

According to the results of writing the article, the generic object of crimes provided for by Section VI of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine is proposed to understand the legal relations of property as an economic category, which gives the owner or legal owner rights to property, and which: and disposition of property or other property or obligations of rights provided by law; b) he exercises in accordance with the law at his discretion and in his own interests, regardless of the will of other persons.

Key words: generic object property, property right, property rights, rights of obligation, owner, legal owner.

DOI <https://doi.org/10.33766/2524-0323.87.156-166>
УДК 343.575 (477)

О. В. Одинцова,
кандидат юридичних наук, старший викладач
кафедри кримінально-правових дисциплін
Луганського державного університету
внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка
(м. Сєвєродонецьк, Україна)
e-mail: doslidnuk.lg.nik@gmail.com
 <https://orcid.org/0000-0003-3864-228X>

ДО ПИТАННЯ ЩОДО ДЕКРИМІНАЛІЗАЦІЇ ОБІГУ КАНАБІСУ В НЕЗНАЧНИХ РОЗМІРАХ

Статтю присвячено аналізу підстави та приводів декриміналізації незаконного виробництва, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення та пересилання канабісу без мети збуту за відсутності кваліфікуючих ознак, передбачених ч. ч. 2 та 3 ст. 309 КК України.

Наведено аргументи на користь позиції, що в сучасних умовах протидія незаконному обігу канабісу без мети збуту кримінально-правовими засобами потребує удосконалення. Пропонується декриміналізувати незаконні дії з канабісом в незначних розмірах і передбачити за них адміністративну відповідальність за ст. 44 КУпАП за умов, що в діях винної особи відсутні такі кваліфікуючі ознаки, передбачені ч. ч. 2 та 3 ст. 309 КК України, як вчинення цих

дій за попередньою змовою групою осіб; протягом року після засудження за ст. 309 КК України; із залученням неповнолітнього.

Ключові слова: наркотичні засоби; обіг канабісу; канабіс у незначних розмірах; незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання канабісу без мети збуту; декриміналізація.

Постановка проблеми. Аналіз законодавства у сфері протидії незаконному обігу наркотиків дозволяє стверджувати, що фактично на сьогодні в Україні надається перевага силовим стереотипам розв'язання проблеми, пов'язаних із вживанням наркотичних засобів. У той же час Стратегія державної політики щодо наркотиків на період до 2010 року [1] наголошує на необхідності переходу від карального, кримінально-правового спрямування антинаркотичних заходів до лікувально-профілактичних і саме їх визнає найбільш плідними в контексті подолання наркоманії.

У той же час слід зазначити, що в Україні поступово змінюється ставлення громадськості до проблеми вживання канабісу як у медичних, так і немедичних цілях. Зокрема вже 15 років поспіль у Києві традиційно проходять «Конопляні марші свободи». Організатори цих заходів висувають зокрема й вимоги щодо легалізації канабісу та лікарських засобів на його основі в медичній практиці та «збільшення до об'єктивно виправданої порогової кількості канабісу (марихуани), що встановлює кримінальну відповідальність за зберігання без мети збуту» [2]. Їхні вимоги багато в чому збігаються за змістом із державною політикою низки (але не всіх) країн світу у сфері обігу канабісу, у яких намітилась тенденція до послаблення заборони на вживання канабісу без мети збуту. Станом на січень 2019 року в низці країн Європи, Америки, Азії, у 33 штатах США дозволено використання канабісу в медичних цілях. В Уругваї, декількох штатах США і Канаді канабіс легалізований повністю [3].

Крім того, відповідно до ч. 1 ст. 23-1 Закону України «Про звернення громадян» у засобах масової комунікації функціонують платформи громадських ініціатив, які збирають голоси громадян України за декриміналізацію марихуани, внесення змін до ст. 309 Кримінального кодексу України (далі – КК України) у бік пом'якшення покарань [4]. З серпня 2015 року і до сьогодні на сайті Офіційного інтернет-представництва Президента України регулярно реєструються електронні петиції з вимогами легалізації або декриміналізації марихуани (більше 15 електронних петицій) [5]. І хоча вони ще не набирають передбачені ч. 11 ст. 23-1 Закону України «Про звернення громадян» 25 тисяч підписів громадян для розгляду їх по суті, проте намічається тенденція зростання підписів громадян на підтримку цієї вимоги. Так за 2015-2017 рр. лише дві електронні петиції із 15 були підписані більше ніж тисячею громадян. Електронну петицію від 09.10.2018 року підписали вже 6 889 громадян. Проте у 2019 році необхідну кількість голосів набрала електронна петиція, зареєстрована на сайті Верховної Ради України, під назвою «Законодавчо врегулювати канабіс для науки та медицини – захистити конституційні права громадян». У результаті вона стала поштовхом до того, що на рівні Верховної Ради розпочалася

робота щодо врегулювання проблемних питань використання канабісу в медичних та наукових цілях [3].

На підставі сказаного, на нашу думку, цілком реальною може стати ситуація, коли вже найближчим часом перед органами державної влади постане питання щодо доцільності зміни розмірів канабісу, за дії з яким була б передбачена не кримінальна, а адміністративна відповідальність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання кримінальної відповідальності за незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовини або їх аналогів, кримінологічної характеристики та запобігання цим злочинам знайшли своє відображення в наукових працях таких учених, як: Ю. В. Баулін, А. А. Музика, І. О. Доброрез, О. П. Горох, В. А. Бублейник, В. М. Смітінко, Є. В. Фесенко, Н. А. Мирошніченко, О. В. Козаченко, А. П. Закалюк та ін. Проте зміни, що мають місце останніми роками в Україні, у ставленні певної частини суспільства до цієї проблематики, переорієнтації державної політики щодо наркотичних засобів на нормативному рівні, світових тенденціях щодо регулювання обігу канабісу, обумовлюють актуальність та необхідність дослідження питання щодо доцільності збільшення ваги канабісу, за дії з яким була б передбачена адміністративна, а не кримінальна відповідальність. Проблематиці декриміналізації злочинів (кримінальних правопорушень) приділяли увагу О. О. Дудоров, М. І. Хавронюк, П. Л. Фріс, В. О. Туляков та інші. Теоретичним підґрунтям цієї статті щодо підстав та приводів декриміналізації стали праці П. Л. Фріса, О. О. Дудорова та М. І. Хавронюка [6, с. 67, 69; 7, с. 65-68; 8, с. 52-52].

Формування цілей. Метою цієї статті є аналіз підстав та приводів декриміналізації незаконного виробництва, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення та пересилання канабісу без мети збуту за відсутності кваліфікуючих ознак, передбачених ч. ч. 2 та 3 ст. 309 КК України, та розробка пропозицій щодо вдосконалення меж кримінально-правового реагування на вказані дії з канабісом без мети збуту.

Виклад основного матеріалу. М. І. Хавронюк зазначає, що підставою декриміналізації будь-якого кримінального правопорушення є його нездатність заподіювати істотну шкоду об'єктам кримінально-правової охорони, тобто втрата ним суспільної небезпечності. Під суспільною небезпечністю П. Л. Фріс розуміє властивість злочину (кримінального правопорушення) заподіювати тяжку шкоду існуючому в суспільстві правопорядку або ставить його під загрозу заподіяння такої шкоди. Суспільна небезпечність має два виміри: ступінь та характер. Характер суспільної небезпечності визначається суспільною цінністю об'єкта посягання, наслідками, способом вчинення злочину (кримінального правопорушення), мотивом і формою вини. Ступінь суспільної небезпечності – способом вчинення злочину (кримінального правопорушення) та розміром заподіяної шкоди. Важливим, на нашу думку,

є також зауваження П. Л. Фріса стосовно того, що суспільна небезпечність є характеристикою не лише певного діяння, а й особи, яка його вчиняє.

У літературі підкреслюється динамічний характер суспільної небезпечності. Вона постійно здійснюється під впливом певних негативних чи позитивних факторів, які об'єктивно обумовлюють необхідність криміналізації (або навпаки декриміналізації) того чи іншого діяння. Указані фактори можуть бути негативним наслідком екологічних, демографічних змін, соціальних реформ тощо. Оскільки суспільна небезпечність з часом під впливом різних соціальних чинників може змінюватись, важливе значення мають приводи декриміналізації того чи іншого кримінального правопорушення. У літературі виділяються такі приводи до декриміналізації, як: а) необхідність виконання зобов'язань за міжнародними договорами, ратифікованими Верховною Радою України; б) необхідність створення правових механізмів утвердження й забезпечення прав і свобод людини як головного обов'язку держави; в) необхідність забезпечення реалізації певних положень законів; г) результати кримінологічних досліджень щодо динаміки та поширеності відповідного діяння; д) громадська думка. Для декриміналізації того чи іншого діяння не є обов'язковою наявність всіх приводів, що наведені вище. Для обраної проблематики найбільше значення мають громадська думка та кримінологічні дослідження щодо поширеності й динаміки наркоманії та злочинності у сфері незаконного обігу наркотиків.

За останні десятиліття соціальні умови, у яких «існують» наркоманія та наркозлочинність, істотно змінилися. Масштаби незаконного обігу наркотиків та наркоманії в нашій державі є критичними. За даними МВС, в Україні офіційно нараховується близько 500 тис. наркоманів, із них понад 170 тис. регулярно вживають наркотики [9, с. 1]. Проте за методикою оцінки латентності немедичного вживання наркотиків, розробленою Міністерством охорони здоров'я згідно з міжнародними рекомендаціями, в умовах України число зареєстрованих осіб з немедичним споживанням наркотиків має бути збільшено в 5 разів проти облікового [10, с. 32], і в останні роки має дорівнювати близько 2,5 мільйони осіб (6 % від усього населення (станом на 1 липня 2019 року чисельність населення України складала 42 010,1 тис. осіб [11]). І всі ці особи є суб'єктами кримінальних правопорушень, передбачених ст. 309 КК України. Споживачами канабісу здебільшого є молоді люди віком до 35 років, часто із вищою освітою, які мають постійний дохід. Як правило, вони мають досвід вживання канабісу та «екстазі», інколи амфетамінів, а також галюциногенів, тобто наркотиків, що вживаються перорально та шляхом куріння [12, с. 163].

З іншого боку, не викликає сумнівів той факт, що ступінь та характер суспільної небезпечності незаконного збуту наркотичних засобів, а також незаконного виробництва, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання канабісу з метою збуту є значно більшим та істотним у порівнянні з діями, передбаченими ст. 309 ч. 1 КК України і за метою, і за суспільно небезпечними наслідками. У той же час статистичні дані про кількість облікованих злочинів у сфері незаконного обігу

наркотичних засобів, психотропних речовин та їх аналогів, передбачених ст. 309 КК України та ст. 307 КК України, у 2013-2018 рр. [13] свідчать про те, що за останні роки (2016-2018 рр.) намітилася тенденція істотного збільшення питомої ваги злочинів, передбачених саме ст. 309 КК України. Якщо у 2013-2015 рр. співвідношення облікованих злочинів, передбачених ст. ст. 307 та 309 КК України, складало майже 1:2 відповідно (у середньому 8 152 та 16 766 злочини відповідно), то у 2016 році кількість облікованих за ст. 309 КК України злочинів перевищило аналогічний показник за ст. 307 КК України у 7,6 разів (17 398 та 2 293 злочини відповідно). У 2017-2018 рр. співвідношення зазначених злочинів складало майже 1:4 (у середньому 19 047 та 5 241 злочин відповідно).

Співвідношення кримінальних проваджень, направлених до суду з обвинувальним актом, за ст. ст. 307 та 309 КК України у 2013-2015 рр. також складало приблизно 1:2 (у середньому 5 454 та 13 028 проваджень відповідно). Проте в наступні роки мала місце ситуація, ще більш критична, ніж у співвідношенні відповідних облікованих злочинів. Так у 2016 році кримінальних проваджень за ст. 309 КК України було направлено у 15 разів більше, ніж за ст. 307 КК України (9 726 та 634 злочини відповідно), у 2017 та 2018 роках – у 5 разів більше (у середньому 2 608 та 12 615 проваджень відповідно).

Здійснений аналіз статистичних даних дозволяє нам зробити припущення, що по суті правоохоронні органи ведуть боротьбу переважно з тією частиною наркозлочинності, що має найменшу суспільну небезпеку – зі споживачами наркотичних засобів, зокрема канабісу, які вчиняють певні дії з канабісом задля власного вживання. Ті, хто є системоутворюючим елементом системи «наркозлочинність» і становить найбільшу суспільну небезпеку – торговці наркотичними засобами, – фактично залишаються поза межами кримінально-правового впливу. Існуючий підхід суперечить меті й завданням Стратегії державної політики щодо наркотиків на період до 2020 року.

Перейдемо до громадської думки як приводу декриміналізації того чи іншого кримінального правопорушення. Згідно зі списком 1 Таблиці І Переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 770 від 6.05.2000 р. канабіс є особливо небезпечним наркотичним засобом. Натомість суспільна свідомість відносить його до «легких» наркотиків. І вже в цьому ми вбачаємо конфлікт між цінностями, що викладені в нормах права, і ставленням до них певної частини суспільства. Сама назва «легкі» наркотики може знімати психологічний бар'єр при прийнятті рішення щодо вживання канабісу в багатьох людей. Загальновідомим є факт, що в суспільній свідомості громадян не лише України, а й багатьох країн світу вживання канабісу, а, отже, і пов'язані з ним виготовлення, зберігання, перевезення та інші діяння (ст. 309 КК України), не асоціюються з діями, що мають велику суспільну небезпечність. З огляду на стрімке зростання споживачів наркотичних засобів, закономірною, на нашу думку, стає ситуація, за якої зростає кількість

людей, що виступають за декриміналізацію діянь з канабісом без мети збуту в розмірах більших ніж 5 грамів.

Наведені дані вказують на серйозну соціальну проблему і в той же час наводять на думку, що наявність кримінальної відповідальності за незаконні дії з канабісом у розмірі вже від 5 грамів, передбачені ч.1 ст. 309 КК України, є неефективним способом стримання росту споживачів цього наркотичного засобу. Існує нагальна потреба у вдосконаленні профілактичної роботи як зі споживачами, так і групами ризику, а також послабленні чинників наркоманії. А кримінально-правова політика у сфері обігу наркотичних засобів і канабісу зокрема потребує фактичного перегляду, оскільки жодні правоохоронні органи будь-якої країни не в змозі притягнути до кримінальної відповідальності 2,5 мільйони населення держави за діяння, пов'язані зі споживанням наркотичних засобів, у тому числі і за спрощеною процедурою, яка впроваджується Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» від 22.11.2018 року за діяннями, що підпадають під ознаки ч.1 ст. 309 КК України.

Для визначення меж кримінально-правового реагування на обіг канабісу ключове значення має ознака «розмір наркотичного засобу канабісу». У Таблиці 1 «Невеликі, великі та особливо великі розміри наркотичних засобів, що знаходяться в незаконному обігу», затвердженій наказом Міністерства охорони здоров'я України №188 від 01.08.2000 р. (далі – Таблиці розмірів наркотичних засобів), для канабісу встановлено такі розміри: невеликі розміри – до 5 грамів, великі – від 500 до 2 500 грамів, особливо великі – понад 2 500 грамів. Придбання, зберігання, перевезення чи пересилання без мети збуту канабісу в розмірі до 5 грамів слід кваліфікувати за ст. 44 КУпАП; зазначені дії, а також виготовлення канабісу в розмірі від 5 до 500 грамів – за ч. 1 ст. 309 КК України. У Таблиці розмірів наркотичних засобів відсутній термін, який позначав би розмір наркотичного засобу між невеликими та великими розмірами (для канабісу – це від 5 до 500 грамів). У кримінально-правовій доктрині розмір наркотичного засобу між невеликими та великими розмірами позначається терміном «значні розміри» [див., наприклад: 14, с. 89]. У межах нашого дослідження необхідно диференціювати «значні розміри» канабісу. Під *незначними розмірами* ми пропонуємо позначати такі розміри канабісу, які було б доцільно декриміналізувати та перетворити на адміністративне правопорушення, передбачене ст. 44 КУпАП. Під *значними розмірами* ми пропонуємо розуміти розміри канабісу між незначними та великими розмірами, за незаконні дії з яким залишалась би кримінальна відповідальність. Введення терміну «незначні розміри», по-перше, дозволяє зберегти логіку законодавця, який у ст. 44 КУпАП та розділі XIII Особливої частини КК України вживає саме якісні показники розмірів наркотичних засобів («у невеликих розмірах», «у великих розмірах», «в особливо великих розмірах»).

Ми пропонуємо, щоб незначні розміри канабісу складали масу від 5 до 30 грамів і, відповідно, значні розміри – від 30 до 500 грамів. Слід зазначити, що існуюча світова практика кримінально-правового реагування на незаконний обіг канабісу [15] є досить різноманітною. Можна назвати країни, у яких розміри канабісу, за дії з якими настає кримінальна відповідальність, майже збігаються з відповідними розмірами в Україні (Литва – 5 грамів, Бельгія – навіть 3 грами), і є країни, які істотно «випереджають» нашу державу (Греція – 10 грамів, Германія – від 6 до 15 грамів, Португалія – 25 грамів, Нідерланди, Кипр – 30 грамів, Іспанія – 100 грамів). У деяких країнах (Польща, Естонія, Словенія, Словачія) відповідні розміри канабісу не встановлені і зазначені діяння відмежовуються за експертними висновками або на підставі юридичної практики. Україні належить удосконалювати власну наркополітику, яка б враховувала зарубіжний досвід та вітчизняні соціальні реалії. Запропоноване нами верхнє порогове значення незначних розмірів канабісу від 5 грамів до саме 30 грамів, на нашу думку, носить дискусійний характер і потребує подальших наукових розвідок, як і питання щодо доцільності декриміналізації незаконних дій з канабісом у незначних розмірах (від 5 до 30 грамів) за наявності таких кваліфікуючих ознак, передбачених ч. 2 та 3 ст. 309 КК України, як за попередньою змовою групою осіб; протягом року після засудження за ст. 309 КК України; із залученням неповнолітнього.

Висновки. Аналіз підстав та приводів декриміналізації виробництва, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання канабісу без мети збуту дозволяє дійти висновків, що на сьогодні ступінь суспільної небезпеки цих дій з канабісом у незначних розмірах має значно меншу суспільну небезпеку в порівнянні з аналогічними діями, що вчиняються з метою збуту. Проте зусилля правоохоронних органів України спрямовані на протидію менш суспільно небезпечним діянням за рахунок ресурсів, які мали б залучатись на розкриття більш суспільно небезпечних кримінальних правопорушень. Існуючий підхід суперечить принципу економії кримінально-правової репресії і прагматичній парадигмі кримінально-правового регулювання, а також меті й завданням Стратегії державної політики щодо наркотиків на період до 2020 року. Сучасний рівень вживання канабісу в Україні, а разом із ним і стан розповсюдженості незаконних виробництва, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення та пересилання канабісу без мети збуту в незначних розмірах стають поширеними настільки, що боротьба з цими діяннями кримінально-правовими засобами стає неефективною і недоцільною. Пропонується віднести виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання без мети збуту в незначних розмірах до адміністративних правопорушень за відсутності таких кваліфікуючих ознак, передбачених ч. 2 та 3 ст. 309 КК України, як вчинення цих дій за попередньою змовою групою осіб, із залученням неповнолітнього чи протягом року після засудження за ст. 309 КК України.

Використані джерела:

1. Стратегія державної політики щодо наркотиків на період до 2010 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 28.08.2013 № 735-р // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/735-2013-%D1%80#n8> (дата звернення: 10.12.2018).
2. Конопляний марш свободи-2017: декларація намірів. Марш свободи за зміни в державній політиці щодо наркотиків. URL: <https://marshsvobody.blogspot.com/2016/10/2017.html> (дата звернення: 10.12.2018).
3. Відповідь на електронну петицію «Законодавчо врегулювати канабіс для науки та медицини – захистити конституційні права громадян» / Верховна Рада України : офіц. вебсайт. URL: <https://itd.rada.gov.ua/services/Petition/Index/487?aname=responses> (дата звернення: 10.12.2018).
4. Декриміналізація марихуани / MiyGolos.org.ua : офіц. сайт: URL: <https://miygosol.org.ua/legal-zac-marihuani/show> (дата звернення: 10.12.2018).
5. Електронні петиції / Офіційне інтернет-представництво Президента України: офіц. вебсайт. URL: <https://petition.president.gov.ua/search?> (дата звернення: 14.06.2019).
6. Правова доктрина України : у 5 т. Т. 5. Кримінально-правові науки в Україні: стан, проблеми та шляхи розвитку / За заг. ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова; В. О. Навроцький, В. О. Туляков, М. І. Колос та ін.; передм. В. Я. Тація, В. І. Борисова. Харків : Видавництво «Право», 2013. 1240 с.
7. Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Кримінальне право : навчальний посібник / За заг. ред. М.І. Хавронюка. Київ : Ваіте, 2014. 944 с.
8. Дудоров О. О. Криміналізація. Декриміналізація // Дудоров О. О. Кримінальне право: теорія і практика (вибрані праці). Київ : Ваіте, 2017. С. 51–54.
9. Мокляк С. В. Кримінально-правова характеристика незаконного виробництва, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збуту наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, що вчиняються організованою групою : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2018. 20 с.
10. Наркозлочинність: кримінологічна характеристика та запобігання наук.-навч. посібник / Інстит. вивч. пробл. Злочинності АПрН України; за ред. А. П. Закалюка; А. А. Бова, В. І. Женунтій, А. П. Закалюк, О. Г. Кулик та ін.; передм. А. П. Закалюка. Київ, 2006. 294 с.
11. Населення / Державна служба статистики України : офіц. вебсайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 14.06.2019).
12. Національний звіт за 2017 рік щодо наркотичної ситуації в Україні (за даними 2016 року). Поглиблений огляд наркоситуації в Україні. Київ: Український моніторинговий та медичний центр з наркотиків та алкоголю міністерства охорони здоров'я України / уклад. Румянцева С. С., Ахмад Р. М., Бородін С.О. та ін. Київ, 2017. 176 с.
13. Статистична інформація про стан злочинності та результати прокурорсько-слідчої діяльності / Генеральна прокуратура України : офіц. вебсайт URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/statinfo.html> (дата звернення: 24.11.2018).
14. Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення: коментар до Розділу XIII Кримінального кодексу України / С. В. Албул, А. М. Бабенко, О. А. Гритенко та ін.; за заг. ред. І.П. Катеринчука. Одеса : ОДУВС, 2018. 110 с.

15. EU Drug Markets Report 2016. In-depth Analysis / European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction, Europol. Luxembourg : Publications Office of the European Union, 2016. 190 p.

References:

1. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy «Strategiia derzhavnoi polityky shchodo narkotyktiv na period do 2020 roku» (n.d.). Zakon.rada.gov.ua. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/735-2013-%D1%80#n8> [in Ukrainian].

2. Konoplianyi marsh svobody-2017: deklaratsiia namiriv. Marsh svobody za zminy v derzhavniil politytsi shchodo narkotyktiv. URL: <https://marshsvobody.blogspot.com/2016/10/2017.html>. [in Ukrainian].

3. Ofitsiinyi vebсайт Verkhovnoi Rady Ukrainy. Vidpovid na elektronnu petytsiiu «Zakonodavcho vreguliuvaty kanabis dlia nauky ta medytsyny – zachystyty konstytutsiini prava gromadian». *Itd.rada.gov.ua*. URL: <https://itd.rada.gov.ua/services/Petition/Index/4871?aname=responses>. [in Ukrainian].

4. Ofitsiinyi vebсайт «MiyGolos.org.ua». Dekryminalizatsiia marylkhuanu. *miygolos.org.ua*. URL: <https://miygolos.org.ua/legal/zac/marihuani/show> [in Ukrainian].

5. Ofitsiine internet-predstavnytstvo Prezydenta Ukrainy. Elektronni petytsii petition.president.gov.ua. URL: <https://petition.president.gov.ua/search?> [in Ukrainian].

6. Navrotskyi, V. O., Tuliakov, V. O., Kolos, M. I., Borisov, V. I., Fris, P.L. (et. al.). (2013). Kryminalno-pravovi nauky v Ukraini: stan, problemy ta shliachy rozvytku. *Pravova doktryna Ukrayiny – The legal doctrine of Ukraine*. Borisov, V. I., Tatsii, V. Ya. (Ed.). (Vols. 1-5). Kharkiv: Pravo. [in Ukrainian].

7. Dudorov, O. O., & Khavroniuk, M. I. (2014). *Kryminalne pravo-Criminal law*. Kyiv: Vaite. [in Ukrainian].

8. Dudorov, O. O. (2017). Kryminalizatsiia. Dekryminalizatsiia. Kyiv: Vaite. [in Ukrainian].

9. Mokliak, S. V. (2018). Kryminalno-pravova kharakterystyka nezakonnogo vyrobnytstva, vygotovlennia, prydbannia, zberigannia, perevezennia, peresylannia chy zbutu narkotychnykh zasobiv, psykhotropanykh rechovyh abo yikh analogiv, shcho vchyniautsia organizovanoiu grupoiuo *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv. [in Ukrainian].

10. Bova, A. A., Zhenuntii, V. I., Zakaliuk, A. P., Kulik, O. H., Myhailenko, P. P., & Naumenko, A. V. (2006). Narkozlochynnist: kryminologichna kharakterystyka ta zapobigannia. Kyiv. [in Ukrainian].

11. Ofitsiinyi vebсайт Derzhavnoi sluzhby statistiki Ukrainy. Naseleattia. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].

12. Rumiantseva, S. S., Akhmad, R. M., Borodin, S. O., Grynenko, M. I., Druzhynina, V. V., Zabolotko, V. M. et al. (2017). Natsionalnyi zvit za 2017 rik shchodo narkotychnoi sytuatsii v Ukraini (za danymy 2016 roku). Pogyblenyi oghlad narkosytuatsii v Ukraini. Kyiv. [in Ukrainian].

13. Ofitsiinyi veb-sait Generalnoi prokuratury Ukrainy. Yedynyi zvit pro kryminalni pravoporushennia za sichen - gruden 2013 roku. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/statinfo.html>. [in Ukrainian].

14. Albul, S. V., Babenko, A. M., Gritenko, O. A., Konopelskyi, V. Ya. & Chekmarova, I. M. (2018). Zlochyny u sferi obigu narkotychnykh zasobiv, psykhotropanykh rechovyh, yikh analogiv abo prekursoriv ta inshi zlochyny proty zdorovia naseleattia: komentar do Rozdilul XIII Kryminalnogo kodeksu Ukrainy. I. P. Katerynchuk (Ed.). Odesa: ODUVS. [in Ukrainian].

15. EU Drug Markets Report 2016. In-depth Analysis (2016) European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction, Europol. Luxembourg: Publications Office of the European Union. [in English].

Стаття надійшла до редколегії 21.07.2019

Одинцова Е. В.,

кандидат юридических наук,
старший преподаватель кафедры уголовно-правовых
дисциплин Луганского государственного университета
внутренних дел имени Э. А. Дидоренко
(г. Северодонецк, Украина)

К ВОПРОСУ О ДЕКРИМИНАЛИЗАЦИИ ОБОРОТА КАНАБИСА В НЕЗНАЧИТЕЛЬНЫХ РАЗМЕРАХ

Статья посвящена анализу оснований и поводов декриминализации незаконного производства, изготовления, приобретения, хранения, перевозки и пересылки канабиса без цели сбыта при отсутствии квалифицирующих признаков, предусмотренных ч. ч. 2, 3 УК Украины.

Обосновывается позиция о том, что в современных условиях противодействие незаконному обороту канабиса без цели сбыта уголовно-правовыми средствами требует усовершенствования. Предлагается декриминализировать незаконные действия с канабисом без цели сбыта в незначительных размерах и предусмотреть за них административную ответственность по ст. 44 КУоАП при условии, что в действиях виновного лица отсутствуют такие квалифицирующие признаки, предусмотренные ч. ч. 2, 3 ст. 309 УК Украины, как совершение действий по предварительномуговору группой лиц; в течение года после осуждения по ст. 309 УК Украины; с задействованием несовершеннолетнего.

Ключевые слова: наркотические средства; оборот канабиса; канабис в незначительных размерах; незаконное производство, изготовление, приобретение, хранение, перевозка и пересылка канабиса без цели сбыта; декриминализация.

Odintsova O.,

Candidate of Law,
Senior teacher of the Department of Criminal Law disciplines
Lugansk State University of Internal Affairs
of the named of E. O. Didorenko
(Sievierodonetsk, Ukraine)

TO THE QUESTION FOR DECRIMINALIZATION OF CANNABIS TRAFFICKING IN INSIGNIFICANT AMOUNTS

The article is devoted to the analysis of the grounds and reasons for the decriminalization of the illegal production, manufacture, acquisition, storage, transportation and shipment of cannabis without the purpose of sale in the absence of qualifying signs stipulated in Part 2, 3 of the Criminal Code of Ukraine.

Causes of decriminalization of criminal offenses in the sphere of drug trafficking are considered in detail: public opinion on the use of cannabis and the criminal law prohibition of these

actions with cannabis; results of criminological research on the dynamics and prevalence of drug addiction and crime in the field of illicit drug trafficking.

The data obtained indicate the presence of a serious social problem and at the same time allow us to make the assumption that the existence of criminal responsibility for the illegal actions provided for by Part 1 of Art. 309 of the Criminal Code of Ukraine, in the amount of 5 grams, is not an effective way to curb the growth of consumers of this drug.

The position is substantiated that in modern conditions it is necessary not only to strengthen preventive work with drug users and risk groups, to reduce the factors of crime, but also to revise the criminal law policy in this area.

It is proposed to decriminalize the illegal production, manufacture, acquisition, storage, transportation and shipment of cannabis without the purpose of sale in insignificant amounts and provide for this administrative responsibility under Art. 44 of the Code of Ukraine on administrative offenses, provided that the actions of the guilty person do not have such qualifying signs, under Part 2, 3 of Art. 309 of the Criminal Code of Ukraine, as the commission of these actions by prior agreement by a group of persons or within a year after conviction under Art. 309 of the Criminal Code of Ukraine, or with the involvement of a minor.

Key words: drug; cannabis in insignificant amounts; illegal drug trafficking; illegal production, manufacturing, purchase, storage, transportation and shipment of cannabis without the purpose of sale; decriminalization.

РОЗДІЛ III. ПРОБЛЕМИ УПРАВЛІННЯ, АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА, АДМІНІСТРАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

DOI <https://doi.org/10.33766/2524-0323.87.167-176>

УДК 340.1; 342

В. О. Демиденко,

кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри конституційного права
та прав людини

Національної академії внутрішніх справ
(м. Київ, Україна)

e-mail: dvo2012dvo@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0001-6771-0080>

ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА ЯК АКСІОЛОГІЧНА ВЕРШИНА СИСТЕМИ ПРИНЦИПІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

У статті здійснено формування сутнісних характеристик принципу верховенства права як аксіологічної вершини системи принципів здійснення місцевого самоврядування в Україні. З метою досягнення поставленої мети здійснено аналіз законодавства України щодо регламентації принципу верховенства права при здійсненні місцевого самоврядування в Україні; виокремлено сутнісні характеристики принципу верховенства права при реалізації права на місцеве самоврядування; визначено аксіологічне місце та роль принципу верховенства права в системі принципів здійснення місцевого самоврядування.

Ключові слова: верховенство права, муніципальне право, аксіологія, система принципів місцевого самоврядування.

Постановка проблеми. Прогресивний розвиток Української держави обумовлює необхідність реформування організації й функціонування публічної влади та, зокрема, муніципальної її частини. При цьому таке реформування доцільно проводити на основі дотримання певних принципів, що мають втілюватися не лише при проведенні реформ (конституційної, муніципальної та інших), а й протягом щоденної роботи посадових осіб та органів місцевого самоврядування, адже слово «принцип» запозичено з французької мови («principe») та означає «початок, першооснова», або з латинської («principium») перекладається як «перший; головний» [8, с. 574]. На нашу думку, лише за умови втілення принципу верховенства права в організацію та діяльність органів місцевого самоврядування України, можливе їх ефективне повноцінне функціонування в інтересах територіальної громади, а також повномасштабне утвердження й забезпечення муніципальних прав і свобод людини й громадянина, досягнення загальноновизнаних ідей та ідеалів муніципалізму.

З огляду на наведене, одним із основоположних принципів організації, функціонування та вдосконалення діяльності системи місцевого самоврядування, на наш погляд, беззаперечно, є принцип верховенства права. Він знайшов своє конституційне закріплення в ст. 8 Основного Закону України: «В Україні визнається і діє принцип верховенства права» [1]. Проте, незважаючи на віднесення принципу верховенства права до конституційних засад Української держави, його належна нормативно-правова регламентація як першооснова здійснення місцевого самоврядування в Україні відсутня, адже в Законі України № 280/97-ВР «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 року взагалі не передбачено принцип верховенства права в системі принципів здійснення місцевого самоврядування в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Принцип верховенства права постійно викликає інтерес у вітчизняних та зарубіжних наукових колах. Зокрема, указаний проблематиці приділяли увагу Т. Аллан, Ч. Варга, П. Вестерман, С. Головатий, Р. Дворкін, А. Зайць, О. Зайчук, Р. Каложний, Н. Камінська, М. Козюбра, А. Колодій, М. Крігер, В. Лемак, В. Маляренко, М. Орзіх, В. Погорілко, С. Погребняк, П. Рабінович, В. Скомороха, О. Скрипнюк, В. Тацій, Ю. Тодика, К. Туорі, М. Цвік, В. Шаповал, С. Шевчук, А. Шайо, Ю. Шемшученко та багато інших. Дослідження принципу верховенства права знайшло своє відбиття в доповідях ООН 2002 р., 2004 р., у резолюції Комісії ООН з прав людини 2005 р., у Зобов'язаннях ОБСЄ стосовно верховенства права 2009 р. [9], низці документів Європейської комісії Ради Європи «За демократію через право» (Венеційська комісія) – доповіді щодо верховенства права, затвердженої на 86-му пленарному засіданні Європейської комісії (м. Венеція, 25–26 березня 2011 року) [10], «Мірилі правовладдя», ухваленому Венеційською Комісією на 106-му пленарному засіданні (Венеція, 11 - 12 березня 2016 року) [1] тощо.

Формування цілей. Метою цієї публікації є формування сутнісних характеристик принципу верховенства права як аксіологічної вершини системи принципів здійснення місцевого самоврядування в Україні. Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких завдань: встановлення юридичної природи категорій «верховенства права» та «правовладдя»; формально-юридичний аналіз законодавства України щодо регламентації принципу верховенства права при здійсненні місцевого самоврядування в Україні; формалізація сутнісних характеристик принципу верховенства права при реалізації права на місцеве самоврядування; встановлення аксіологічного місця та ролі принципу верховенства права в системі принципів здійснення місцевого самоврядування.

Виклад основного матеріалу. Варто наголосити, що, незважаючи на значну увагу до проблематики верховенства права, єдності поглядів щодо термінології, інтерпретації, сутності цього феномену серед науковців нині немає. І це не дивно, з огляду на багатогранність цього правового явища.

Зокрема, С. Головатий у своїй монографії «Верховенство права» запропонував як відповідник англійського поняття «the rule of law» двослівний

український вираз «верховенство права» замінити на однослівний — «правовладдя» [3, 4, 5]. На його погляд, зважаючи на те, що український відповідник англійського поняття «the rule of law» у вигляді терміносполучення «верховенство права» не можна визнати найвдалішим (це засвідчено і фактом, що двослівність терміна прямо наштовхнула провідних фахівців вдатися до хибного так званого «поелементного аналізу» цього поняття, і його лексичною близькістю до одного з основоположних елементів позитивістської доктрини у вигляді поняття «верховенство закону», що в кінцевому результаті веде до викривлення концепції «верховенство права»). Зважаючи на це, С. П. Головатий пропонує надалі застосовувати однослівний варіант такого відповідника — правовладдя; саме такий однослівний термін органічно «вмонтовується» в українську правничу термінологію (за прикладом — народовладдя, безвладдя, двовладдя тощо), зберігаючи при цьому два змістових складники його англійського прототипу (rule — влада, law — право); правовладдя — це найближче до англійського «the rule of law», щоб якнайстиліше передати ідею заперечення свавільної влади людини взагалі чи однієї, чи гурту, чи одного з політичних органів (скажімо, у вигляді диктатури парламентської більшості) тощо; серцевина посутнього змісту принципу правовладдя — це категоричне й беззастережне заперечення будь-якого прояву свавільного та егоїстичного людиновладдя [6, с. 36].

У свою чергу М. І. Козюбра зауважує, що введення терміна «правовладдя» поряд уже з наявним верховенством права може внести плутанину під час оперування поняттями в практичній діяльності [7, с. 36].

На погляд В. В. Юровської, принципової різниці в конструкції назви цієї фундаментальної правової засади немає. На її переконання, звісно, варто погодитися із С. П. Головатим у тому, що ототожнення верховенства права з верховенством закону є не просто передчасним висновком, а методологічно помилковим умовиводом. Проте співвідношення таких категорій, як «правовладдя» та «верховенство права», є, за великим рахунком, філологічною дискусією, предметом якої є той чи інший підхід до перекладу англійського аналогу цієї правової засади. У зв'язку із цим варто наголосити, що обидві ці категорії мають вживатися як синоніми, що позначають одне правове явище [8, с. 172].

На наше переконання, звичайно, запропонована С. П. Головатим, категорія «правовладдя» є більш влучним перекладом англійського поняття «the rule of law». Проте, варто взяти до уваги те, що і Конституція України (ст. ст. 8, 147), і Закон України № 1401-VIII (ст. 129) «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 2 червня 2016 року, й інші закони України та нормативно-правові акти України, рішення Конституційного Суду України тощо послуговуються саме терміном «верховенство права». Його використання в цих випадках не передбачає ототожнення з «верховенством закону».

Більше того, нині сучасна вітчизняна юридична наука абсолютно розділяє «верховенство права» та «верховенство закону». І ця доктрина знаходить повноцінне втілення в національному правовому полі. Як приклад, ст. 6 Закону України № 580-VIII «Про Національну поліцію» від 2 липня 2015 року закріплює принцип верховенства права, відповідно до якого людина,

її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Водночас ч. 2 цієї ж статті встановлює, що принцип верховенства права застосовується з урахуванням практики Європейського суду з прав людини. У свою чергу, ст. 8 Закону України № 580 - VIII «Про Національну поліцію» від 2 липня 2015 року розкриває принцип законності: поліція діє виключно на підставі, у межах повноважень та у спосіб, що визначені Конституцією та законами України [6].

Фактично аналогічні підходи відбиті і в ст. 3 Закону України № 794-VIII «Про Державне бюро розслідувань» від 12 листопада 2015 року [5] та в багатьох інших нормативно-правових актах України.

У свою чергу, Закон України «Про державну службу» (ст. 4) серед принципів державної служби окремо виділяє принцип верховенства права та законності. Притому, на жаль, у цьому законі принцип верховенства права розкрито з позицій нормативного позитивізму – забезпеченні пріоритету прав і свобод людини і громадянина відповідно до Конституції України, що визначають зміст та спрямованість діяльності державного службовця під час виконання завдань і функцій держави [7]. Із таким підходом погодитися не можна, адже саме права і свободи людини є джерелом для Конституції, законів та будь-яких інших нормативно-правових актів та є, відповідно, домінуючою категорією при здійсненні державної служби.

Зважаючи на наведене вище, якщо використання терміна «правовладдя» на доктринальному рівні як вдалий варіант перекладу англійського поняття «the rule of law» має право на існування, то введення цієї категорії в Конституцію, закони України, інші нормативно-правові акти є досить сумнівним з огляду на усталену практику щодо використання терміна «верховенства права» та ймовірно незлагодженістю й суперечливістю з категорією «правовладдя» за умови її подальшої конституційно-правовою регламентації.

Водночас, на наш погляд, потребує суттєвого вдосконалення нормативно-правова регламентація верховенства права як основоположного принципу організації та діяльності публічної влади та, зокрема, муніципальної. Слід також констатувати, що є нагальна потреба щодо вагомого покращення реалізації принципу верховенства права в діяльності органів публічної влади, адже, за результатами дослідження міжнародної неурядової організації World Justice Project, Україна посіла 77-у позицію серед 126 країн світу в рейтингу верховенства права за 2019 рік [2]. При цьому World Justice Project, визначаючи індекс верховенства права, враховує забезпечення законності в країні, рівень корупції, відкритість влади, можливості реалізації прав і свобод людини, ступінь забезпечення порядку та безпеки, здійснення правосуддя тощо.

Власне, такий результат України в рейтингу країн світу щодо верховенства права є не дивним з багатьох аспектів. На наше переконання, це пов'язано, у тому числі, з тим, що така частина публічної влади, як муніципальна влада, серед нормативно закріплених принципів діяльності взагалі не містить принципу верховенства права, адже ст. 4 Закону України

№ 280/97-ВР «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 р. встановлює такі основні принципи здійснення місцевого самоврядування: народовладдя; законність; гласність; колегіальність; поєднання місцевих і державних інтересів; виборність; правова, організаційна та матеріально-фінансова самостійність у межах повноважень, визначених законами України; підвітності та відповідальності перед територіальними громадами їх органів та посадових осіб; державної підтримки та гарантії місцевого самоврядування; судового захисту прав місцевого самоврядування [1].

Напевно, відсутність верховенства права серед основних принципів здійснення місцевого самоврядування в Україні обумовлено тим, що на момент прийняття Закону України № 280/97-ВР «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 року, цей принцип лише знаходив своє нормативно-правове та доктринальне відображення, адже вже Закон України № 2493-III «Про службу в органах місцевого самоврядування» від 7 червня 2001 року встановлює, що служба в органах місцевого самоврядування здійснюється на таких основних принципах, як: служіння територіальній громаді; поєднання місцевих і державних інтересів; гуманізму і соціальної справедливості; гласності; пріоритету прав та свобод людини і громадянина; рівних можливостей доступу громадян до служби в органах місцевого самоврядування з урахуванням їх ділових якостей та професійної підготовки; професіоналізму, компетентності, ініціативності, чесності, відданості справі; підконтрольності, підвітності, персональної відповідальності за порушення дисципліни і неналежне виконання службових обов'язків; дотримання прав місцевого самоврядування; правової і соціальної захищеності посадових осіб місцевого самоврядування; захисту інтересів відповідної територіальної громади; фінансового та матеріально-технічного забезпечення служби за рахунок коштів місцевого бюджету; самостійності кадрової політики в територіальній громаді та лише під п. 4 - верховенства права, демократизму і законності [3].

Разом із тим, чомусь і Закон України № 157-VIII «Про добровільне об'єднання територіальних громад» від 5 лютого 2015 року серед принципів добровільного об'єднання (конституційності та законності; добровільності; економічної ефективності; державної підтримки; повсюдності місцевого самоврядування; прозорості та відкритості; відповідальності) не встановлює принципу верховенства права [2]. На наше переконання, це помилкове рішення, адже добровільне об'єднання територіальних громад саме має здійснюватися на засадах справедливості, чіткості та визначеності, ясності й недвозначності процедури добровільного об'єднання, пріоритету прав і свобод людини, зокрема, муніципальних прав і свобод. Добровільне об'єднання територіальних громад має здійснюватися не лише на основі законодавства України, а й, безумовно, враховувати традиції, звичаї, норми моралі, що панують у територіальних громадах та історично обумовлені географічними, політичними, духовно-ідеологічними, культурними та іншими аспектами становлення та розвитку тих чи інших територіальних громад.

У свою чергу, принцип верховенства права також відсутній як один із фундаментальних принципів організації і діяльності органів самоорганізації

населення. Стаття 5 Закону України № 2625-III «Про органи самоорганізації населення» від 11 липня 2001 року серед таких виділяє: законність; гласність; добровільність щодо взяття окремих повноважень сільської, селищної, міської, районної в місті (у разі її створення) ради; територіальність; виборність; підзвітність, підконтрольність та відповідальність перед відповідними радами та жителями, які обрали орган самоорганізації населення; фінансова й організаційна самостійність [4].

На наш погляд, наведенні вище та інші нормативно-правові акти України, що регулюють реалізацію права на місцеве самоврядування, мають бути доповнені фундаментальним принципом верховенства права. Реалізація представницької, нормотворчої, установчої, бюджетної, контрольної та інших функцій органами та посадовими особами місцевого самоврядування відповідно до принципу верховенства права при здійсненні місцевого самоврядування містить, на нашу думку, такі сутнісні характеристики: а) пріоритет людини, її прав і свободи як найвищої муніципальної цінності; б) справедливість та максимально можливе врахування інтересів кожного члена територіальної громади. Економічна спроможність територіальної громади (у тому числі, добровільно об'єднаної), її добробут залежить від урахування інтересів кожного члена територіальної громади; в) нормотворча визначеність, чіткість, зрозумілість, однозначність, логічність та передбачуваність (прогнозованість) нормативно-правових актів, що є результатом нормотворчої та правозастосовної діяльності органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб; г) пропорційність - положення нормативно-правових актів, що є результатом нормотворчої діяльності органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб повинні спрямовуватися на досягнення легітимної мети та мають бути співмірними з нею; д) ефективність та результативність досягнення мети відповідної діяльності органів місцевого самоврядування їх посадових осіб, обрання належних засобів правового регулювання в органічному поєднанні форм безпосереднього та опосередкованого здійснення муніципальної влади, максимально ефективного використання наявних ресурсів територіальної громади для задоволення її потреб; е) представницька, установча, нормотворча, бюджетна, контрольна та інші функції органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб мають ґрунтуватися на ідеях соціальної справедливості, свободи, рівності із врахуванням традицій, звичаїв, норм моралі, що панують у територіальних громадах та історично обумовлені географічними, політичними, духовно-ідеологічними, культурними та іншими аспектами становлення та розвитку тих чи інших територіальних громад; є) наявність стратегічного бачення та довгострокового планування з метою забезпечення сталого розквіту територіальної громади та зростання індексу людського розвитку в територіальній громаді, що передбачає такі три основні виміри: 1) довготривале та здорове життя; 2) доступ до знань; 3) гідний рівень життя.

Висновок. Фундаментальний характер принципу верховенства права та його багатоаспектність, беззаперечно, передбачають включення цього принципу як основного до нормативно-правових актів, що регулюють

організацію та здійснення муніципальної влади в Україні. Більше того, з огляду на аксіологічну вагомість принципу верховенства права, він має займати перше місце в ієрархії принципів здійснення місцевого самоврядування, яке на основі принципу верховенства права передбачає, що всі органи місцевого самоврядування, їх посадові особи, територіальні громади, інші суб'єкти муніципально-правових відносин у своїй організації та функціонуванні виходять із пріоритету людини, її права і свободи як найвищої муніципальної цінності та визначального чинника змісту та спрямованості їх діяльності.

Використані джерела:

1. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. К.: Юрінком, 1996. 80 с.

2. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21 травня 1997 року № 280/97-ВР (зі змінами і доповненнями, внесеними законами України станом на 03.10.2019 № 164-IX). *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 24. Ст. 170. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80>

3. Про добровільне об'єднання територіальних громад: Закон України від 5 лютого 2015 року № 157-VIII. *Офіційний вісник України*. 2015. № 13. Ст. 91.

4. Про службу в органах місцевого самоврядування: Закон України від 7 червня 2001 року № 2493-III. *Офіційний вісник України*. 2001. № 26. Ст. 1151.

5. Про органи самоорганізації населення: Закон України від 11 липня 2001 року № 2625-III. *Офіційний вісник України*. 2001. № 32. Ст. 1449.

6. Про Державне бюро розслідувань: Закон України від 12 листопада 2015 року № 794-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 6. Ст. 55. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19>

7. Про Національну поліцію: Закон України від 2 липня 2015 року № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 4041. Ст. 379. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19/ed20150702#n25>

8. Про державну службу: Закон України від 10 грудня 2015 року № 889-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 4. Ст. 43. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19/ed20151210/print>

9. Етимологічний словник української мови: В 7 т. Т. 4: Н-П / НАН України. Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні. К.: Наукова думка, 2003. 656 с.

10. OSCE Commitments relating to the rule of law. URL: <https://www.osce.org/odihr/35970>

11. Report on the rule of law - Adopted by the Venice Commission at its 86th plenary session (Venice, 25 - 26 March 2011). URL: [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2011\)003rev-ukr](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2011)003rev-ukr)

1. Rule of Law Checklist - Adopted by the Venice Commission at its 106th plenary session (Venice, 11 - 12 March 2016). URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2016\)007-ukr](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2016)007-ukr)

2. World Justice Project. Rule of Law Index 2018-2019. URL: https://worldjusticeproject.org/sites/default/files/documents/WJP_RuleofLawIndex_2019_Website_reduced.pdf

3. Головатий С. П. Верховенство права: монографія: у 3 кн. Кн. 1: Від ідеї - до доктрини. К.: Фенікс, 2006. С. 1-624.

4. Головатий С. П. Верховенство права: монографія: у 3 кн. Кн. 2: Від доктрини - до принципу. К.: Фенікс, 2006. С. 625-1276.
5. Головатий С. П. Верховенство права: монографія: у 3 кн. Кн. 3: Український досвід. К.: Фенікс, 2006. С. 1277-1747.
6. Головатий С. П. Верховенство права: Ідея. Доктрина. Принцип: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01 / С. П. Головатий. Київ, 200. 44 с.
7. Веремко В. Мірило основного принципу. *Закон і бізнес*. 2017. № 26. URL: https://zib.com.ua/ua/print/129306_stali_vidomi_kriterii_verhovenstva_prava_tep_e_r_ukrainskoj.html
8. Юровська В. В. Принцип верховенства права (правовладдя) як основа нової доктрини адміністративного права. *Науковий вісник Ужгород. націон. універ.* 2017. № 43. Ч.3. С. 167-173.
9. Нестерович В. Ф. Децентралізація як конституційний принцип здійснення публічної влади на регіональному та місцевому рівнях. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2019. № 3. С. 47-54.
10. Нестерович В. Ф. Методологія компаративного аналізу демократії участі на рівні місцевого самоврядування. *Право і суспільство*. 2019. № 3. Ч. I. С. 44-50.
11. Камінська Н. В., Костицький М. В. Діяльність Конституційного Суду України на сучасному етапі: здобутки, проблеми та перспективи. *Європейські перспективи*. 2019. № 3. С. 5-14.

References:

1. Konstytutsiia Ukrainy: Pryiniata na piatii sesii Verkhovnoi Rady Ukrainy 28 chervnia 1996 roku (1996). Kyiv: Yurinkom. [in Ukrainian].
2. Pro mistseve samovriaduvannia v Ukraini: Zakon Ukrainy vid 21.05.1997 r. № 280/97-VR (1997). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy - Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 24, art. 170. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80>. [in Ukrainian].
3. Pro dobrovilne obiednannia terytorialnykh hromad: Zakon Ukrainy vid 5.02.2015 r. № 157-VIII (2015). *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy - Official Gazette of Ukraine*, 13, art. 91. [in Ukrainian].
4. Pro sluzhbu v orhanakh mistsevoho samovriaduvannia: Zakon Ukrainy vid 7.06.2001 r. № 2493-III (2001). *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy - Official Gazette of Ukraine*, 26, art. 1151. [in Ukrainian].
5. Pro orhany samoorganizatsii naseleння: Zakon Ukrainy vid 11.07.2001 r. № 2625-III (2001). *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy - Official Gazette of Ukraine*, 32, art. 1449. [in Ukrainian].
6. Pro Derzhavne biuro rozsliduvan: Zakon Ukrainy vid 12 lystopada 2015 roku № 794-VIII. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy - Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 6, art. 55. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19>. [in Ukrainian].
7. Pro Natsionalnu politsiiu: Zakon Ukrainy vid 2 lypnia 2015 roku № 580-VIII. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy - Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 4041, art. 379. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19/ed20150702#n25>. [in Ukrainian].
8. Pro derzhavnu sluzhbu: Zakon Ukrainy vid 10 hrudnia 2015 roku № 889-VIII. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy-Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 4, art. 43. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19/ed20151210/print>. [in Ukrainian].
9. Etymolohichniy slovnyk ukrainskoi movy. NAN Ukrainy. In-t movoznavstva im. O. O. Potebni. (2003). (Vols 1-7); Vol. 4. Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].

10. OSCE Commitments relating to the rule of law. URL: <https://www.osce.org/odihr/35970>. [in Ukrainian].

11. Report on the rule of law - Adopted by the Venice Commission at its 86th plenary session (Venice, 25- 26 March 2011). URL: [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2011\)003rev-ukr](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2011)003rev-ukr). [in Ukrainian].

12. Rule of Law Checklist - Adopted by the Venice Commission at its 106th plenary session (Venice, 11 12 March 2016). URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2016\)007-ukr](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2016)007-ukr). [in Ukrainian].

13. World Justice Project. Rule of Law Index 2018- 2019. URL: https://worldjusticeproject.org/sites/default/files/documents/WJP_RuleofLawIndex_2019_Website_reduced.pdf. [in Ukrainian].

14. Holovaty, S. P. (2006). Verkhovenstvo prava: Vid idei - do doktryny (Vols 1- 3); Vol. 1. Kyiv: Feniks, 1-624. [in Ukrainian].

15. Holovaty, S. P. (2006). Verkhovenstvo prava: Vid doktryny - do pryntsyphu (Vols 1- 3); Vol. 2. Kyiv: Feniks, 625-1276. [in Ukrainian].

16. Holovaty, S. P. (2006). Verkhovenstvo prava: Ukrainskyi dosvid (Vols 1-3); Vol. 3. Kyiv: Feniks, 1277-1747. [in Ukrainian].

17. Holovaty, S. P. (2008). Verkhovenstvo prava: Ideia. Doktryna. Pryntsyph. S. P. Holovaty (Ed.)/ *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv. [in Ukrainian].

18. Veremko, V. Myrlylo osnovnoho pryntsyphu. *Zakon i biznes - Law and business*, 26. URL: https://zib.com.ua/ua/print/129306_stali_vidomi_kriterii_verhovenstva_prava_teper_ukrainskoyu.html. [in Ukrainian].

19. Iurovska, V. V. (2017) Pryntsyph verkhovenstva prava (pravovladdia) yak osnova novoi doktryny administratyvnoho prava. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho universytetu - Scientific Herald of Uzhgorod. national. Univ*, 43, 167-173. [in Ukrainian].

20. Nesterovych, V. F. (2019) Detsentralizatsiia yak konstytutsiinyi pryntsyph zdiisnennia publichnoi vlady na rehionalnomu ta mistsevomu rivniakh. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav - Scientific Bulletin of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*, 3, 47-54. [in Ukrainian].

21. Nesterovych, V. F. (2019) Metodolohiya komparatyvnoho analizu demokratiyi uchasti na rivni mistsevoho samovryaduvannya. *Pravo i suspil'stvo*, 3(1), 44-50. [in Ukrainian].

22. Kaminska, N. V., Kostyczkyj, M. V. (2019) Diyal'nist' Konstytucijnogo Sudu Ukrainy na suchasnomu etapi: zdobutky, problemy ta perspektyvy. *Yevropejs'ki perspektyvy` - European perspectives*, 3, 5-14. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 28.07.2019

Демиденко В. О.,

кандидат юридических наук, доцент,

професор кафедри конституційного права і прав людини

Национальной академии внутренних дел

(г. Киев, Украина)

ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА КАК АКСИОЛОГИЧЕСКАЯ ВЕРШИНА СИСТЕМЫ ПРИНЦИПОВ МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ

В статье сформулированы сущностные характеристики принципа верховенства права как аксиологической вершины системы принципов местного

самоуправління в Україні. Для досягнення цієї цілі був проведений аналіз законодавства України о регламентуванні принципу верховенства права при здійсненні місцевого самоуправління в Україні; виділені основні характеристики принципу верховенства права при здійсненні права на місцевого самоуправління; определено аксіологічне місце і роль принципу верховенства права в системі принципів місцевого самоуправління.

Ключевые слова: верховенство права, муниципальное право, аксиология, система принципів місцевого самоуправління.

Demidenko V.,

Ph. D in Law, Associate Professor,

Professor of the Department of Constitutional Law and Human Rights

National Academy of Internal Affairs

(Kyiv, Ukraine)

RULE OF LAW AS AN AXIOLOGICAL TOP OF THE SYSTEM OF PRINCIPLES OF LOCAL SELF-GOVERNMENT

The article deals with the formation of the essential characteristics of the principle of the rule of law as an axiological top of the system of principles of local self-government in Ukraine. In order to achieve this goal, the legislation of Ukraine on the regulation of the principle of the rule of law in the exercise of local self-government in Ukraine was analyzed; the essential characteristics of the principle of the rule of law in the exercise of the right to local self-government are highlighted; the axiological place and role of the rule of law principle in the system of principles of local self-government are defined.

The fundamental nature of the principle of the rule of law, its multidimensionality, must undoubtedly result in the regulation of this principle as a basic one in the normative legal acts governing the organization and exercise of municipal authority in Ukraine.

The exercise of local self-government on the basis of the principle of the rule of law implies that all local self-government bodies, their officials, territorial communities, other subjects of municipal-legal relations in their organization and functioning come from the priority of the person, his rights and freedoms as the highest municipal value and determinant of the content and focus of their activity.

Only with the implementation of the principle of the rule of law in the organization and activity of local self-government bodies of Ukraine and their officials can their effective full functioning in the interests of the territorial community, full-scale affirmation and maintenance of municipal rights and freedoms of the individual and the citizen.

Key words: rule of law, municipal law-making, legal thinking, axiology, system of principles of local self-government.

DOI <https://doi.org/10.33766/2524-0323.87.177-190>
УДК 340

І. А. Сердюк,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ
(м. Дніпро, Україна)

e-mail: iserdiuk@ukr.net

 <https://orcid.org/0000-0002-3655-721X>

ДОКТРИНАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ВИДОВОЇ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ КАТЕГОРІЇ АКТ ЗАСТОСУВАННЯ НОРМ ПРАВА

У статті розглянуто існуючі в сучасній правничій науці підходи до класифікації поняття акт застосування норм права. На основі їх аналізу уточнено підстави для видової диференціації волевиявлення уповноваженої сторони управлінських правовідносин, що носить персоніфікований характер, а також обґрунтовано ряд нових підходів до поділу категорії акт застосування норм права.

Ключові слова: категорія акт застосування норм права, класифікація поняття акт застосування норм права, критерії для видової диференціації, правозастосовний акт екстратериторіальної дії, правозастосовний акт ультратериторіальної дії, легітимний акт застосування норм права.

Постановка проблеми. Нагальна потреба пізнання акту застосування норм права як самостійного явища правової дійсності в усій багатоманітності його проявів актуалізує проблему розробки науково обґрунтованих підходів до класифікації однойменної загальнотеоретичної категорії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема видової диференціації поняття акт застосування норм права не нова для юридичної науки. Вагомий внесок у її розробку належить таким фахівцям у галузі загальнотеоретичної юридичної науки, як: С. Бобровник, М. Волопенко, В. Лазарев, О. Мурашин, П. Рабінович, О. Скакун та іншим. Водночас її не можна вважати остаточно вирішеною через обмеженість підходів до класифікації досліджуваного поняття, їх недосконалість, а подекуди й суперечність.

Формування цілей. При підготовці цієї статті автор поставив за мету уточнити існуючі підходи та запропонувати ряд нових до класифікації категорії акт застосування норм права. Досягнення визначеної дослідницької мети зумовило необхідність використання такого загальнонаукового методу пізнання, як аналіз, що передбачає поділ цілого (в межах цього дослідження – родового поняття акт застосування норм права, що має найбільший обсяг) на складові частини (видові поняття з меншим обсягом).

Вигляд основного матеріалу. Огляд наукової та навчальної юридичної літератури за темою дослідження свідчить про те, що вченими обґрунтована низка підходів до класифікації поняття акт застосування норм права. Найбільш повно це питання відображено в роботі В. Карташова «Теорія правової системи суспільства» [1]. Правник вказує на можливість проведення

типології правозастосовних актів за різними підставами. Так зокрема в залежності від суб'єктів правозастосовної практики (суб'єктів правозастосування) виокремлюють наступні акти: а) державних і недержавних органів; б) судів; в) контрольних і наглядових органів [1, с. 345].

Аналіз вищенаведеного підходу свідчить про його обґрунтованість у частині підстави для видової диференціації досліджуваного поняття, проте вимагає свого уточнення в аспекті визначення дослідником різновидів правозастосовного акта. Уважаємо логічно некоректним виокремлення як самостійних поряд із правозастосовними актами державних органів і таких різновидів правозастосовного акта, як акти судів, акти контрольних й акти наглядових органів, оскільки останні складають обсяг поняття правозастосовні акти державних органів, а їх у межах пропонованого підходу необхідно розглядати як його підвиди.

Оскільки суб'єкт правозастосування реалізує свої державно-владні повноваження з вирішення конкретної юридичної справи в межах управлінських правовідносин, вищевказаний підхід до класифікації досліджуваного поняття доповнює інший підхід, що передбачає поділ цієї загальнотеоретичної категорії за колом суб'єктів (адресатів). Правозастосовні акти можуть бути адресовані громадянам, їх колективам й організаціям, іноземцям, посадовим та іншим особам [1, с. 346]. Якщо сама ідея видової диференціації правозастосовного акта за колом суб'єктів не викликає заперечень, результати її реалізації в частині різновидів досліджуваного поняття, що їх виокремив автор, вимагають свого уточнення. Більш коректним і продуктивним у цьому питанні буде виокремлення тих різновидів правозастосовного акта, що є аналогічними різновидам суб'єктів правовідносин. Ідеться про правозастосовні акти, адресовані а) фізичним особам; б) юридичним особам; в) соціальним спільнотам; г) державі.

За цілями В. Карташов розмежує правозастосовні акти на *регулятивні* (правоутворюючі) й *охоронні* (превентивні, компенсаційні та ін) [1, с. 346]. Інший російський дослідник, В. Лазарев, ціль правозастосовного акта вбачає у встановленні наявності чи відсутності суб'єктивних прав або юридичних обов'язків і визначенні їх міри на основі відповідних юридичних норм [2, с. 428]. Використання пізнавальних можливостей діалектичних категорій «ціль» і «засіб» по відношенню до досліджуваного поняття свідчить про те, що правозастосовний акт як елемент механізму правового регулювання суспільних відносин необхідно розглядати, скоріше, не як ціль, а як юридичний засіб, за допомогою якого досягаються визначені соціально корисні цілі. На підтвердження цієї тези наведемо окремі судження Д. Керимова про взаємозв'язок таких феноменів, як ціль і засіб. Для реалізації цілі, стверджує вчений, необхідні відповідні засоби. Саме засоби виступають тією ланкою, що пов'язує суб'єкта цілі з об'єктом його діяльності, спрямованої на досягнення визначеного результату. Без засобів цілі нереальні, нездійсненні, так само як і за відсутності цілей існуючі засоби не призводять до якого-небудь результату. Більше того, за наявності і цілей, і засобів потрібна ще діяльність, яка за допомогою засобів перетворює цілі на результат [3, с. 302].

Зважаючи на вищевикладене, підставою для виокремлення як самостійних регулятивних й охоронних актів застосування норм права обґрунтовано вважаємо не їх цілі, а функціональну спрямованість. Принагідно відзначити, що саме таку позицію підтримує більшість правників. Як відомо, регулятивний та /або охоронний вплив норми права на поведінку суб'єктів здійснюється чи то через її диспозицію, чи то через її санкцію. Зважаючи на цей факт, вважаємо за необхідне розмежовувати акти застосування диспозиції норми права й акти застосування санкції норми права.

У залежності від ролі та значення виокремлюють основні акти, що закріплюють підсумкове правозастосовне рішення, а також допоміжні, що забезпечують підготовку основного акта. За означеним критерієм В. Карташов поряд із основними пропонує виокремлювати ще й додаткові акти. Останні, на думку вченого, ухвалюються в тому випадку, якщо в основному акті не відображені якісь важливі сторони правозастосовної практики. На підтвердження цієї тези автор указує на можливість арбітражного суду, який ухвалив основне рішення до вступу його в законну силу, видавати додаткове рішення у випадках, передбачених ст. 178 АПК РФ [1, с. 345].

Аналіз вищенаведеного підходу до видової диференціації досліджуваного поняття свідчить, насамперед, про наявність проблемного питання термінологічного плану. Його сутність полягає в тому, що окремі правники словосполучення «додатковий акт» і «допоміжний акт» розглядають як синоніми. Так зокрема С. Алексеев указує на той факт, що «серед актів застосування права слід розрізняти такі, як: основний акт, у якому виражено рішення юридичної справи в цілому, і допоміжні (проміжні, супутні, додаткові та ін.) акти, що вчинюються при встановленні фактичних обставин справи, під час судового процесу, на інших стадіях» [4, с. 125]. Зі змісту вищенаведеного судження вченого випливає, що всі згадані правозастосовні акти (проміжні, супутні та додаткові) і є допоміжними.

Використання різних словесних символів має своїм наслідком неоднакові за своїм змістом судження вчених про феномен додаткових актів. На відміну від В. Карташова, Т. Тарахонич під однойменним поняттям розуміє акти, що сприяють виданню основного акта [4, с. 460], у зв'язку з чим постає питання про методологічну коректність виокремлення поряд із основним та допоміжним актами і такого самостійного різновиду правозастосовних актів, як додаткові акти.

Заціпаючи цей підхід, не можна залишити поза увагою і критерії, обрані правниками як підставу для проведення видової диференціації досліджуваного поняття. Уже згаданий вище Т. Тарахонич в основу цієї логічної операції поклав юридичну природу [5, с. 460], тобто ту рису, що є з одного боку, надзвичайно місткою, а з іншого – дотепер недостатньо визначеною в загальнотеоретичній юридичній науці, причому не лише по відношенню до досліджуваного нами правового феномену.

У залежності від юридичних наслідків їх видання акти застосування норм права В. Карташов диференціює на *правоконстатуючі, правонаділяючі, правоприпиняючі* й ін [1, с. 345]. Оскільки цей підхід до видової диференціації досліджуваного поняття пов'язаний із здатністю правозастосовних актів як

юридичних фактів породжувати юридичні наслідки (тобто слугувати підставою для виникнення, зміни чи припинення правовідносин, суб'єктивних юридичних прав і суб'єктивних юридичних обов'язків), вважаємо методологічно некоректним виокремлення як самостійного різновиду правонаділяючих актів. Додатковим аргументом на користь вищенаведеного умовиводу слугують відмінні за своїм змістом значення термінів «правовстановлюючий акт» і « правонаділяючий акт». Якщо перший означає волевиявлення уповноваженої сторони управлінських правовідносин, спрямоване на індивідуальне регулювання поведінки суб'єкта шляхом встановлення його юридичних прав та / або юридичних обов'язків, то другий – волевиявлення, спрямованість якого обмежена лише встановленням суб'єктивного юридичного права.

За способами юридичного впливу правник поділяє правозастосовні акти на *зобов'язуючі, забороняючі, уповноважуючі, рекомендаційні та заохочуючі* [1, с. 345]. Не заперечуючи тези про існування в правовій системі згаданих вище різновидів акта застосування норм права, вважаємо таким, що неповною мірою узгоджується з положеннями теорії правового регулювання суспільних відносин обраний В. Карташовим критерій для класифікації досліджуваного поняття. Указаний умовивід ґрунтується на а) визнанні нетотожними категорій юридичний вплив і правове регулювання, а також понять способи юридичного впливу і способи правового регулювання, відповідно, б) відсутності достатніх підстав (аргументів) для розширення обсягу поняття «способи правового регулювання», тобто включення до нього, крім дозволів, зобов'язань і заборон, ще й рекомендації та заохочення. Останні, як відомо, права доктрина відносить до неосновних методів правового регулювання.

З урахуванням цього факту, а також наявного діалектичного зв'язку між вищезгаданими способами правового регулювання та нормами права, що вміщують різні за своїм змістом і характером приписи (уповноважуючі, зобов'язуючі та забороняючі), як підставу для виокремлення однойменних правовим приписам різновидів правозастосовного акта, необхідно розглядати обрані та використані суб'єктом управлінських правовідносин способи індивідуально-правового регулювання поведінки право-дієздатних суб'єктів.

Що ж до рекомендаційних і заохочувальних актів, то вказані різновиди вважаємо такими, що, хоча й знаходяться за межами вищенаведеного підходу до видової диференціації досліджуваного поняття, проте доповнюють його. А підставою для поділу категорії акт застосування норм права на вказані різновиди є обрані та використані суб'єктом правозастосування для впорядкування поведінки суб'єктів методи правового регулювання.

Принагідно відзначити, що, крім вищезгаданих, правники вирізняють як основні імперативний і диспозитивний методи правового регулювання. Оdneyменні різновиди правозастосовного акта було виокремлено В. Карташовим на основі поділу досліджуваної категорії за категоричністю приписів. Імперативні акти, стверджує вчений, містять категоричні приписи, що не можуть бути змінені адресатами за своїм розсудом, а

диспозитивні – індивідуальні приписи на випадок, якщо суб'єкти самі не встановили для себе умови та вимоги певної поведінки [1, с. 346]. Вважаємо, що останні два різновиди правозастосовного акта суттєво доповнюють та логічно завершують підхід до класифікації досліджуваного поняття, в основу якого покладено саме метод правового регулювання.

У залежності від порядку видання В. Карташов пропонує розрізняти правозастосовні акти, ухвалені колегіально та на основі єдиноначальності [1, с. 345]. Аналіз вищенаведеного судження правника свідчить про обмеженість обсягу поняття, що підлягає поділу (йдеться лише про ті правозастосовні акти, що мають письмову форму і в принципі можуть бути видані), а отже, певну термінологічну некоректність при визначенні та формулюванні підстави для проведення класифікації. Зауважимо, така некоректність властива і вживаному вченим слову «порядку», що в правничій науці досить часто, до того ж як визначальне, використовується при формулюванні суджень про юридичний процес або юридичну процедуру. Зважаючи на ці зауваження та підтримуючи тезу про існування в межах одного класифікаційного ряду двох вищезгаданих різновидів правозастосовного акта, причому різних за формою зовнішнього виразу, за підставу для їхнього виокремлення вважаємо спосіб ухвалення управлінського рішення.

За основними сферами суспільного життя, на регулювання яких спрямовані правозастосовні акти, учений виокремлює акти господарські, акти у сфері освіти й інше [1, с. 345]. Ми не заперечуємо тези В. Карташова про регулятивний вплив актів застосування норм права на різні сфери суспільного життя. Водночас некоректним з погляду соціальної філософії вважаємо віднесення до них господарської сфери і, як наслідок, виокремлення такого різновиду досліджуваного поняття, як акти господарські. Указаний умовивід підтверджується теоретичним положенням про існування таких основних сфер суспільного життя, як: економічної, політичної, культурної (духовної), сімейної й екологічної. Зважаючи на цей факт, вважаємо обґрунтованим поділ поняття правозастосовний акт за сферою його дії, буття. За означеним критерієм необхідно розрізняти так:

- 1) правозастосовні акти, що поширюють свою дію на економічну сферу;
- 2) правозастосовні акти, що здійснюють регулятивний вплив на політичну сферу;
- 3) правозастосовні акти, що поширюють свою дію на культурну сферу
- 4) правозастосовні акти, що здійснюють регулятивний вплив на сімейну сферу;
- 5) правозастосовні акти, що поширюють свою дію на екологічну сферу.

У залежності від території, на яку поширюється їх дія, В. Карташов виокремлює правозастосовні акти федерального, обласного, місцевого значення [1, с. 345]. Різновиди досліджуваного поняття, що їх виокремив автор, ураховують особливості територіального устрою тих держав, які є федераціями. Більше того, правозастосовні акти обласного значення також можуть бути віднесені до місцевих. Суттєвим доповненням пропонованого підходу до видової диференціації досліджуваної загальнотеоретичної категорії є різновиди правозастосовного акта, що мають так: а) екстериторіальну дію;

б) екстратериторіальну дію; в) є чинними на території усіх держав, які визнали юрисдикцію міжнародного органу (тобто мають ультратериторіальну дію). Незважаючи на схожі юридичні підстави для визнання на своїй території чинності досліджуваного правового феномену – укладення двостороннього чи багатостороннього міжнародного договору, принципова відмінність між вищезгаданими різновидами правозастосовного акта полягає в отакому: у першому випадку управлінське рішення в межах законодавчо визначеної юрисдикції ухвалює уповноважений на це національний юрисдикційний орган, а його адресатами є особи, котрі знаходяться за межами реальної території держави, перебуваючи при цьому під юрисдикцією української держави; у другому – управлінське рішення, що належить до юрисдикції іншої держави, ухвалює національний юрисдикційний орган, а його адресатами є особи, котрі знаходяться за межами реальної території держави, не перебуваючи при цьому під юрисдикцією української держави; у третьому – управлінське рішення ухвалює наднаціональний юрисдикційний орган, а його адресатами є особи, котрі перебувають на території однієї з суверенних держав, які визнали юрисдикцію цього органу, поступаючись у такий спосіб частиною свого суверенітету (наприклад, рішення Європейського Суду з прав людини чи рішення Гаазького Трибуналу).

Самостійне значення, на думку В. Карташова, має класифікація актів застосування норм права за юридичною силою. Як приклад, учений наводить акти Генерального Прокурора РФ, що мають більш високу юридичну силу в порівнянні з правовими актами обласних або районних прокурорів [1, с. 346]. Наведений підхід до поділу досліджуваного поняття може бути сприйнятий вітчизняною правовою доктриною, адже юридична сила правозастосовних актів, а по суті, прояв їх юридичної енергії, залежить від місця суб'єкта правозастосування в наявній ієрархії юрисдикційних державних органів. Водночас у питанні визначення різновидів досліджуваного поняття за вказаним критерієм необхідно враховувати як особливості кримінально-процесуального законодавства України (зокрема, відсутність у ньому нормативних приписів, уповноважуючих прокурорів здійснювати волевиявлення у формі постанов, подань і протестів як результат їхнього реагування на визначені законом юридичні факти), так і необхідність уникнення можливих колізій у правозастосуванні, зумовлених наявністю двох правових актів, ухвалених уповноваженою стороною управлінських правовідносин із одного питання. Зважаючи на це, несуперечливими за своїм змістом, а отже, чинними можуть бути визнані правозастосовні акти, ухвалені судовими органами різних інстанцій, причому рішення апеляційного суду має носити підтверджуючий (правоконстатуючий) характер по відношенню до рішення суду першої інстанції.

Деякі вчені (В. Лазарев, В. Юсупов) розрізняють правозастосовні акти за галузями, тобто в залежності від того, норми якої галузі застосовуються в конкретній соціально-правовій ситуації, зокрема виокремлюються як матеріальні та процесуальні. Проте, відзначає В. Карташов, необхідно мати на увазі, що застосування матеріальних норм, як правило, передбачено процесуальними нормативно-правовими приписами, тому більшість правозастосовних актів у

цьому плані є змішаними [1, с. 346]. Ми не ставимо під сумнів тези вченого з приводу можливого окремого чи одночасного (змішаного) застосування для вирішення конкретної юридичної справи матеріальних і процесуальних норм. Однак різновиди правозастосовного акта, що їх виокремив правник, на нашу думку, виходять за межі підходу до видової диференціації досліджуваного поняття, в основу якого покладено галузеву приналежність правових норм, які застосовуються. Аргументом на користь такого умовиводу слугують відмінні за підставами та отриманими результатами підходи до класифікації правових норм за галузями права і субординацією в механізмі правового регулювання. Якщо перший із них без будь-яких застережень може бути використаний і для здійснення логічної операції поділу поняття акт застосування норм права, то методологічна коректність другого викликає певні застереження. Вони пов'язані як із його практичною значущістю, а отже, доцільністю (акт застосування норм права як юридичний засіб й елемент механізму правового регулювання, на відміну від правових норм, використовується на додатковій стадії правового регулювання), так і термінологічною коректністю формулювань. Словосполучення «акт застосування норм матеріального права» й «акт застосування норм процесуального права» не тотожні іншим – «матеріальний акт» і «процесуальний акт». Зауважимо, що В. Карташов обґрунтовано наголошує на необхідному зв'язку матеріальних і процесуальних норм у процесі правозастосування. Зважаючи на цей факт, збагачує уявлення про правозастосовні акти поділ однойменного поняття залежно від необхідності застосування норм однієї чи кількох галузей права як юридичної основи для вирішення юридичної справи. За вказаним критерієм пропонується розрізняти таке: а) прості акти, що передбачають застосування норм однієї галузі права; б) складні акти, що передбачають одночасне застосування норм різних галузей права;

За рівнем (ступенем) загальності приписів, що містяться в правозастосовному акті, розрізняють персонально визначені та загальні акти. Перші пов'язані з конкретною справою, носять персоналізований (за учасниками, юридичними фактами, наслідками та ін.) характер, забезпечують індивідуальну регламентацію суспільних відносин. Загальні правозастосовні акти не пов'язані безпосередньо з вирішенням конкретної життєвої ситуації і видаються, як правило, у зв'язку зі здійсненням вищими за ієрархією органами перевірок, контролю та нагляду за діяльністю органів, що стоять нижче, виникненням спірних і суперечливих питань у правозастосуванні за підсумками вивчення та узагальнення правозастосовної практики [1, с. 346].

Запропонований підхід до видової диференціації досліджуваного поняття вважаємо методологічно некоректним з огляду на його суперечність такій рисі правозастосовного акта, як його індивідуалізований (персоналізований характер). Додатковим аргументом на користь такого умовиводу слугує і живане ученим слово «загальні» як складова терміну «загальні правозастосовні акти», що зазвичай використовується в правовій доктрині для характеристики нормативних регуляторів поведінки суб'єктів.

Як стверджує В. Карташов, за найменуванням правозастосовні акти бувають різноманітними, як-от: постанови, укази, накази, вироки, рішення, ухвали, протоколи [1, с. 346]. Ми не лише підтримуємо, але й наголошуємо на

важливості цієї класифікації як для правничої науки, так і юридичної практики. Водночас, вважаємо логічно хибним віднесення до правозастосовного акта протоколу. Останній, із погляду теорії юридичних документів, є матеріальним носієм правової інформації, що містить не рішення індивідуального характеру, а фіксує факти докази, виконує функцію джерела доказів. Принаймні це стосується всіх видів юридичного процесу.

У залежності від складності логічної, семантичної й інших структур, ученій виокремлює відносно прості (наприклад, наказ про зарахування до закладу вищої освіти) та достатньо складні правозастосовні акти (наприклад, вирок суду). Основні елементи й реквізити останніх зазвичай детально передбачені процесуальним законодавством [1, с. 347]. Вищенаведені судження правника щодо простих і достатньо складних правозастосовних актів із огляду на їх відповідність об'єктивній правовій дійсності є істинними. Водночас, вважаємо за необхідне відзначити обмеженість предмета поділу – категорії акт застосування норм права, обсяг якої охоплює собою лише ті прояви волевиявлення уповноваженої сторони управлінських правовідносин, що мають письмову форму акта-документа.

Вважаємо обґрунтованою видову класифікацію досліджуваного поняття за строками дії, що передбачає поділ правозастосовних актів на постійні й тимчасові, акти одноразової та триваючої дії [1, с. 345].

З погляду теорії правового регулювання суспільних відносин правові акти розглядаються як юридичні засоби, за допомогою яких здійснюється впорядкування, охорона та розвиток суспільних відносин. Такі юридичні засоби, свідченням чого є юридична практика, характеризуються різним ступенем ефективності, а це, у свою чергу, дає підстави для виокремлення як самостійних таких різновидів волевиявлення право-дієздатних суб'єктів, як:

- 1) правові акти, що мають високий ступінь дієвості (ефективності);
- 2) правові акти, що мають низький ступінь ефективності.

Зрозуміло, що ступінь ефективності правового акта є оціночним поняттям. Однак, якщо, наприклад, об'єктивовані результати волевиявлення уповноваженої сторони правоохоронних відносин перевести в кількісні (реальна кількість ухвалених і виконаних актів застосування норм права охоронного спрямування), та якісні (ступінь повноти відновлення в результаті протиправних діянь прав і свобод людини, включно зі справедливою сатисфакцією) показники, можна зробити обґрунтовані висновки про ефективність функціонування всієї правоохоронної системи держави, результативність здійснення державою правоохоронної функції.

Не лише важливою, але й необхідною умовою ефективності правозастосовних актів є їх легітимність з боку громадянського суспільства. Ухвалені органами публічної влади, їх службовими і посадовими особами рішення аби бути правовими мають відповідати домінуючій у суспільстві системі моральних цінностей. Лише в цьому випадку вони матимуть підтримку в суспільстві. Зважаючи на цю обставину, не позбавлена сенсу диференціація досліджуваного поняття на такі різновиди:

- 1) легітимні акти застосування норм права, що сприймаються суспільством, та забезпечують досягнення мети правового регулювання суспільних відносин;

2) нелегітимні акти застосування норм права, що не сприймаються суспільством, а тому є малоефективними з погляду своєї результативності.

Розвиток багатьох правовідносин чинне національне законодавство пов'язує з наявністю фактичного складу, необхідним елементом якого є акт застосування норм права. Як відомо, фактичні склади з огляду на наявність або відсутність необхідних юридичних фактів можуть бути як завершеними, так і незавершеними. Тому не позбавлена сенсу їх видова диференціація за способом зв'язку з правовою дійсністю на позитивні акти, наявність яких робить можливим розвиток правовідносин, і негативні акти застосування норм права, відсутність яких є підставою для розвитку правовідносин (наявність зареєстрованого шлюбу, відсутність обвинувального вироку і, як наслідок, судимості).

Висновки. Уточнена й збагачена новими підходами класифікація категорії акт застосування норм права може бути відображена через сукупність таких суджень про підстави для її здійснення та багатоманітність форм прояву досліджуваного явища правової дійсності:

1) у залежності від суб'єктів застосування норм права виокремлюють таке:
а) акти органів публічної влади; б) акти посадових і службових осіб органів публічної влади; в) акти керівників недержавних організацій, уповноважених законом на правозастосовну діяльність;

2) за колом суб'єктів (адресатів) пропонується розрізняти правозастосовні акти, адресовані: *а) фізичним особам; б) юридичним особам; в) соціальним спільнотам; г) державі;*

3) за функціональною спрямованістю виокремлюють *регулятивні й охоронні акти застосування норм права;*

4) у залежності від структурного елемента норми права, що застосовується, розрізняють *акти застосування диспозиції норми права й акти застосування санкції норми права;*

5) у залежності від їх ролі та значення в юридичному процесі розрізняють *основний і допоміжні акти;*

6) за юридичними наслідками їх дії правозастосовні акти поділяються на *а) правоконстатуючі, б) правовстановлюючі, в) правозмінюючі та г) правоприпиняючі;*

7) з огляду на обрані та використані суб'єктом управлінських правовідносин способи індивідуально-правового регулювання поведінки праводієздатних суб'єктів виокремлюють *а) уповноважуючі, б) зобов'язуючі та в) забороняючі акти;*

8) з огляду на обрані та використані суб'єктом правозастосування для впорядкування поведінки персоніфікованих суб'єктів методи правового регулювання розрізняють *а) імперативні, б) диспозитивні, в) рекомендаційні та г) заохочувальні правозастосовні акти;*

9) за способом ухвалення управлінського рішення правозастосовні акти диференціюються на *а) ухвалені одноосібно; б) ухвалені колегіально;*

10) за сферою його дії, буття необхідно розрізняти: *а) правозастосовні акти, що поширюють свою дію на економічну сферу; б) правозастосовні акти, що здійснюють регулятивний вплив на політичну сферу; в) правозастосовні акти, що поширюють свою дію на культурну сферу; г) правозастосовні акти, що здійснюють регулятивний вплив на сімейну сферу; д) правозастосовні акти, що поширюють свою дію на екологічну сферу;*

11) у залежності від території, на яку поширюється їх дія, пропонується розрізняти правозастосовні акти *а) внутрішньодержавної дії; б) екстериторіальної дії; в) екстратериторіальної дії; г) ультратериторіальної дії;*

12) *за їх юридичною силою.* Зважаючи на необхідність уникнення можливих колізій у правозастосованні, зумовлених наявністю двох правових актів, ухвалених уповноваженою стороною управлінських правовідносин із одного питання, несуперечливими за своїм змістом, а отже, чинними можуть бути визнані правозастосовні акти, ухвалені судовими органами різних інстанцій, причому рішення апеляційного суду має носити підтверджуючий (правоконстатуючий) характер по відношенню до рішення суду першої інстанції;

13) *за юридичною формою правозастосовного акта (його офіційною назвою як юридичного документа)* виокремлюють таке: *а) постанови, б) укази, в) накази, г) вироки, г) ухвали й ін.;*

14) залежно від галузевої приналежності норм права, що застосовуються, виокремлюють: *а) акти застосування норм конституційного права; б) акти застосування норм цивільного права; в) акти застосування норм трудового права; г) акти застосування норм цивільно-процесуального права й ін.;*

15) залежно від необхідності застосування норм однієї чи кількох галузей права як правової основи для вирішення юридичної справи, пропонується розрізняти: *а) прості акти, що передбачають застосування норм однієї галузі права; б) складні акти, що передбачають одночасне застосування норм різних галузей права.* Виокремлення однойменних видових понять, щоправда, у відмінній від вищенаведеної інтерпретації, є результатом поділу досліджуваної категорії у залежності від складності логічної, семантичної й інших структур правозастосовного акта;

16) за строками дії правозастосовні акти диференціюють на *а) постійні й тимчасові; б) одноразової й тривалої дії;*

17) за ступенем їх ефективності (дієвості) вважаємо обґрунтованим поділ досліджуваного поняття на 1) правозастосовні акти, що мають високий ступінь дієвості (ефективності); 2) правозастосовні акти, що мають низький ступінь ефективності;

18) за відношенням до них з боку громадянського суспільства пропонуємо розмежовувати 1) *легітимні акти* застосування норм права, що сприймаються суспільством та забезпечують досягнення мети правового регулювання суспільних відносин; 2) *нелегітимні акти* застосування норм права, що не сприймаються суспільством, а тому є малоефективними з погляду своєї результативності.

Використані джерела:

1. Карташов В. Н. Теория правовой системы общества: учебное пособие: в 2 т. Ярославль: ЯрГУ, 2005. Т. 1. 547 с.

2. Лазарев В. В. Действие права и формы его реализации. *Проблемы общей теории права и государства* : учебник / под общ. ред. В. С. Нерсесянца. Москва, 2006. С. 414-428.

3. Керимов Д. А. Методология права (предмет, функции, проблемы философии права): монография. 2-е изд. Москва: Аванта+, 2001. 560 с.

4. Алексеев С. С. Право: азбука – теория – философия: Опыт комплексного исследования: монография. Москва: «Статут», 1999. 712 с.

5. Тараконич Т. І. Поняття, механізми та форми реалізації права. Теорія держави і права : підручник / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. Київ : Юрінком Інтер, 2006. С. 450-460.

6. Нестерович В. Ф. Конституційно-правові засади впливу громадськості на прийняття нормативно-правових актів: зарубіжний та український досвід: Дис... доктора юрид. наук: 12.00.02 / ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка. Суми, 2015. 456 с.

7. Нестерович В. Ф. Практикум з Конституційного права України. Київ: Видавництво Ліра-К, 2018. 640 с.

8. Нестерович В. Ф. Конституційно-правові засади здійснення безпосереднього впливу громадськості на нормопроектну діяльність Президента України. *Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності*. 2011. № 1. С. 41-49.

9. Загальна теорія права: Підручник / За заг. ред. М. І. Козюбри. К.: Ваіте, 2015. 392с.

10. Теорія держави і права: навчальний посібник для підготовки до державного іспиту / А. М. Кучук [та ін.]; керів. авт. кол. І. А. Сердюк. Дніпропетровськ: ДДУВС, 2012. 207 с.

11. Сердюк І. А. Поняття та особливості акта застосування норм права. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2016. Вип. 4. С. 43-51.

12. Нормотворча діяльність Президента України та її нормопроектне забезпечення: монографія / О. В. Скрипнюк, В. Л. Федоренко, Ю. Г. Барабаш, Я. О. Берназюк та ін.; за ред. О. В. Скрипнюка і В. Л. Федоренка. Київ: НАДУ, 2011. 344 с.

References:

1. Kartashov, V. N. (2005) *Teoriya pravovoy sistemy obshchestva*. (Vols. 1-2); Vol. 1. Yaroslavl: YarGU. [in Ukrainian].

2. Lazarev, V. V. (2006) *Deystviye prava i formy yego realizatsii. Problemy obshchey teorii prava i gosudarstva: uchebnik* V. S. Nersesyantsa (Ed.). Moskva, 414-428. [in Russian].

3. Kerimov, D. A. (2001) *Metodologiya prava (predmet, funktsii, problemy filosofii prava) : monografiya*. (Vol. 1-2). Moskva: Avanta +. [in Russian].

4. Alekseyev, S. S. *Pravo: azbuka – teoriya – filosofiya: Opyt kompleksnogo issledovaniya : monografiya* (1999). Moskva : «Statut». [in Russian].

5. Tarakhonich, T. I. *Ponyattya, mekhanizmi ta formi realizatsii prava. Teoriya derzhavi i prava*. (2006). O. V. Zaychuka, N. M. Onishchenko (Eds.). Kyiv: Jurincom Inter, 450- 460. [in Ukrainian].

6. Nesterovych, V. F. (2015) *Konstytutsiyno-pravovi zasady vplyvu hromads'kosti na pryynyattya normatyvno-pravovykh aktiv: zarubizhnyy ta ukrayins'kyy dosvid. Doctor's thesis*. Sumy. [in Ukrainian].

7. Nesterovych, V. F. (2018) *Praktykum z Konstytutsiynoho prava Ukrayiny*. Kyiv: Lira-K. [in Ukrainian].

8. Nesterovych, V. F. (2011) *Konstytutsiyno pravovi zasady zdiysnennya bezposeredn'oho vplyvu hromads'kosti na normoproektnu diyalnist' Prezydenta Ukrayiny. Problemy pravoznavstva ta pravookhoronnoyi diyal'nosti - Problems of jurisprudence and law enforcement, vol. 1, 41- 49*. [in Ukrainian].

9. Kozyubra, M. I. (2015) *Zahal'na teoriya prava*. M. I. Kozyubra (Ed.). Kyiv: Vaite. [in Ukrainian].

10. *Teoriya derzhavy i prava: navchal'nyy posibnyk dlya pidhotovky do derzhavnoho ispytu* (2012) A. M. Kuchuk (et. al.). I. A. Serdyuk (Eds.). Dnipro: DDUVS. [in Ukrainian].

11. Serdyuk, I. A. (2016) Poryattya ta osoblyvosti akta zastosuvannya norm prava. *Visnyk Luhanskoho derzhaonoho universytetu vnutrishnikh sprav imeni E. O. Didorenka - Bulletin of the Lugansk State University of Internal Affairs named after E. O. Didorenko*, issue 4, 43-51. [in Ukrainian].

12. Normotvorcha diyal'nist' Prezydenta Ukrainy ta yiyi normoproektnye zabezpechennya: monohrafiya O. V. Skrypnyuk, V. L. Fedorenko, YU. H. Barabash, YA. O. Bernazyuk (Eds.) et. al. O. V. Skrypnyuka, & V. L. Fedorenka. (Eds.). Kyiv: NADU. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 08.09.2019

Сердюк И. А.,
кандидат юридических наук, доцент,
доцент кафедры теории и истории государства и права
Днепропетровского государственного
университета внутренних дел
(г. Днепр, Украина)

ДОКТРИНАЛЬНЫЕ ПОДХОДЫ К ВИДОВОЙ ДИФФЕРЕНЦИАЦИИ КАТЕГОРИИ АКТ ПРИМЕНЕНИЯ НОРМ ПРАВА

Рассмотрены существующие в современном правоведении подходы к классификации понятия акт применения норм права. На основе их анализа уточнены основания для видовой дифференциации волеизъявления уполномоченной стороны управленческих правоотношений персонифицированного характера, а также обоснован ряд новых подходов к делению категории акт применения норм права на основе таких критериев, как степень их эффективности (действенности), а также отношение к ним со стороны гражданского общества.

Ключевые слова: акт применения норм права, классификация понятия акт применения норм права, критерии для видовой дифференциации, правоприменительный акт экстрагерриториального действия, правоприменительный акт ультрагерриториального действия, легитимный акт применения норм права.

Serdiuk I. A.,
Ph.D in Law, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Theory and History
of State and Law of Dnipropetrovsk State
University of Internal Affairs
(Dnipro, Ukraine)

DOCTRINAL APPROACHES TO SPECIFIC DIFFERENTIATION OF THE CATEGORY OF RULES OF LAW APPLICATION

The author has considered approaches to the classification of the concept of the act of application of the rules of law existing in the current legal science. On the basis of their analysis, he has specified the grounds for the specific differentiation of the will of the authorized party of managerial legal relations, which are personified, as well as he has

substantiated a number of new approaches to the division of the category of acts of rules of law application.

There are clarification and enrichment with new approaches classification of the category of acts of the rules of law application that can be reflected through the totality of such judgments about the grounds for its implementation and the diversity of forms of manifestation of the investigated phenomenon of legal reality: 1) depending on subjects of rules of law application they distinguish: a) public authorities acts; b) acts of public authorities officials; c) acts of heads of non-governmental organizations authorized by law for law enforcement activities; 2) after the range of actors (addressees) the author has proposed to distinguish between enforcement acts addressed to: a) individuals; b) legal entities; c) social communities; d) the government; 3) by functional orientation they distinguish a) regulatory and b) protective acts of rules of law application; 4) depending on structural element of the applicable rule of law they distinguish a) acts of application of the rule of law disposition and b) acts of application of the rule of law sanction; 5) depending on their role and importance in the legal process they distinguish a) basic and b) ancillary acts; 6) according to the legal consequences of their actions, the enforcement acts are divided into a) legal statements, b) legal ascertainments, c) enforceable and d) law enforcement actions; 7) in view of the chosen and used by administrative legal relations subject, the ways of individually regulating the behavior of legally capable entities they distinguish a) authorizing, b) obligating and c) prohibiting acts; 8) regarding the chosen and used by the subject of law enforcement to regulate the behavior of personified entities, the methods of legal regulation they distinguish a) imperative, b) dispositive, c) advisory and d) encouraging enforcement acts; 9) according to the method of administrative decision-making, enforcement acts are differentiated into a) adopted individually; b) approved by the collegium; 10) by its scope and, being it should be distinguished: a) legal acts that extend their effect on the economic area; b) enforcement acts that exert a regulatory effect on the political area; c) enforcement acts extending their cultural effect; d) enforcement acts that have a regulatory effect on the family area; e) enforceable acts extending their environmental impact; 11) depending on the territory to which they apply, it has been proposed to distinguish between enforcement acts (a) internal actions; b) extraterritorial action; c) extraterritorial action; d) ultra-territorial action; 12) by their legal force. Considering the need to avoid possible conflicts in law enforcement, caused by the presence of two legal acts adopted by the authorized party of administrative relations on one issue, consistent with their content, and therefore, can be recognized as enforceable acts adopted by judicial bodies of different instances of jurisdiction be affirmative (ascertaining) in relation to the decision of the court of first instance; 13) according to the legal form of the enforcement act (its official name as a legal document) they distinguish: a) resolutions, b) decrees, c) orders, d) sentences, e) rulings, etc.; 14) depending on the branch of the applicable law they distinguish: a) acts of application of the constitutional law; b) acts of application of the rules of civil law; c) acts of application of labor law rules; d) acts of application of civil procedure rules etc.; 15) depending on the need to apply the rules of one or more branches of law as a legal basis for the settlement of a legal case the author has proposed to distinguish: a) simple acts providing for the application of the rules of one branch of law; b) complex acts providing for simultaneous application of the rules of different branches of law. Separation of the eponymous species concepts, although different from the above interpretation, is the result of division of the studied category, depending on the complexity of the logical, semantic and other structures of law-enforcement act; 16) in terms of validity, enforcement acts are differentiated into a) permanent and temporary; b) single and continuous action; 17) according to the degree of their effectiveness (efficiency) we the author considers to be

justified the division of the studied concept into 1) enforcement acts having a high degree of effectiveness (efficiency); 2) enforcement acts with low efficiency; 18) according to attitude to them on the part of civil society, he has proposed to distinguish 1) legitimate acts of application of the rules of law, which are perceived by society and ensure the achievement of the goal of legal regulation of social relations; 2) illegitimate acts of application of the rules of law, which are not perceived by society, and therefore are ineffective in terms of their effectiveness.

Key words: category of rules of law application, classification of the concept of rules of law, criteria for species differentiation, enforceable act of extraterritorial action, lawful act of ultra-territorial action, legitimate act.

РОЗДІЛ IV. ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛЬНОГО, ТРУДОВОГО, ЕКОЛОГІЧНОГО ТА ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА

DOI <https://doi.org/10.33766/2524-0323.87.191-201>

УДК 349.2

О. А. Любчик,

доктор юридичних наук, професор кафедри
державно-правових дисциплін
загальноуніверситетських кафедр
Луганського державного університету внутрішніх
справ імені Е. О. Дідоренка
(м. Сєвєродонецьк, Україна)
e-mail: lyubchikaa@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0002-8239-2129>

ЩОДО ТРУДОВОЇ ПРАВОСУБ'ЄКТНОСТІ ТРУДОВОГО КОЛЕКТИВУ

У статті проаналізовані наукові погляди щодо поняття трудової правосуб'єктності, її змісту та значення; особлива увага приділена трудової правосуб'єктності трудового колективу як допоміжного суб'єкта трудового права. На підставі аналізу діючого законодавства сформульовані конкретні аргументовані пропозиції щодо вдосконалення законодавчого регулювання правового статусу трудового колективу як суб'єкта трудового права.

Ключові слова: трудова правосуб'єктність, зміст та значення трудової правосуб'єктності, суб'єкти трудового права, трудова правосуб'єктність трудового колективу, право на судовий захист.

Постановка проблеми. Однією з важливих та актуальних теоретичних проблем трудового права є проблема визначення за трудовими колективами правосуб'єктності в трудових правовідносинах та надання їм права на судовий захист трудових прав і, як наслідок, регламентація порядку його реалізації. Проблема постає з приводу визнання деякими вченими суб'єктами трудових правовідносин тільки фізичних та юридичних осіб і, як підсумок, неможливість трудовому колективу використовувати власний потенціал із захисту прав працівників і гарантувати їм належні та безпечні умови праці, у тому числі шляхом звернення з цього приводу до суду. Сучасне законодавство також прямо не визнає за трудовим колективом трудової правосуб'єктності, що не тільки протирічить сучасним тенденціям розвитку вітчизняного та міжнародного трудового законодавства, думкам видатних вітчизняних та закордонних науковців – фахівців із трудового права, але й реаліям трудових відносин та суспільного життя у сфері реалізації права на захист працівниками як в індивідуальних, так і в колективних правовідносинах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі визначення трудової правосуб'єктності взагалі та трудового колективу зокрема були присвячені праці таких фахівців у галузі трудового права, як: Н. Б. Болотіної, © Любчик О. А., 2019

В. С. Венедиктова, С. Я. Вавженчука, І. М. Ваганова, Н. Д. Гетьманцева, Т. А. Занфірової, М. І. Іншина, В. Л. Костюка, В. В. Лазора, П. Д. Пилипенка, А. М. Слюсаря, О. М. Ярошенка та інших.

Проте в Україні проблема визначення трудової правосуб'єктності трудового колективу й системи суб'єктів трудового права є дискусійною та потребує подальшого дослідження.

Формування цілей. Метою статті є аналіз проблемних аспектів наукових поглядів щодо трудової правосуб'єктності трудового колективу й недоліків правового регулювання системи суб'єктів трудового права та правового статусу трудового колективу як її складової, а також обґрунтування пропозицій щодо вдосконалення законодавчого регулювання цих питань.

Виклад основного матеріалу. У трудовому праві України триває дискусія щодо поняття та видів суб'єктів трудового права. Загальновизнаним є твердження, що існують основні та допоміжні суб'єкти трудового права. [1, с. 98; 2, с. 55; 3]. Основними суб'єктами трудового права є працівники та роботодавці. Ці суб'єкти беруть участь як у трудових правовідносинах, які виникають на підставі трудового договору, так і в правовідносинах, тісно пов'язаних із трудовими. Допоміжні суб'єкти трудового права беруть участь лише в правовідносинах, які тісно пов'язані з трудовими, і є предметом регулювання норм трудового права. Ці суб'єкти формуються та діють із метою забезпечення права працівників і роботодавців на об'єднання та виконують забезпечувальну функцію щодо трудової правосуб'єктності працівника й роботодавця, гарантують соціально-трудові стандарти праці, закріплені нормами трудового права України.

Залежно від видів суспільних відносин, у яких беруть участь суб'єкти трудового права, вони поділяються на *суб'єкти індивідуальних трудових відносин* (індивідуальні суб'єкти трудового права) та *суб'єкти колективних трудових відносин* (колективні суб'єкти трудового права). Суб'єктами індивідуальних трудових відносин є роботодавець та найманий працівник, а суб'єктами колективних трудових відносин – роботодавці, організації роботодавців та їх об'єднання; трудові колективи, профспілки та їх об'єднання; виборні органи профспілкових організацій, інші уповноважені на представництво трудовим колективом органи, органи соціального партнерства; примирні органи з вирішення колективних трудових спорів; органи державної влади та місцевого самоврядування.

До суб'єктів трудового права, правовий статус яких має допоміжний характер та є похідним від правового статусу основних суб'єктів, належать трудовий колектив, професійні спілки, комісії з трудових спорів, примірні комісії, органи держави, органи місцевого самоврядування, приватні кадрові агентства, суди [4].

Через цих суб'єктів працівники реалізують право на захист трудових прав або на участь в управлінні підприємствами, установами, організаціями (ст. 245 КЗпП). У цій статті зазначено: «Працівники мають право брати участь в управлінні підприємствами, установами, організаціями через загальні збори (конференції), ради трудових колективів, професійні спілки,

які діють у трудових колективах, інші органи, уповноважені трудовим колективом на представництво, вносити пропозиції щодо поліпшення роботи підприємства, установи, організації, а також із питань соціально-культурного й побутового обслуговування». Тобто працівники реалізують право на управління шляхом об'єднання (через загальні збори) у трудові колективи або в професійні спілки, які забезпечують реалізацію правосуб'єктності основних суб'єктів трудового права, здійснюють захист їхніх прав та гарантують соціально-трудова стандарти праці, закріплені нормами трудового права України.

Стосовно допоміжних суб'єктів трудового права, які мають статус юридичної особи, науковці одностайно підтримують їхній правовий статус як суб'єктів трудового права, а щодо таких, які такого статусу не мають, думки вчених кардинально різняться. Так П. Д. Пилипенко вважає, що трудовий колектив ніяк не може бути суб'єктом трудового права і його значення в суспільному житті дедалі втрачається; це автор вважає цілком закономірним явищем [5, с. 186 -187]. Він обґрунтовує такі висновки тим, що в жодній статті Конституції України не згадується трудовий колектив, інші законодавчі акти щоразу рідше називають трудові колективи серед учасників трудових відносин. Він пропонує повноваження трудових колективів, що передбачені статтями 12, 45, 50, 52, 97, 143, 153, 245, 252 КЗпП та ін. передати профспілковим комітетам як представникам найманих працівників [5, с. 196 -197].

Більшість вітчизняних науковців, фахівців із трудового права, навпаки, підтримують думку про наявність у трудового колективу трудової правосуб'єктності та наводять аргументи практичної необхідності офіційного закріплення за трудовими колективами статусу суб'єктів трудового права. Так В. Л. Костюк, В. П. Мельник, О. Я. Мельник вважають недостатньо обґрунтованим відсутність положень про колектив працівників як суб'єкта трудового права в проекті ТК. Крім того, недостатньо переконливими є аргументи щодо втрати трудовим колективом свого призначення в трудовому праві [1, с. 109]. Н. Д. Гетьманцева та І. Г. Козуб вважають трудовий колектив специфічним суб'єктом трудового права, яка виявляється в тому, що він не має статусу ні юридичної, ні фізичної особи. Трудовий колектив володіє трудовою правосуб'єктністю, що дає йому можливість вступати в різного роду відносини [6, с. 172].

А. М. Слюсар цілком доречно зазначає, що трудовий колектив розглядається як суб'єкт трудового права в багатьох конвенціях МОП, наприклад, у Конвенції «Про зайнятість і умови праці сестринського персоналу» (№ 149, 1977 р.), Конвенції «Про інспекцію умов праці і побут моряків (№ 178, 1996 р.) тощо [7].

Доречно навести думку З. С. Голована, який досліджував ознаки суб'єктів права та зробив висновок, що суб'єкти права 1) є певними особами (юридичними чи фізичними); 2) наділені правосуб'єктністю (правоздатністю, тобто здатністю мати права та нести обов'язок, та дієздатністю, тобто здатністю самостійно реалізовувати права та обов'язки); 3) можуть бути учасниками

певних правовідносин на підставі юридичних норм [8]. Тобто, на думку науковця, єдині суб'єкти права - це фізичні та юридичні особи.

С. С. Алексєєв вважає, що суб'єкту права притаманні дві головні ознаки. По-перше, це особа - учасник суспільних відносин, яка за своїми властивостями фактично може бути носієм суб'єктивних юридичних прав та обов'язків. Вона повинна володіти таким: а) зовнішньою відокремленістю; б) персоніфікованістю; в) здатністю виробляти, виражати та виконувати персоніфіковану волю. По-друге, це особа, яка дійсно здатна брати участь у правовідносинах, набула властивостей суб'єкта права через юридичні норми [9]. На думку Р. Й. Халфіної, суб'єкт права – це особа, яка володіє правосуб'єктністю, тобто особа потенційно (взагалі) здатна бути учасником правовідносин, це реальний учасник даних правових відносин [10].

Такої ж думки дотримуються М. Хаустова, яка вказує що людина є основним первинним суб'єктом права, яка грає особливу роль у системі суб'єктів права. Усі інші суб'єкти являють собою або спільноти, союзи людей, або, певним чином, майново відокремлені суб'єкти, і це вже є похідним від людини утворенням. Названі спільноти осіб чи майнові об'єднання можуть бути визнані або не визнані законодавцем як суб'єкти права [11, с. 35].

В. С. Нерсєсянц під суб'єктом права розуміє певні «особи чи організації, за якими законом визнана особлива юридична властивість правосуб'єктності, що дає можливість брати участь у різних правовідносинах з іншими особами й організаціями» [12]. Тобто науковці підкреслюють такі ознаки суб'єктів права: 1) наявність правосуб'єктності (праводієздатності); 2) це спільноти, союзи людей або, певним чином, майново відокремлені суб'єкти; 3) персоніфікованість; 4) здатність виробляти, виражати та виконувати персоніфіковану волю; 5) визнання законодавцем (державою) суб'єктом права. Статусу юридичної особи, як обов'язкової ознаки для набуття статусу суб'єкта права, науковці не називають.

Законодавче визначення трудового колективу дано у ст. 252-1 КЗпП і п. 8 ст. 65 ГК України, у яких вказано, що *трудоий колектив* створюють усі громадяни, які своєю працею беруть участь у його діяльності на основі трудового договору (контракту, угоди), а також інших форм, що регулюють трудові відносини працівника й підприємства. Деякі повноваження трудового колективу передбачено в главі XVI-А КЗпП України «Трудовий колектив», а також у ст. ст. 13, 140, 142, 152, 160, 223 і 247 КЗпП України, Законах України «Про охорону праці», «Про колективні договори й угоди», «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності».

Щодо Закону колишнього Союзу РСР «Про трудові колективи і підвищення їх ролі в управлінні підприємствами, установами та організаціями» від 28 червня 1983 р., то можна констатувати, що його норми фактично втратили чинність, крім положень про притягнення до відповідальності працівників за порушення дисципліни праці, які сьогодні регулюються ст. 152 КЗпП, та положень про затвердження правил внутрішнього трудового розпорядку, які регулюються ст. 142 КЗпП. Необхідно визнати, що цей закон теж не надавав трудовим колективам статусу юридичної особи, але держава

та науковці того часу визнавали за ними статус суб'єктів трудового права, трудові колективи були наділені широкими повноваженнями в багатьох сферах відносин із питань праці.

У висновку можна говорити про значне зменшення прав трудових колективів у діючому КЗпП, але жодних юридичних положень щодо невизнання трудових колективів суб'єктами трудового права не з'явилося. Більш того, законодавство останніх років підтверджує можливість створення об'єднань громадян без статусу юридичної особи, які є суб'єктами права. Так п. 8 ст. 9 Закону України «Про громадські об'єднання» від 22.03.12 року закріплює положення, що громадське об'єднання, яке має намір здійснювати діяльність із статусом юридичної особи або без такого статусу, підлягає державній реєстрації в порядку, визначеному Законом України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань». Більш того, п. 4 тієї ж статті встановлює: «У разі утворення громадського об'єднання, яке має намір здійснювати діяльність без статусу юридичної особи, рішення, передбачені пунктами 5 та 6 частини другої цієї статті, приймаються, якщо наявність статуту та / або утворення (обрання) органів управління передбачено рішенням про утворення такого об'єднання». Тобто громадське об'єднання може створюватися навіть без рішення про затвердження статуту громадського об'єднання та рішення про утворення (обрання) керівника, органів управління громадського об'єднання відповідно до затверженого статуту.

Постає питання про те, чим тоді трудовий колектив відрізняється від такого громадського об'єднання?! Відповідь очевидна: це бажання (або небажання) держави реєструвати таких суб'єктів права, легалізувати їх звичним способом, тобто однозначним визнанням та легалізацією їхньої діяльності як суб'єктів права. Але чи можна вважати державну реєстрацію організацій єдиною підставою їх правосуб'єктності та єдиним способом набуття статусу суб'єкта права?! Аналіз наукових думок фахівців із трудового права та інших галузей права дозволяє зробити висновок про інше.

Так у теорії права поняття «суб'єкт права – особа чи організація, за якими держава визнає здатність бути носіями суб'єктивних прав і юридичних обов'язків»[13]. Такі ж підходи застосовуються в теорії трудового права. Професори М. І. Іншин, В. І. Щербина підкреслюють, що суб'єкти трудового права – це фізичні особи чи організації, які, відповідно до закону, наділені здатністю мати й здійснювати безпосередньо або через представника суб'єктивні права та нести юридичні обов'язки [14]. Професор К. Ю. Мельник наголошує на тому, що суб'єкти трудового права – це учасники трудових та тісно пов'язаних із ними відносин, які на підставі трудового законодавства мають трудові права та обов'язки [15]. Погоджуючись із такою науковою позицією, можна визначити такі *ознаки суб'єкта трудового права*: 1) наявність трудових прав та обов'язків, які закріплені нормами трудового права; 2) можливість особисто або через представника вступати в трудові або тісно пов'язані з трудовими правовідносини; 3) можливість несення юридичної відповідальності (дисциплінарної та матеріальної).

Щодо першої ознаки, то законодавство наділяє трудові колективи такими правами: 1) участь у веденні колективних переговорів та розробці й затвердженні колективних договорів, забезпечення належного їх виконання; 2) затвердження правил внутрішнього трудового розпорядку та вжиття заходів для забезпечення їх додержання; 3) участь у розробленні й обговоренні проектів перспективних та поточних планів економічного й соціального розвитку підприємств, установ, організацій (якщо це передбачено їх статутами); 4) обговорення стану трудової дисципліни і здійснення заходів щодо її зміцнення; 5) здійснення громадського контролю за дотриманням роботодавцем актів трудового законодавства, соціального партнерства, локальних нормативних актів, умов трудових договорів; 6) заслуховування звітів роботодавця про виконання колективних договорів; 7) застосування заходів громадського заохочення за успіхи в праці; 8) застосування до членів трудового колективу за порушення трудової дисципліни заходів громадського стягнення (товариське зауваження, громадська догана) та ін.

Щодо другої ознаки, то в ст. 12 КЗпП прямо зазначено, що колективний договір укладається між власником або уповноваженим ним органом (особою), з однієї сторони, і за відсутності первинної профспілкової організації - представниками, вільно обраними на загальних зборах найманих працівників або уповноважених ними органів, з другої сторони. Законодавець використовує термін «наймані працівники», замість «трудоий колектив», і якщо не визнавати суб'єктом трудового права іншу сторону колективного договору, то складається дивна юридична конструкція, як-от: 1) колективний договір укладає лише один суб'єкт права; 2) «представники, вільно обрані на загальних зборах», кого повинні представляти і в кого виникнуть права та обов'язки внаслідок представництва. Відносини представництва передбачають якнайменше двох суб'єктів права.

Щодо третьої ознаки, то прикладом відповідальності трудового колективу є закріплені в ст. 34 Закону України «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)» «...несприятливі юридичні наслідки, які виникають внаслідок заподіяння збитків роботодавцю страйком, який був визнаний судом незаконним, відшкодовуються органом, уповноваженим найманими працівниками на проведення страйку, у розмірі, визначеному судом (у межах коштів і майна, що йому належать)».

Аналіз законодавства та теоретичних конструкцій щодо правосуб'єктності трудового колективу дає підстави на такий висновок. Суб'єкти трудового права мають особливий правовий статус, який складається з трудової правоздатності; трудової дієздатності; трудової деліктоздатності; трудових прав та обов'язків. Ці властивості надають можливість їм вступати у правовідносини з питань праці, тісно пов'язані з трудовими правовідносинами, та набувати трудової правосуб'єктності. Правовий статус трудового колективу повністю відповідає цим ознакам, тому й не існує теоретичних перепон для не визнання цього факту.

Для того щоб систематизувати законодавство щодо правового статусу трудових колективів, у науці вже пропонувалося прийняти закон «Про трудові

колективи» та чітко визначити їх правовий статус як суб'єктів трудового права. На думку Н. Б. Болотіної, Закон «Про трудові колективи» вже досить тривалий час не приймається з причин, що лежать у політичній площині. «Виходить так, що у визнанні статусу трудових колективів не зацікавлені ні профспілки, ні роботодавці, ні держава. Цих суб'єктів влаштує невизначеність трудової маси й термін «наймані працівники», який немовби і визначає суб'єкта, і водночас нікого ні до чого не зобов'язує [16, с. 601].

Незважаючи на складність, які виникають у формуванні наукової думки щодо правосуб'єктності трудових колективів та неузгодженості норм діючого законодавства у визначенні їх правового статусу, можна достатньо чітко визначити підстави для виникнення трудового колективу як суб'єкта трудового права, форми реалізації його правосуб'єктності, конкретні повноваження, права та обов'язки, форми та межі відповідальності.

Так умовами набуття правосуб'єктності трудовим колективом є такі: 1) організаційна; 2) трудовою. Організаційна умова полягає в тому, що: а) утворення колективу працівників передбачає наявність роботодавця та трудових відносин із двома або більше працівниками; б) працівники мають бути належним чином об'єднані; в) працівники мають бути легалізовані шляхом проведення загальних зборів для обрання відповідного механізму участі в правовідносинах або безпосередньо, або через формування уповноваженого органу (представника). Трудовою умовою полягає в тому, що загальні збори мають визначити процедурні питання щодо функціонування колективу працівників (порядку прийняття рішень), у тому числі, зміст та обсяг повноважень уповноваженого органу (представника) з питань праці [1, с. 108].

Висновки. Трудовий колектив є допоміжним суб'єктом трудового права; він має всі властивості для надання йому такого статусу, як-от: трудову праводієздатність, трудову деліктоздатність й трудові права та обов'язки. З метою закріплення цього правового статусу трудового колективу необхідна політична воля та зміни й доповнення в діюче законодавство, а саме:

1) Частину 2 ст. 2 КЗпП «Основні трудові права працівників» доповнити таким змістом: *«Працівники мають право об'єднуватись у трудові колективи шляхом проведення загальних зборів працівників, обирати представників та вирішувати порядок прийняття рішень щодо реалізації повноважень трудових колективів, закріплених нормативно – правовими актами та установчими документами юридичної особи - роботодавця. Трудові колективи через представників мають право звертатися до суду за захистом прав та законних інтересів окремих працівників і трудового колективу»*. Таку ж норму необхідно внести до проекту ТКУ.

2) У ч. 1 ст. 3 КЗпП, замість «Законодавство про працю регулює трудові відносини працівників усіх підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, виду діяльності і галузевої належності, а також осіб, які працюють за трудовим договором з фізичними особами», сформулювати так:

- «законодавство про працю регулює трудові та тісно пов'язані з ними відносини трудових колективів та (або) їх представників, окремих працівників, працюючих за трудовим договором усіх підприємств, установ, організацій, незалежно від форм власності, виду діяльності й галузевої належності, працюючих на фізичних

осіб - роботодавців, об'єднань трудових колективів та (або) їх представників з однієї сторони та роботодавців або їх об'єднань з іншої сторони»;

- «законодавство про працю також регулює відносини між особами, указаними в частині першій цієї статті та іншими учасниками відносин із питань праці, у яких останні реалізують права та виконують обов'язки щодо організації праці (підбір кадрів, підвищення кваліфікації та інші.), захисту прав учасників трудових колективів та тісно пов'язаних із ними правовідносин, контролю за безпекою трудової діяльності працівників, гарантують соціально-трудові стандарти праці, закріплені нормами трудового права України».

2) необхідно внести в ч. 1 ст. 12 КЗпП, замість «...а у разі їх відсутності - представниками, вільно обраними на загальних зборах найманих працівників...», наступне: «...а в разі їх відсутності - представниками, вільно обраними на загальних зборах трудового колективу ...». Такі ж заміни необхідно провести у всіх випадках, коли законодавець формулює повноваження трудових колективів - «найманих працівників», які приймають рішення після легалізації їх діяльності шляхом проведення загальних зборів для обрання відповідного механізму участі в правовідносинах або безпосередньо, або через формування уповноваженого органу (представника). Також статус трудового колективу, як суб'єкта трудових відносин, необхідно закріпити в ст. 18 проекту ТКУ.

Використані джерела:

1. Трудове право України : підручник // За загальною редакцією М. І. Іншина, В. Л. Костюка, В. П. Мельника. Вид. 2-ге, перероб. і доп. Київ: Центр учбової літератури, 2016. 472 с.
2. Трудове право України: Опорний конспект лекцій // Б. С. Беззуб, О. М. Міхатуліна. Київ: МАУП, 2007. 344 с.
3. Хохлов Е. Б. Суб'єкты трудового права // Правоведение. 1996. № 3. С. 111.
4. Кодифікація трудового законодавства України // за ред. Н. М. Хуторян, М. І. Іншина, С. М. Приטיפка, О. М. Ярошенка. Харків: ФІНН, 2009. С. 91.
5. Пилипенко П. Д. Проблеми теорії трудового права: Монографія. Львів: ЛДУ ім. І. Франка, 1999. 214 с.
6. Гетьманцева Н. Д. Щодо віднесення трудового колективу до суб'єктів трудового права / Н. Д. Гетьманцева, І. Г. Козуб // Форум права. 2009. № 3. С. 167-173 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2009-3/09gndctp.pdf>
7. Слюсар А. М. Правовий статус суб'єктів трудового права України: теоретико-правовий аспект: монографія / А. М. Слюсар. Харків: Видавництво «ФІНН», 2011. С. 191-193.
8. Голован З. С. Суб'єкти трудового права та суб'єкти трудових правовідносин: співвідношення понять та змісту / З. С. Голован // Форум права. 2007. № 1. С. 23-25 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2007-1/07gzcptz.pdf>.
9. Алексеев С. С. Общая теория права / С. С. Алексеев. М., 2008. С. 379.
10. Халфина Р. О. Общее учение о правоотношении / Р. О. Халфина. Москва., 1974. С. 115-116.
11. Хаустова М. Суб'єкт права як елемент правової системи суспільства // Вісник Академії правових наук України. 2009. № 3. С. 29-38.

12. Нерсесянц В. С. Проблемы общей теории права и государства / В. С. Нерсесянц. Москва, 2002. С. 132.
13. Теорія держави і права. Академічний курс: Підручник / За ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. Київ: Юрінком Інтер, 2006. С. 438.
14. Трудове право України: підручник / М. І. Іншин, В. І. Щербина. Харків: Діса плюс, 2014. С. 93.
15. Трудове право України: підручник / К. Ю. Мельник. Харків: Діса плюс, 2014. С. 61.
16. Болотіна Н. Б. Трудове право України: Підручник / Н. Б. Болотина Київ: Вікар, 2003. 725 с.

References:

1. Trudove pravo Ukrainy. (2016) Inshyna, M. I., Kostiuka, V. L., Melnyka, V. P. (Eds.). Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury. [in Ukrainian].
2. Trudove pravo Ukrainy. (2007) Bezzub, B. S., Mikhatulina, O. M. (Eds.). Kyiv: MAUP. [in Ukrainian].
3. Khokhlov, E. B. (1996) Sub'ekty trudovoho prava. Pravovedenye, 3, 111. [in Ukrainian].
4. Kodyfikatsiia trudovoho zakonodavstva Ukrainy. (2009). Khutorian, N. M., Inshyna, M. I., Prylypka, S. M., Yaroshenka, O. M. (Eds.). Kharkiv: FINN. [in Ukrainian].
5. Pylypenko, P. D. (1999) Problemy teorii trudovoho prava. Lviv: LDU im. I. Franka. [in Ukrainian].
6. Shchodo vidnesennia trudovoho kolektyvu do subiektiv trudovoho prava. (2009). Hetmantseva, N. D., Kozub, I. H. (Eds.). Forum prava, 3, 167-173. [in Ukrainian].
7. Sliusar, A. M. (2011). Pravovyi status subiektiv trudovoho prava Ukrainy: teoretyko-pravovyi aspekt. Kharkiv: Vydavnytstvo «FINN», 191-193. [in Ukrainian].
8. Holovan, Z. S. (2007). Subieky trudovoho prava ta subieky trudovykh pravovidnosyn. Z. S Holovan (Ed.). Forum prava - *Forum is right*, 1, 23-25. URL: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2007-1/07gzcptz.pdf>. [in Ukrainian].
9. Alekseev, S. S. (2008). Obshchaia teoriya prava. S. S Alekseev (Ed.) Moskva. [in Russian].
10. Khalfyna, R. O. (2008). Obshchee uchenye o pravootnoshenyy. R. O. Khalfyna. (Ed.). Moskva, 115-116. [In Russian].
11. Khaustova, M. (2008). Subiekt prava yak element pravovoi systemy suspilstva. *Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy - Bulletin of the Academy of Law Sciences of Ukraine*, 3, 29-38. [in Ukrainian].
12. Nersesians, V. S. (2002). Problemy obshchei teoryy prava y hosudarstva. V. S. Nersesians (Ed.). Moskva. [In Russian].
13. Teoriia derzhavy i prava. Akademichnyi kurs: Pidruchnyk (2006). O. V. Zaichuka, N. M. Onishchenko (Eds.). Kyiv: Yurinkom Inter. [in Ukrainian].
14. Трудове право України: підручник (2014). Іншин, М. І., Шчербина, В. І. (Eds.) Kharkiv: Dysa plus. [in Ukrainian].
15. Трудове право України. (2014). Melnyk, K. Yu. (Ed.). Kharkiv: Dysa plus. [in Ukrainian].
16. Трудове право України. (2014). Bolotyina, N. B. (Ed.). Kyiv: Vikar. [in Ukrainian].

Любчик А. А.,
доктор юридических наук,
профессор кафедры государственно-правовых дисциплин
общеуниверситетских кафедр Луганского государственного
университета внутренних дел имени Э. А. Дидоренко
(г. Северодонецк, Украина)

К ВОПРОСУ ТРУДОВОЙ ПРАВОСУБЪЕКТНОСТИ ТРУДОВОГО КОЛЛЕКТИВА

В статье проанализированы научные взгляды на понятие трудовой правосубъектности, ее содержание и значение; особое внимание уделено трудовой правосубъектности трудового коллектива как вспомогательного субъекта трудового права. На основании анализа действующего законодательства сформулированы конкретные аргументированные предложения по совершенствованию законодательного регулирования правового статуса трудового коллектива как субъекта трудового права.

Ключевые слова: трудовая правосубъектность, содержание и значение трудовой правосубъектности, субъекты трудового права, трудовая правосубъектность трудового коллектива, право на судебную защиту.

Lyubchik O.,
Doctor of Laws, Professor of the Department
of State Law disciplines of the General University
Departments of the Luhansk State University
of Internal Affairs named after E. O. Didorenko
(Sievierodonetsk, Ukraine)

ABOUT LABOR LEGALITY LABOR COLLECTIVE

The article analyzes the scientific views on the concept of labor legal personality, its content and meaning, and special attention is paid to the labor legal personality of the labor collective as an auxiliary subject of labor law. Based on the analysis of the current legislation, specific substantiated proposals for improvement of the legislative regulation of the legal status of the labor collective as a subject of labor law have been formulated.

One of the important and urgent theoretical problems of labor law is the problem of determining the legal personality of the labor relations in labor relations and granting it the right to judicial protection of labor rights, and as a consequence the regulation of the procedure for its implementation. The problem arises about the recognition by some scholars of the employment relationship of only natural persons for legal entities, and as a consequence the inability of the labor collective to use their own potential to protect the rights of employees and to guarantee them proper and safe working conditions, including by applying to this court.

Current legislation also does not directly recognize the labor collective of labor legal personality, which not only contradicts the current trends in the development of domestic and international labor law, the views of prominent domestic and foreign scientists - specialists in labor law, but also the realities of labor relations and social life in the sphere

of public law and public life to protect employees in both individual and collective relationships.

The analysis of legislation and theoretical constructs regarding the legal personality of the labor collective gives the following conclusion. The subjects of labor law have a special legal status, which consists of legal capacity; labor capacity; labor tort; labor rights and responsibilities. These properties enable them to enter into labor relations (closely related to labor relations) and to acquire labor legal personality. The legal status of the labor collective is fully consistent with these features and there are no theoretical barriers to not acknowledging this fact.

Key words: labor legal personality, content and meaning of labor legal personality, subjects of labor law, labor legal personality of labor collective, right to judicial protection.

РОЗДІЛ V. ПРОБЛЕМИ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ ТА ПРАВООХОРОННА ДІЯЛЬНІСТЬ

DOI <https://doi.org/10.33766/2524-0323.87.202-208>

УДК 343.8

А. І. Богатирьов,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри
кримінального права та кримінології
Національного університету державної
фіскальної служби України
(м. Ірпінь, Україна)

e-mail: beandrew11@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0003-2707-8978>

КРИМІНОЛОГІЧНИЙ ПОГЛЯД НА ПРОБЛЕМУ ДОМАШНЬОЇ ЗЛОЧИННОСТІ

У статті розглядається домашня злочинність як об'єкт кримінологічного дослідження. Зазначено, що деформація матриці сімейного життя, незахищеність її державними інституціями загострюють і без того складну проблему інституту сім'ї. Серед її деструктивних факторів виділяємо різке збільшення кількості злочинів, учинених у даній сфері. Доведено, що домашня злочинність передбачає будь-які умисні дії фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування одного члена сім'ї по відношенню до іншого члена сім'ї.

Ключові слова: інституту сім'ї, сімейне життя, домашня злочинність, види злочинності.

Постановка проблеми. Будь-яка злочинність, зокрема й насильницька, будучи негативним соціальним явищем, руйнує встановлений громадський порядок, породжує деформації відносин суспільства й особистості, відбиваючись у психологічній деформації людей, призводить до порушення кримінально-правових норм, а отже, і до репресивної на це реакції держави. Нині вітчизняні вчені в різних галузях знань, зокрема й кримінологи, шукають алгоритм подолання домашньої злочинності, і чим глибше даний пошук, тим більше стає зрозумілим, що проблеми такої злочинності тісно пов'язані з кризою культурного розвитку й моральної свідомості, правовим нігілізмом, алкоголізмом, наркоманією, проституцією, браком усвідомлення відповідальності за наслідки своєї діяльності тощо.

На наше переконання, інститут сім'ї сьогодні вступив в протиріччя уявлень про здоровий спосіб життя, питань шлюбних відносин, моральних та релігійних цінностей. Частково були втрачені звички та забуті традиції дбайливого відношення до батьків, добробуту в родині, виховання дітей тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як засвідчили результати вивчення наукової літератури з даної проблематики, активно та продуктивно розробляють її як вітчизняні, так і зарубіжні вчені. Зокрема серед вітчизняних авторів варто виділити наукові праці А. Б. Благої, О. І. Белової, І. Г. Богатирьова, О. В. Бойко, Б. М. Головкина, О. М. Джужі, О. І. Зазимко, О. В. Ковальової,

О. Д. Коломоїця, Л. В. Крижної, М. Г. Кузнєцова, Н. В. Лесько, С. В. Романцевої, М. Ю. Самченко, а також зарубіжних учених, як-от: А. А. Ахматова, Г. М. Гляшенка, Д. О. Корецького, Г. М. Мінковського, В. П. Мелешко, О. В. Старкова, Д. О. Шестакова та інших. Оскільки домашня злочинність в Україні як об'єкт кримінологічного дослідження не була достатньо вивчена, саме це стало вирішальним при виборі предмету дослідження статті.

Формування цілей. Новизна даної статті полягає в тому, що домашня злочинність розглядається нами як об'єкт кримінологічного дослідження, який надалі буде розвиватися як самостійний напрям кримінологічної теорії.

Започаткування на науковому рівні вивчення домашньої злочинності обумовило вибір теми цієї наукової статті та визначила її головне завдання: на підставі аналізу наукових праць вітчизняних та зарубіжних учених сформулювати яснє з точки кримінології бачення проблеми домашньої злочинності.

Виклад основного матеріалу. Деформація матриці сімейного життя, незахищеність її державними інституціями загострюють і без того складну проблему інституту сім'ї, що свідчить про різке збільшення кількості злочинів, учинених у даній сфері. А це, зі свого боку, дезорганізує життєву діяльність суспільства, завдає шкоду правам і свободам людини в Україні. З огляду на такий стан, законодавець виправдано доповнив Кримінальний кодекс України новими статтями, які покликанні посилити кримінально-правову охорону прав людини в сімейних відносинах, а саме:

Ст. 126¹ «Домашнє насильство», тобто умисне систематичне вчинення фізичного, психологічного або економічного насильства щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, що призводить до фізичних або психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної залежності або погіршення якості життя потерпілої особи, та ст. 151² «Примушування до шлюбу», тобто примушування особи до вступу в шлюб або до продовження примусово укладеного шлюбу, або до вступу в співжиття без укладання шлюбу, або до продовження такого співжиття, або спонукання з цією метою особи до переміщення на територію іншої держави, ніж та, у якій вона проживає.

Крім того, законодавець вніс відповідну редакцію до *ст. 134 КК України «Незаконне проведення абортів або стерилізації», тобто примушування до аборту без добровільної згоди потерпілої особи; ст. 52 КК України «Зґвалтування», тобто вчинення особою чоловічої чи жіночої статі дії сексуального характеру, пов'язаних із вагінальним, анальним або оральним проникненням в тіло іншої особи з використанням геніталій або будь-якого іншого предмета, без добровільної згоди потерпілої особи (зґвалтування); ст. 153 КК України «Сексуальне насильство», тобто вчинення будь-яких насильницьких дій сексуального характеру, не пов'язаних із проникненням в тіло іншої особи, без добровільної згоди потерпілої особи (сексуальне насильство).*

Водночас кожного дня в засобах масової інформації з'являються повідомлення про домашню злочинність, що явно свідчить про різке збільшення кількості злочинів, учинених у даній сфері, яке відбувається на тлі зростання загальної злочинності в Україні.

Проаналізувавши історичні етапи розвитку суспільства, ми прийшли до висновку, що проблема домашньої злочинності залежала від рівня розвитку людства. До двадцятого століття людство не розглядало домашню злочинність як

серйозну проблему або привід для занепокоєння. Таке становище призвело до певного свавілля у сфері сімейних відносин та перетворення їх на категорію латентних правопорушень, які залишалися поза увагою правоохоронних органів.

Уперше на світовому рівні проблема домашньої злочинності була висвітлена та актуалізована завдяки активним спільним діям міжнародного руху на захист прав жінок, оскільки саме жінки становили найбільш уразливу та незахищену групу, що страждала від насильницьких дій з боку членів своєї родини (батьків, чоловіків, братів тощо). Саме результати декларацій та конвенцій, резолюцій регіональних і міжнародних організацій дозволили на початку XXI століття визнати, що проблема домашньої злочинності є однією з надзвичайно поширених форм порушення прав людини, від якого переважно страждають найбільш уразливі групи осіб (діти, жінки, які перебувають у стані економічної, психологічної чи іншої залежності від чоловіків, інтимних партнерів або батьків, особи з інвалідністю, похилого віку тощо). Сьогодні це небезпечне суспільно-правове явище добре відомо українському суспільству, що підтверджується даними кримінологічних досліджень.

Домашня злочинність – це також всі насильницькі дії фізичного, психологічного та сексуального характеру стосовно жертви, а також словесні образи та погрози фізичного побиття, викрадення, залякування, приниження, переслідування, звалтування, ушкодження статевих органів, експлуатацію через проституцію тощо.

Розкриваючи зміст домашньої злочинності, варто погодитися з С. С. Костенко, що сім'я – це особливий суспільний механізм, що передбачає стосунки між чоловіком і дружиною, батьками і дітьми, членами родини, які пов'язані не лише спільністю побуту, але й засновані на взаємній моральній відповідальності та взаємоповазі. Водночас в умовах економічної, соціальної кризи, руйнуванні моральних цінностей, інститут сім'ї також зазнає згубних впливів і може перетворитися на осередок насильства [1, с. 164]. Водночас сім'я як основна ланка суспільства є вільним, зареєстрованим у державних органах на засадах рівноправ'я союзом жінки та чоловіка, які пов'язані біологічними, матеріальними і духовними відносинами. Біологічний зв'язок між ними полягає в статевих зносинах та народженні нащадків. Матеріальний зв'язок має свій вияв у цілеспрямованій діяльності кожного з подружжя щодо здобуття засобів, які повинні забезпечити щоденні потреби сім'ї в харчуванні, одязі та житлі. Духовний зв'язок між подружжям надихає їх до взаємного зростання особистостей та сприяє вихованню дітей і плеканню повноцінних особистостей.

Сімейний кодекс України дає визначення сім'ї як первинного та основного осередку суспільства. Сім'ю складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки [2]. Кримінологів сім'я цікавить у таких аспектах:

1) як соціальний інститут, у якому здійснюються найважливіші етапи формування особистості;

2) як середовище з власними традиціями та звичками, що можуть формувати причини й умови злочинної поведінки;

3) як об'єктивно існуючий елемент криміногенної або провокуючої конкретної життєвої ситуації;

4) як найважливіший фактор у житті кожної людини, що здатний змінити її ставлення до оточуючих, усунути деформації морально-психічного розвитку, надати поштовх до нового життя, позитивно вплинути на особистість та її поведінку, природним шляхом сприяти виправленню злочинців.

Вивчаючи домашню злочинність як об'єкт кримінологічного дослідження, нами запропоновано його авторське тлумачення – це кримінально-правове явище, що являє собою фізичні, словесні, моральні та економічні образи, залякування та примус для отримання влади одних членів сім'ї над іншими. Першочерговою метою домашньої злочинності є встановлення домінування, контролю над поведінкою іншої людини. Здебільшого це не окремий акт, а тривалий процес, при якому складається специфічна система стосунків між кривдником і жертвою. Так відбувається і тоді, коли кривдник і жертва є членами однієї родини.

До речі, факт домашньої злочинності залишається величезною психологічною травмою для всієї родини впродовж тривалого часу, а іноді й на все життя. Інколи жертва домашньої злочинності звертається за допомогою не тільки до органів поліції, а й до свого оточення: інших членів родини, друзів, колег. Це, імовірно, частково на деякий час може стримати кривдника від вчинення злочину в сімейній сфері, але потім злочин знову повторюється.

На жаль, типовою є ситуація, коли жертва виправдовує кривдника, пробачає його й не вдається до спроб захисту. Однак через деякий час у сім'ї знову починає зростати психологічне напруження і цикл вчинення протиправного діяння кривдником повторюється, його інтенсивність постійно зростає.

Згідно зі статистичними даними, кількість ставлених злочинів, учинених у сім'ї, є невеликою, проте слід відзначити їх значну суспільну небезпеку. Очевидно також, що рівень латентності цих злочинів набагато перевищує відповідні показники злочинів, пов'язаних із сексуальним насильством взагалі [3, с. 38].

Ми поділяємо позицію вітчизняного дослідника М. Г. Кузнецова, що чинниками криміналізації домашньої злочинності є такі: 1) вікові та статеві невідповідності подружжя; 2) незадовільні умови його життя та суттєва різниця соціальних ролей і статусів; 3) порушення нормальної структури сім'ї та ведення домогосподарства; 4) стан психічного та фізичного здоров'я; 5) недоліки соціально-психологічної комунікації подружжя, зокрема, різниця в ціннісних орієнтаціях, рівнях емоційності; 6) зловживання алкоголем або наркотиками тощо [4, с. 123].

Таким чином, домашня злочинність передбачає будь-які умисні дії фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування одного члена сім'ї по відношенню до іншого члена сім'ї, якщо ці дії порушують конституційні права й свободи члена сім'ї як людини та громадянина і наносять йому моральну шкоду, шкоду його фізичному чи психічному здоров'ю.

У спеціальних дослідженнях, присвячених злочинності в сімейній сфері, наголошується, що існує тісний зв'язок між характером злочину та особливостями особистості кривдника. Зокрема, лише 3 % цих злочинів вчиняється групами, що пов'язані з близькими стосунками кривдника й жертви. Однак серед цих осіб понад 80 % неприязно і навіть вороже ставилися до дружини (чоловіка), 20,3 % із них аналогічно ставилися до батьків, а 9,7 % – до своїх дітей [5, с. 19].

При якісній інтерпретації причинно-наслідкового зв'язку із вчиненням домашньої злочинності варто виділити злочин як результат тривалого і гострого конфлікту, ініціатором якого був злочинець; ситуаційно обумовленої конфліктної поведінки потерпілого; аморального способу життя злочинця і потерпілого; вирішення злочинцем внутрішньо особистісного конфлікту суспільно небезпечним способом в об'єктивно нейтральній ситуації [6, с. 200].

Загалом негативні явища у сфері сімейного життя зводяться передусім до збільшення числа розлучень, зниження рівня народжуваності, зростання кількості невдалих шлюбів. Крім цього, вони обумовлюють зростання правопорушень та злочинності серед неповнолітніх. Такі сім'ї не виконують своєї основної функції – виховання дітей. І хоча домашню злочинність вивчає багато наук, як-от: кримінологія, соціологія, історія, педагогіка, психологія, демографія, етика, - однак численні сучасні кримінологічні дослідження переконливо підтверджують явну недооцінку державою й суспільством кримінологічних факторів, які впливають на дану злочинність і потребують, насамперед, його раннього запобігання. Саме тому важливо пам'ятати, що будь-який вид домашньої злочинності тісно пов'язаний із суспільством, а суспільство завжди пропагує моделі правомірної поведінки і, врешті-решт, здійснює кримінологічне прогнозування запобігання домашній злочинності.

Висновок. Підсумовуючи вищевикладене, зауважимо, що домашня злочинність є серйозною і поширеною проблемою в Україні. На жаль, вона охоплює всі родинні зв'язки, але найнебезпечнішим її виявом є насильство над дітьми, а тому її розв'язання потребує обов'язкового втручання держави та громадськості. Також домашня злочинність цілком є обґрунтованим об'єктом кримінологічного дослідження, тому її можна розглядати як сукупність суспільно небезпечних дій або бездіянь, що передбачають фізичні, словесні, моральні та економічні образи й примус для залякування й отримання влади одних членів сім'ї над іншими.

Використані джерела:

1. Костенко С. С. Насильство в сім'ї, його види та мотиви. *Економіка та право*. Серія 18. № 28. С. 164–167.
2. Сімейний кодекс України: Закон України від 10 січня 2002р. № 2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14> (дата звернення: 24.10.2019).
3. Атрощенко Б. Ф., Дорожкіна І. В., Артеменко Л. М. Насильство в сім'ї: захист прав потерпілих: інформаційно-практичний посібник. Чернівці, 2009. 65 с.
4. Кузнецов М. Г. Насильство в сім'ї як кримінологічний феномен. Науковий збірник: спеціальний випуск, присвячений Міжнародній науковій конференції «Актуальні проблеми вітчизняного права» в рамках VIII-х наукових читань, присвячених пам'яті В. М. Корецького, (м. Дніпро, 17–18 трав. 2019 р.). 2019. Ч. 1. С. 122–126.
5. Крижна Л. В. Злочини у сфері сімейно-побутових відносин (кримінологічний аспект). Київ, 2003. 105 с.
6. Богатирьов І. Г., Кузнецов М. Г. Домашнє насильство в Україні як кримінологічна проблема. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. Ч. 1. С. 195–201.

References:

1. Kostenko, S. S. Nasylystvo v sim'i, yoho vydy ta motyvy. *Ekononika ta pravo* Economics and law (Ser. 18). N. d., 28, 164–167. [in Ukrainian].

2. Simeinyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 10 sichnia 2002 r. № 2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>. [in Ukrainian].

3. Atroshchenko, B. F., Dorozhkina, I. V., Artemenko, L. M. (Eds.) (2009) *Nasylstvo v sim'i: zakhyst prav poterpilykh*. Chernihiv. [in Ukrainian].

4. Kuznietsov, M. H. (2019) *Nasylstvo v sim'i yak kryminolohichniy fenomen*. Naukovyi zbirnyk: *spetsialnyi vypusk, prysviachenyi Mizhnarodnii naukovii konferentsii «Aktualni problemy vitchyznianoho prava» v ramkakh VIII-ki naukovykh chytan, prysviachenykh pam'iaty V. M. Koretskoho, (17–18 trav. 2019 r.)* - *Scientific collection: a special issue dedicated to the International Scientific Conference "Actual Problems of Domestic Law" within the framework of VIII scientific readings dedicated to the memory of VM Koretsky (May 17-18, 2019)*. Dnipro, part. 1, 122–126. [in Ukrainian].

5. Kryzhna, L. V. (2003) *Zlochyny u sferi simeino-pobutovykh vidnosyn (kryminolohichniy aspekt)*. Kyiv. [in Ukrainian].

6. Bohatyrov, I. H., Kuznietsov, M. H. (2019) *Domashnie nasylstvo v Ukraini yak kryminolohichna problema. Aktualni problemy vitchyznianoi yurysprudentsii-Actual problems of domestic jurisprudence*. N.p. Part. 1, 195–201. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 06.09.2019

Богатырев А. И.,

кандидат юридических наук,

доцент кафедры уголовного права и криминологии

Национального университета государственной

фискальной службы Украины

(г. Ирпень, Украина)

КРИМИНОЛОГИЧЕСКИЙ ВЗГЛЯД НА ПРОБЛЕМУ ДОМАШНЕЙ ПРЕСТУПНОСТИ

В статье рассматривается домашняя преступность как объект криминологического исследования. Отмечено, что деформация матрицы семейной жизни, незащищенность ее государственными институтами обостряют и без того сложную проблему института семьи. Среди ее деструктивных факторов выделяем резкое увеличение количества преступлений, совершенных в данной сфере. Доказано, что домашняя преступность предполагает любые умышленные действия физического, сексуального, психологического или экономического направления одного члена семьи по отношению к другому члену семьи.

Ключевые слова: института семьи, семейная жизнь, домашняя преступность, виды преступности.

Bohatyrov A.,

Candidate of Law, Associate Professor

of the Criminal Law and Criminology Department

National University of State Tax Fiscal Service of Ukraine

(Irpine, Ukraine)

CRIMINOLOGICAL VIEW ON THE DOMESTIC CRIME PROBLEM

The article deals with to the criminological characteristic of domestic crime in Ukraine. Domestic crime has been found to be a criminological holistic phenomenon with its own patterns

of functioning and development. Domestic crime as a subject of criminological investigation is relatively uniform in its internal structure, motivation, typical features of abusers and the way in which they behave during the commission of domestic violence, as well as the causes and conditions of its commission.

It has been revealed that the legislator, in order to strengthen the criminal legal protection of human rights in family relations, has introduced two new articles in the Criminal Code, «Domestic violence» and «Forced marriage» and has amended the rules providing for liability for illegal abortion or sterilization; rape and sexual violence. However, as the statistics show so far, these measures have not produced the desired result.

It has been proven that at all historical stages of human development the problem of domestic crime depended on the level of development of society. In particular, until the twentieth century, humanity did not view domestic crime as a serious problem or cause for concern. Domestic crime is defined as all physical, psychological and sexual violence against the victim, as well as verbal abuse and threats of physical beating, abduction, intimidation, humiliation, harassment, rape, genital injury, exploitation through prostitution and the like.

From the point of view of criminology, it is considered as a social institution in which the most important stages of personality formation are carried out; As an environment with traditions and habits that can shape the causes and conditions of criminal behavior; As an objectively existing element of a criminal or provoking particular life situation; As the most important factor in the life of every person who is able to change his attitude towards others, eliminate deformations of moral and mental development, give impetus to a new life, positively influence the personality and her behavior, naturally contribute to the correction of criminals.

The author's interpretation of domestic crime as a subject of criminological research is provided, according to which it is a criminal phenomenon that constitutes physical, verbal, moral and economic abuse, intimidation and coercion to gain the power of some family members over others.

Key words: family institutions, family life, domestic crime, types of crime.

DOI <https://doi.org/10.33766/2524-0323.87.208-220>

УДК 343.85 (477)

О. В. Бочковий,

кандидат юридичних наук, старший дослідник,
провідний фахівець науково-дослідної лабораторії
з проблем попередження, припинення та
розслідування злочинів територіальними органами
Національної поліції України

Луганського державного університету
внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка
(м. Северодонецьк, Україна)

e-mail: bochkin.0583@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0001-7262-3416>

ВПЛИВ ГЛОБАЛЬНОГО КАПІТАЛІЗМУ НА ПРОТИДІЮ ЗЛОЧИННОСТІ В УМОВАХ ВІДКРИТОГО СУСПІЛЬСТВА

У статті описується залежність внутрішньодержавних процесів, у тому числі й протидії злочинності, від глобальних ринкових відносин. При цьому, якщо в розвинених країнах така залежність нормативно врегульована та носить

конструктивний характер через високу міру відкритості суспільства, то в Україні подібні процеси носять дестабілізуючий характер. Автор намагається привернути увагу до проблеми залежності законотворчого процесу від глобальних ринкових відносин та невідповідності чинного нормативно-правового регулювання протидії злочинності сучасному рівню розвитку суспільства та його відкритості.

Ключові слова: глобальний капітал, капіталізм, протидія злочинності, відкрите суспільство, інформаційне суспільство, лобізм, корупція, бізнес, політика.

Постановка проблеми. Ми живемо в час, коли великий бізнес дуже переплітається з політикою. І в цьому не було б нічого особливого, якби більша частина вітчизняних топчиновників, безпосередньо чи через підставних осіб, активно не займалися бізнесом. За таких обставин прийняття відповідальних рішень в управлінні державними органами відбувається з урахуванням бізнесових інтересів чиновника.

Звісно, зв'язок бізнесу та політики є нормою для більшості країн, проте, якщо в розвинених країнах простежується забезпечення розумного поєднання інтересів бізнесу й захисту суспільства в цілому від загальнокримінальної злочинності, то в Україні такого розмежування не існує. Лобіюючи та приймаючи закони в інтересах свого бізнесу чи бізнес-партнерів, законодавці приймають нормативно-правові акти, які забезпечують отримання прибутку. Часто такий прибуток забезпечується шляхом створення монополій чи інших шляхів пригнічення конкуренції. При цьому доволі низький рівень законотворчої техніки призводить до того, що взаконені засоби захисту власного бізнесу, які прийнятні у сфері фінансів, застосовуються до інших суспільних відносин, у тому числі й у сфері розслідування кримінальних правопорушень загальнокримінальної спрямованості.

Зокрема, якщо застосування принципу захисту комерційної чи банківської таємниці при розслідуванні фінансових правопорушень є обґрунтованим та цілком виправданим, то застосування такого принципу при розслідуванні розбоїв, викрадень людей, незаконного заволодіння майном, розкрадання бюджетних коштів тощо є неприпустимим.

Забюрократизовані процедури отримання дозволу на доступ до банківських рахунків осіб, які обґрунтовано підозрюються в розповсюдженні наркотичних засобів, унеможливають сьогодні ефективну протидію цьому явищу в Україні. Самі правоохоронці визнають, що процедурні аспекти документування злочинної діяльності повністю їх обеззброюють перед злочинцями.

Таким чином, глобальні капіталістичні процеси, без яких неможливе функціонування жодної економіки у світі, впливають і на Україну, диктуючи свої правила гри. От тільки в розвинених країнах ці процеси відбуваються під контролем та під наглядом держави з урахуванням інтересів суспільства, а в Україні такий контроль відсутній, адже особи, які мають контролювати цей процес, зацікавлені в збільшенні прибутку, а суспільство не настільки відкрите, щоб адекватно реагувати на ігнорування своїх інтересів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Формування авторської позиції відбулося на підставі вивчення великої кількості джерел - від філософських учень до чинних нормативно-правових актів та статистичних показників діяльності правоохоронних органів.

При цьому, у даній статті, розмірковуючи про відкрите суспільство, ми маємо на увазі не концепцію Карла Поппера [14], сформовану на підставі досліджень Анрі Бергсона [3] та досліджену в працях сучасників [7], а відкрите суспільство як об'єктивну реальність. Разом із тим, потрібно уточнити, що, називаючи суспільство відкритим, ми не отожднюємо його з суспільством інформаційним, які часто вживаються як синоніми. Термін «інформаційне суспільство» приписують професору Токійського технологічного інституту Ю. Хаяші [5, с. 62]. Надалі цей термін почали широко застосовувати як учені в різних галузях знань, надаючи відповідні визначення та вивчаючи сутність [6, с. 11-12], так і міжнародне співтовариство, формулюючи нормативно-правові акти [4, 12].

Поєднуючи існуючі положення та позиції, окремі науковці, надаючи їм визначення, вказують на взаємозв'язок понять інформаційного та відкритого суспільства. Так П. С. Пастухов, зазначає, що інформаційне суспільство – це відкрите, громадянське суспільство, засноване на вільному доступі до інформації, свободі думок, праві прямого голосу, відкритості, толерантності, конкурентності думок і оцінок [13].

Загалом, погоджуючись із позиціями науковців, зазначимо, що поняття інформаційне та відкрите суспільство відносяться одне до одного як частка й ціле. Тобто відкрите суспільство не може існувати без відповідної інформаційної складової у її сучасному розумінні за сукупністю систем, програм та мереж. Разом із тим інформаційне суспільство стає відкритим тільки тоді, коли формується відкрита громадянська позиція, коли безпека кожного індивіда в суспільстві визнається найвищою цінністю й підтримується всіма. Відкрите суспільство – це ментальна готовність активної поведінки задля суспільної безпеки, у тому числі й застосовуючи сучасні інформаційно-технічні досягнення.

Указаний теоретичний екскурс щодо формування авторського розуміння відкритого суспільства дозволить краще зрозуміти читачеві основні ідеї пропонованої статті.

Формування цілей. Метою статті є спроба привернути увагу до проблеми залежності законотворчого процесу від глобальних ринкових відносин та невідповідності чинного нормативно-правового регулювання протидії злочинності в Україні сучасному рівню розвитку суспільства та відкритості.

Виклад основного матеріалу. Глобальний фінансовий ринок нагадує перегони, де кожен етап закінчується грошовою винагородою, адже, як влучно зауважує Дж. Сорос, панівною цінністю глобальної капіталістичної системи є гонитва за грішми [18, с. 196].

При цьому суперництво у сфері фінансів відбувається за відповідними правилами, порушення яких тягне санкції, здебільшого економічні. Як тільки хтось із гравців фінансового ринку виходить за його межі та допускає

вчинення злочину, вступають інші важелі впливу – правоохоронні. У всякому випадку, так відбувається в цивілізованих країнах.

Навіть процеси впливу бізнесу на законотворчість у цивілізованих країнах чітко регламентовані для мінімізації зловживань, адже така практика природна для законотворчої діяльності та її ігнорування зі сторони законодавця, як це відбувається в Україні, і вона призводить до негативних наслідків у формі політичної корупції. Проте дорікати владі за корупцію – українська національна риса. При цьому більша частина суспільного невдоволення лунає від представників громадськості, які в минулому були чиновниками або політиками й втратили свої владні позиції, дорікаючи при тому, що то не вони займаються корупцією, а хтось інший. Така собі «конкуруєння в корупції».

Зважаючи на все, складається враження повного абсурду: багато хто в суспільстві знає або здогадується про рівень корупції; політики теж обізнані в цьому, знають про свою корупцію, так само як і чиновники, але всі роблять вигляд, що нічого не відбувається. Таке відношення сформоване історично, адже всі, хто жив за Радянського Союзу, чудово про це пам'ятають, а ті, хто не жив, чули з розповідей, що працівники всіх без винятку підприємств, заводів, фабрик і т.ін. несли з роботи необліковану продукцію, водії виливали паливо на узбіччя для «виконання» норми, завідуючи складами укривали продукцію для формування дефіциту тощо. І це все відбувалося протягом десятків років й усі про це знали, але ніхто не намагався виправити такий порядок. Чому? Тому що осіб, яким це вигідно, було більшості! Люди працювали на заводі за незначну заробітну плату, оскільки можна було з заводу винести частину продукції. З роботи звільняли лише тих керівників, які не давали співробітникам красти, а тому на них жалілися, бо припускали, що крадуть без їхньої участі.

Таке ставлення до державного майна та до власності взагалі сформувало в більшості суспільства доволі негативну ментальну позицію: «я не зацікавлений у майбутній долі підприємства, на якому працюю, адже воно державне, тобто нічье, а тому буду його використовувати у своїх цілях, проте дуже хочу, щоб держава забезпечувала високий рівень мого життя й надійно захищала мене від протиправних посягань». Це тривало настільки довго, що більшість населення перестала усвідомлювати взаємозалежність указаних вище факторів: безвідповідальне ставлення до державного майна не сприяє розвитку соціальних стандартів, адже багато ресурсів іде на нейтралізацію наслідків такого відношення.

Така ж ситуація з участю громадян у процесах державотворення та підтримання публічного порядку. Більшість населення не вважає за потрібне цікавитися законодавством, сподіваючись, що обрані ними депутати тільки те й роблять, що переймаються покращенням доброту громадян. Та реальність така, що більшість нормативно-правових актів, які розглядаються Верховною Радою України, приймаються не в інтересах пересічних громадян, а бізнесу. А сучасний рівень відкритості законотворчого процесу та лобіювання не дозволяє встановити осіб, які зацікавлені в прийнятті того

чи іншого нормативно-правового акту, щоб оцінити їх мотиви та можливі негативні наслідки.

При цьому, ознайомившись із працями В. Ф. Нестеровича [2; 8; 9; 10; 11], можна впевнено стверджувати, що законодавче регулювання лобізму в деяких державах є яскравим прикладом відкритості суспільства та політичних процесів. Усі знають, що найбільші корпорації чи фірми так чи інакше впливають на політичні процеси та законотворчу діяльність, то чому б цьому процесу не надати статус законного?! Ці процеси все рівно відбуваються й будуть відбуватись, а їх тінізація, створює велику кількість суперечностей та ризиків. Основним ризиком є прийняття нормативно-правових актів із прихованими мотивами, а однією з суперечностей – діяльність самих лобістів, яка прирівнюється до політичної корупції виключно через відсутність нормативного регулювання.

Та повернемося до впливу капіталу на протидію злочинності. В Україні за рахунок тотальної політизації суспільних процесів фінансові правила розповсюдились на всі інші відносини: рішення правоохоронних органів та суду в більшості випадків залежать від соціального чи матеріального статусу особи, яка допускає порушення закону, а порядок збору доказової інформації не відповідає ні цілям та завданням кримінального процесу, ні сучасним суспільним потребам. Крім того, особи, які володіють бізнесом та мають надприбутки, живуть в іншій реальності, адже їхня безпека знаходиться на іншому рівні, ніж захищеність середньостатистичного громадянина. Шанс отримати тілесні ушкодження в темному провулку бізнесменом високого рівня чи топчиновником надзвичайно низький. Саме тому питання, пов'язані з безпекою суспільства від злочинів загальнокримінальної спрямованості, для політичної еліти країни не розглядаються та навіть не беруться до уваги під час розробки чергових нормативно-правових актів; ця проблема для них не помітна. Так само як людина, яка народилася й прожила в багатоповітряній мегаполісу, не може зрозуміти проблеми сільського жителя щодо утилізації відходів, водопостачання тощо.

Звісно, така ситуація існує в будь-якій державі. Але в інших країнах для формування норм законодавства, які віддзеркалюють реальні суспільні відносини, створені спеціальні дієві процедури, за якими суспільні запити у формі пропозицій через відповідних фахівців доводяться до законодавчих органів. Зокрема в Швеції, у разі виникнення організаційних чи правових проблем щодо протидії злочинності, за твердженням заступника головного прокурора Управління боротьби з економічними злочинами Яна Тіблінга, який був учасником міжнародного семінару в лютому 2017 року, керівники зацікавлених підрозділів готують свої пропозиції та подають їх відповідному міністру. Вирішення організаційних проблем, у більшості випадків, здійснюється негайно. Якщо ж необхідні законодавчі зміни, то через встановлені законом процедурні моменти прийняття необхідних поправок може зайняти декілька місяців. При цьому, якщо правоохоронні органи подали обґрунтовані пропозиції, то вони неодмінно будуть реалізовані.

Важливо, що в західних державах постійно відбувається комунікація з суспільством, адже ефективність правоохоронної діяльності прямо залежить від відкритості доступу до інформації про будь-які асоціальні прояви. А в українських реаліях поки що передчасно говорити як про відкритість суспільства, так і про ефективний інформаційний обмін між суспільством і правоохоронними органами, бо, на відміну від розвинених країн, замість єдиного інформаційного простору, в Україні існують закриті корпоративні інформаційні системи без налагодженої комунікації. Навіть між службами та підрозділами МВС України до цього часу не налагоджено інформаційної комунікації, більшість інформаційних запитів реалізовується через паперові носії, як і 100 років тому. А озвучені плани запровадження електронного кримінального провадження чи оперативно-розшукової справи не передбачають спрощення процедурних аспектів. Різниця між звичайним провадженням та електронним лише в тому, що в першому випадку ми документ читаємо з паперу, а в другому - з монітору, хоча в разі необхідності погодження – усе рівно потрібно друкувати паперовий носій. Самі практичні працівники скаржаться, що введення електронного документообігу додало тяганини, адже тепер кожен документ потрібно роздрукувати, підписати й потім сканувати, щоб завантажити в комп'ютер.

У той же час в Україні є успішні приклади реалізації електронного документообігу, наприклад, у сфері господарських податкових, банківських відносин тощо. Достатньо успішно реалізується спосіб електронного підпису при реалізації різноманітних прав із достатньою захищеністю інформації. Чому ж до цього часу подібне не реалізовано в кримінальному процесі?! Єдина відповідь, яка напрошується, така: законодавець протягом тривалого часу свідомо вносить зміни до кримінального процесу, щоб зробити його максимально складним та неузгодженим для можливості уникнути відповідальності за вчинення кримінально каранних діянь. Аналіз законодавства, на жаль, не дозволяє знайти іншого пояснення.

Варто також зауважити, що глобальні фінансові ринки регулюються міжнародними інституціями, у той же час протидія злочинності регулюється національним законодавством, адже більшість правопорушень носить суто національний характер та багато в чому відповідає політичному режиму чи ситуації у відповідний історичний період.

Україна на міжнародній арені доповідає про значні успіхи в протидії злочинності чи корупції, а насправді така протидія відбувається лише на папері чи обговорюється в ЗМІ, адже чинні нормативно-правові акти, зокрема які регулюють кримінальний процес та оперативно-розшукову діяльність, не дають можливості ефективно протидіяти злочинності.

Заради справедливості зауважимо, що складності в протидії загальнокримінальній злочинності в більшій чи меншій мірі є у всьому світі, чому активно сприяє глобальний капіталізм. Яскравим прикладом вказаного стану речей є захист комерційної таємниці, яка не розголошується корпораціями навіть тоді, коли доступ до неї правоохоронні органи є єдиним засобом запобігання тяжких злочинів. Один із найгучніших випадків був пов'язаний із терактом у США, коли злочинець Саїд Фарук користувався

смартфоном від Apple і, можливо, здійснював підготовку до теракту та вів переговори з його допомогою. ФБР звернулося за допомогою до компанії Apple з вимогою прибрати обмеження на кількість спроб введення пароля, щоб мати можливість розблокувати смартфон злочинця. На цю вимогу керівництво відповіло відмовою. Глава компанії Тім Кук у своєму відкритому листі заявив, що в Apple не будуть створювати лазівки в операційній системі, а конфіденційність особистої інформації - один із основних пріоритетів. Справа закінчилася тим, що спецслужбам вдалося вирішити задачу без допомоги Apple. Методом напилення металу виготовили відбиток пальцевого відбитка власника смартфона й отримали доступ до інформації [1; 19]. Проте найчастіше втрата часу загрожує настанням тяжких наслідків.

І цей випадок яскраво демонструє таке: з метою власного збагачення та отримання прибутку, приватні корпорації створюють певні продукти, які захищаються комерційною таємницею з боку держави, і навіть тоді, коли розкриття комерційної таємниці може убезпечити суспільство від шкоди, держава стає на сторону корпорацій, а не суспільства, яке вона зобов'язана захищати. Чим не вплив глобального капіталізму на протидію злочинності?

Світ вступає в епоху оцифровки й електронного регулювання всіх сфер суспільної діяльності. Розширюються можливості контролю громадськості за бізнесом й одночасно за діяльністю правоохоронних органів. Відповідно, ставляться нові вимоги до їх організації. Не претендуючи на висвітлення проблеми в цілому, зазначимо необхідність переоцінки аграваних прав і свобод громадян, кардинального перегляду процесуального статусу підозрюваного й обвинуваченого в кримінальному процесі, вдосконалення регулювання порядку здійснення оперативно-розшукової діяльності [16, с. 29-46].

Законодавча регламентація чинного кримінального процесу – скопище логічних протиріч. Ми сліпо користуємося змагальним процесом, заснованому на постулатах римського судочинства «Nemo tenetur armare adversarium contra se» (ніхто не зобов'язаний озброювати свого супротивника проти себе самого) і «Nemo tenetur seipsum prodere» (ніхто не зобов'язаний віддавати себе самого). Приймаємо нібито заходи з протидії доби середньовіччя і під цим приводом виводимо підозрюваного з кола джерел слідчої інформації про подію злочину, проголосивши на конституційному рівні його право не свідчити проти себе.

Так безпелаяційно сформульована ч. 4 ст. 224 КПК України: «У разі відмови підозрюваного відповідати на питання, давати показання, особа, яка проводить допит, зобов'язана його зупинити одразу після отримання такої заяви». Мало того, що виключаються напрацьовані віками тактичні прийоми допиту, не можна по букві КПК повідомляти підозрюваному про наявні в провадженні докази, щоб дати йому можливість оцінити ситуацію і з метою пом'якшення очікуваного покарання почати сприяти розслідуванню. У підсумку, борючись за ідеальні права підозрюваного, погіршили його становище в процесі [17, с. 106].

Разом із тим, безпідставна пересторога та «звеличення» права підозрюваного (обвинуваченого) давати неправдиві покази чи свідомо

замовчувати відомі факти порушує права постраждалого на швидке, повне та неупереджене розслідування кримінального провадження та винесення справедливого рішення в справі.

Якщо ми говоримо про змагальний процес, то чому учасники перебувають у нерівних умовах?! Підозрюваному дається право вводити в оману слідство, а потерпілому - ні. Це вже не змагання у встановленні об'єктивної істини, а конкурс на хитрість та здатність «законними» методами уникнути відповідальності. Якщо ми надаємо право підозрюваному у вчиненні злочину не свідчити відносно себе та вводити в оману слідство, то чому від цих дій має страждати потерпілий?! Більше того, у потерпілого за ті самі дії настає кримінальна відповідальність (ст. 384 КК України).

Звісно, ми підтримуємо положення щодо відсутності відповідальності в разі самовикриття як можливості уникнення самообмови під тиском тощо, і це повністю відповідає позиції ЄСПЛ та Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод [15, с. 103]. Як приклад, у рішеннях справи «Яременко проти України» від 12 червня 2008 р., у справі «Колесник проти України» від 19 лютого 2010 р., у справі «Шабельник проти України» від 19 лютого 2009 р. ЄСПЛ вкотре відзначив, що право відмовитися давати показання та право не обмовляти себе є загально визначеними міжнародними стандартами, основними складовими поняття справедливого розгляду, закріпленого у п. 1 ст. 6 Конвенції.

Поряд із тим зміст привілею обвинуваченого проти самовикриття далеко неоднозначний, що обумовлює окрему увагу до нього. Так, дискусійним є питання про його обсяг та межі дії, зокрема часто право відмовитися давати показання та право не обмовляти себе ототожнюється з правом обвинуваченого давати неправдиві показання, захищаючись від обвинувачення. Вважаємо таку позицію хибною та такою, що не сприяє об'єктивності розслідування й прийняття справедливого рішення в справі, а також порушує права потерпілого. Інакше як допустимістю спотворення об'єктивної істини не можна назвати законодавче закріплення права обвинуваченого не свідчити проти себе, так само, як і допит без його ж згоди, адже головною метою кримінального процесу є встановлення всіх обставин скоєного злочину. І якщо людина не винна, то сама зацікавлена в підтвердженні своєї невинуватості, а якщо вона й приховує від слідства або суду факти, то це явне перешкодження розслідуванню.

Виходячи з логіки закону, закладеної з давніх віків, держава втілює у собі організацію, яка повинна забезпечувати безпеку суспільства і захищати від антисуспільних проявів. Таким чином, правоохоронна система повинна бути інструментом у руках держави на боці суспільства. Сьогодні ж ми спостерігаємо ситуацію, коли правоохоронна система, як і судова, являють собою арбітрів у протистоянні суспільства й антисуспільного елемента. При цьому другий має більше прав, ніж перший.

З точки зору логіки та здорового глузду не до кінця зрозумілим видається й співвідношення доказів, отриманих оперативним процесуальним шляхом чи пересічними громадянами. Одна й та ж інформація оцінюється по-різному в залежності від того, хто її надав. Такий підхід виправданий у разі, коли є

сумніви у її правдивості, але навіть тоді, коли таких сумнівів немає, інформацію не будуть брати до уваги в суді, якщо її надали оперативні працівники правоохоронних органів без відповідного підпису судді в одному з дозвільних документів.

Сьогодні оперативно-розшукова діяльність, завдяки якій виявляється та розкривається більше 80 % злочинів взагалі, позбавлена ефективних механізмів документування злочинної діяльності. Будь-яка дія оперативного співробітника щодо документування злочинної діяльності мало того що позбавлена оперативності як основного принципу протидії злочинності, так ще й розцінюється прокуратурою та судом як провокація. Зокрема, Україна потерпає від телефонного шахрайства вже декілька років. Про це постійно повторюють у ЗМІ. При цьому за чинного законодавства протидіяти цим фактам правоохоронні органи не можуть, адже до того часу, поки поліція отримає дозвіл та фактичну змогу відстежити та зафіксувати номер телефону, з якого вчиняється шахрайство, злочинець десять разів змінить телефон, карту та навіть місце проживання. До того ж, на процедуру отримання доступу може піти тиждень або більше. Більше того, сам факт існування двох нормативно-правових актів, КПК та Закону України «Про ОРД», не сприяє ефективності правоохоронної діяльності, особливо в умовах, коли останній ігнорується судами при прийнятті рішень.

Висновки. Сучасний стан протидії злочинності вказує на значне відставання правоохоронних засобів та методів від злочинних. Подальше ігнорування запитів суспільства на підвищення ефективності в протидії злочинності призводить до втрати й без того невеликої довіри до правоохоронної сфери держави.

Нещодавно був прийнятий закон щодо відкритості обліку осіб, які притягуються до відповідальності за сексуальне насильство відносно дітей. Такий запит суспільства. А чи не має запиту суспільства щодо таємниці банківської, комерційної тощо?!

Так, вплив глобального капіталізму на протидію злочинності є і буде, як і на всі інші сфери життя суспільства, але рівень такого впливу має бути прогнозованим та контрольованим з боку суспільства, яке має бути достатньо відкритим, щоб це реалізувати.

Використані джерела:

1. Apple відмовився «зламати» телефон на запит ФБР. Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/27562155.html> (дата звернення 16.08.2019).
2. Nesterovych V. International standards for the regulation of lobbying (EU, CE, OECD, CIS). Krytyka Prawa, tom 8, nr 2/2016, s. 79-101.
3. Бергсон А. Два источника морали и религии / Анри Бергсон; пер. с фр., послесловие и примечания А.Б. Гофмана. Москва: Канон, 1994. 384 с.
4. Декларация принципов «Построение информационного общества – глобальная задача в новом тысячелетии» от 12 декабря 2003 года. Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_c57 (дата звернення 16.08.2019).
5. Измайлова Е. В. Информация в коммерческих отношениях. Вестник Московского университета. Сер. 11. Москва: Право. 2005. № 1. С. 62–79.

6. Кристальный Б. Информационное общество, информационная политика, правовая информационная защита. *Информационное общество*. 1997. № 1. С. 9-12.

7. Литвинов О. М. Право як феномен культури: спроба філософського осмислення: монографія. Луганськ: Янтар, 2014. 800 с.

8. Нестерович В. Ф. Конституційно-правове регулювання лобювання у Литві, Польщі та Угорщині: уроки для України. Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. 2010. № 1. С. 29-37.

9. Нестерович В. Ф. Конституційно-правові засади інституту лобювання: зарубіжний досвід та перспективи для України: Монографія. Луганськ: РВВ ЛДУВС імені Е.О. Дідоренка, 2010. 752 с.

10. Нестерович В. Ф. Легітимізація лобювання в Україні: від ідеї до закону. Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. 2015. № 4. С. 36-46.

11. Нестерович В. Ф. Суб'єктна та об'єктна складові інституту лобювання у США. Віче. 2010. № 3. С. 16-21.

12. Окинавская Хартия глобального информационного общества от 22 июля 2000 года. Режим доступа: http://www.conventions.ru/view_base.php?id=13180 (дата звернення 16.08.2018).

13. Пастухов П. С. Модернизация уголовно-процессуального доказывания в условиях информационного общества. Специальность: 12.00.09: автореф. дис. на соиск. ученой степени д.ю.н. Москва, 2015. 65 с.

14. Поппер К. Открытое общество и его враги. Т. 1: Чары Платона. Пер. с англ., под ред. В. Н. Садовского. Москва: Феникс, Международный фонд «Культурная инициатива», 1992. 448 с.

15. Рабцевич О. И. Право на справедливое судебное разбирательство: международное и внутригосударственное правовое регулирование / О. И. Рабцевич. Москва: Лекс-Книга, 2005. 318 с.

16. Розовский Б. Г., Тагиев С. Р. Криминология: там ли мы ищем причины асоциального поведения? // Криминология в условиях трансформационных процессов: национальный и международный аспекты: материалы Междунар. науч.-практ. конф., посвящ. 50-летию Полоц. гос. ун-та, Новополацк, 12-13 окт. 2018 г. / редкол.: И. В. Вегера [и др.]. Новополацк: Полоц. гос. ун-т, 2018. С. 29-46.

17. Розовский Б. Г. Рынок в ожидании эпохи социализма оцифрованной экономики: Монография / Б. Г. Розовский. Северодонецк: изд-во ВНУ им. В. Даля, 2019. 184 с.

18. Сорос Дж. Відкрите суспільство. Реформування глобального капіталізму / Джордж Сорос; пер. з англ. А.А. Пітика, К.М. Грицайчук; худож. - оформлювач М.С. Мендор. Харків, 2018. С. 196.

19. ФБР самостоятельно взломало iPhone стрелка из Сан-Бернардино. Режим доступа: https://www.bbc.com/ukrainian/ukraine_in_russian/2016/03/160329_ru_s_apple_fbi_iphone (дата звернення 16.08.2018).

References:

1. Apple vidmovyvsya «zlamaty» telefon na zapyt FBR. No date. N. p. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/27562155.html>. [in Ukrainian].

2. Nesterovych, V. (2016) International standards for the regulation of lobbying (EU, CE, OECD, CIS). *Krytyka Prawa*, vol. 8, 2, 79-101. [in Ukrainian].

3. Bergson, A. (1994) Dva istochnika morali i religii. Anri Bergson (Ed.) trans. with fr., afterword and notes A. B. Hoffman (Ed.). Moskva: Kanon. [in Russian].

4. Deklaratsiya printsipov «Postroyeniye informatsionnogo obshchestva – global'naya zadacha v novom tysyacheletii» ot 12 dekabrya 2003 goda. (2003) URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_c57. [in Russian].

5. Izmaylova, Ye. (2005) Informatsiya v kommercheskikh otnosheniyakh. *Vestnik Moskovskogo universiteta - Bulletin of the Moscow University. Ser. 11. Moskva: Pravo, 1, 62-79.* [in Russian].

6. Kristal'nyy, B. (1997) Informatsionnoye obshchestvo, informatsionnaya politika, pravovaya informatsionnaya zashchita. *Informatsionnoye obshchestvo - Information Society, 1, 9-12.* [in Russian].

7. Lytvynov, O. (2014) Pravo yak fenomen kul'tury: sprobа filosofsk'oho osmyslennya. Luhansk: Yantar. [in Ukrainian].

8. Nesterovych, V. (2010) Konstytutsiyno-pravove rehulyuvannya lobiyuvannya u Lytvi, Pol'shchi ta Uhors'hchini: uroky dlya Ukrayiny. *Problemy pravoznavstva ta pravookhoronnoyi diyal'nosti. N.p., 1, 29-37.* [in Ukrainian].

9. Nesterovych, V. (2010) Konstytutsiyno-pravovi zasady instytutu lobiyuvannya: zarubizhnyy dosvid ta perspektyvy dlya Ukrayiny. Luhansk: RVV LDUVS imeni E. O. Didorenka. [in Ukrainian].

10. Nesterovych, V. (2015) Lehitymatsiya lobiyuvannya v Ukrayini: vid ideyi do zakonu. *Visnyk Luhansk'oho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav imeni E. O. Didorenka - Bulletin of the O.E. Didorenko, 4, 36-46.* [in Ukrainian].

11. Nesterovych, V. (2010) Sub'yektna ta ob'yektna skladovi instytutu lobiyuvannya u USA. *Viche, 3, 16-21.* [in Ukrainian].

12. Okinavskaya Khartiya global'nogo informatsionnogo obshchestva ot 22 iyulya 2000 goda. URL: http://www.conventions.ru/view_base.php?id=13180. [in Russian].

13. Pastukhov, P. (2015) Modernizatsiya ugovovno-protsessual'nogo dokazyvaniya v usloviyakh informatsionnogo obshchestva. *Author's abstract. diss. on the nipple. academic degree.* Moskva. [in Russian].

14. Popper, K. (1992) Otkrytoye obshchestvo i yego vragi. (Vol. 1). Chary Platona. V. N. Sadovskogo (Ed.). Moskva: Feniks. [in Russian].

15. Rabtsevich, O. (2005) Pravo na spravedlivoye sudebnoye razbiratel'stvo: mezhdunarodnoye i vnutrigosudarstvennoye pravovoye regulirovaniye. O. I. Rabtsevich (Ed.). Moskva: Leks-Kniga. [in Russian].

16. Rozovskiy, B., Tagiyev, S. (2018) Kriminologiya: tam li my ishchem prichiny asotsial'nogo povedeniya? Kriminologiya v usloviyakh transformatsionnykh protsessov: natsional'nyy i mezhdunarodnyy aspekty. *Materialy Mezhdunar. nauch. - prakt.konf., posvyashch. 50-letiyu Polotsk. gos. un-ta, Novopolatsk, 12-13 okt. 2018 - International materials. scientific-practical conf. 50th Anniversary of Polotsk. state. Univ., Oct 12-13, 2018.* I. V. Veger et al. Novopolatsk: Polotsk. hos. un-t. [in Russian].

17. Rozovskiy, B., (2019) Rynok v ozhidanii epokhi sotsializma otsifrovannoy ekonomiki. Sievierodonetsk: yzd-vo VNU ym. V. Dalia. [in Ukrainian].

18. Soros, G. (2018) Vidkryte suspil'stvo. Reformuvannya hlobal'noho kapitalizmu. George Soros; trans. from english. A. A. Pitika, K. M. Gritsaychuk (Eds.) et. al. N.p. [in Ukrainian].

19. FBR samostoyatel'no vzlomalo iPhone strelka iz San-Bernardino. No date. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/ukraine_in_russian/2016/03/160329_ru_s_a_pple_fbi_iphone [in Russian].

Стаття надійшла до редколегії 21.08.2019

Бочковой А. В.,

кандидат юридических наук, старший исследователь,
ведущий специалист научно-исследовательской лаборатории
по проблемам предупреждения, пресечения
и расследования преступлений
территориальными органами Национальной полиции Украины
Луганского государственного университета
внутренних дел имени Э. А. Дидоренко
(г. Северодонецк, Украина)

ВЛИЯНИЕ ГЛОБАЛЬНОГО КАПИТАЛИЗМА НА ПРОТИВОДЕЙСТВИЕ ПРЕСТУПНОСТИ В УСЛОВИЯХ ОТКРЫТОГО ОБЩЕСТВА

В статье описывается зависимость внутригосударственных процессов, в том числе и противодействия преступности, от глобальных рыночных отношений. При этом, если в развитых странах такая зависимость нормативно урегулирована и носит конструктивный характер из-за высокой степени открытости общества, то в Украине такие процессы носят дестабилизирующий характер. Автор пытается привлечь внимание к проблеме зависимости законотворческого процесса от глобальных рыночных отношений и несоответствия действующего нормативно-правового регулирования противодействия преступности современному уровню развития общества и его открытости.

Ключевые слова: глобальный капитал, капитализм, противодействие преступности, открытое общество, информационное общество, лоббизм, коррупция, бизнес, политика.

Bochkovi O.,

Ph.D in Law, Senior Researcher,
Leading Specialist, research laboratory
on the prevention, termination and investigation of crimes
territorial units of the National Police of Ukraine
Lugansk State University
of Internal Affairs named after E. A. Didorenko
(Sievierodonetsk, Ukraine)

THE IMPACT OF GLOBAL CAPITALISM ON COMBATING CRIME IN AN OPEN SOCIETY

The article describes the dependence of domestic processes, including the fight against crime, on global market relations. At the same time, if in developed countries such dependence is normatively regulated and has a constructive character due to the high degree of openness of society, in Ukraine such processes are destabilizing. The author tries to draw attention to the problem of the dependence of the lawmaking process on global market relations and the inconsistency of the current regulatory regulation of combating crime with the current level of development of society and its openness.

We live in a time when big business is very much intertwined with politics. But most domestic officials, either directly or through dummies, were not actively engaged in

business. In such circumstances, taking responsible decisions in the management of state bodies takes into account the business interests of the official.

Communication between business and politics is the norm in most countries, but if developed countries are concerned with ensuring a reasonable mix of business interests and protecting society as a whole from crime, there is no such distinction in Ukraine. Lobbying and passing laws for the benefit of their businesses or business partners, legislators adopt regulations that ensure profits. Often, such profits are made by creating monopolies or other means of suppressing competition. At the same time, a rather low level of law-making technique leads to the fact that the legal means of protecting one's own business, which are acceptable in the sphere of finances, are applied to other public relations, including in the sphere of criminal investigation.

Thus, global capitalist processes, without which no economy in the world can function, also influence Ukraine by dictating its rules of the game. But in developed countries these processes take place under the control and supervision of the state taking into account the interests of society, and in Ukraine such control is absent. After all, the people who are in control of this process are interested in increasing profits, and society is not open enough to adequately respond to the neglect of their interests.

Yes, the impact of global capitalism on combating crime is, and will be, like all other spheres of society, but the level of such influence must be predicted and controlled by a society that must be open enough to realize it.

Key words: global capital, capitalism, crime counteraction, open society, information society, lobbying, corruption, business, politics.

DOI <https://doi.org/10.33766/2524-0323.87.220-234>

УДК 159.9:34.01 + 351.74

Р. Г. Валесєв,

кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри тактико - спеціальної
підготовки Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ
(м. Дніпро, Україна)

e-mail: osvitne.pravo@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0001-8593-5515>

Ю. В. Герасимчук,

заступник декана факультету підготовки
фахівців для підрозділів кримінальної поліції
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ
(м. Дніпро, Україна)

e-mail: gera_y@i.ua

 <https://orcid.org/0000-0003-2970-2615>

СТРЕСОРИ В РОБОТІ ПОЛІЦЕЙСЬКОГО: ПІДХОДИ ЗАХІДНИХ НАУКОВЦІВ

Стаття характеризує основні підходи закордонних науковців до природи, класифікації (групування) та особливостей стрес-факторів, пов'язаних із роботою

© Валесєв Р. Г.,

Герасимчук Ю. В., 2019

поліцейських. Автори визначили передумови дослідження стресу в роботі правоохоронців, узагальнили основні фактори стресу, притаманні поліцейській діяльності, та підтримали розподіл їх на операційні, організаційні, зовнішні та персональні. Також у роботі визначено перелік конкретних стрес-факторів у кожній виявленій групі, запропоновано напрями подальших досліджень.

Ключові слова: стрес у роботі поліцейських, стрес-фактори, організаційні стресори, операційні стресори, зовнішні стресори, персональні стресори, перші реагуючі, професійне вигорання.

Постановка проблеми. Українське суспільство у своїй більшості пов'язує власне майбутнє з європейським напрямком розвитку країни. Серед реалізованих в Україні проєвропейських реформ варто відзначити створення Національної поліції за зразками західних правоохоронних органів. Це перетворення передбачає кардинальну зміну концепції відповідного органу та трансформацію притаманної його персоналу субкультури, переорієнтацію з парадигми репресивного органу на статус сервісної служби. Проте функціонування в умовах таких докорінних реформ створює додаткове психологічне навантаження для правоохоронців.

Крім змін, пов'язаних із демократизацією органу та українського суспільства в цілому, додаткове навантаження створює також ускладнення криміногенної обстановки, обумовлене як глобалізацією злочинності, так і воєнною агресією проти України, а також перманентне реформування законодавства. Ці різноманітні чинники (реформування судової та правоохоронної системи, демократизація суспільства, глобалізація злочинності, військові дії та збільшення незаконного обігу зброї) обумовлюють необхідність дослідження щодо стресорів у роботі поліцейських, які виокремлюють зарубіжні фахівці, як вони їх об'єднують у групи для подальшого моніторингу та профілактики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Починаючи з 70-х років ХХ століття західні науковці здійснили не один десяток досліджень щодо стресу в роботі поліцейських, його передумов і наслідків. Останні 30 років низку відповідних досліджень здійснено також і в країнах, що розвиваються. Серед останніх публікацій варто відзначити працю щодо впливу робочого стресу на шлюбні відносини поліцейських, яку було здійснено Tuttle зі співавторами (2018) [25], дисертацію Lancione (2015) у питаннях взаємозв'язків між конфліктами гендерних ролей чоловіків-поліцейських, їхніми стратегіями боротьби зі стресом та їхнім рівнем вигорання [18], дослідження впливу стресових ситуацій на процес прийняття рішень бельгійськими поліцейськими, здійснене Verhage з колегами (2018) [28]; серію тренінгів для подолання поліцейськими стресу, розроблену колективом дослідників на чолі з van der Meulen (2018) [27]. Як виявилось, західні дослідники здійснюють більш спеціалізовані дослідження, у той час як широкому колу фахівців в Україні невідомі навіть загальні засади досліджень стресу в роботі поліцейських.

Формування цілей. Мета нашого дослідження полягає в тому, щоб узагальнити підходи західних науковців до природи, класифікації,

особливостей стресорів у роботі поліцейських. Для цього необхідно розв'язати такі завдання:

- 1) схарактеризувати актуальність і передумови досліджень стресу в роботі поліцейських;
- 2) узагальнити основні фактори стресу, притаманні поліцейській діяльності, та їхнє групування (класифікацію);
- 3) сформулювати перелік конкретних стресорів у кожній виявленій групі (класі) стресорів.

Виклад основного матеріалу. Узагалі робочий стрес та його наслідки, зокрема, професійне вигорання (occupational burnout), уже кілька десятиліть є предметом сотень досліджень західних науковців. Підвищена увага викликана вигоранням представників професій типу «людина-людина». Навіть сама концепція вигорання її авторами, зокрема, Христиною Маслак, спочатку трактувалася як психічний синдром у працівників сервісу (соціальні послуги, освіта, охорона здоров'я тощо) [19]. Причиною тому служать вимогливі й емоційно заряджені взаємодії [18], які відбуваються з одержувачами послуг, подальша експансія принципу «клієнт завжди правий»: «Останнім часом усе більше професій стають орієнтованими на побажання клієнта, через що феномен емоційного вигорання став частішим і в інших професійних сферах» [20].

Проведення відповідних наукових досліджень стимулюються усвідомленням негативних наслідків. Зокрема, синдром вигорання погано впливає як на ефективність організації, так і на здоров'я працівника. Наприклад, за підрахунками вчених, тільки в 1998 році витрати на психічне здоров'я працюючих привели до втрати понад 14 мільярдів доларів для економіки Канади [12]. У центрі уваги західних дослідників також знаходиться робочий стрес і професійне вигорання так званих «перших реагуючих» (first responders) [22] на надзвичайну подію: працівників швидкої допомоги, пожежників, правоохоронців, рятувальників тощо. За родом своєї служби вони постійно стикаються з різними потенційно травматичними подіями.

Робота українського поліцейського тим самим повинна перебувати в подвійному фокусі уваги: внаслідок вищезазначених особливостей ситуації в Україні та у зв'язку з тим, що дана професія входить в ряд потенційно небезпечних (типу «людина-людина») і в ряд перших реагуючих на надзвичайні події. Більш того, професія поліцейського передбачає не просто «вимогливі та емоційно-заряджені» акти міжособистісної взаємодії, а й акти відвертої конфронтації, протистояння волі, бажанням, інтенціям, діянням правопорушників. Мабуть, тому фахівці констатують, що «мало які професії вимагають, щоб співробітники щодня стикалися з такою кількістю небезпечних і стресових ситуацій, як співробітники поліції» [23]. Зокрема при порівнянні професійного стресу серед різних професій з даними, зібраними в період між 1988 і 2005 роками, було виявлено, що робота поліцейського входила до шістьох найбільш стресових видів діяльності» [16].

У Сполучених Штатах Америки в період з 2005 по 2014 рік більш, ніж півмільйона поліцейських зазнали нападу, а більше півтисячі полісменів загинуло [25]. Показники самогубств у поліції США перевищують аналогічні серед цивільного населення: 17 проти 11 самогубств на 100 тис. відповідно (результати дослідження *Badge of Life, 2015* наводять Tuttle зі співавторами [25]). Інші науковці зазначають, що лише в 2012 році 126 американських правоохоронців наклали на себе руки [18]. За оцінками американських фахівців, 12-35 % співробітників поліції в будь-який момент часу відповідають діагностичним критеріям ПТСР [9]. Аналогічна ситуація в Європі: «У звіті про функціонування голландських поліцейських у 2011 році зроблено висновок, що приблизно 25 % поліціантів страждали різними розладами психічного здоров'я (MHD), від тривоги до PTSD – посттравматичного стресового розладу [27].

Стрес - взагалі природня частина людського буття, важлива складова його екзистенції. Усесвітня організація охорони здоров'я у 2001 році визначила концепцію психічного здоров'я як стан благополуччя, при якому людина усвідомлює свої здібності, може впоратися зі звичайними життєвими стресами (цит. за [21]). Проте виявлені нами рівні незадоволеності сучасних українських поліцейських своєю роботою [26] свідчать про негативні наслідки стресу та потребують ретельного аналізу їх механізму, розпочинаючи зі стрес-факторів. У цілому концепції стресу мають на увазі процес когнітивного та емоційного сприйняття й оцінювання особою певних зовнішніх чинників як занадто складних унаслідок нестачі внутрішніх та / чи зовнішніх ресурсів. Тобто, різні моделі стресу концептуалізують такі елементи (див. напр. [14]):

- певні стресори, стимули, подразники, виклики, завдання, вимоги, небезпеки зовнішнього середовища (у нашому випадку – професійного середовища);

- такий попередній чинник, як схильності суб'єкта (поліцейського в нашому випадку), його психологічний стан;

- безпосередньо когнітивні процеси сприйняття, оцінювання, які викликають емоційне переживання стресу;

- наслідки такого переживання як для особи, так й організації.

Водночас зауважимо, що такий аналіз обмежується в першу чергу так званім гострим стресом, на відміну від хронічного. Гострий стрес виникає під час зіткнення з травматичною подією, критичним інцидентом. Спорко зазначає, що вони є драматичними, пригнічують і можуть легко подолати звичну здатність людини впоратися з ситуацією. Автор наводить приклади відповідних стресорів, із якими стикаються поліцейські: «фізичні травми під час чергування, стрілянина за участю офіцера, смерть колеги, ситуації із заручниками та самогубства офіцерів» [9]. «Гострий стрес, – пояснюють Маурга та Agarwal, – пов'язаний із серйозною життєвою подією або ситуацією, яка загрожує безпеці людини і викликає реакцію «пан або пропав», у той час як хронічний стрес визначається як сукупне навантаження незначного щоденного стресу» [21]. Більше того, дослідники стресу в роботі поліцейського майже однотайно приходять до висновків про масштабність та небезпеку саме хронічного стресу, викликаного щоденними нібито

негострими чинниками. З цього приводу Wexler і Logan (1983) відзначили таке: «Описи роботи поліції мають тенденцію підкреслювати фактори ризику, властиві цим завданням, але самі співробітники поліції не схильні згадувати небезпеку як стресор» (цит. за [32]).

Хоча зазначена чотирискладова модель стресу неоднозначна (зокрема, внаслідок того, що «вплив і реакція містяться в єдиній концепції» [30]) та ускладнює класифікацію стресорів, усе ж такі більшість дослідників розподіляють їх на дві групи: травматичні, гострі, які є раптовими та руйнівними, та звичайні, рутинні, що накопичуються з плином часу та викликають повільний патологічний ефект [30].

Тож визначимо основні фактори стресу, притаманні поліцейській діяльності, та їхнє групування (класифікація).

Використовуючи власний досвід роботи в правоохоронних органах, спілкування з сучасними поліцейськими та аналіз відповідної наукової літератури закордонних науковців, спробуємо спочатку визначити особливості поліцейської діяльності, організації та функціонування, що потенційно обумовлюють професійний стрес.

По-перше, службова діяльність поліцейського передбачає не лише емоційно-заряджені інтеракції, а й акти прямого *протистояння іншим суб'єктам*, аж до застосування до них примусу. Недаремно західні фахівці «центральною елементом соціальної ролі» поліцейського визнають «закріплене право на застосування сили або загрозу її застосування» [2]. При цьому «регулярне застосування примусу та сили як частину своєї роботи може бути дуже стресовим й емоційно обтяжливим для співробітників поліції» [28]. Водночас багато дослідників відзначають, що поліцейські нечасто згадують небезпеку, насильство або людські страждання як джерела стресу. Як слушно це пояснює Buker та Wiecko [8], загрози фізичної шкоди та вплив насильства не є притаманними для окремих підрозділів.

По-друге, стрес-фактором є висока відповідальність поліцейського за свої дії, *висока ціна помилки*, аж до життя людини. «Поліцейська діяльність є важливою функцією в суспільстві, – зазначають Verhage зі співавторами, – але, будучи поліцейським, може бути складно виправдати очікування кожного. Одне неправильне рішення співробітника поліції може вплинути як на життя співробітника, так і громадянина» [28]. Під час опитування поліцейських США провідним джерелом стресу вони визнали, зокрема, необхідність взяти на себе відповідальність під час виконання службових обов'язків [29]. Причому ця відповідальність притаманна й тим підрозділам, які не вступають у пряму протидію зі злочинцем на вулицях, але приймають рішення про підозру, обрання йому запобіжного заходу, звинувачення тощо.

По-третє, багато рішень поліцейський вимушений приймати за умов *інформаційної невизначеності*. Такі рішення поліцейські мають приймати, як правило, оперативно. «Поліцейські повинні приймати складні рішення дуже швидко, [при цьому] на них впливає цілий ряд факторів», – зазначають Verhage зі співавторами [28].

По - четверте, сама природа поліцейської діяльності обумовлює такий чинник стресу, як *зіткнення з асоціальними елементами та проявами їх протиправної діяльності*.

П'ятим стресором у діяльності поліцейського варто, на нашу думку, визнати власне *професійний ризик*, участь у критичних інцидентах, які, на відміну від четвертої вищезазначеної категорії, несуть загрозу життю чи фізичному здоров'ю самого поліцейського.

Відносно співробітників поліції, дослідники (зокрема, Zhao (2002) [32], Dabney (2013) [10], Maurya (2018) [21], van der Meulen (2018) [27]) виокремлюють *групу операційних стресорів*: вони обумовлюються самою природою поліцейської діяльності (непередбачуваність подій та необхідність швидких дій; сцени насильства, інших злочинів; необхідність застосування примусу аж до вогнепальної зброї тощо) та *групу організаційних стресорів* (наприклад, змінна робота, домагання на робочому місці, відсутність підтримки з боку керівництва). Причому фахівці констатують, що, як не дивно, високі рівні стресу поліцейських, у першу чергу, пов'язані саме з організаційними стресорами (Кор (1999) [17], Houdmont (2013) [14]). Зокрема, Violanti і Aron (1994) повідомили, що організаційні стресори впливали на рівень стресу в 6,3 рази значніше в порівнянні з операційними стресорами [29].

До цих двох груп стресорів іноді також використовується термін *job demands* [3], що слушно наближує концепцію поліцейського стресу до популярної теоретичної моделі вимог та ресурсів на роботі (JD-R (job demands-resources) – model [4]), що пояснює професійний стрес.

Окрім дослідники (Lancione (2015) [18], Tuttle (2018) [25]) усе частіше виокремлюють також *зовнішні стресори*, що виникають унаслідок впливу політичного клімату, громадської думки, висвітлення в ЗМІ діяльності правоохоронних органів тощо. Також виокремлюють групу *внутрішніх, персональних стресорів*, наприклад, сімейні конфлікти, відсутність друзів, уже наявний рівень стресу, депресії, вигорання тощо.

Ми також схильні класифікувати стресори за зазначеною чотирискладовою структурою, хоча ця модель стресу неоднозначна. Зокрема, наслідки стресу самі постають стресорами (а саме внутрішніми стрес-факторами) на наступному етапі, але це підкреслює реальний характер стресу, який є динамічним процесом, а не статичним явищем.

Наведемо приклади конкретних стресорів у кожній виявленій групі (класі).

Операційними стресорами визнаються ті фактори, що походять від самої природи поліції як органу, покликаного охороняти права, свободи, законні інтереси окремих осіб та суспільства аж до застосування примусових поліцейських заходів. До цих стресорів фахівці відносять такі:

1. *Застосування сили, конфронтаційні взаємодії з людьми.*

Окрім науковці, зокрема, Cheong and Yun (2011) свідчать, що високий рівень операційного стресу безпосередньо пов'язаний із частотою застосування поліцейськими сили (цит. за [27]), тому ми включили цей стресор першим. Назву та обсяг стресору можна визначити по-різному. Наприклад, обмежитись, як Кор зі співавторами, затриманням особи, яка чинить опір [17], або формулюванням «арешт підозрюваних, обрання

запобіжного заходу» [5], але можна розширити: «конфронтаційні взаємодії з людьми» [5]. До обсягу останніх взаємодій входить, наприклад, і допит чи опитування підозрюваного або недружнього свідка.

2. Високі відповідальність і ціна помилки.

Цей стресор тісно пов'язаний із попереднім. Екстремальні повноваження на застосування примусу аж до застосування вогнепальної зброї природним чином кореспондуються з високою відповідальністю за такі дії. Відповідно, стресором постає «страх убити когось під час поліцейських дій» [23]. До того ж стресором західні поліцейські також визнають «реагування на тривожні дзвінки громадян» [5] та явки до суду [17].

3. Зіткнення зі злочинними проявами та їх жертвами.

Bakker та Heuven в якості стресору згадують зіткнення з міжособистісним насильством у суспільстві [5], Lancione – небезпеку людських страждань [18]. Zhao зі співавторами слушно констатує, що «співробітники поліції на регулярній основі контактують з найжорстокішими, антигромадськими і недовірливими елементами суспільства» [32]. Але стресовий вплив потенційно матиме не лише контакт зі злочинцем, але й зіткнення з жертвами в різних формах, як-от: комунікація, спостереження, захист, піклування тощо. Зокрема, Bakker та Heuven називають «емоційно-заряджені зустрічі з жертвами злочинів і нещасних випадків» [5], а Queirós зі співавторами до того ж констатують «невизначеність та неоднозначність вимог громадян» [23].

У цілому ж до найбільш гострих стресових ситуацій, пов'язаних із зіткненнями з асоціальними елементами та проявами їх поведінки, фахівці відносять гибель чи травмування колег [18]; словесні образи з боку громадян [31]; захоплення заручників; сцени насильства, спостереження трупів, жертв злочинів та надзвичайних подій, особливо «інциденти, пов'язані з травмуванням чи загибеллю дітей» [5] тощо.

4. Професійний ризик і невизначеність ситуацій.

Професійний ризик, тобто небезпека травмуватися, захворіти чи загинути навіть при дотриманні техніки безпеки й усіх вимог особистої безпеки, притаманна поліцейським внаслідок участі в критичних інцидентах. До таких ризикових ситуацій (hazardous situations [15]) найчастіше відносять участь у перестрілках і перегонах на високій швидкості [10].

У цілому багатьом професійним ситуаціям у повсякденній діяльності поліцейського (патрулювання вулиць, реагування на виклик, охорона фізичного об'єкта чи масового заходу, переслідування злочинця, пошукові заходи та інші оперативно-розшукові та слідчі дії) притаманні інформаційна невизначеність [23]. Фахівці взагалі характеризують зовнішнє робоче середовище [32] поліцейського як непередбачуване. Про цей специфічний стан (uncertainty) говорять багато фахівців, зокрема, Queirós зі співавторами [23].

5. Необхідність контролю емоцій.

Цей стресор не видається очевидним та, принаймні, впливовим, але «потребу емоційної відчуженості» згадують декілька авторів [2; 5; 18]. Дослідники та поліцейські вважають стресором «необхідність придушити деякі емоції і конфлікт між вираженими емоціями та почуттями» [23]. Цей

стресор нібито можна віднести до організаційних, тобто таких, що не визначально відноситься до природи поліцейських функцій, проте ми з цим не погоджуємося, адже контролювання емоцій (зокрема, гніву) є важливою передумовою ефективного та об'єктивного виконання повноважень поліцейського. Таким чином, цей стресор, на наш погляд, варто віднести саме до операційних, що безпосередньо притаманні поліцейським функціям.

Група організаційних стресорів.

Організаційні стресори – такі чинники всередині поліцейської організації, які викликають негативні емоції та на когнітивному рівні сприймаються й оцінюються поліцейськими як перепони в їхньому функціонуванні та / або розвитку. Відразу відзначимо, що різні фахівці в різних країнах визначають неоднакові організаційні стресори поліцейських, пропонуючи іноді досить екзотичні для розвинених країн чинники, зокрема, дискримінацію з боку старших за званням. І перелік організаційних стресорів, як правило, найдовший. Тому ми спробуємо кластеризувати відповідні чинники:

Некомплект, перепрацювання та відсутність вільного часу.

Брак персоналу поліцейські сприймають як стресор, що зазначають, зокрема Кор зі співавторами [17], Мауря та Agarwal [21]. Пов'язані з цим збільшення робочого навантаження, перепрацювання визнають стрес-факторами ще більше дослідників, у тому числі [3; 7; 17; 18; 31]. Окремі з них, як Davey р колегами (2001), у своєму дослідженні виявили, що перепрацювання було найгострішим фактором, що викликало стрес у поліцейських [11]. А дослідники з Індії Мауря та Agarwal до «рейтингу п'яти стресових чинників, із якими стикаються співробітники поліції», включили і нестачу особового складу, і «брак вільного часу, проведеного з друзями та сім'єю» [21]. Відсутність вільного часу як стресор визнають й інші індійські фахівці, зокрема, Вано (2011) [6].

Робота позмінно та нічні зміни. У розвинених країнах Заходу на некомплект персоналу та пов'язані з цим перепрацювання поліцейські також скаржаться, як і на позмінний режим роботи [2; 18; 25], а також нічні зміни [7].

Проблеми з керівництвом у підрозділі й організації. Відповідних стресорів насправді дуже багато, розпочинаючи з «тиску з боку начальства» [13], «неадекватного керівництва» [8], «стилю подолання та вирішення проблем» [23] до, так би мовити, «стресоризації» самої поліцейської системи, якій притаманній характер жорсткої мілітаризованої ієрархії [21].

Виходячи з українських реалій, безумовно, статус стресору заслуговують явища стигматизації [18], надмірної критики, на яку скаржаться і поліцейські Заходу. Зокрема, «страх бути «викритим» або боязнь того, що адміністрація позбавить офіцера його вогнепальної зброї через стрес або особисті проблеми» відзначив як стресор Shane (2010) [24]. Крім того, надмірні адміністративні завдання, відсутність підтримки з боку організації відзначають Кор зі співавторами [17], Queirós з колегами [23]. На брак комунікації скаржаться правоохоронці в країнах Європи [3; 17].

Бюрократія. Такий стресор безпосередньо згадують Zhao зі співавторами (2002) [32], Vuker (2007) [8], Baka (2015) [3]. Необхідність дотримання жорстких термінів і строків відзначає Lancione (2015) [18], а інші дослідники – ще й

«багато заборон» [8], вузький діапазон контролю та велику кількість безособових правил [32].

Корупція. Західні експерти визнають стресовим чинником наявність в поліції корупційних проявів [18], низький моральний дух у підрозділі [24]. Нами не виявлено, щоб це явище визнавалось стресором у роботі поліцейських у перехідних країнах, що, мабуть, викликано значним рівнем терпимості до відповідних проявів.

Низький рівень винагород. Здійснене нами дослідження задоволеності вітчизняних правоохоронців своєю роботою виявило високий рівень незадоволеності поліцейських заробітною платою та додатковими винагородами за якість праці [26]. Варто відзначити, що поліцейські Португалії та Індії визнають свою низьку зарплату чинником стресу [6; 23], а американські правоохоронці вкрай негативно сприймають «відсутність винагороди за добре виконану роботу» [24].

Неналежне обладнання, погані умови праці. Такий чинник стресу називає, зокрема, Zhao зі співавторами [32]. А Euwema з колегами згадує «конфлікт між вимогами роботи та ресурсами роботи» (цит. за [1]).

Група зовнішніх стресорів. Ці стрес-фактори мають походження ззовні поліцейської організації. У першу чергу до них відносять низький громадський імідж міліції [6; 23], відсутність громадської підтримки поліції з боку громади [2], ворожість громадян [23], негативні судження [13] та словесні образи з боку громадян [31]. Amaranto (2003) зі співавторами розглядав в якості стресора той факт, що «суди занадто поблажливі до злочинців» [2]. Нам здається, що відповідний чинник визнають стресором і вітчизняні правоохоронці.

Група персональних стресорів. Персональні чинники стресу індивідуальні в кожного поліцейського та можуть бути пов'язані з рівнем та особливостями його підготовки, пізнавальної самостійності, самоактуалізації, емоційності, стресостійкості, втоми, стомлення, вигорання, емоційного спустошення, цинізму, почуття неефективності, депресії, стилів та навичок копіngu, сімейних відносин тощо.

Висновки. Таким чином, дослідження стресу в роботі українського поліцейського актуалізується низкою чинників, зокрема, поліцейською реформою, бойовими діями. Аналіз іноземної наукової літератури свідчить, що не завжди дослідники зазначали методологічні засади дослідження стресу, але найчастіше в їх якості використовувалася транзакційна модель стресу Лазаруса, концепція вигорання К. Маслак та JD-R модель стресу.

Фахівці виокремлюють **чотири групи чинників стресу**: *групу операційних стресорів* (застосування сили, конфронтаційні взаємодії з людьми; високі відповідальність і ціна помилки; зіткнення зі злочинними проявами та їх жертвами; професійний ризик і невизначеність ситуацій; необхідність контролю емоцій), *групу організаційних стресорів* (некомплект, перепрацювання та відсутність вільного часу; робота позмінно та нічні зміни; проблеми з керівництвом у підрозділі й організацією; бюрократія; корупція; низький рівень винагород; неналежне обладнання, погані умови праці); *групу зовнішніх стресорів та групу персональних стресорів*.

Отже, поліцейська діяльність не дарма вважається ризиковою та стресовою роботою. При цьому суспільство очікує, що, незважаючи на широкий спектр стресорів, поліцейські будуть здатні до ефективного функціонування в будь-який час [27]. Але для цього необхідно вжити низку заходів, у тому числі на постійній основі здійснювати моніторинг рівнів, чинників та наслідків стресу, а також надавати відповідну психологічну допомогу та проводити політику щодо нівелювання стресорів.

Подальших досліджень заслугове адаптація та використання в Україні Operational Police Stress Questionnaire (PSQ-Op), Organizational Police Stress Questionnaire (PSQ-Org) та / або Police Stress Survey (PSS), а також перевірка в якості передумов стресу участь у бойових діях, організацію та якість професійної підготовки поліцейських, наявність корупційних проявів тощо.

Використані джерела:

1. Agolla J. E. Occupational stress among police officers: the case of Botswana police service // Research Journal of Business Management. 2009. Т. 2. № 1. С. 25-35.
2. Amaranto E. et. al. Police Stress Interventions // Brief Treatment & Crisis Intervention. 2003. Т. 3. № 1.
3. Baka L. The effects of job demands on mental and physical health in the group of police officers. Testing the mediating role of job burnout // Studia Psychologica. 2015. Т. 57. № 4. С. 285.
4. Bakker A. B., Demerouti E. The job demands-resources model: State of the art // Journal of managerial psychology. 2007. Т. 22. № 3. С. 309-328.
5. Bakker A. B., Heuven E. Emotional dissonance, burnout, and in-role performance among nurses and police officers // International Journal of Stress Management. 2006. Т. 13. № 4. С. 423.
6. Bano B. Job stress among police personnel // International Proceedings of Economics Development and Research. 2011. Т. 4. С. 290-3.
7. Basinska B. A., Wiciak I. Fatigue and professional burnout in police officers and firefighters // Internal Security. 2012. Т. 4. № 2. С. 267.
8. Buker H., Wiecko F. Are causes of police stress global? Testing the effects of common police stressors on the Turkish National Police // Policing: An International Journal of Police Strategies & Management. – 2007. Т. 30. № 2. С. 291-309.
9. Chopko B. A. Posttraumatic distress and growth: An empirical study of police officers // American journal of psychotherapy. 2010. Т. 64. № 1. С. 55-72.
10. Dabney D. A. et al. A qualitative assessment of stress perceptions among members of a homicide unit // Justice quarterly. 2013. Т. 30. № 5. С. 811-836.
11. Davey J. D., Obst P. L., Sheehan M. C. Demographic and workplace characteristics which add to the prediction of stress and job satisfaction within the police workplace // Journal of Police and Criminal Psychology. 2001. Т. 16. № 1. С. 29-39.
12. Dubreuil P. et. al. Role stressors and burnout: effects of social relationships // International Journal of Business and Management. 2009. Т. 4. № 9. С. 3-16.
13. Emilia I. et. al. Prevalence and risk factors of burnout syndrome among Spanish police officers // Psicothema. 2013. Т. 25. № 4. С. 488-493.
14. Houdmont J. UK police custody officers' psychosocial hazard exposures and burnout // Policing: An International Journal of Police Strategies & Management. 2013. Т. 36. № 3. С. 620-635.

15. Hu Q., Schaufeli W. B., Taris T. W. How are changes in exposure to job demands and job resources related to burnout and engagement? A longitudinal study among Chinese nurses and police officers // *Stress and Health*. 2017. T. 33. № 5. С. 631-644.
16. Johnson S. et al. The experience of work-related stress across occupations // *Journal of managerial psychology*. 2005. T. 20. № 2. С. 178-187.
17. Kop N., Euwema M., Schaufeli W. Burnout, job stress and violent behaviour among Dutch police officers // *Work & Stress*. 1999. T. 13. № 4. С. 326-340.
18. Lancione A. *The Relationship Between Gender Role Conflict, Coping and Burnout Among Male Law Enforcement Officers*: дис. Mount Mary University, 2015.
19. Maslach C., Jackson S. E. The measurement of experienced burnout // *Journal of organizational behavior*. 1981. T. 2. № 2. С. 99-113.
20. Maslach C., Leiter M. P. Understanding the burnout experience: recent research and its implications for psychiatry // *World Psychiatry*. 2016. T. 15. № 2. С. 103-111.
21. Maurya M. K., Agarwal M. Relationship between motivation to lead, mental health status, and job satisfaction of male and female civil police constables // *Journal of police and Criminal Psychology*. 2018. T. 33. № 1. С. 9-20.
22. Prati G., Pietrantonio L. The relation of perceived and received social support to mental health among first responders: a meta-analytic review // *Journal of Community Psychology*. 2010. T. 38. № 3. С. 403-417.
23. Queirós C., Kaiseler M., da Silva A. L. Burnout as a predictor of aggressivity among police officers // *European Journal of policing Studies*, 2013. № 1 (2), С. 110-135.
24. Shane J. M. Organizational stressors and police performance // *Journal of criminal justice*. 2010. T. 38. № 4. С. 807-818.
25. Tuttle B. M. Q., Giano Z., Merten M. J. Stress spillover in policing and negative relationship functioning for law enforcement marriages // *The Family Journal*. 2018. T. 26. № 2. С. 246-252.
26. Valieiev R. et al. *The Job Satisfaction of Ukrainian Police Officers: Condition, Structure and Key Predictors* / Ruslan Valieiev, Oleksii Tohochynskyi, Volodymyr Pekarchuk, Andrii Sobakar, Sergii Iermakov // *Romanian Journal for Multidimensional Education (Revista Romaneasca pentru Educatie Multidimensionala)*. 2019. T. 11. № 1. С. 271-286.
27. van der Meulen E. et. al. Effects of mental strength training for police officers: A three-wave quasi-experimental study // *Journal of Police and Criminal Psychology*. 2018. T. 33. № 4. С. 385-397.
28. Verhage A. et al. Force, stress, and decision-making within the Belgian police: the impact of stressful situations on police decision-making // *Journal of Police and Criminal Psychology*. 2018. T. 33. № 4. С. 345-357.
29. Violanti J. M., Aron F. Ranking police stressors // *Psychological reports*. 1994. T. 75. № 2. С. 824-826.
30. Violanti, J. M., Ma, C. C., Mnatsakanova, A., Fekedulegn, D., Hartley, T. A., Gu, J. K., & Andrew, M. E. (2018). Associations Between Police Work Stressors and Posttraumatic Stress Disorder Symptoms: Examining the Moderating Effects of Coping. *Journal of police and criminal psychology*, 33(3), 271-282.
31. Wolter C. et. al. Job Demands, Job Resources, and Well-being in Police Officers – a Resource-Oriented Approach // *Journal of Police and Criminal Psychology*. 2019. T. 34. № 1. С. 45-54.

32. Zhao J. S., He N., Lovrich N. Predicting five dimensions of police officer stress: Looking more deeply into organizational settings for sources of police stress // *Police quarterly*. 2002. T. 5. № 1. С. 43-62.

References:

1. Agolla, J. E. (2009). Occupational stress among police officers: the case of Botswana police service. *Research Journal of Business Management*, 2(1), 25-35.[in English].
2. Amaranto, E., Steinberg, J., Castellano, C., & Mitchell, R. (2003). Police Stress Interventions. *Brief Treatment & Crisis Intervention*, 3(1).[in English].
3. Baka, L. (2015). The effects of job demands on mental and physical health in the group of police officers. Testing the mediating role of job burnout. *Studia Psychologica*, 57(4), 285.[in English].
4. Bakker, A. B. (2007) The job demands-resources model: State of the art / Bakker A. B., Demerouti E. *Journal of managerial psychology*. Vol. 22, 3, 309-328.[in English].
5. Bakker, A. B., & Heuven, E. (2006). Emotional dissonance, burnout, and in-role performance among nurses and police officers. *International Journal of Stress Management*, 13(4), 423.[in English].
6. Bano, B. (2011). Job stress among police personnel. *International Proceedings of Economics Development and Research*, 4, 290-3.[in English].
7. Basinska, B. A., & Wiciak, I. (2012). Fatigue and professional burnout in police officers and firefighters. *Internal Security*, 4(2), 267.[in English].
8. Buker, H., & Wiecko, F. (2007). Are causes of police stress global? Testing the effects of common police stressors on the Turkish National Police. *Policing: An International Journal of Police Strategies & Management*, 30(2), 291-309.[in English].
9. Chopko, B. A. (2010). Posttraumatic distress and growth: An empirical study of police officers. *American journal of psychotherapy*, 64(1), 55-72.[in English].
10. Dabney, D. A., Copes, H., Tewksbury, R., & Hawk-Tourtelot, S. R. (2013). A qualitative assessment of stress perceptions among members of a homicide unit. *Justice quarterly*, 30(5), 811-836.[in English].
11. Davey, J. D., Obst, P. L., Sheehan, M. C. (2001) Demographic and workplace characteristics which add to the prediction of stress and job satisfaction within the police workplace. *Journal of police and Criminal Psychology*, 16(1), 29-39.[in English].
12. Dubreuil, P., Laughrea, M., Morin, A. J., Courcy F., & Loiselle O. (2009). Role stressors and burnout: effects of social relationships. *International Journal of Business and Management*, 4(9), 3-16.[in English].
13. Emilia, I., Extremera, R. A., Pecino, C. V., & De La Fuente, G. R. C. (2013). Prevalence and risk factors of burnout syndrome among Spanish police officers. *Psicothema*, 25(4), 488-493.[in English].
14. Houdmont, J. (2013). UK police custody officers' psychosocial hazard exposures and burnout. *Policing: An International Journal of Police Strategies & Management*, 36(3), 620-635.[in English].
15. Hu, Q., Schaufeli, W. B., & Taris, T. W. (2017). How are changes in exposure to job demands and job resources related to burnout and engagement? A longitudinal study among Chinese nurses and police officers. *Stress and Health*, 33(5), 631-644.[in English].
16. Johnson S., Cooper C., Cartwright, S., Donald I., Taylor, P., & Millet. C. (2005). The experience of work-related stress across occupations. *Journal of managerial psychology*, 20(2), 178-187.[in English].

17. Kop, N., Euwema, M., & Schaufeli, W. (1999). Burnout, job stress and violent behaviour among Dutch police officers. *Work & Stress*, 13(4), 326-340.[in English].
18. Lancione, A. (2015). *The Relationship Between Gender Role Conflict, Coping and Burnout Among Male Law Enforcement Officers*. Doctor's thesis. Mount Mary University.[in English].
19. Maslach, C., & Jackson, S. E. (1981). The measurement of experienced burnout. *Journal of organizational behavior*, 2(2), 99-113.[in English].
20. Maslach, C., & Leiter, M. P. (2016). Understanding the burnout experience: recent research and its implications for psychiatry. *World Psychiatry*, 15(2), 103-111.[in English].
21. Maurya, M. K., & Agarwal, M. (2018). Relationship between motivation to lead, mental health status, and job satisfaction of male and female civil police constables. *Journal of police and Criminal Psychology*, 33(1), 9-20.[in English].
22. Prati, G., & Pietrantonio, L. (2010). The relation of perceived and received social support to mental health among first responders: a meta-analytic review. *Journal of Community Psychology*, 38(3), 403-417. [in English].
23. Queirós, C., Kaiseler, M., & da Silva, A. L. (2013). Burnout as a predictor of aggressivity among police officers. *European Journal of policing Studies*, 1(2), 110-135.[in English].
24. Shane, M. J. (2010). Organizational stress and police performance. *Journal of Criminal Justice*, 38, 807-818.[in English].
25. Tuttle, B. M., Giano, Z., & Merten, M. J. (2018). Stress spillover in policing and negative relationship functioning for law enforcement marriages. *The Family Journal*, 26(2), 246-252.[in English].
26. Valieiev, R., Tohochynskyi, O., Pekarchuk, V., Sobakar, A., & Iermakov, S. (2019). The Job Satisfaction of Ukrainian Police Officers: Condition, Structure and Key Predictors. *Romanian Journal for Multidimensional Education /Revista Romaneasca pentru Educatie Multidimensionala*, 11(1).[in English].
27. van der Meulen, E., Bosmans, M. W., Lens, K. M., Lahlah, E., & van der Velden, P. G. (2018). Effects of mental strength training for police officers: A three-wave quasi-experimental study. *Journal of Police and Criminal Psychology*, 33(4), 385-397.[in English].
28. Verhage, A., Noppe J., Feys, Y., & Ledegen, E. (2018). Force, stress, and decision-making within the Belgian police: the impact of stressful situations on police decision-making. *Journal of Police and Criminal Psychology*, 33(4), 345-357.[in English].
29. Violanti, J. M., & Aron, F. (1994). Ranking police stressors. *Psychological Reports*, 75, 824-826. [in English].
30. Violanti, J. M., Ma, C. C., Mnatsakanova, A., Fekedulegn, D., Hartley, T. A. et al. Gu, J. K., & Andrew, M. E. (2018). Associations Between Police Work Stressors and Posttraumatic Stress Disorder Symptoms: Examining the Moderating Effects of Coping. *Journal of police and criminal psychology*, 33(3), 271-282.[in English].
31. Wolter, C., Santa Maria, A., Wörfel, F., Gusy, B., Lesener, T. et al. Kleiber D., & Renneberg, B. (2019). Job Demands, Job Resources, and Well-being in Police Officers—a Resource-Oriented Approach. *Journal of Police and Criminal Psychology*, 34(1), 45-54. [in English].
32. Zhao, J. S., He, N., & Lovrich, N. (2002). Predicting five dimensions of police officer stress: Looking more deeply into organizational settings for sources of police stress. *Police quarterly*, 5(1), 43-62.[in English].

Стаття надійшла до редколегії 28.08.2019

Валеев Р. Г.,

кандидат педагогических наук,
доцент кафедры тактико-специальной подготовки
Днепропетровского государственного
университета внутренних дел
(г. Днепр, Украина)

Герасимчук Ю. В.,

заместитель декана факультета подготовки специалистов
для подразделений криминальной полиции
Днепропетровского государственного
университета внутренних дел
(г. Днепр, Украина)

СТРЕССОРЫ В РАБОТЕ ПОЛИЦЕЙСКОГО: ПОДХОДЫ ЗАПАДНЫХ УЧЕНЫХ

В статье охарактеризованы основные подходы зарубежных ученых к природе, классификации (группированию), особенностей стресс-факторов, связанных с работой полицейских. Авторы определили предпосылки исследований стресса в работе правоохранителей, обобщили основные факторы стресса, присущие полицейской деятельности, и поддержали выделение групп операционных, организационных, внешних и персональных стрессоров. Сформулирован перечень стресс-факторов в каждой названной группе. Предложены направления дальнейших исследований.

Ключевые слова: стресс в работе полицейских, стресс-факторы, организационные стрессоры, операционные стрессоры, внешние стрессоры, персональные стрессоры, первые реагирующие, профессиональное выгорание.

Valeev R.,

Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor of the tactical-special training Department
of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs
(Dnipro, Ukraine)

Gerasimchuk Y.,

Deputy Dean of the Faculty of training of Specialists
for Criminal Police units
Dnepropetrovsk State University of Internal Affairs
(Dnipro, Ukraine)

STRESSORS IN POLICE WORK: APPROACHES OF WESTERN SCIENTISTS

Many factors make the preconditions for study of the Ukrainian police officers' job stress. Among them: modern reform of the judicial system and law enforcement system, democratization of society, globalization of crime, war aggression on the territory of Ukraine and an increase in illegal arms trafficking. Purpose: to summarize the approaches of Western scientists to the nature, classification, features of stressors in

police occupation. The authors described the actuality and prerequisites of police officers' stress research. It is noted that job stress has a bad effect on both the efficiency of the organization and the health and well-being of the employee.

Increased attention causes burnout of service employees. The reason for this is demanding and emotionally charged interactions with service recipients. Scholars' attention is also given to first responders. They are constantly bear with various potentially traumatic events.

The article summarizes the main stressors inherent in policing and their grouping (classification). The police profession involves not only demanding and emotionally charged acts of interpersonal communication, but also open confrontation acts.

The authors formulated a list of specific stressors in each identified group of stressors. The group of operational stressors include the use of force, confrontational interactions with people; encounters with crime scenes and victims; professional risk and uncertainty of professional environment; control of emotion. Organizational stressors include staff shortages, work overload and lack of free time; shift work and night shifts; problems with supervisors and lack of support; bureaucracy; corruption; low contingent rewards; inadequate equipment, poor working conditions. External stressors include public distrust, hostility and verbal abuse, perception that the courts are too lenient on criminals, etc. Personal stressors are related to the level of competence of a police officer, his state of self-actualization, stress resilience, fatigue, burnout, emotional exhaustion, cynicism, etc.

Key words: stress in policing, stressors, organizational stressors, operational stressors, external stressors, personal stressors, first responders, occupational burnout

DOI <https://doi.org/10.33766/2524-0323.87.234-244>

УДК 342.951[355.1:343.9](477)

Я. В. Гріненко,

здобувач кафедри адміністративного,
господарського права
та фінансово-економічної безпеки
навчально-наукового інституту права
Сумського державного університету
(м. Суми, Україна)

e-mail: v.v.chumak@ukr.net

 <https://orcid.org/0000-0002-5227-7605>

ЗБРОЙНІ СИЛИ УКРАЇНИ ЯК СУБ'ЄКТ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ

У статті наголошено на актуальності теми та обґрунтовано визначення основних пріоритетів організаційно-правових засад діяльності Збройних Сил України. Надано авторське бачення визначення категорії «система суб'єктів протидії злочинності». Охарактеризована сучасна система суб'єктів протидії злочинності та визначено місце Збройних Сил України в цій системі. Охарактеризований сучасний стан нормативно-правового регулювання Збройних Сил України у сфері протидії злочинності.

Ключові слова: протидія, злочинність, Збройні Сили України, захист, право, правове регулювання, Україна.

Постановка проблеми. У сучасних умовах розбудови демократичної держави європейського зразка, загострення агресії на Сході України та анексії Криму актуальності набирає питання забезпечення внутрішньої безпеки. У зв'язку з цим у внутрішньополітичному аспекті перед державою постав ряд першочергових завдань, а саме: 1) збереження миру як загальнолюдської цінності; 2) збереження цілісності держави; 3) сприяння забезпечення безпеки як всеохоплюючої, однаково збалансованої для всіх об'єктів безпеки оцінки інтересів; 4) протидія злочинності як системної діяльності суб'єктів забезпечення внутрішньої безпеки [1, с. 3].

У даному контексті слід наголосити на важливості реалізації останнього завдання, де провідна роль у сучасних умовах проведення Операції Об'єднаних Сил (далі – ООС), протидії терористичним загрозам, запобігання агресії та забезпечення внутрішнього стану безпеки належить такому суб'єкту забезпечення внутрішньої безпеки як Збройні Сили України (далі – ЗСУ), адже, як слушно вказує У. В. Ільницька, ЗСУ є важливим інститутом політичної системи, необхідним атрибутом державності, гарантом безпеки та цілісності суспільства [2, с. 79]. Враховуючи викладене та необхідність удосконалення правових та організаційних засад діяльності ЗСУ, сьогодні виникає гостра потреба в науковому дослідженні сфери протидії злочинності ЗСУ, що обумовлюється також необхідністю приведення вітчизняного законодавства у відповідність до законодавства країн Європейського Союзу (далі – ЄС).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні питання функціонування та діяльності ЗСУ в працях вітчизняних науковців і вчених розглядалися деякою мірою поверхнево або крізь призму окремих складових його діяльності. Так питання забезпечення національної, глобальної та воєнної безпеки за участю ЗСУ були висвітлені в працях таких науковців, як: О. Ф. Белов, О. І. Галака, М. В. Гребенюк, О. А. Ільяшов, С. М. Нехчаєв, Ю. М. Павлюк, Ю. В. Пунда, А. І. Семенченко. Питання економічного забезпечення ЗСУ, його бойової та фахової підготовки визначені в наукових дослідженнях таких авторів, як: В. В. Балабін, В. О. Бойко, О. В. Герасименко, В. В. Гордійчук, Л. В. Гребенюк, В. С. Кивлюк, С. В. Ленков, Ю. О. Лукіячук, О. В. Селоков, В. В. Чумак, Ю. М. Щєбланін та інші. Проте наразі недостатня кількість ґрунтовних наукових праць, що були б присвячені такому важливному питанню як протидія злочинності ЗСУ, що потребує свого подальшого наукового дослідження, тому вважаємо, що аналіз діяльності ЗСУ у сфері протидії злочинності стає ще більш необхідним й актуальним, враховуючи той факт, що в Україні проводиться ООС, що знову-таки зумовлює наукову новизну даної статті.

Формування цілей. Спираючись на вітчизняну концепцію безпеки держави, **метою** даної статті є визначення місця та ролі ЗСУ в системі суб'єктів протидії злочинності.

Виклад основного матеріалу. У ст. 3 Конституції України наголошено, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Саме держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження й забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [3]. Тобто

для забезпечення прав і свобод людини держава повинна створити відповідні органи (суб'єкти), до яких належать і ЗСУ. Нині їм відведено важливе місце в системі органів державної влади, а їх функції та повноваження суттєво змінилися з 2014 року в умовах проведення Антитерористичної операції, а з 2018 року - в умовах проведення ООС.

Передусім зазначимо, що в сучасних умовах діяльність ЗСУ вимагає принципово нового підходу, адже поява нових видів злочинів, напружена ситуація в Україні, а саме на Сході України, потребує перегляду своїх основних завдань і функцій, хоча головне призначення – забезпечення охорони прав, свобод і законних інтересів людини, суспільства і держави – залишається незмінним.

У ст. 17 Конституції України зазначено, що захист суверенітету й територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу. Оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності й недоторканності покладаються на Збройні Сили України. Забезпечення державної безпеки й захист державного кордону України покладаються на відповідні військові формування та правоохоронні органи держави, організація й порядок діяльності яких визначаються законом. Збройні Сили України та інші військові формування ніким не можуть бути використані для обмеження прав і свобод громадян або з метою повалення конституційного ладу, усунення органів влади чи перешкоджання їх діяльності [3]. Наведене дає підстави стверджувати, що охорона внутрішньої державної безпеки, зміцнення правопорядку є однією з основних функцій держави, а отже, боротьба зі злочинністю та іншими правопорушеннями – це прерогатива всіх органів державної влади та управління, включаючи Збройні Сили України [4, с. 156].

У загальноприйнятому розумінні під суб'єктами протидії злочинності розуміють державні органи, громадські організації, соціальні групи, службові особи чи громадяни, які спрямовують свою діяльність на розроблення й реалізацію заходів, пов'язаних із випередженням, обмеженням, усуненням криміногенних явищ та процесів, що породжують злочинність і злочини, а також на їх недопущення на різних злочинних стадіях, у зв'язку з чим мають права, обов'язки й несуть відповідальність [5].

У свою чергу, під системою суб'єктів протидії злочинності слід розуміти сукупність взаємопов'язаних єдиною метою та за єдиним задумом державних органів та інших суб'єктів протидії злочинності, які здійснюють покладені на них завдання та функції у єдності та взаємозв'язку в часі та просторі. Слід зазначити, що на сьогодні система суб'єктів протидії злочинності є досить багатогранною, що обумовлено специфікою виконуваних ними повноважень та необхідністю поєднання в одну діяльність декількох органів державної влади з метою протидії злочинності.

До ряду суб'єктів, для яких протидія злочинності є одним із головних завдань у межах правоохоронної та правозастосовної діяльності, належать правоохоронні та правозастосовні органи, їх підрозділи, відділи, служби,

управління. Серед них - Національна поліція, органи прокуратури, органи юстиції, служби безпеки, військової служби правопорядку в Збройних Силах України, органи державної фіскальної служби, судові органи, рибоохорони, державної лісової охорони, інші органи, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції [6].

До суб'єктів законодавчої влади належать передусім Верховна Рада України, її комітети та народні депутати. Відповідно до Конституції України, єдиним органом законодавчої влади в Україні є парламент - Верховна Рада України (ст. 75 Конституції України), яка визначає засади внутрішньої і зовнішньої політики, затверджує загальнодержавні програми економічного, науково-технічного, соціального, національно-культурного розвитку, охорони довкілля, створює законодавчу основу здійснення загального і спеціально-кримінологічного запобігання злочинності [3]. Повноваження парламенту України дають йому підстави для розроблення головних напрямів боротьби зі злочинністю, створення достатньої правової бази для істотного впливу на кримінологічну політику держави, а взагалі своєю діяльністю сприяти зниженню кількісно-якісних показників злочинності. Так у ст. 3 Закону України № 2411-VI «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 1 липня 2010 року зазначено, що основними засадами політики у сфері розбудови державності, зокрема, є:

- посилення протидії корупції та тіншовій економічній діяльності, забезпечення безумовного дотримання принципів законності, насамперед вищими посадовими особами держави, політиками, суддями, керівниками правоохоронних органів і силових структур;

- боротьба зі злочинністю шляхом поліпшення координації роботи правоохоронних органів, оптимізації їх структури, належного забезпечення їх діяльності [7].

Також у ст. 2 Закону України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» зазначено, що зовнішня політика ґрунтується на одному із принципів - застосування Збройних Сил України лише у випадках актів збройної агресії проти України, будь-яких інших збройних зазіхань на її територіальну цілісність і недоторканність державних кордонів, боротьби з міжнародним тероризмом та піратством або в інших випадках, передбачених міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України [7].

Перш ніж перейти до аналізу діяльності ЗСУ в системі протидії злочинності, необхідно надати характеристику головному в даному контексті поняттю як «злочинність». Питання визначення вищезазваного соціального явища стає предметом дослідження багатьох галузей права - кримінального права або кримінального процесуального права, - проте більшою мірою вказане поняття висвітлюється в кримінології. Так відомий фахівець у галузі кримінального права В. М. Куц під злочинністю розуміє невід'ємну, обумовлену внутрішньою і зовнішньою детермінацією еволюційно мінливу схильність людей та їх спільнот до деструктивності у формі кримінальних правопорушень, а також реальні прояви останньої, що піддаються кількісній та якісній інтерпретації [8, с. 38].

Слід також вказати, що останнім часом висловлюються думки, що злочинність – це внутрішня схильність індивіда до вчинення злочину, тому під злочинністю потрібно розуміти властивість людини, соціального інституту, суспільства, окремої країни, глобального суспільства відтворювати безліч небезпечних для оточуючих людей діянь, що виявляється у взаємоз'язку злочинів та їх причин, піддається кількісній інтерпретації та зумовлює введення кримінально-правових заборон [9, с. 134–135].

Проте, незважаючи на різні наукові точки зору, визначення категорії «злочинність», сутність його є незмінною, оскільки зрозумілим є те, що злочинність є соціальним та досить мінливим явищем кожного суспільства, а тому визначення ефективних заходів його протидії є запорукою сталого розвитку демократичної держави та громадянського суспільства із забезпеченням основоположних прав і свобод людини та громадянина. Отже, культурна сфера життєдіяльності суспільства фактично протистоїть деструктивному впливу на себе з боку злочинності за допомогою значного арсеналу заходів впливу на останню. Систему таких заходів цілком допустимо називати протидією злочинності, оскільки зазначений термін найбільш адекватно відображає відповідне явище [10, с. 15].

Протидія злочинності – це складне соціально-правове явище та поняття про нього, у якому відображається теорія і практика специфічної соціально-управлінської діяльності та суспільних і приватних ініціатив, а також кримінально-юстиційних зусиль, спрямованих на перешкоджання вчиненню кримінальних правопорушень та реагування на їх вчинення. Протидія злочинним проявам відбувається на різних рівнях життєдіяльності суспільства [11, с. 13]. З огляду на вищевикладене, протидія злочинності в переважній більшості реалізується на таких рівнях, як: загальносоціальний, спеціально-кримінологічний та кримінальний (або, як інколи вживають, кримінально-юстиційний).

Відповідно до чинного законодавства, протидія злочинності ЗСУ здійснюється на такому рівні, як спеціально-кримінологічний, що передбачає здійснення організаційно-правових заходів протидії злочинності спеціально уповноваженими на те органами (ЗСУ, Національна поліція, прокуратура тощо).

Відповідно до Закону України № 1934-ХІІ «Про Збройні Сили України» від 6 грудня 1991 року, Збройні Сили України – це військове формування, на яке, відповідно до Конституції України, покладаються оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності й недоторканності. Збройні Сили України забезпечують стримування збройної агресії проти України та відсіч їй, охорону повітряного простору держави та підводного простору в межах територіального моря України у випадках, визначених законом, беруть участь у заходах, спрямованих на боротьбу з тероризмом [12]. Таким чином, наголосимо, що на сьогоднішній день перед ЗСУ, як суб'єктом протидії злочинності, одним із основних завдань є боротьба з тероризмом, що є зараз найактуальнішою в умовах проведення ООС.

Так, згідно з Указом Президента України № 53/2019 від 5 березня 2019 року Про Концепцію боротьби з тероризмом в Україні, пріоритетами боротьби з

тероризмом є запобігання, виявлення та припинення терористичної діяльності, усунення та мінімізація її наслідків, антитерористичне забезпечення об'єктів можливого терористичного посягання, інформаційне, наукове та інше забезпечення боротьби з тероризмом, розвиток міжнародного співробітництва у відповідній сфері [13].

Відповідно до вищезазначеного указу, запобігання терористичній діяльності передбачає вирішення таких завдань, як: 1) удосконалення організаційно-правових засад діяльності суб'єктів боротьби з тероризмом; 2) оптимізацію завдань та повноважень суб'єктів боротьби з тероризмом із використанням досвіду, набутого під час проведення антитерористичної операції в Донецькій та Луганській областях, а також кращого світового досвіду у сфері боротьби з тероризмом; 3) запровадження дієвих механізмів взаємодії та обміну інформацією між суб'єктами боротьби з тероризмом та іншими державними органами; 4) удосконалення інформаційно-аналітичного забезпечення заходів боротьби з терористичною діяльністю, насамперед шляхом впровадження сучасних форм, методів і технологій добування, оброблення та використання інформації; 5) реалізація суб'єктами боротьби з тероризмом комплексу взаємоузгоджених заходів правового, організаційного, адміністративного, режимного та технічного характеру щодо усунення внутрішніх і зовнішніх причин виникнення та поширення тероризму в Україні, мінімізації його негативного впливу та інші [13].

Відповідно до Закону України № 638-IV «Про боротьбу з тероризмом» від 20 березня 2003 року, Міністерство оборони України, органи військового управління, з'єднання, військові частини і підрозділи Збройних Сил України забезпечують захист від терористичних посягань об'єктів та майна Збройних Сил України, зброї масового ураження, ракетної і стрілецької зброї, боєприпасів, вибухових та отруйних речовин, що перебувають у військових частинах або зберігаються у визначених місцях; організовують підготовку та застосування сил і засобів Сухопутних військ, Повітряних Сил, Військово-Морських Сил і Сил спеціальних операцій Збройних Сил України в разі вчинення терористичного акту в повітряному просторі, у територіальних водах України; беруть участь у проведенні антитерористичних операцій на військових об'єктах та в разі виникнення терористичних загроз безпеці держави із-за меж України; у разі залучення до проведення антитерористичної операції - забезпечують із застосуванням наявних сил та засобів виконання завдань щодо припинення діяльності незаконних воєнізованих або збройних формувань (груп), терористичних організацій, організованих груп та злочинних організацій; беруть участь у затриманні осіб, а у випадках, коли дії останніх реально загрожують життю та здоров'ю заручників, учасників антитерористичної операції або інших осіб, - їх знешкоджують [14].

У Збройних Силах України основна роль щодо боротьби з тероризмом буде покладена на частини та підрозділи Сил спеціальних операцій, на які передбачається покласти виконання цілого ряду спеціальних завдань, які передбачають проведення спеціальних заходів із протидії внутрішній і зовнішній терористичній діяльності: проведення заходів із попередження (антитероризм) і протидії тероризму (контртероризм) та забезпечення безпеки судноплавства

(боротьбу з піратством). Спеціальні заходи щодо боротьби з тероризмом можуть проводитись як у мирний час, так і в особливий період [15, с. 154].

Слід також наголосити, що в ст. 1 Закону України «Про Збройні Сили України» прямо зазначено, що з'єднання, військові частини і підрозділи Збройних Сил України, відповідно до закону, можуть залучатися до здійснення заходів правового режиму воєнного і надзвичайного стану, організації та підтримання дій руху опору, проведення військових інформаційно-психологічних операцій, боротьби з тероризмом і піратством, заходів щодо здійснення захисту життя, здоров'я громадян та об'єктів (майна) державної власності за межами України, забезпечення їх безпеки та евакуації (повернення), посилення охорони державного кордону, захисту суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні та на континентальному шельфі та їх правового оформлення, забезпечення безпеки національного морського судноплавства України у відкритому морі чи в будь-якому місці поза межами юрисдикції будь-якої держави, заходів щодо запобігання розповсюдженню зброї масового ураження, протидії незаконним перевезенням зброї і наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів у відкритому морі, ліквідації надзвичайних ситуацій природного і техногенного характеру, надання військової допомоги іншим державам, а також брати участь у міжнародному військовому співробітництві, міжнародних антитерористичних, антипіратських та інших міжнародних операціях із підтримання миру і безпеки на підставі міжнародних договорів України та в порядку і на умовах, визначених законодавством України [12].

Органи військового управління розвідки та військові частини розвідки Збройних Сил України, Сили спеціальних операцій Збройних Сил України, відповідно до закону, можуть залучатися до заходів добування розвідувальної інформації з метою підготовки держави до оборони, підготовки та проведення спеціальних операцій та / або спеціальних дій, забезпечення готовності Збройних Сил України до оборони держави. Сили спеціальних операцій Збройних Сил України здійснюють спеціальну розвідку [12].

Отже, специфіка виконуваних завдань та функцій ЗСУ у сфері протидії злочинності, обумовлена сучасним станом проведення ООС та анексією Криму, що наразі вимагає новітніх підходів у системі заходів протидії злочинності, що здійснюються на спеціально-кримінологічному рівні. Проаналізовані нормативно-правові акти свідчать, що Збройні Сили України є суб'єктом у системі протидії злочинності та виконують функції у сфері протидії злочинності.

На сьогодні Збройні Сили в Україні перебувають у стані реформування, спрямованість яких багато в чому визначається також і євроінтеграційними напрямками нашої держави. Водночас необхідно зауважити, що реформаційні перетворення мають відбуватися системно та послідовно.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, слід зазначити, що завдання із протидії злочинності, у т. ч., тероризму, залишається серед найважливіших завдань ЗСУ. Оскільки протидія злочинності є необхідною умовою становлення правової держави, вона здійснюється на загальному та спеціальному рівнях. Разом із тим діяльність ЗСУ у сфері протидії злочинності ще потребує свого

організаційного та правового забезпечення з метою ефективної реалізації виконуваних ним завдань. Отже, реалізація завдання із протидії злочинності, удосконалення організаційно-правового забезпечення діяльності ЗСУ буде сприяти збереженню в суспільстві демократичних цінностей та правового режиму співіснування суспільства та зменшить рівень злочинності.

Перспективними напрямками подальших досліджень вбачаємо формулювання конкретних пропозицій вдосконалення нормативно-правової бази України у сфері протидії злочинності Збройними Силами України, а також дослідження досвіду діяльності Збройних Сил інших країн Європейського Союзу.

Використані джерела:

1. Нікітін Ю. В. Протидія злочинності в системі забезпечення внутрішньої безпеки українського суспільства: монографія. Київ: Національна академія управління, 2009. 373 с.

2. Ільницька У. В. Імідж Збройних Сил України як політико-психологічна категорія. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*. 2016. Вип. 17. С. 79- 83.

3. Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 30.04.2019).

4. Тичина Д. М. Національна поліція України в системі суб'єктів запобігання злочинам. *Вісник Кримінологічної Асоціації України*. 2016. № 2 (13). С. 154-162. URL: http://files.visnikkau.org/200001608817c182868/014_%D0%A2%D0%B8%D1%87%D0%B8%D0%BD%D0%B0.pdf (дата звернення: 30.04.2019).

5. Суб'єкти запобігання злочинності та основні напрями їх діяльності // Lib.Net : сайт / Бібліотека. URL: http://lib.net.com/content/9630_Sybekti_zapobigan_nya_zlochinnosti_ta_osnovni_napryami_ih_diyalnosti.html (дата звернення: 30.04.2019)

6. Суб'єкти запобігання злочинності та головні напрями їх діяльності // StudFiles : сайт / Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого. URL: <https://studfiles.net/preview/5776853/page:7/> (дата звернення: 30.04.2019).

7. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики. Закон України від 1 лип. 2010 р. № 2411-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17> (дата звернення: 30.04.2019).

8. Куц В. М. Поняття злочинності. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2016. № 2. С. 34 - 39. URL: <http://www.chasopysnapu.gp.gov.ua/ua/pdf/10-2016/02/kuts.pdf> (дата звернення: 20.04.2019).

9. Шестаков Д. А. От понятия преступности к криминологии закона. *Общественные науки и современность*. 2008. № 6. С. 131-142.

10. Кельман О. Г. Проблеми протидії злочинності: підручник. Харків, 2010 . 352 с.

11. Куц В. М. Загальна характеристика механізму протидії злочинності та його понятійного апарату // Актуальні проблеми кримінального права та криминології: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції. / Донецький юридичний інститут ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка. Донецьк: Норд Комп'ютер, 2009. С. 12-15.

12. Про Збройні Сили України : Закон України від 6 груд. 1991 р. № 1934-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1934-12> (дата звернення: 20.04.2019).

13. Про Концепцію боротьби з тероризмом : Указ Президента України від 5 березня 2019 року № 53/2019. URL: <http://www.rnbo.gov.ua/documents/493.html> (дата звернення: 20.04.2019).

14. Про боротьбу з тероризмом: Закон України від 20 березня 2003 року № 638-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15> (дата звернення: 20.04.2019).

15. Серветник Ю. С., Бзот В. Б., Дзевєрін І. Г. Роль, місце та завдання Сил Спеціальних Операцій Збройних Сил України у загальнодержавній системі боротьби з тероризмом. *Системи озброєння і військова техніка*. 2009. № 2 (18). С. 151-155.

References:

1. Nikitin, Yu. V. (2009) *Protydiia zlochynnosti v systemi zabezpechennia vnutrishnoi bezpeky ukraïnskoho suspilstva*. Kyiv: Natsionalna akademiia upravlinnia. [in Ukrainian].

2. Ilnytska, U. V. (2016) *Imidzh Zbroinykh Syl Ukrainy yak polityko-psykholohichna katehoriia. Ukraïnska natsionalna ideia: realii ta perspektyvy rozvytku - The Ukrainian National Idea: Realities and Prospects for Development, issue 17, 79-83*. [in Ukrainian].

3. Konstytutsiia Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 28 cherv. 1996 r. № 254k/96-VR. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>. [in Ukrainian].

4. Tychyna, D. M. (2016) *Natsionalna politsiia Ukrainy v systemi sub'ektiv zapobihannia zlochynam. Visnyk Kryminolohichnoi Asotsiatsii Ukrainy - Bulletin of the Criminological Association of Ukraine., 2 13), 154 - 162*. URL: http://files.visnikkau.org/20001608817c182868/014_%D0%A2%D0%B8%D1%87%D0%B8%D0%BD%D0%B0.pdf. [in Ukrainian].

5. Sub'iekty zapobihannia zlochynnosti ta osnovni napriamy yikh diialnosti // Lib.Net : sait / Biblioteka. N.d. N.p. URL: http://lib.net.com/content/9630_Sybekti_zapobigannya_zlochynnosti_ta_osnovni_napryami_ih_diyalnosti.html. [in Ukrainian].

6. Subiekty zapobihannia zlochynnosti ta holovni napriamy yikh diialnosti // StudFiles: sait / Natsionalnyi yurydychnyi universytet im. Yaroslava Mudroho. N. p. N. d. URL: <https://studfiles.net/preview/5776853/page:7/>. [in Ukrainian].

7. Pro zasady vnutrishnoi i zovnishnoi polityky: Zakon Ukrainy vid. 1 lyp. 2010 r. № 2411 - VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17>. [in Ukrainian].

8. Kuts, V. M. (2016) *Poniattia zlochynnosti. Naukovyi chasopys Natsionalnoi akademii prokuratury Ukrainy - Scientific journal of the National Academy of Public Prosecutor of Ukraine, 2, 34-39*. URL: <http://www.chasopysnapu.gp.gov.ua/ua/pdf/102016/02/kuts.pdf>. [in Ukrainian].

9. Shestakov, D. A. (2008) *Ot poniatyia prestupnosti k kryminolohyy zakona. Obshchestvennye nauky y sovremennost - Social Sciences and Modernity, 6, 131-142*. [in Ukrainian].

10. Kelman, O. H. (2010) *Problemy protydii zlochynnosti*. Kharkiv. [in Ukrainian].

11. Kuts, V. M. (2009) *Zahalna kharakterystyka mekhanizmu protydii zlochynnosti ta yoho poniatinoho aparatu. Aktualni problemy kryminalnoho prava ta kryminolohii : materialy vseukraïnskoi naukovo-praktychnoi konferentsii - Actual problems of kryminalnoho law ta kryminolohii: materialy vseukraïnskoi naukovo-praktychnoi konferentsii*. Donetsk: Nord Komp'uter, 12-15. [in Ukrainian].

12. Pro Zbroini Syly Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 6 hrud. 1991 r. № 1934-KhII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1934-12>. [in Ukrainian].

13. Pro Kontsepsiïu borotby z teroryzmom: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 5 bereznia 2019 roku № 53/2019. URL: <http://www.rnbo.gov.ua/documents/493.html>. [in Ukrainian].

14. Pro borotbu z teroryzmom: Zakon Ukrainy vid 20 bereznia 2003 roku № 638-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15>. [in Ukrainian].

15. Servetnyk, Yu. S., Bzot, V. B., Dzeverin, I. H. (2009) Rol, mistse ta zavdannia Syl Spetsialnykh Operatsii Zbroinykh Syl Ukrainy u zahalnoderzhavnii systemi borotby z teroryzmom. *Systemy ozbroiennia i viiskova tekhnika - Weapons systems and military equipment*, 2 (18), 151-155. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 30.08.2019

Гриненко Я. В.,
соискатель кафедры административного, хозяйственного права
и финансово-экономической безопасности
учебно-научного института права
Сумского государственного университета
(г. Сумы, Украина)

ВООРУЖЕННЫЕ СИЛЫ УКРАИНЫ КАК СУБЪЕКТ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ ПРЕСТУПНОСТИ

В статье отмечена актуальность темы и обосновано определение основных приоритетов организационно-правовых основ деятельности Вооруженных Сил Украины. Предоставлено авторское видение определения категории «система субъектов противодействия преступности». Охарактеризована современная система субъектов противодействия преступности и определено место Вооруженных Сил Украины в этой системе. Охарактеризован современное состояние нормативно-правового регулирования Вооруженных Сил Украины в сфере противодействия преступности.

Ключевые слова: противодействие, преступность, Вооруженные Силы Украины, защита, право, правовое регулирование, Украина.

Grinenko Ya.,
Applicant for the Department of Administrative, Economic Law
and Financial and Economic Security
of the Sumy State University Educational and Law Institute
(Sumy, Ukraine)

THE ARMED FORCES OF UKRAINE AS THE SUBJECT OF COUNTERACTION TO CRIME

In the article, the author emphasizes the relevance of the topic and substantiates the definition of the main priorities of the organizational and legal basis of the activity of the Armed Forces of Ukraine. The author's vision of the definition of the category "system of subjects of counteracting crime" is provided, under which the author understands the set of interrelated by the sole purpose and sole purpose of the state bodies and other actors of combating crime, which carry out the tasks and functions assigned to them in the unity and interrelation " in time and space.

The current system of counteracting crime subjects is described and the place of the Armed Forces of Ukraine in this system is determined. It is determined that the

Armed Forces of Ukraine is a military formation, which, in accordance with the Constitution of Ukraine, defends Ukraine, protects its sovereignty, territorial integrity and inviolability.

The article states that the counteraction to crime is carried out by the Armed Forces of Ukraine at a level as special-criminological, which involves the implementation of organizational and legal measures to combat crime specifically authorized by those bodies (for example, the National Police, the Prosecutor's Office and others).

The current state of the normative-legal regulation of the Armed Forces of Ukraine in the field of combating crime is described. On the basis of this, it is determined that in the Armed Forces of Ukraine the main role in the fight against terrorism will be assigned to the units and units of the Special Operations Forces, which are supposed to put in place a number of special tasks.

It is concluded that the specifics of the tasks and functions performed by the Armed Forces of Ukraine in the field of combating crime are due to the current state of the United Nations Operation and the Crimean Anechoic, which at the moment requires the latest approaches in the system of anti-crime measures carried out at the specially criminological level.

Key words: counteraction, crime, Armed Forces of Ukraine, defense, law, legal regulation, Ukraine

DOI <https://doi.org/10.33766/2524-0323.87.244-255>

УДК 343.322

О. В. Зайцев,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права № 1 Національного
юридичного університету імені Ярослава Мудрого
(м. Харків, Україна)

e-mail: tavr0106@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0002-6743-7114>

В. Р. Філіпенко,

аспірантка 1 року навчання кафедри
кримінального права № 1
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
(м. Харків, Україна)

e-mail: valeria.pphilipenko@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0001-9155-356>

НАДАННЯ ІНОЗЕМНІЙ ДЕРЖАВІ, ІНОЗЕМНІЙ ОРГАНІЗАЦІЇ АБО ЇХ ПРЕДСТАВНИКАМ ДОПОМОГИ В ПРОВЕДЕННІ ПІДРИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОТИ УКРАЇНИ ЯК ФОРМА ДЕРЖАВНОЇ ЗРАДИ (СТ. 111 КК УКРАЇНИ)

Статтю присвячено дослідженню найбільш поширеної форми державної зради в Україні з моменту початку російської агресії у 2014р. Піддано аналізу об'єктивні та суб'єктивні ознаки надання допомоги в проведенні підривної

діяльності проти України. Виявлено проблемні питання кваліфікації та надано пропозиції, що спрямовані на вирішення проблем практичного застосування положень ст. 111 КК України щодо цієї форми державної зради. У статті піддано вивченню доступну судову практику за 2014-2018 рр.

Ключові слова: державна зрада, підривна діяльність, розвідувально-підривна діяльність.

Постановка проблеми. Кількість кримінальних проваджень за ст. 111 КК України суттєво зросла з 2014р. Так у 2013 р. було обліковано лише один випадок, у 2014 р. – 65; у 2015 р. – 80, у 2016 р. – 126, у 2017 р. – 89, у 2018 р. – 127, за січень-травень 2019 р. обліковано 53 таких проваджень [1]. Єдиний державний реєстр судових рішень за 2014-2018 рр. містить 32 вироки за ст. 111 КК України, з яких 19 - обвинувальних та 4 - виправдовувальних. Інформація заборонена для оприлюднення в 9 вироках. Набрали законної сили тільки 10, серед яких 7 - за надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України.

Ця форма державної зради привертає увагу не лише через переважну кількість вироків, а ще й через оціночний характер понять, які використані у ст. 111 КК України. Також можливе засудження експрезидента України В. Ф. Януковича саме за вчинення державної зради у формі, що досліджується [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання державної зради досліджувалися в коментарях до КК України, посібниках, підручниках з Особливої частини кримінального права та окремих наукових статтях. Зокрема цим питанням приділили увагу М. І. Бажанов, О. Ф. Бантишев, І. В. Діордіца, Л. М. Демидова, З. А. Загинеї, О. В. Зайцев, Н. С. Кончук, В. А. Ліпкан, Ю. В. Луценко, М. І. Мельник, Л. В. Мошняга, М. А. Рубашенко, В. Я. Тацій, В. П. Тихий, М. І. Хавронюк, Р. Л. Чорний, О. В. Шамара, В. М. Шлапаченко та ін.

Формування цілей. Метою статті є аналіз об'єктивних та суб'єктивних ознак надання допомоги в проведенні підривної діяльності проти України як форми державної зради, виявлення проблемних питань, формулювання пропозицій, що спрямовані на вирішення проблем практичного застосування положень ст. 111 КК України щодо цієї форми державної зради.

Виклад основного матеріалу. Предмет злочину при наданні іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України не завжди виділяється дослідниками. В. М. Шлапаченко, наприклад, вважає можливим визнати ним відомості, які не становлять державної таємниці, з огляду на їх значення для держави та щодо яких встановлений особливий порядок їх створення та обігу, предметом державної зради [5, с. 17-18]. Ця пропозиція заслуговує на увагу з урахуванням того, що в деяких провадженнях предмет злочину також визначається. Зокрема це відомості, що не становлять державну таємницю, наприклад, інформація, яка має обмежувальний гриф «Для службового користування» [3] або відомості військового характеру з обмеженим

доступом [4]. Відповідно, саме службова інформація, зібрана в процесі оперативно-розшукової, контррозвідувальної діяльності, у сфері оборони країни, яка не віднесена до державної таємниці, може бути визнано предметом у досліджуваній формі зради.

Зауважимо, що ця інформація є предметом злочину, передбаченого ст. 330 КК України, у якій йдеться про її передачу або збирання з метою передачі іноземним підприємствам, установам, організаціям або їх представникам. Розмежування між ст. 111 і ст. 330 КК України слід проводити за суб'єктивними ознаками, а саме за метою, яку переслідувала особа. Для ілюстрації наведемо приклад, коли особа збрала та вирішила передати службову інформацію у сфері оборони представникам РФ, але не довела злочин до кінця у зв'язку із затриманням на прохідній ДП «Завод імені В. О. Малишева» співробітником охорони. Суд установив, що будь-якої мети заподіяння шкоди обороноздатності чи інформаційній безпеці України в особи не було, і кваліфікував дії за ч. 3 ст. 15 та ч. 1 ст. 330 КК України. [6].

Державна зрада у формі, що досліджується, визнається закінченою з моменту, коли особа фактично почала надавати зазначену в ст. 111 КК України допомогу [7, с. 12; 8, с. 283]. Визначальним для розуміння цього злочину є тлумачення слів «надання допомоги в проведенні підривної діяльності проти України». Вважаємо за необхідне вказати лексичне значення цих слів. У словнику української мови «допомога» - це «сприяння, підтримка в чому-небудь; праця, дії людей у якій-небудь галузі» [12, с. 374]; «підривний» означає «спрямований на підри्व чого-небудь, послаблення в чомусь; шкідницький» [13, с. 490]; «діяльність» - це «застосування своєї праці до чого-небудь» [12, с. 311].

Формулювання «надання допомоги...» може свідчити про активну та свідому поведінку особи. Поряд із цим аргументованим видається твердження О. Ф. Бантишева та О. В. Шамари, які вбачають можливість вчинення цього злочину шляхом бездіяльності, наприклад, службова особа, уповноважена на боротьбу з підривною діяльністю супротивника, вступивши в злочинну змову з представником іноземної держави, не вживає заходів для припинення та попередження такої діяльності [9, с. 120]. О. А. Чуваков та Н. С. Кончук поділяють цю позицію [10, с. 224-225; 11, с. 8].

У науці «надання допомоги в проведенні підривної діяльності проти України» тлумачиться по-різному. Так М. І. Хавронюк розуміє це як сприяння можливим чи дійсним зусиллям іноземної держави, іноземної організації чи їх представникам заподіяти шкоду національній безпеці України (напр., організація чи виконання конкретного злочину, схилення до державної зради інших осіб, усунення перешкод для вчинення певних діянь тощо) [18, с. 254-255]. У свою чергу, В. Я. Тацій вважає, що надання такої допомоги полягає в будь-якій допомозі в проведенні підривної діяльності проти інтересів України (сприяння резидентам, укриття розвідника або його спорядження, вербування агентів для проведення підривної діяльності проти України тощо) [7, с. 12]. Учений висловлює думку, що цією формою охоплюються й випадки, коли особа за завданням іноземних держав або їх

представників організовує або вчиняє на шкоду Україні будь-який інший злочин проти основ національної безпеки України [19, с. 32]. Наприклад, особа збирала та передавала інформацію про стратегічні об'єкти Рівненської області представникові іноземної спецслужби, а також заклала вибуховий пристрій під важливий об'єкт народногосподарського значення, а саме металеву опору повітряної високовольтної лінії електропередач, та вжила заходів щодо вчинення вибуху. Суд визнав особу винною у вчиненні злочинів, передбачених ч. 1 ст. 111 та ст. 113 КК України [20].

Додамо, що О. М. Грудзур та В. І. Шакун підривною визнають діяльність, яка спрямована на ослаблення України (її влади та обороноздатності) і створення загроз національній безпеці [8, с. 283]. У свою чергу О. Ф. Бантишев, О. В. Шамара, В. С. Картавцев вказують, що це різновид боротьби, здійснюваної проти України державами, їх спеціальними службами, партіями, закордонними антиукраїнськими організаціями, окремими ворожими елементами, що перебувають на території України, з метою підриву чи ослаблення конституційного ладу України, завдання шкоди суверенітету, територіальній цілісності й недоторканності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України [9, с. 119; 14, с. 275].

Суперечливим є твердження В. І. Маркіна, що допомога в проведенні підривної діяльності проти України, окрім сприяння, полягає ще і в безпосередньому проведенні особою такої діяльності [21, с. 158]. Протилежною є позиція О. М. Грудзура та В. І. Шакуна, які вважають, що особа не здійснює таку діяльність самостійно, а тільки допомагає іноземній державі, іноземній організації чи їх представникам у її проведенні. Вона може полягати в наданні засобів чи знарядь, усуненні перешкод, підбурюванні інших осіб до вчинення підривної діяльності, заздалегідь обіцяному прихованні представників іноземної держави чи іноземної організації, що здійснюють підривну діяльність проти України, прихованні слідів такої діяльності тощо [8, с. 283]. Підтримуємо цю точку зору і вважаємо, що діяння зводиться саме до допомоги в проведенні підривної діяльності, а не безпосередньому її проведенні.

Судова практика виділяє різноманітні форми такої допомоги: 1) збирання та передача інформації, що має обмежувальний гриф «Для службового користування», та створює умови для діяльності іноземних розвідок для здійснення вербування агентури серед військовослужбовців [3]; 2) допомога в зриві виборів у м. Бердянськ, дестабілізації суспільно-політичної обстановки в східних областях України, утриманні влади незаконно створеної «ДНР» [15]; 3) заволодіння особою військовим літаком Збройних сил України з метою здійснення перельоту ним на територію Росії або до тимчасово окуповану Автономну Республіку Крим [16]; 4) узяття участі в засіданні незаконно створеного органу «Державна Рада Республіки Крим», на якому прийнято «Конституцію Республіки Крим» як суб'єкта РФ; подання до незаконно створеної територіальної виборчої комісії м. Феодосія «Республіки Крим» документів для реєстрації кандидатом у депутати Феодосійської міськради та участь у виборах [22]; 5) збирання та передача

відомостей військового характеру, що використовуються в системі Національної гвардії України [23] тощо.

Звернемо увагу, що поняття «підризна діяльність» не розкривається в жодному нормативно-правовому акті. Натомість у законодавстві використовується термін «розвідувально-підризна діяльність» (Закон України «Про національну безпеку України» від 21.06.2018 р., Стратегія національної безпеки України, затверджена Указом Президента України від 26.05.2015 р. № 287/2015). Проте його зміст теж не визначений. Вважаємо, що це може бути однією із суттєвих причин складнощів та можливих помилок при кваліфікації державної зради в цій формі, на чому вже наголошували дослідники [17].

Обов'язковим при кваліфікації є встановлення іноземної держави, іноземної організації або їх представників, на користь яких здійснюється допомога. На стадії готування до вчинення цього злочину відбувається вступ у контакт (змова) суб'єкта злочину із суб'єктом проведення підривної діяльності проти України. Ст. 111 КК України визначає їх альтернативно: іноземна держава, іноземна організація або їх представники. Проте аналіз судової практики свідчить про те, що громадянин України вступає в контакт саме з представником іноземної держави або організації як фізичною особою. У зв'язку із цим проблемою правозастосовної практики є доказування того, що особа є представником іноземної держави або організації, тобто має специфічні повноваження, а не лише громадянство іншої держави. У судовій практиці такими представниками є: представник ФСБ РФ [20], співробітник розвідувального центру Головного розвідувального управління Генерального штабу Збройних Сил РФ [23], представник спецслужб РФ [24].

Надання допомоги в проведенні підривної діяльності проти України може вчинятися як із власної ініціативи особи, так і за завданням іноземної держави, іноземної організації або їх представників [25, с. 147]. Зауважимо, що відповідальність настає незалежно від ініціатора встановлення контакту. Так визнано винною у державній зраді особу, яка через мережу «Інтернет» звернулася до представників спецслужб РФ із проханням про працевлаштування. Після цього представниками спецслужб РФ особі було надано завдання зібрати розвідувальні відомості щодо військової частини, у якій вона проходила службу [3].

У науці кримінального права немає єдності з приводу того, з яким видом умислу (прямим чи непрямим) вчиняється державна зрада та, зокрема, надається допомога в проведенні підривної діяльності проти України. Так О. Ф. Бантишев, С. Г. Волкотруб, О. М. Грудзур, І. В. Діордіца, Н. С. Кончук, В. К. Матвійчук, В. Я. Тацій, М. І. Хавронюк, О. А. Чуваков, В. І. Шакур, наполягають, що злочин вчиняється лише з прямим умислом [7, с. 12; 8, с. 284; 10, с. 281; 14, с. 274; 18, с. 256; 26, с. 151; 27, с. 31; 28, с. 85]. В. Я. Тацій стверджує, що особа усвідомлює, що її дії вчиняються на шкоду суверенітету, територіальній цілісності і недоторканості, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України і бажає їх

вчинити [19, с. 32]. Н. С. Кончук аргументує цю ж позицію тим, що державна зрада є злочином з формальним складом та вчиняється з обов'язковою метою – спричинити шкоду суверенітетові, територіальній цілісності та недоторканності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України [11, с. 8].

Натомість, Г. З. Анашкін, П. І. Гришаєв, М. А. Єфімов, Б. В. Здравомислов, В. О. Навроцький вважають, що державну зраду може бути вчинено як із прямим, так і з непрямим умислом [29, с. 82; 30, с. 143; 31, с. 20; 32, с. 7]. Пояснюють це тим, що умисел особи в досліджуваній формі повинен охоплювати нанесення шкоди державній незалежності, територіальній недоторканості або военній міцці держави. [30, с. 143]. Ця позиція видається дискусійною і їй можна заперечити, враховуючи як формальний склад злочину державної зради в досліджуваній формі, так і домінуючу в науці позицію, згідно з якою в злочинах із формальним складом умисел може бути тільки прямим [25, с. 981]. Відповідно, бажання чи свідоме припущення настання наслідків, на що вказують зазначені вчені, не може вводити до вольової ознаки її умислу. Як приклад, наведемо судове рішення, згідно з яким особа, діючи в інтересах РФ, вступила в змову з її представником, отримала від нього завдання здійснити фотозйомку будинку військовослужбовця у м. Хмельницький, підтвердити його місце проживання; встановити зв'язки із військовослужбовцями та провести вербувальні бесіди з ними [33]. Особа, діючи з прямим умислом, усвідомлювала всі фактичні обставини та соціальне значення діяння, а саме надання допомоги представнику іноземної держави в проведенні підривної діяльності проти України, спрямованої на шкоду обороноздатності та державній безпеці України (інтелектуальна ознака прямого умислу). У той же час вольову ознаку прямого умислу відображає бажання надати вказану допомогу, на що вказує добровільність згоди винної на виконання завдання, домовленість із іноземцем про способи підтримання зв'язку і конспірації під час його виконання.

Звернемо увагу, що стосовно визнання мети обов'язковою ознакою державної зради серед науковців немає єдності. Так О. М. Грудзур, В. І. Шакур, І. В. Діордіца, В. Я. Тацій вказують на обов'язковість мети – заподіяння шкоди суверенітетові, територіальній цілісності та недоторканості, державній, економічній чи інформаційній безпеці України [7, с. 12; 8, с. 284; 26, с. 151]. Саме з цього приводу М. І. Хавронюк зазначає, що слова «на шкоду суверенітетові, територіальній цілісності та недоторканості, державній, економічній чи інформаційній безпеці України» визначають суб'єктивну спрямованість дій винного і не є характеристикою суспільно небезпечних наслідків діяння [18, с. 256-257]. Натомість В. О. Навроцький зазначає, що мета не є обов'язковою ознакою державної зради [29, с. 82]. Аналіз практики дозволяє зробити висновок, що в кожному обвинувальному вирокі вказується на мету надання підривної діяльності проти України – «на шкоду суверенітетові, територіальній цілісності та недоторканості, державній та інформаційній безпеці України» [4, 24, 34]. Мета державної зради у формі, що досліджується, прямо не зазначена в диспозиції ч. 1 ст. 111 КК України, проте слова «на шкоду» опосередковано вказують на неї, що переконує в обов'язковості її встановлення.

Мотиви вчинення цього злочину можуть бути різними і на кваліфікацію не впливають [18, с. 275; 19, с. 32]. У судовій практиці поширеними мотивами є такі: корисливий (гарантія виїзду на постійне проживання в РФ, отримання житла в будь-якому місті РФ [16]; винагорода в сумі 7 000 грн. [20]; отримання грошової винагороди та преференції в оформленні пенсії на території РФ [34]); антидержавний (політичний) – несприйняття державної влади в Україні [33].

Висновки. Проведене дослідження дозволяє запропонувати визнати предметом досліджуваної форми державної зради службу інформацію, зібрану в процесі оперативно-розшукової, контррозвідальної діяльності, у сфері оборони країни, яку не віднесено до державної таємниці. З'ясовано, що суб'єкт лише надає допомогу в проведенні підривної діяльності, але не безпосередньо її проводить. Це може здійснюватися як шляхом дій, так і бездіяльністю. Звернено увагу на те, що критерії визнання діяльності іноземної держави, іноземної організації або їх представників підривною законодавчо не визначені. Установлено одночасне співіснування термінів «підривна діяльність» в КК України та «розвідально-підривна діяльність» в законодавстві без розкриття їх змісту. Пропонуємо вирішити це шляхом залишення тільки одного з цих термінів із можливим закріпленням його ознак на законодавчому рівні задля гармонізації правового поля. Суб'єктивну сторону характеризує тільки прямий умисел, а також спеціальна мета, формулювання якої потребує уточнення в законі.

Виказані судження і пропозиції можуть бути предметом наукового обговорення, особливо із урахуванням діяльності робочої групи з питань розвитку кримінального права Комісії з питань правової реформи при Президентові, яка працює над розробкою нового (нової редакції) КК України.

Використані джерела:

1. Єдиний звіт про крим. правопорушення за 2013 р. – травень 2019 р.: офіційний веб-сайт Ген. прокуратури України. URL: http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=110381&libid=100820 (дата : 12.06.2019р.)
2. За що Януковича засудили до 13 років ув'язнення і як його повернути до України? 25.01.2019. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/text-ianukovych-otrymav-13-rokiv/29729206.html> (дата : 12.06.2019).
3. Вирок Деснянського район. суду м. Чернігова від 09.02.2015 р., № 750/10617/14 URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/42626608> (дата: 12.06.2019).
4. Вирок Рубіжанського міського суду Луганської обл. від 18.12.2017 р., № 425/2188/16-к URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/71060981#> (дата: 12.06.2019).
5. Шлапаченко В. М. Кримінальна відповідальність за шпигунство в законодавстві держав – членів НАТО: навч. посібник. Київ: Наук.-вид. відділ НА СБ України, 2007. 57 с.
6. Вирок Комінтернівського районного суду м. Харкова від 29.11.2017 р., №641/5290/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/70824736> (дата: 12.06.2019).
7. Тацій В. Я. Злочини проти основ національної безпеки України. КК України. Наук.-практ. коментар: у 2 т. / 5-те вид., допов. Харків: Право, 2013. Т. 2: Ос. Ч. / за заг. ред. Ю. В. Бауліна, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна та ін. 1040 с.

8. Грудзур О. М., Шақун В. І. Злочини проти основ національної безпеки України. Наук.-практ. коментар КК України / за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, 2-ге вид., перероб. і допов. Київ: Юрінком Інтер, 2018. Розд. І. 1104 с.
9. Бантишев О. Ф., Шамара О. В. Кримінальна відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України (проблеми кваліфікації): монографія. Луганськ: ТОВ «Віртуальна реальність», 2014. 196 с.
10. Чуваков О. А. Злочини проти основ національної безпеки України: проблеми кримінально-правової теорії і практики. Одеса: Фенікс, 2017. 362 с.
11. Кончук Н. С. Кримінальна відповідальність за державну зраду: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2019. 19 с.
12. Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР, Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1971. Т. 2. 550 с.
13. Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР, Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1975. Т. 6. 832 с.
14. Бантишев О. Ф., Картавцев В. С. Злочини проти основ національної безпеки України. Наук.-практ. коментар до КК України: у 2. т / за заг. ред. П. П. Андрушка та ін.. 3-те вид., перероб. та допов. Київ: Алерта; КНТ; Центр учбової літератури. 2009. Т. 1. Роз. І. 964 с.
15. Вирок Бердянського міськрайон. суду Запорізької обл. від 01.02.2016 р., № 310/8044/14-к URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/55351754> (дата: 12.06.2019).
16. Вирок Хмельницького міськрайон. суду Хмельницької обл. від 07.06.2017р., № 683/2848/15-к URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/66924982> (дата звернення: 12.06.2019).
17. Юрист-кримінолог: Депутати досі не пояснили в законодавстві, що таке підривна діяльність. 18.05.2018 URL:https://zik.ua/news/2018/05/18/yurystskriminolog_deputaty_dosi_ne_poyasnyly_v_zakonodavstvi_shcho_take_1327537 (дата звернення: 12.06.2019).
18. Хавронюк М. І. Злочини проти основ національної безпеки України. Наук.-практ. коментар КК України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 6-те вид., перероб. та допов. Київ: Юридична думка, 2009. Роз. І Ос. ч. 1236 с.
19. Тацій В. Я. Злочини проти основ національної безпеки України. Кримінальне право України: Особ. ч.: підручник / за ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид., перероб. і допов. Харків: Право, 2015. 680 с.
20. Вирок Костопільського район. суду Рівненської обл. від 09.10.2018 р., справа № 565/1560/18 URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/77800322> (дата: 12.06.2019).
21. Маркін В. І. Державна зрада: окремі проблеми кримінально-правової кваліфікації. Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: матеріали XXIV звітної наук.-практ. конф. (м. Львів, 7-8 лют. 2018 р.). Львів: юрид. ф.-г Львівського нац. ун.-ту ім. Івана Франка, 2018. С. 155-159.
22. Вирок Дніпровського район. суду м. Києва від 19.11.2018 р., справа № 755/15405/15-к URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/78031496> (дата: 12.06.2019).
23. Вирок Солом'янського район. суду м. Києва від 24.01.2018 р., справа № 760 /791/18 URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/71755732> (дата: 12.06.2019).
24. Вирок Старокостянтинівського район. суду Хмельниц. обл. від 22.06.2016р., №683/2848/15-к URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/58673008> (дата: 12.06.2019).
25. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. / НАПрН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, НІОУ ім. Я. Мудрого. Х.: Право, 2017. Т. 17: Кримінальне право / редкол. В. Я. Тацій (голова) [та ін]. 1064 с.

26. Діордіца І. В. Кримінальне право України: посібник для підготовки до іспитів. Київ: О. С. Ліпкан, 2010. 288 с.
27. Кримінальне право України. Особ. ч.: навч. посібник / за ред. В. К. Грищука та ін. Хмельницький: Хмельницький ун.-т управління та права, 2016. 642 с.
28. Матвійчук В. К. Злочини проти основ національної безпеки: поняття та загальна характеристика. *Юридична наука*. 2013. № 9. С. 80-87.
29. Навроцький В. О. Кримінальне право України. Особлива частина: курс лекцій. Київ: Т-во «Знання», КОО, 2000. 771 с.
30. Анашкин Г. З. Ответственность за измену Родине и шпионаж: монография. Москва: «Юридическая литература», 1964. 230 с.
31. Гришаев П. И., Здравомислов Б. В. Особо опасные государственные преступления: монография. Москва: МГЭИ, 1959. 64 с.
32. Уголовный кодекс РСФСР. Научный комментарий. Т. 2. Особенная часть: учебное пособие / под ред. М. И. Ковалева, Е. А. Фролова. Свердловск, 1962. 275 с.
33. Вирок Хмельницького міськрайон. суду Хмельницької обл. від 27.12.2018р., №686/9801/17 URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/78886100#> (дата: 12.06.2019).
34. Вирок Фастівського міськрайон. суду Київської обл. від 03.09.2018 р., №362/4079/18 URL:<http://reyestr.court.gov.ua/Review/76200059> (дата:12.06.2019).

References:

1. Yedynyi zvit pro kryminalni pravoporushennia za 2013 r. – traven 2019 r.: veb-sait Heneral noi prokuratury Ukrainy. URL: http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=110381&libid=100820. [in Ukrainian].
2. Za shcho Yanukovycha zasudyly do 13 rokov uviaznennia i yak yoho povernuty do Ukrainy? 25.01.2019. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/text-ianukovych-otrymav-13-rokiv/29729206.html>. [in Ukrainian].
3. Vyrok Desnianskoho raionnoho sudu m. Chernihova vid 9 liutoho 2015 r., sudova sprava № 750/10617/14. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/42626608>. [in Ukrainian].
4. Vyrok Rubizhanskoho miskoho sudu Luhanskoi oblasti vid 18 hrudnia 2017 r., sudova sprava № 425/2188/16-k. URL:<http://reyestr.court.gov.ua/Review/71060981>. [in Ukrainian].
5. Shlapachenko, V.M. (2007) Kryminalna vidpovidalnist za shpyhunstvo v zakonodavstvi derzhav – chleniv NATO. Kyiv: Science-type. Department of the Security Service of Ukraine. [in Ukrainian].
6. Vyrok Kominternivskoho raionnoho sudu m. Kharkova vid 29 lystopada 2017 r., sudova sprava № 641/5290/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/70824736>. [in Ukrainian].
7. Tatsii, V. Ya. (2013) Zlochyny proty osnov natsionalnoi bezpeky Ukrainy. Kryminalnyi kodeks Ukrainy. Naukovo-praktychnyi komentar. (Vols. 1-2); Vol. 2: Osoblyva chastyna. Yu.V. Baulin (Eds.) Kharkiv: Pravo, part. I. [in Ukrainian].
8. Hrudzur, O. M., Shakun, V. I. (2018) Zlochyny proty osnov natsionalnoi bezpeky Ukrainy. Naukovo-praktychnyi komentar Kryminalnogo kodeksu Ukrainy. O. M. Dzhuzha (Eds.). Kyiv: Yurinkom Inter, part. I. [in Ukrainian].
9. Bantyshev, O. F., Shamara, O. V. (2014). Kryminalna vidpovidalnist za zlochyny proty osnov natsionalnoi bezpeky Ukrainy (problemy kvalifikatsii). Luhansk: TOV «Virtualna realnist». [in Ukrainian].

10. Chuvakov, O. A. (2017) *Zlochyny proty osnov natsionalnoi bezpeky Ukrainy: problemy kryminalno-pravovoi teorii i praktyky*. Odesa: Feniks. [in Ukrainian].
11. Konchuk, N. S. (2019). *Kryminalna vidpovidalnist za derzhavnu zradu. Extended abstract of candidate's thesis*. Lviv. [in Ukrainian].
12. Slovnyk ukrainskoi movy. I. K. Bilodid (Ed.). (1971). (Vols. 1-11); Vol. 2. Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].
13. Slovnyk ukrainskoi movy. I. K. Bilodid (Ed.). (1975). (Vols. 1-11); Vol. 6. Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].
14. Bantyshev, O. F., Kartavtsev, V. S. (2009). *Zlochyny proty osnov natsionalnoi bezpeky Ukrainy. Naukovo-praktychnyi komentar do Kryminalnoho kodeksu Ukrainy*. P. P. Andrushka, V. H. Honcharenka, Ye. V. Fesenko. (Eds.). (Vols. 1-2); Vol. 2. Kyiv: Alerta; KNT; Tsentr uchbovoi literatury, part. 1. [in Ukrainian].
15. Vyrok Berdianskoho miskraionnoho sudu Zaporizkoi oblasti vid 01.02.2016 r, sprava № 310/8044/14-k. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/55351754>. [in Ukrainian].
16. Vyrok Khmelnytskoho miskraionnoho sudu Khmelnytskoi oblasti vid 07.06.2017 r., sprava № 683/2848/15-k. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/66924982>. [in Ukrainian].
17. Yuryst-kryminoloh: Deputaty dosi ne poiasnyly v zakonodavstvi, shcho take pidryvna diialnist. 18 travnia 2018r. URL: https://zik.ua/news/2018/05/18/yurystkryminoloh_deputaty_dosi_ne_poyasnyly_v_zakonodavstvi_shcho_take_1327537. [in Ukrainian].
18. Khavroniuk, M. I. (2009). *Zlochyny proty osnov natsionalnoi bezpeky Ukrainy. Naukovo-praktychnyi komentar Kryminalnoho kodeksu Ukrainy*. M. I. Melnyk, M. I. Khavroniuk. (Eds.). Kyiv: Yurydychna dumka, part. 1. [in Ukrainian].
19. Tatsii, V. Ya. (2015). *Zlochyny proty osnov natsionalnoi bezpeky Ukrainy. Kryminalne pravo Ukrainy*. V. Ya. Tatsii (Eds.). Kharkiv: Pravo. [in Ukrainian].
20. Vyrok Kostopilskoho raionnoho sudu Rivnenskoï oblasti vid 9 zhovtnia 2018 r., sudova sprava № 565/1560/18 URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/77800322>. [in Ukrainian].
21. Markin, V. I. (2018). *Derzhavna zrada: okremi problemy kryminalno-pravovoi kvalifikatsii. Problemy derzhavotvorennia i zakhystu prav liudyny v Ukraini: materialy XXIV zoiitnoi nauk. - prakt. konf. (Lviv, 7-8 liut. 2018 r.) – Problems of state building and protection of human rights in Ukraine: Proceedings of the 14th All-Ukrainian Scientific and Practical Conference*. Lviv: yuryd. f.-t Lvivskoho nats. un. - tu im. Ivana Franka, 155-159. [in Ukrainian].
22. Vyrok Dniprovskoho raionnoho sudu m. Kyieva vid 19 lystopada 2018 r., sudova sprava № 755/15405/15-k. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/78031496>. [in Ukrainian].
23. Vyrok Solomianskoho raionnoho sudu m. Kyieva vid 24 sichnia 2018 r., sudova sprava № 760 /791/18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/71755732>. [in Ukrainian].
24. Vyrok Starokostiantynivskoho raionnoho sudu Khmelnytskoi oblasti vid 22.06.2016 r., № 683/2848/15-k. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/58673008>. [in Ukrainian].
25. *Velyka ukrainska yurydychna entsyklopediia*. (Vols. 1-20); Vol. 17: *Kryminalne pravo*. (2017). V. Ya. Tatsii, V. I. Borysov (Eds.) et. al. Kharkiv: Pravo. [in Ukrainian].
26. Diorditsa, I. V. (2010). *Kryminalne pravo Ukrainy*. Kyiv: O. S. Lipkan. [in Ukrainian].

27. Hryshchuk, V. K., Omelchuk, O. M. (2016). Kryminalne pravo Ukrainy. Osoblyva chastyna. Khmelnytsky: Khmelnytskyi un. -t upravlinnia ta prava. [in Ukrainian].

28. Matviichuk, V. K. (2013). Zlochyny proty osnov natsionalnoi bezpeky: poniattia ta zahalna kharakterystyka. *Yurydychna nauka–Legal Science*, 9, 80-87. [in Ukrainian].

29. Navrotskyi, V. O. (2000). Kryminalne pravo Ukrainy. Osoblyva chastyna. Kyiv: T-vo «Znannia». [in Ukrainian].

30. Anashkyn, H. Z. (1964). Otvetstvennost za yzmenu Rodyne i shpyonazh. Moscow: «Iurydycheskaia lyteratura». [in Russian].

31. Hrishaev, P. Y., Zdravomyslov, B. V. (1959). Osobo opasnie hosudarstvennie prestupleniia. Moskva: IPCC. [in Russian].

32. Uholovnii kodeks RSFSR. Nauchnii kommentarii. (Vols. 1-2); Vol. 2: Osobennaia chast. (1962). M. Y. Kovaleva, E. A. Frolova (Eds.). Sverdlovsk. [in Russian].

33. Vyrok Khmelnytskoho miskraionnoho sudu Khmelnytskoi oblasti vid 27 hrudnia 2018 r., sprava № 686/9801/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/78886100>. [in Ukrainian].

34. Vyrok Fastivskoho miskraionnoho sudu Kyivskoi oblasti vid 3 veresnia 2018 r., sudova sprava № 362/4079/18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/76200059>. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 05.09.2019

Зайцев А. В.,

кандидат юридических наук, доцент,
доцент кафедры уголовного права № 1
Национального юридического университета
имени Ярослава Мудрого
(г. Харьков, Украина)

Филипенко В. Р.,

аспирант 1 года обучения кафедры уголовного права № 1
Национального юридического университета
имени Ярослава Мудрого
(г. Харьков, Украина)

ПРЕДОСТАВЛЕНИЕ ИНОСТРАННОМУ ГОСУДАРСТВУ, ИНОСТРАННОЙ ОРГАНИЗАЦИИ ИЛИ ИХ ПРЕДСТАВИТЕЛЯМ ПОМОЩИ В ПРОВЕДЕНИИ ПОДРЫВНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРОТИВ УКРАИНЫ КАК ФОРМА ГОСУДАРСТВЕННОЙ ИЗМЕНЫ (СТ. 111 УК УКРАИНЫ)

Статья посвящена исследованию наиболее распространенной формы государственной измены в Украине с момента начала российской агрессии в 2014 г. Проанализированы объективные и субъективные признаки оказания помощи в проведении подрывной деятельности против Украины. Выявлены проблемные вопросы квалификации и сформулированы предложения, направленные на решение проблем практического применения положений ст. 111 УК Украины относительно этой формы государственной измены. В статье приводится доступная судебная практика за 2014-2018 гг.

Ключевые слова: государственная измена, подрывная деятельность, разведывательно-подрывная деятельность.

Zaytsev A. ,

Candidate of Law, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Criminal Law № 1
National Law University named after Yaroslav the Wise
(Kharkiv, Ukraine)

Filipenko V.,

1 year Graduate student of the Criminal Law Department № 1
National Law University named after Yaroslav the Wise
(Kharkiv, Ukraine)

**PROVISION OF ASSISTANCE A FOREIGN STATE, A FOREIGN
ORGANIZATION OR THEIR REPRESENTATIVES IN CONDUCTING
SUBVERSIVE ACTIVITIES AGAINST UKRAINE AS A FORM
OF TREASON (ART. 111 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE)**

The article was devoted to the study of the issue of provisioning of assistance a foreign state, a foreign organization or their representatives in carrying out subversive activities against Ukraine. It was determined that this form of state treason is the most widespread since the beginning of Russian aggression in 2014.

The objective and subjective attributes of the crime were subjected to analysis. The definition of a crime subject, which is an optional feature, was proposed. Attention was drawn to the need to avoid competition art. 111 and art. 330 of the Criminal Code of Ukraine. The conclusion was made that this form of state treason is a special kind of aiding a foreign state, a foreign organization or their representatives. It is noted that this form of state treason is an actual problem because many convictions and the term «subversion» has appraisal nature that was used in art. 111 of the Criminal Code of Ukraine. The available judicial practice for 2014-2018 was subjected to study to find out the content this term. A simultaneous coexistence of the terms «subversion» in the Criminal Code of Ukraine and «exploratory subversive activities» in the legislation without disclosing their content was established. Solution to the issue of competition by leaving only one of these terms and fixing its features at the legislative level was proposed for harmonization of legislation. It was concluded that this crime was committed only with direct intent and special purpose – causing damage to sovereignty, territorial integrity and inviolability, state, economic or information security of Ukraine. It is determined that the crime is committed with the mercenary motive often. The problem issues of qualification were revealed and proposals were made, which directed at solving problems of practical application of the provisions of art. 111 of the Criminal Code of Ukraine regarding this form of treason.

Key words: state treason, subversion, exploratory subversion activiti.

DOI <https://doi.org/10.33766/2524-0323.87.256-268>
УДК 343.9.01:622(477)

І. В. Здоровило,

аспірант відділу кримінологічних досліджень
Науково-дослідного інституту вивчення проблем
злочинності імені академіка В. В. Сташиса
Національної академії правових наук України,
викладач кафедри спеціальних дисциплін
факультету правоохоронної діяльності
Національної академії Державної
прикордонної служби України
(м. Харків - м. Хмельницький, Україна)
e-mail: ihor554@ukr.net

 <https://orcid.org/0000-0001-6192-5160>

СТАН ЗЛОЧИННОСТІ У СФЕРІ НЕЗАКОННОГО ВИДОБУВАННЯ КОРИСНИХ КОПАЛИН В УКРАЇНІ

Стаття присвячена характеристиці основних кримінологічних показників стану незаконного видобування корисних копалин в Україні. Охарактеризовано кількісні та якісні показники злочинів, передбачених ст. 240 КК України («Порушення правил охорони або використання надр»): рівень злочинності, рівень судимості, динаміку, статистичну, кримінально-правову і кримінологічну структури. Встановлено, що деякі з названих показників протягом 2013-2018 рр. характеризуються нестабільністю. Останніми тенденціями цих злочинів є різке зниження їх кількості та деяке підвищення рівня судимості за їх вчинення. Визначено, що злочини, передбачені ст. 240 КК України – помітний сегмент у структурі злочинності держави. Вони складають 10-24 % у масиві злочинів проти довкілля і займають другу-третю позицію за поширеністю серед них. Особи, засуджені за ст. 240 КК України, складають 20-30 % від загальної кількості осіб, засуджених за злочини проти довкілля.

Ключові слова: незаконне видобування корисних копалин, стан злочинності, надра, бурштин.

Поклади корисних копалин на території держави – запорука її економічного процвітання. Однак для отримання високого економічного ефекту їх видобуток повинен відповідати визначеним, у тому числі й на міжнародному рівні, стандартам, серед яких виділяють правові та екологічні. Порушення правил охорони або використання надр в Україні карається законом (ст. 240 КК України). Суспільна небезпечність таких діянь пов'язана із низкою вельми негативних наслідків: від травматизму осіб, що незаконно видобувають корисні копалини, до екологічної катастрофи. Яскравим прикладом наслідків такого зухвалого видобування для вітчизняної природи є незаконний видобуток бурштину в Рівненській області, що неодноразово висвітлювався в ЗМІ: провали ґрунту, повалені дерева, затоплені площі та ін. Крім цього, найголовніший факт – стрімке зменшення запасів унікального бурштину-сирцю, на який багаті ці землі. Тому

уявлення про стан цієї складової екологічної злочинності є надзвичайно актуальним для вітчизняної кримінології.

Постановка проблеми. Знання про кримінологічні показники злочинів, що передбачені ст. 240 КК України, – ґрунтовна база для розроблення заходів запобігання їм. Завдяки кількісним та якісним показникам явища констатується ступінь його суспільної небезпечності, прогнозуються наслідки щодо його поширення, оцінюються перспективи його зменшення або викорінення. Тому, зважаючи на те, що характеристика стану злочинності – це пласт статистичних даних та їх аналізу, що межує як з теоретичними аспектами запобігання злочинності, так і з проблемами втілення його на практиці, дослідження стану вчинення злочинів за ст. 240 КК України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми екологічних злочинів висвітлювалися в роботах таких фахівців із кримінального права та кримінології, як: О. О. Дудоров, Д. О. Калмиков, С. О. Книженко, М. В. Комарницький, Т. В. Корнякова, В. К. Матвійчук, Н. В. Нетеса, О. П. Шем'яков, А. М. Шульга та ін. Осередко необхідно відзначити наукові дослідження, присвячені кримінально-правовим і кримінологічним проблемам злочинів проти довкілля, Ю. А. Турлової («Протидія екологічній злочинності в Україні кримінально-правовими та кримінологічними засобами», Київ, 2018 р.), і М. Г. Максименцева («Кримінологічні засади протидії злочинності у сфері надрокористування», Харків, 2019 р.), а також А. М. Шульги («Кримінально-правова охорона земельних ресурсів в Україні: теоретико-правовий аспект», Харків, 2019), які присвячені суміжним із питаннями, що аналізуються. Однак їх дослідження є або широкими за обсягом та охоплюють низку складів злочинів, передбачених розділом VIII Особливої частини КК України, або присвячені лише певним, наприклад, кримінально-правовим, аспектам проблеми. Розроблення злочинів, передбачених ст. 240 КК України в кримінологічній площині на монографічному рівні у вітчизняній кримінології не здійснювалося. Кримінологічному аналізу деяких питань, пов'язаних із характеристикою та запобіганням порушенню правил охорони або використання надр, присвячені попередні публікації автора [1, 2, 3 та ін.]. У світлі зухвалого порушення норм видобування корисних копалин в Україні, що набуло суспільного резонансу через ЗМІ, особливо актуальним є надання реальної узагальненої картини, або стану, злочинності у сфері порушення правил охорони або видобування надр, в основу якої покладено відомості статистичної звітності судових і правоохоронних органів України, результати узагальнення матеріалів судової практики та анкетування правоохоронців.

Формування цілей. Метою статті є надання загальної характеристики стану злочинності у сфері незаконного видобування корисних копалин, а саме – головних кримінологічних показників злочинів, передбачених ст. 240 КК України («Порушення правил охорони або використання надр»).

Виклад основного матеріалу. Стан злочинності в кримінології визначається як категорія, що відображає узагальнену характеристику усіх показників злочинності [4, с. 324]. Вони поділяються на *абсолютні та відносні*. Особливістю визначення стану злочинності є те, що аналіз кожного виду

злочинів чи їх сукупності для створення завершеної картини потребує своєї, власно визначеної комбінації таких показників.

Базовим показником, що характеризує кількісний вимір злочинності, є її рівень. Під ним зазвичай розуміють абсолютну кількість злочинів та осіб, які їх учинили, за певний проміжок часу на певній території [5, с. 225]. На сьогодні час головним джерелом інформації про рівень злочинності є статистичні звіти Генеральної прокуратури України (далі – ГПУ). У 2013 р. за ст. 240 КК України¹ було обліковано 637 злочинів [6], у 2014 р. – 620 злочинів [7], у 2015 р. – 623 злочини [8], у 2016 р. – 608 злочинів [9], у 2017 р. – 384 злочини [10], а в 2018 р. – 358 злочинів [11].

Щодо кількості осіб, які вчинили злочини за ст. 240 КК України протягом 2013-2018 рр., необхідно зазначити, що їх рівень останнім часом має тенденцію до зниження. У 2013 р. їх кількість складала 248 осіб, у 2014 р. – 288 осіб (і це єдине підвищення показника за розглядуваний період), у 2015 р. – 231 особа, у 2016 р. – 199 осіб, у 2017 р. – 143 особи, у 2018 р. – 107 осіб [12].

Окрім абсолютної кількості злочинів, учинених за ст. 240 КК України, та кількості осіб, що їх вчинили, важливим аспектом для надання їм кримінологічної характеристики є рівень судимості. Цей показник відбиває кількість осіб, які (з виявлених злочинів) притягнуті до кримінальної відповідальності й засуджені до певних покарань (зазвичай за рік) [13, с. 56]. Відповідно до статистичної інформації Державної судової адміністрації, у період з 2013 по 2017 рр. за ст. 240 КК України було засуджено більше ніж 1 000 осіб, а саме: у 2013 р. – 237 осіб [14], у 2014 р. – 248 осіб [15], у 2015 р. – 220 осіб [16], у 2016 р. – 200 осіб [17], у 2017 р. – 208 осіб [18], у 2018 р. – 127 осіб [19].

Кількісні показники злочинів фіксують їх у часовому вимірі: конкретна кількість злочинів чи злочинців відповідає певному проміжку часу. Зміна абсолютних показників фіксується в параметрі змішаного, кількісно-якісного, характеру – динаміці. Саме вона за допомогою різних статистичних методик відбиває закономірності й тенденції руху злочинності в часі [13, с. 59]. Аналізуючи рівень кримінально-караного порушення правил охорони або використання надр, стає очевидною деяка нестабільність у її розвитку. Так, застосовуючи ланцюговий спосіб обчислення динаміки злочинності (встановлюючи порівняння абсолютної кількості злочинів наступного з попередніми роками), отримуємо такі дані: у 2014 р. кількість облікованих злочинів за ст. 240 КК України зменшилася на 2,7 %, у 2015 р. – збільшилася на 0,5 %, у 2016 р. – зменшилася на 2,4 %, у 2017 р. – зменшилася на 36,8 %, а у 2018 р. – зменшилася на 25,2 % [6; 7; 8; 9; 10; 11]. Отже, протягом

¹ Тут і надалі статистичні показники за ст. 240 КК України наведено з урахуванням усіх видів діянь, передбачених об'єктивною стороною вказаної статті КК України, оскільки в статистичній звітності ГПУ не передбачено окремого обліку зазначених форм (видів) злочинних діянь. Те ж саме стосується й статистики ДСА України, в офіційних звітах якої, хоча і передбачено розподіл засуджених за частинами ст. 240 КК України, однак окремих даних про кількість засуджених, наприклад, саме за незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення не надається, а в ч. 2 ст. 240 КК України передбачено кримінальну відповідальність не лише за вказане діяння, а й за порушення встановлених правил використання надр, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи довкілля.

2014-2016 рр. коливання в кількості облікованих за ст. 240 КК України злочинів було незначним. Яскраво виражене різке «падіння» офіційно облікованих за цією статтею КК України злочинів у 2017 та 2018 роках викликає певне здивування, адже преса та телебачення майорять численними повідомленнями про незаконний видобуток, наприклад, «сонячного каменю» на Волині, Рівненщині, Житомирщині. Частковим поясненням такої ситуації є надвисокий рівень корупції в цій сфері. Зокрема, щоб «працювати» з використанням мотопомпи в такому місці покладів бурштину-сирцю, як урочище Гальбін (Рівненська область), необхідно «отримати білет» - сплатити 800 доларів США за добу місцевим, які «кришують» таке «виробництво» [20]. За свідченнями місцевого населення, протягом ночі одночасно може працювати майже 80 мотопомп [20]. Не вдаючись до складних математичних розрахунків, стає очевидним отримання високопоставленими особами надприбутків лише від видобування сировини, подальша доля якої також пов'язана з отриманням коштів (продаж, вивезення за кордон, у тому числі контрабандою та ін.).

Крім того, як зазначає М. Г. Максименцев, при аналізі динаміки злочинності у сфері надкористування (сегментом якої є і порушення правил охорони або використання надр) на зниження рівня злочинів протягом 2017 - 2018 рр. за ст. 240 КК України вплинули також такі чинники: 1) припинення фактичного юрисдикційного доступу українських правоохоронних органів до території АРК, певних районів Донецької та Луганської областей; 2) прорахунки в роботі Національної поліції внаслідок її активного реформування, що призвело до зниження ефективності правоохоронної діяльності; 3) ліквідація у 2014 р. природоохоронної прокуратури, на підрозділі якої припадала певна частка виявлених діянь, кримінальна відповідальність за вчинення яких передбачена ст. 240 КК України [25, с. 107].

Розглядаючи динаміку рівня судимості за ст. 240 КК України, отримуємо більш стабільну тенденцію – упродовж 2014-2017 рр. коливання в динаміці є незначними, зокрема: у 2014 р. кількість засуджених за вказаною статтею зросла на 4,6 %, у 2015 р. – зменшилася на 11,3 %, у 2016 р. – зменшилася на 9,1 %, а у 2017 р., навпаки, зросла на 4,0 % [14; 15; 16; 17; 18]. Проте у 2018 р. вона зменшилася аж на 38,9 % [18; 19]. Тобто, до останнього часу динаміці рівня судимості осіб за ст. 240 КК України хоча і була властива нестабільність, та різке її падіння відбулося зовсім нещодавно, у 2018 р.

Аналіз кількісних показників та динаміки злочинності тісно пов'язаний із її якісною характеристикою. Під категорією «якість» у кримінології розуміють прояви явища, орієнтуючись на його межі та видове різноманіття в певному просторово-часовому вимірі [21, с. 156]. До таких показників стосовно злочинів, передбачених ст. 240 КК України, можна віднести наступне: місце цієї групи злочинів у структурі злочинів проти довкілля, структурування за різними критеріями порушення правил охорони або використання надр; географію, топографію та «ціну» таких злочинів. Також окремим параметром їх характеристики можна виокремити латентність.

У кримінологічній науці запропоноване поняття структури злочинності, яке ми приймаємо за основу в нашому науковому дослідженні, що визначає її

як групування злочинів й осіб, які їх вчинили, за певними якісними ознаками для встановлення найбільш характерних рис з метою подальшого виявлення і вивчення взаємозв'язків між структурними підрозділами [13, с. 58]. Розрізняють статистичну, кримінально-правову та кримінологічну структури злочинності [23, с. 162-163]. Існують й інші точки зору щодо різновидів структурування злочинності, зокрема, за ознаками злочинів і злочинців, які реєструються кримінально-правовою статистикою, виділяють кримінально-правову, кримінологічну та соціально-демографічну структури [13, с. 58]. З огляду на те, що аналіз соціально-демографічних ознак злочинців охоплюється нами при аналізі особи злочинця, що вчиняє порушення правил охорони або використання надр, під час розгляду структурування цієї групи злочинів ми будемо дотримуватися першої із наведених позицій.

Статистична структура. Визначаючи частку злочинів, передбачених ст. 240 КК України в масиві злочинів проти довкілля (розділ VIII Особливої частини КК України), нами встановлено, що у 2013 р. така частка складала 21,8 % (що відповідало третій позиції за поширеністю в злочинах цієї групи) [6], у 2014 р. – 23,6 % (однак злочини, що розглядаються, були на другому місці за поширеністю) [7], у 2015 р. – 19,6 % (і третя позиція відповідно) [8]. У 2016 р. порушення правил охорони або використання надр знову посіли другу сходинку в цій групі злочинів та склали 15,4 % [9], а у 2017 р. – 10,2 % та обійняли третю позицію відповідно [10]. У 2018 р. спостерігаємо продовження тенденції 2017 р. (частка сказаних злочинів склали 10,1 %) [11].

Схожа тенденція простежується і в структурі засуджених осіб за вчинення злочинів проти довкілля. У 2013 р. питома вага засуджених за ст. 240 КК України в цій групі осіб склали 20,5 % (друга позиція за поширеністю) [14], у 2014 р. – 24,1 % (третя позиція) [15]. З 2015 р. по 2018 рр. засуджені за порушення правил охорони або використання надр є третьою групою за кількістю серед засуджених за злочини проти довкілля. У 2015 р. питома вага таких осіб становила 24,2 % [16], у 2016 р. – 28,8 % [17], у 2017 р. – 25,0 % [18]. У 2018 р. частка таких осіб помітно зменшилася й склали 15,6 % [19].

Таким чином, серед кількості кримінально караних діянь, передбачених розділом VIII Особливої частини КК України, позиція злочинів за ст. 240 КК України не стабільна та щороку зміщується на другу або третю позицію. Проте очевидним є те, що вказані злочини є одними із найпоширеніших серед злочинів проти довкілля, хоча динаміка їх структури в цій групі злочинів має тенденцію до зниження. Більш стабільною є динаміка структури складу засуджених за цією статтею КК України, частка яких протягом останніх п'яти років коливалася в межах 15- 30 %, що також є вагомим показником.

Кримінально-правова структура злочинності – це групування злочинів за інститутами кримінального права (наприклад, формою вини, суб'єктами злочину, формою співучасті, повторністю, сукупністю та ін.) [13, с. 58]. За результатами здійсненого нами узагальнення 200 архівних кримінальних проваджень, що були розглянуті судами України протягом 2013-2017 рр. та анкетування більше ніж 230 працівників Національної поліції (регіони

опитування: Волинська, Закарпатська, Житомирська, Львівська, Рівненська і Чернівецька області), було виокремлено такі кримінально-правові ознаки структури злочинів, передбачених ст. 240 КК України:

1) незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення вчиняється виключно з умисною формою вини;

2) метою вчинення незаконного видобування корисних копалин є отримання прибутку, суб'єкти злочину діють із корисливим мотивом;

3) предметом злочину, передбаченого ст. 240 КК України, у 63 % випадків є бурштин сирець, у 15 % – гіпсано-гравійна сировина, у 10 % – торф, у 5 % – нафта, газ, у 3 % – метали (чорні, кольорові, рідкісні, благородні, розсіяні, рідкоземельні), у 3 % – неметали (різноманітна сировина: хімічна, абразивна, гірничорудна, для облицювальних матеріалів тощо) та в 1 % – інші корисні копалини;

4) у 40 % випадків злочини є продовжуваними, а у 23 % вчиняються в сукупності з іншими злочинами, у тому числі проти довілля (зокрема, діяннями, передбаченими ст. 246 КК України, тобто незаконною порубкою лісу), а також незаконним володінням зброєю (ст. 263 КК України);

5) таким злочинам властива ознака вчинення у співучасті, однак фактично відповідна кваліфікація такого вчинення фіксується правоохоронними органами у 12 % випадків. Такий показник явно не відповідає сучасним реаліям. Незаконне видобування корисних копалин – добре налагоджений злочинний бізнес, що не може функціонувати без чіткої системи розподілу ролей між групою осіб. Різноманіття ділянок у механізмі видобуток-збут сприяє виникненню цілої мережі зв'язків між злочинцями: видобувачами, покупцями, посередниками з перепродажу видобутої сировини або замовниками її видобутку та ін. До того ж сам процес видобутку корисних копалин є трудомістким і почасти потребує зусиль кількох осіб, які мають добру фізичну форму. Отже, як мінімум у 90 % випадків злочини повинні вчинятися хоча б у простій формі співучасті (співвиконавстві). Однак на практиці досить часто, зокрема, при незаконному видобутку бурштину, злочинці залучають осіб, які не досягли віку кримінальної відповідальності. Їх функція проста – сповістити видобувачів про наближення патрулів правоохоронців (як правило, за допомогою радіозв'язку). При отриманні інформації про присутність правоохоронних органів поблизу ділянки видобутку безпосередні «видобувачі» поспіхом покидають місце злочину і патруль затримує лише осіб, які не є суб'єктами злочину. Тому викликає здивування факт, що, відповідно до статистичних відомостей ГПУ, протягом 2013-2017 рр. було виявлено чотири (!) організовані групи, які займалися вчиненням злочинів, передбачених ст. 240 КК України. Три з них діяли на території Рівненської області, а одна – Чернівецької [24].

Кримінологічне структурування злочинності надає можливість скласти уявлення про її адміністративно-територіальне поширення («географію» злочинності); розповсюдженість за видом населеного пункту; способи, знаряддя, зброю, прийоми вчинення злочинів; місце, час, пору року та ін. кримінологічні ознаки [13, с. 58-59].

Географія злочинності визначає її поширеність різними регіонами (територіями) держави (областями, районами, містами, селищами) [4, с. 325].

Результати проведеного нами анкетування працівників Національної поліції України, що повністю підтверджуються статистичними даними ГПУ [24], свідчать, що найбільш уразливими областями України для порушення правил охорони або використання надр є: Рівненська область (Сарненський, Дубровицький та ін. райони), де вчиняється майже 40 % таких злочинів; Житомирська область (Олевський, Овруцький та ін. райони) – майже 11 % злочинів; Івано-Франківська область (зокрема, Рожнятівський район) – понад 7 % злочинів; Донецька область – більше 5 % злочинів. Приблизно однакову позицію за поширеністю діянь, передбачених ст. 240 КК України, посідають Харківська, Тернопільська та Чернівецька області (у межах 4-5 % злочинів). Найменша кількість зазначених діянь вчиняється в Кіровоградській, Сумській та Хмельницькій областях (менше 1 %). Географія поширення злочинів за ст. 240 КК України об'єктивно пов'язана із: 1) наявністю покладів корисних копалин у регіоні; 2) попитом на певні корисні копалини на «тіньовому» ринку; 3) відсутності розвинутої промисловості щодо видобування конкретного виду корисних копалин (яскравий приклад – занепад видобування бурштину сирцю державними підприємствами України), що створює можливості для його «приватного» незаконного видобутку; 4) ступінь готовності державних, правоохоронних та громадських структур із дотримання правопорядку протистояти незаконному видобуванню корисних копалин та ін.

Своєрідну «карту» злочинів за ст. 240 КК України можна представити й у вигляді розподілу уразливих зон за історико-географічними областями України. Так, на думку респондентів проведеного нами опитування правоохоронців, у Поліссі вчиняється до 98 % таких злочинів, на Волині – 22 %; Буковині – 15 %; Донбасі – 5 %; Закарпатті – 6 %; Поділлі – 2 %; Прикарпатті – 1 %; у Карпатах – 2 %; на Півдні України – 1 % (показник перевищує 100 % через надання респондентами кількох варіантів відповідей).

Незаконне видобування корисних копалин у 90 % випадків здійснюється кустарним способом, нерідко пов'язаним із порушенням правил безпеки, що закономірно призводить до настання тяжких наслідків.

Місцем учинення таких злочинів є безпосереднє місце родовища корисних копалин: лісові масиви Рівненщини, Житомирщини, Волині, береги річок Івано-Франківщини, Київщини, болотисті ліси Чернігівщини та ін. Такі родовища знаходяться зазвичай поза межею великих населених пунктів, поблизу невеликих міст, селищ, сіл.

Порушення правил охорони або використання надр вчиняється у 75 % в нічний час. Такі злочини також є у переважній більшості сезонними: як правило, більше половини вчиняється у весняну та осінню пору. Однак сезонність явища прямо залежить від виду корисних копалин.

Висновки. Таким чином, на основі викладеного вище матеріалу можна зробити такі висновки:

1. Показникам злочинності у сфері незаконного видобування корисних копалин протягом останніх п'яти років властива нестабільність.

Відзначимо, що у рівні злочинності за ст. 240 КК України у 2017 р. відбулося різке зниження – на 36,8 % (порівняно з 2016 р.). Тенденція до зниження цього

показника продовжилася й у 2018 році. Зважаючи на суспільний резонанс незаконного видобування корисних копалин, таке падіння показника викликає сумніви щодо його відповідності реальній дійсності. Вважаємо, що вказаний факт є штучним та свідчить про високий рівень латентності діянь, передбачених ст. 240 КК України.

Коливання показників рівня судимості хоча і є помітними, однак не мають різкого характеру. Наразі лише в 2017 р. рівень судимості осіб за ст. 240 КК України зріс на 4,0 %. Однак у 2018 р. цей показник знову зменшився.

2. Структурування порушення правил охорони або використання надр пропонується нами за трьома аспектами: статистичним, кримінально-правовим та кримінологічним. Встановлено, що в масиві як злочинів проти довкілля, так і осіб, засуджених за їх вчинення, діяння та особи, засуджені за ст. 240 КК України, за 2013-2018 рр. періодично займали другу та третю сходинки за поширеністю. Серед облікованих злочинів проти довкілля порушення правил охорони або використання надр складають 10-24 %, а в структурі судимості за злочини проти довкілля – 20-30 %.

3. Кримінально-правове структурування злочинів за ст. 240 КК України дозволяє зробити висновок про те, що в частині незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення такі діяння є умисними, корисливої спрямованості продовжуваними злочинами, що вчиняються у співучасті, найпоширенішим предметом яких є бурштин - сирець.

4. Кримінологічна структура незаконного видобутку корисних копалин свідчить, що «географія» вчинення злочинів за ст. 240 КК України нерозривно пов'язана із місцями родовищ корисних копалин; такі злочини вчиняються поза межами великих міст; знаряддя, які використовують злочинці, у переважній більшості є примітивними, тобто не потребують високого інженерно-технічного рівня підготовки; переважна більшість злочинів вчиняється в нічний час; їх вчинення має сезонний характер та ін.

Особливості латентності таких злочинів потребують детальнішого висвітлення, тому їм буде присвячено наступні публікації автора, як і характеристиці «ціни», тобто наслідків їх вчинення.

Використані джерела:

1. Здоровило І. В. Актуальні питання запобігання злочинам, пов'язаним із порушенням правил охорони або використання надр, в Україні. *Питання боротьби зі злочинністю*. Харків: Право, 2016. Вип. 31. С. 183–196.

2. Здоровило І. В. Кримінологічний аналіз злочинів, пов'язаних із порушенням правил охорони або використання надр, в Україні (за матеріалами опитування працівників Національної поліції України та контент-аналізу ЗМІ). *Сучасна кримінологія: досягнення, проблеми, перспективи*: матеріали Міжнар. наук. конф., присвяч. 50-річчю каф. кримінології та кримін.-виконав. права (м. Харків, 9 груд. 2016 р.). Харків: Право, 2016. С. 216–218.

3. Здоровило І. В. Щодо деяких кримінологічних особливостей злочинів, пов'язаних із порушенням охорони або використання надр. *Кримінально-правове забезпечення сталого розвитку України в умовах глобалізації*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 12-13 жовт. 2017 р.). Харків: Право, 2017. С. 550–553.

4. Василевич В. Стан злочинності. Кримінологічний довідник / за наук. ред. О. М. Бандурки, за заг. ред. О. М. Джужі, О. М. Литвинова. Харків: Діса плос, 2013. С. 324-325.

5. Кальман А. Г., Христич И. А. Понятийный аппарат современной криминологии: терминолог. слов. / под общ. ред. В. В. Голины. Харьков: Гимназия, 2005. 272 с.

6. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2013 р. : стат. інформ. Ген. Прокуратури України. URL: http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.htm?dir_id=110381&libid=100820&c=edit&c=fo. (дата звернення: 01.12.2018).

7. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2014 р. : стат. інформ. Ген. Прокуратури України. URL: http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.htm?dir_id=110381&libid=100820&c=edit&c=fo. (дата звернення: 01.12.2018).

8. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за січень-грудень 2015 р. стат. інформ. Ген. прокуратури України. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=113287&libid=100820&c=edit&c=fo# (дата звернення: 01.12.2018).

9. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за січень-грудень 2016 р. : стат. інформ. Ген. прокуратури України. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=113287&libid=100820&c=edit&c=fo# . (дата звернення: 01.12.2018).

10. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за січень-грудень 2017 р.: стат. інформ. Ген. Прокуратури України. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=113287&libid=100820&c=edit&c=fo# . (дата звернення: 01.12.2018).

11. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за січень-грудень 2017 р : стат. інформ. Ген. Прокуратури України. URL : https://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=113287&libid=100820&c=edit&c=fo# . (дата звернення: 01.05.2019).

12. Відомості про кількість виявлених осіб, які вчинили кримінальні правопорушення за ст. 240 КК України упродовж 2013-2018 років. Відповідь на запит. Вх. лист № 415-01-32 від 04.03.2019 р. Внутр. док. (неопубл.).

13. Криминологія : підручник / за ред.: В. В. Голині, Б. М. Головкина. Харків : Право, 2014. 440 с.

14. Звітність Державної судової адміністрації України. Форма 7. Звіт про склад засуджених за 2013 рік. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/5533i orooro (дата звернення: 01.12.2018).

15. Звітність Державної судової адміністрації України. Форма 7. Звіт про склад засуджених за 2014 рік. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/lkflghkjllh (дата звернення: 01.12.2018).

16. Звітність Державної судової адміністрації України. Форма 7. Звіт про склад засуджених за 2015 рік. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/Sud_s_tatustuka_Zvit_2015 (дата звернення: 01.12.2018).

17. Звітність Державної судової адміністрації України. Форма 7. Звіт про склад засуджених за 2016 рік. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/2016_zvit (дата звернення: 01.04.2017).

18. Звітність Державної судової адміністрації України. Форма 7. Звіт про склад засуджених за 2017 рік. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/rik_2017 (дата звернення: 01.04.2018).

19. Звітність Державної судової адміністрації України. Форма 7. Звіт про склад засуджених за 2018 рік. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/rik_2018 (дата звернення: 01.04.2018).

20. Фирсов Е. Как остановит янтарный апокалипсис? *Цензор.НЕТ*. URL: R
21. Батиргарєєва В. С. Рецидивна злочинність в Україні: соціально-правові та кримінологічні проблеми : монографія. Харків : Право, 2009. 576 с.
22. Кримінологія: учеб. / под ред. В. Н. Кудрявцева, В. Е. Эминова. Москва: Юрист, 1995. 512 с.
23. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології : у 3 кн. Київ : Ін Юре, 2007. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. 424 с.
24. Відомості про кількість зареєстрованих у 2013-2017 роках кримінальних правопорушень за ст. 240 КК України, з них вчинених групою осіб та кількість виявлених організованих груп (в розрізі областей). Відповідь на запит. Вихід. лист № 27/1-97вих-18 від 27.02.2018 р. Внутр. док. (неопубл.).
25. Максименцев М. Г. Протидія злочинності у сфері надпрокористування : монографія. Харків : ФОП Панов А. М., 2019. 488 с.

References:

1. Zdorovylo, I. V. (2016) Aktual'ni pytannia zapobihannia zlochynam, pov'iazanyim iz porushenniam pravyl okhorony abo vykorystannia nadr, v Ukraini, 31, 183–196. [in Ukrainian].
2. Zdorovylo, I. V. (2016) Kryminolohichnyj analiz zlochyniv, pov'iazanykh iz porushenniam pravyl okhorony abo vykorystannia nadr, v Ukraini (za materialamy opytuvannia pratsivnykiv Natsional'noi politsii Ukrainy ta kontent-analizu ZMI) *Suchasna kryminolohiia: dosiahnennia, problemy, perspektivy: materialy Mizhnar. nauk. konf., prysoiach. 50-richchiu kaf. kryminolohii ta krymin. - vykonav. prava (9 hrud. 2016 r.) - Modern Criminology: Achievements, Problems, Perspectives: Materials International sciences conf. devoted 50th anniversary of the cafe. Criminology and Crimean-Performed. Law (December 9, 2016)*. Kharkiv, 216–218. [in Ukrainian].
3. Zdorovylo, I. V. (2017) Schodo deiakykh kryminolohichnykh osoblyvostej zlochyniv, pov'iazanykh iz porushenniam okhorony abo vykorystannia nadr. *Kryminal'no-pravove zabezpechennia staloho rozvytku Ukrainy v umovakh hlobalizatsii: materialy Mizhnar. nauk. - prakt. konf. (12-13 zhovt. 2017 r.) - Criminal Law Sustainable of Development of Ukraine in the Conditions of Globalization: materials of International. scientific and practice conferention (October 12-13, 2017)*. Kharkiv, 550–553. [in Ukrainian].
4. Vasylevych, V. (2013) Stan zlochynnosti. Kryminolohichnyj dovidnyk. O. M. Bandurky (Ed.). O. M. Dzhuhi, O. M. Lytvynova (Eds.). Kharkiv: Disa plus, 324–325. [in Ukrainian].
5. Kal'man A. H., Khrystych Y. A. (2005) Poniatyjnyj apparat sovremennoj kryminolohyy: terminoloh. slov. V. V. Holyly (Ed.). Kharkiv. [in Ukrainian].
6. Yedynyj zvit pro kryminal'ni pravoporushennia za sichen'-hruden' 2013 r.: stat. inform. Hen. Prokuratury Ukrainy. N. p. URL: http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?di_r_id=110381&libid=100820&c=edit&_c=fo. [in Ukrainian].
7. Yedynyj zvit pro kryminal'ni pravoporushennia za sichen'-hruden' 2014 r.: stat. inform. Hen. Prokuratury Ukrainy. N. p. URL: http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?di_r_id=110381&libid=100820&c=edit&_c=fo. [in Ukrainian].
8. Yedynyj zvit pro kryminal'ni pravoporushennia za sichen'-hruden' 2015 r.: stat. inform. Hen. Prokuratury Ukrainy. N. p. URL: http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?di_r_id=110381&libid=100820&c=edit&_c=fo. [in Ukrainian].
9. Yedynyj zvit pro kryminal'ni pravoporushennia za sichen'-hruden' 2016 r.: stat. inform. Hen. Prokuratury Ukrainy. N. p. URL: http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?di_r_id=110381&libid=100820&c=edit&_c=fo. [in Ukrainian].

10. Yedynyj zvit pro kryminal'ni pravoporushennia za sichen'-hruden' 2017 r.: stat. inform. Hen. Prokuratury Ukrainy. N. p. URL: http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.htm?dir_id=110381&libid=100820&c=edit&c=fo. [in Ukrainian].

11. Yedynyj zvit pro kryminal'ni pravoporushennia za sichen'-hruden' 2018 r.: stat. inform. Hen. Prokuratury Ukrainy. N. p. URL: http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.htm?dir_id=110381&libid=100820&c=edit&c=fo. [in Ukrainian].

12. Vidomosti pro kil'kist' vyjavlenykh osib, iaki vchynyly kryminal'ni pravoporushennia za st. 240 KK Ukrainy uprodovzh 2013-2018 rokiv. Vidpovid' na zapyt. Vkh. lyst № 415-01-32 vid 04.03.2019 r. N.p. [in Ukrainian].

13. Kryminolohiia (2014) V. V. Holiny, B. M. Holovkina (Eds.). Kharkiv: Pravo. [in Ukrainian].

14. Zvitnist' Derzhavnoi sudovoi administratsii Ukrainy. Forma 7. Zvit pro sklad zasudzhenykh za 2013 rik. N. p. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/5533iopoiop. [in Ukrainian].

15. Zvitnist' Derzhavnoi sudovoi administratsii Ukrainy. Forma 7. Zvit pro sklad zasudzhenykh za 2014 rik. N. p. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/lkflghkjhlh. [in Ukrainian].

16. Zvitnist' Derzhavnoi sudovoi administratsii Ukrainy. Forma 7. Zvit pro sklad zasudzhenykh za 2015 rik. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/Sud_statu_stuka_Zvit_2015. [in Ukrainian].

17. Zvitnist' Derzhavnoi sudovoi administratsii Ukrainy. Forma 7. Zvit pro sklad zasudzhenykh za 2016 rik. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/2016_zvit. [in Ukrainian].

18. Zvitnist' Derzhavnoi sudovoi administratsii Ukrainy. Forma 7. Zvit pro sklad zasudzhenykh za 2017 rik. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/rik_2017. [in Ukrainian].

19. Zvitnist' Derzhavnoi sudovoi administratsii Ukrainy. Forma 7. Zvit pro sklad zasudzhenykh za 2018 rik. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/rik_2018. [in Ukrainian].

20. Firsov, E. Kak ustanovit' jantarnyj apokalipsis? Cenzor. NET. No date. URL : https://censor.net.ua/resonance/3082288/kak_ostanovit_yantarnyyi_apokalipsis. [in Russian].

21. Batoryhareieva, V. S. (2009) Retsydyvna zlochynnist' v Ukraini: sotsial'no-pravovi ta kryminolohichni problem. Kharkiv. [in Ukrainian].

22. Kriminologija. (1995) V. N. Kudrjavceva, V. E. Jeminova (Eds.). Moskva: Yuryst. [in Russian].

23. Zakaliuk, A. P. (2007) Kurs suchasnoi ukrains'koi kryminolohi. (Vol. 1-3) in. 1: Teoretychni zasady ta istoriia ukrains'koi kryminolohichnoi nauky. Kyiv: In Yure. [in Ukrainian].

24. Vidomosti pro kil'kist' zareiestrovanykh u 2013-2017 rokakh kryminal'nykh pravoporushen' za st. 240 KK Ukrainy, z nykh vchynenykh hrupoiu osib ta kil'kist' vyjavlenykh orhanizovanykh hrup (v rozrizi oblastej). Vidpovid' na zapyt. Vykhd. lyst № 27/1-97vykh-18 vid 27.02.2018 r. Vnutr. dok. (neopubl.) N. d. N.p. [in Ukrainian].

25. Maksimantsev, M. H. (2019) Protydiia zlochynnosti u sferi nadrokorystuvannia. Kharkiv: FOP Panov A. M. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 22.08.2019

Здоровило И. В.,
аспирант отдела криминологических исследований
Научно-исследовательского института изучения
проблем преступности имени академика В. В. Сташиса
Национальной академии правовых наук Украины,
преподаватель кафедры специальных дисциплин Национальной
академии Государственной пограничной службы Украины
(г. Харьков - г. Хмельницький, Украина)

СОСТОЯНИЕ ПРЕСТУПНОСТИ В СФЕРЕ НЕЗАКОННОЙ ДОБЫЧИ ПОЛЕЗНЫХ ИСКОПАЕМЫХ В УКРАИНЕ

Статья посвящена характеристике основных криминологических показателей состояния незаконной добычи полезных ископаемых в Украине. Охарактеризованы количественные и качественные показатели преступлений, предусмотренных ст. 240 УК Украины («Нарушение правил охраны или использования недр»): уровень преступности, уровень судимости, динамика, статистическая, уголовно-правовая и криминологическая структуры. Установлено, что некоторые из названных показателей в течение 2013-2018 гг. характеризуются нестабильностью. Последними тенденциями этих преступлений является резкое снижение их количества и некоторое повышение уровня судимости за их совершение. Определено, что преступления, предусмотренные ст. 240 УК Украины - заметный сегмент в структуре преступности государства. Они составляют 10-24% в массиве преступлений против окружающей среды и занимают вторую-третью позицию по распространенности среди них. Лица, осужденные по ст. 240 УК Украины, составляют 20-30% от общего количества лиц, осужденных за преступления против окружающей среды.

Ключевые слова: незаконная добыча полезных ископаемых, состояние преступности, недра, янтарь.

Zdorovylo I.,
the Postgraduate student of Academician Stashis
Scientific Research Institute for the study of crime problems,
National Academy of Law Sciences of Ukraine
Lecturer at the Department of special disciplines,
Faculty of Law enforcement of the National Academy of the State Border
Guard Service of Ukraine named after Bogdan Khmelnytsky
(Kharkiv - Khmelnytsky, Ukraine)

THE STATION OF CRIME IN THE SPHERE OF ILLEGAL OF MINERAL RESOURCES

The scientific paper is devoted to the characteristics of the main criminological indexes of the station of the illegal mining of mineral resources in Ukraine. Such quantitative and qualitative indexes as rate of crime, rate of incarceration, dynamics, statistical, criminal law and criminological structures of crimes under Article 240 of the Criminal Code of Ukraine have been analyzed.

The author on the basis of the analyses of the state statistical data concluded, that indexes of the illegal mining of mineral resources in Ukraine during 2013-2018 are characterizing by instability. The last tendency of it is the sharp decrease of crime rate and some rising of incarceration rate of crimes under Article 240 of the Criminal Code of Ukraine. The unit weight of these crimes in the structure of crimes against the environment consist 10-24 % and 20-30 % of the convicted persons for committing a crime against the environment.

Crimes under Article 240 of the Criminal Code of Ukraine have the next criminal law characteristics: these are intended mercenary continuous crimes that are usually committed by a few persons (joint crimes). The most popular target of crime is amber.

The criminological structure of illegal mining of mineral resources in Ukraine shows that its "geography" is inextricably linked with the places of mineral resources deposits; such crimes are committed outside large cities; the tools, used by criminals, in the overwhelming majority, are primitive, that testify about absence of the necessity of a high engineering and technical level of training for preparing these crimes committing; the overwhelming majority of crimes are committed at night; their commission has a seasonal character, etc.

Key words: illegal mining of mineral resources, station of crime, mineral resources, amber.

DOI <https://doi.org/10.33766/2524-0323.87.268-280>
УДК 343.98

А. М. Лисенко,

кандидат юридичних наук, доцент, доцент
кафедри оперативно-розшукової діяльності
Харківського національного
університету внутрішніх справ
(м. Харків, Україна)
e-mail: lan11.07.1979@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0003-0780-2148>

І. В. Лисенко,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри права Національного технічного
університету «Харківський політехнічний інститут»
(м. Харків, Україна)
e-mail: irina8119@ukr.net

 <https://orcid.org/0000-0003-3392-6056>

Л. В. Перевалова,

кандидат філософських наук, доцент,
завідувач кафедри права Національного технічного
університету «Харківський політехнічний інститут»
(м. Харків, Україна)

e-mail: perevalovaluda@ukr.net

 <https://orcid.org/0000-0001-5182-2838>

ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЩОДО ПРОТИДІЇ ТЕРОРИЗМУ

У даній науковій статті розглядаються зміст та сутність інформаційно-аналітичного забезпечення оперативно-розшукової діяльності щодо протидії

тероризму з метою виявлення існуючих недоліків у цій сфері. Під час дослідження були використані результати аналізу опрацьованої спеціальної фахової літератури, законодавчих актів, практичного досвіду протидії злочинам, пов'язаних із тероризмом та особистого досвіду роботи в правоохоронних органах. Автори надали науково-обґрунтовані пропозиції щодо удосконалення інформаційно-аналітичного забезпечення зазначеної діяльності.

Ключові слова: інформаційно-аналітичне забезпечення, оперативно-розшукова інформація, джерела оперативно-розшукової інформації, оперативно-розшукова діяльність, тероризм.

Постановка проблеми. Оперативно-розшукова діяльність щодо протидії тероризму в сучасних умовах пов'язана з опрацюванням значної кількості джерел, а також роботою з великою кількістю інформації, тому істотним фактором, що впливає на ефективність боротьби зі злочинністю, є правильно організоване інформаційно-аналітичне забезпечення оперативно-розшукової діяльності. Однак, як свідчить практичний досвід, інформаційно-аналітичне забезпечення за цією лінією роботи здійснюється на неналежному рівні у зв'язку з наявністю певних недоліків організаційного характеру. До таких недоліків, насамперед, належить недосконалість системи збору інформації, недоліки її накопичення та використання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науці поняття «оперативно-розшукова діяльність» та «інформаційно-аналітичне забезпечення» розглядалося багатьма вченими як на рівні окремих монографічних досліджень, так і в комплексі з дослідженням інших організаційних аспектів оперативно-розшукової діяльності. Серед таких досліджень слід виділити праці таких учених: К. В. Антонова [1], О. М. Бандурки [2], Г. М. Воскресенського [3], Е. О. Дідоренка [4], І. П. Козаченка [5], А. М. Лисенка [6], В. Л. Регульського [5] та ін.

У наведених дослідженнях та в деяких інших працях учених були визначені фундаментальні теоретичні основи інформаційно-аналітичного забезпечення оперативно-розшукової діяльності, на які ми будемо, безумовно, спиратися, під час проведення нашого дослідження. Однак, враховуючи сучасні зміни у сфері інформаційних технологій, криміногенної обстановки в Україні, чинного законодавства, виникає нагальна необхідність окремого дослідження інформаційно-аналітичного забезпечення оперативно-розшукової діяльності щодо протидії тероризму.

Формування цілей. На підставі комплексного аналізу спеціальних фахових досліджень із питань інформаційно-аналітичного забезпечення оперативно-розшукової діяльності було встановлено, що саме питання інформаційно-аналітичного забезпечення протидії тероризму залишаються мало дослідженими в Україні. Враховуючи це, автори поставили за мету визначити притаманні йому недоліки та запропонувати шляхи їх усунення.

Виклад основного матеріалу. Ефективність протидії тероризму залежить від рівня обізнаності правоохоронних органів про кримінальні процеси, що відбуваються на території оперативного обслуговування, тобто від рівня інформаційно-аналітичного забезпечення їх діяльності. Без наявності достатнього обсягу інформації вирішення завдань оперативно-розшукової

діяльності буде носити несистемний, випадковий характер. З метою недопущення такого становища, кожен окремих працівник оперативного підрозділу з моменту початку своєї служби вживає заходів щодо пошуку та використання різноманітних джерел отримання інформації, яка характеризує оперативну обстановку. Уся одержана оперативними працівниками інформація повинна аналізуватися, фіксуватися та накопичуватися з метою зручності її використання в спеціальних справах та автоматизованих інформаційних системах.

Разом із тим, у практичній діяльності спостерігаються значні недоліки в організації інформаційно-аналітичного забезпечення оперативно-розшукової діяльності щодо протидії тероризму, насамперед, на тактичному рівні. До головних таких недоліків можна віднести неспроможність окремих оперативних працівників одержувати актуальну оперативно-розшукову інформацію про підготовку даних злочинів та причетних до цього осіб, визначати джерела вірогідного одержання інформації, невміння здійснювати правильну оцінку вже одержаної інформації та використовувати її найбільш ефективним шляхом. Причинами існування зазначених недоліків є недостатній досвід роботи за даною лінією як оперативних працівників, так і їхніх керівників. Це створює значні складнощі при підготовці нових оперативних працівників, що досить часто зумовлене відсутністю компетентних та досвідчених наставників. Основним призначенням наставників є надання допомоги в адаптуванні нових оперативних працівників у підрозділі та використанні отриманих ними під час навчання знань безпосередньо в практичній діяльності.

У теорії оперативно-розшукової діяльності, незважаючи на деякі відмінності в поглядах науковців щодо визначення терміну «інформаційно-аналітичне забезпечення», існує і його усталене поняття. Проаналізуємо погляди провідних учених з цього питання. Отже, на їх думку, це: діяльність, яка організовується в рамках управління і спрямована на проектування, функціонування та вдосконалення інформаційних систем, які забезпечують ефективне виконання завдань управління [3, с. 21.]; циклічний процес пошуку, збору, обробки, переосмислення, зберігання, видачі інформації та її використання для прийняття оперативно - тактичних й інших правоохоронних рішень [5, с. 124]; це комплекс заходів, здійснюваних підрозділами органів внутрішніх справ, спрямованих на пошук, збір, аналіз, збереження та використання інформації з метою прийняття відповідних рішень щодо боротьби зі злочинністю [7, с. 79].

Таким чином, інформаційно-аналітичне забезпечення оперативно-розшукової діяльності – це низка дій з інформацією, спрямованих на забезпечення зручності її використання та підвищення за допомогою цього обізнаності оперативних підрозділів про кримінальні процеси, які відбуваються в суспільстві.

Основним елементом інформаційно-аналітичного забезпечення виступає інформація. Так відсутність інформації про злочин не дозволяє ефективно та цілеспрямовано виявляти та документувати його. Оперативно-

розшукова інформація є різновидом загальної інформації та відрізняється від неї своїм призначенням, яке відбивається в її назві.

Ми підтримуємо думку Г. О. Душейка, який цілком правильно вважає, що в системі інформаційного забезпечення правоохоронних органів за ознаками новизни й періодичності надходження необхідно розрізнити два види оперативно-розшукової інформації: 1) первинні дані, тобто раніше невідома інформація, що становить оперативний інтерес; 2) інформація, що перевірена, накопичена, врахована внаслідок здійснення оперативно-розшукових заходів і пристосована для використання в боротьбі зі злочинністю [11, с. 87]. Наведені види оперативно-розшукової інформації розрізняються між собою за новизною змісту інформації та послідовністю її отримання оперативними працівниками. Взаємозв'язок первинної та наступної оперативно-розшукової інформації полягає в тому, що перша з них завжди підлягає перевірці та уточненню оперативними працівниками за допомогою проведення певних заходів, у тому числі, оперативно-розшукових, у результаті чого ними одержується саме другий вид інформації.

Під час проведення дослідження нами було встановлено, що в процесі організації та здійснення оперативно-розшукової діяльності щодо протидії тероризму, оперативним працівникам не складало великих труднощів отримати первинну оперативно-розшукову інформацію про факти вчинення злочинів. На підставі одержання первинної оперативно-розшукової інформації про злочини, у 56 % оперативних працівників підрозділів карного розшуку НПУ та СБУ в подальшому виникали складнощі з отриманням більш детальної інформації про механізм та обстановку їх вчинення, а також осіб, причетних до їх вчинення (опитування проводилося в 2019 році серед працівників, які проходили підвищення кваліфікації в Харківському національному університеті внутрішніх справ (289 осіб), та Національній академії СБУ (108 осіб)).

У процесі організації та налагодження інформаційно-аналітичного забезпечення оперативно-розшукової діяльності за розглядуваною лінією роботи найважливішу роль відіграє своєчасне та правильне визначення джерел надходження інформації про терористичну діяльність. Такий підхід обумовлений тим, що здійснення будь-яких дій (перевірка, обробка, аналіз, накопичення тощо) з отриманою оперативно-розшуковою інформацією має другорядне значення по відношенню до її безпосереднього отримання. Саме отримання інформації є початковим етапом інформаційно-аналітичної роботи; тільки з нього можуть починатися будь-які дії з інформацією; в інший же спосіб провадити їх неможливо. Зазначимо, що отримання оперативно-розшукової інформації є найскладнішою елементом роботи в системі інформаційно-аналітичного забезпечення та в деякій мірі залежить від фактору везіння.

З метою отримання оперативно-розшукової та іншої інформації про терористичну діяльність, оперативний працівник повинен визначити вірогідні джерела її надходження. З приводу використання в оперативно-розшуковій діяльності різноманітних джерел отримання інформації О. М. Бандурка цілком влучно зазначає, що «коли оперативний працівник

виявляє намір скористатись якимось джерелом інформації, він повинен уявити його наявні й потенційні можливості, допустимі межі використання, ступінь надійності такого джерела інформації. Оперативний працівник сам вибирає конкретні форми пошуку інформації залежно від цілей і завдань, поставлених перед ним, а також залежно від ситуації, яка склалася» [2, с. 290].

Під час провадження оперативно-розшукової діяльності щодо протидії тероризму нерідко в оперативних працівників карного розшуку та СБУ виникає нагальна необхідність у підвищенні рівня своєї обізнаності про особистості терористів, їх зв'язки, місце, спосіб підготовки або вчинення злочину та інші обставини. Наше дослідження показало, що з цією метою ними використовувалися такі джерела інформації, як: автоматизовані інформаційно-пошукові системи правоохоронних органів (22 %); обліки та інформаційні системи інших державних установ (26 %); обліки осіб, причетних до вчинення злочинів (24 %); матеріали кримінальних проваджень та архівних кримінальних справ (5 %); неавтоматизовані інформаційні обліки (справи) (14 %); матеріали оперативно-розшукових справ (7 %) та інші (2 %).

Слід зазначити, що при організації інформаційно-аналітичного забезпечення оперативно-розшукової діяльності щодо протидії тероризму немає сенсу враховувати такий принцип, як достатність джерел інформації, адже обсяг отриманої оперативно-розшукової інформації не може бути занадто великим. Пошук джерел інформації та їх використання щодо протидії тероризму повинні здійснюватися цілеспрямовано, на систематичній основі. Такий підхід має забезпечити постійне надходження оперативно-розшукової інформації до оперативних підрозділів з метою здійснення ефективного спостереження за криміногенними процесами, що відбуваються за даною лінією роботи, та своєчасного виявлення злочинів, що готуються, встановлення осіб, які готують або вчинили злочин, розшуку осіб, котрі переховуються від органів дізнання, слідства, суду.

Незалежно від того, з якого джерела одержана оперативно-розшукова інформація про злочин, оперативний працівник повинен здійснювати її аналіз, при цьому необхідно співвідносити інформацію, одержану з різних джерел, між собою з метою встановлення розбіжностей у їх змісті та отримання нової, більш достовірної інформації. П. Я. Мінка зазначає, що першочергова оцінка отриманих відомостей передбачає їх аналіз з позиції об'єктивності та корисності. Таку оцінку здійснюють оперативні працівники, які збирають відповідну інформацію, адже вони мають у своєму розпорядженні всі дані про саму оцінювану інформацію, а також про її джерело [12, с. 155–182]. Таким чином, відбувається аналітична робота, а оперативний працівник здійснює відповідно аналітичний пошук інформації. Схожу думку має і В. Б. Рушайло, який наголошує на тому, що діяльність оперативних підрозділів «... має поєднувати оперативний та аналітичний пошуки інформації, адже первинні дані, що були зібрані під час оперативного пошуку, систематизуються, доповнюються попередніми даними, зіставляються з ними та узагальнюються для подальшого використання» [13, с. 469].

Під час організації інформаційно-аналітичного забезпечення оперативно-розшукової діяльності, як правило, застосовується система подвійного аналізу одержаної інформації, що складається з її аналізу на тактичному рівні, який здійснюється безпосередньо оперативним працівником та керівником оперативного підрозділу, та аналізу на стратегічному рівні, який здійснюється працівниками підрозділів інформаційно-аналітичної підтримки. Таким чином, усі інформаційні потоки в кінцевому результаті стікаються до підрозділів інформаційно-аналітичної підтримки, що створює належні умови для використання різноманітної інформації будь-яким підрозділом правоохоронного органу. Така система організації опрацювання інформації повинна забезпечувати міцне підґрунтя для інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності оперативних підрозділів.

Поряд зі збором та аналізом оперативно-розшукової інформації не менше значення має її накопичення та зберігання з метою недопущення втрачання важливих для оперативно-розшукової діяльності відомостей та подальшого їх зручного використання. Для забезпечення накопичення та зберігання оперативно-розшукової інформації вона систематизується та вноситься до автоматизованих інформаційно-пошукових систем, а також відповідних неавтоматизованих спеціальних обліків (справ), які ведуться безпосередньо в оперативних підрозділах. Слід звернути увагу на те, що право оперативних підрозділів на створення і застосування автоматизованих інформаційних систем має законодавче закріплення. Указане право передбачене п. 18 ч. 1 статті 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» [14, ст. 8], що є, на нашу думку, позитивним рішенням законодавця в регламентації організації оперативно-розшукової діяльності.

Необхідно зазначити, що використання працівниками оперативних підрозділів ресурсів різноманітних інформаційно-пошукових систем покликане сприяти підвищенню рівня інформаційно-аналітичного забезпечення їх діяльності під час виявлення та попередження злочинів, виконання інших завдань оперативно-розшукової діяльності та доручень слідчого щодо проведення негласних слідчих (розшукових) дій у межах досудового розслідування злочинів.

Разом із тим анкетування оперативних працівників підрозділів кримінального розшуку та СБУ свідчить про те, що автоматизовані інформаційно-пошукові системи використовуються в практичній діяльності незадовільно. Так 42 % опитаних відповіли, що отримували інформацію із вказаних систем лише з метою формального виконання вимог керівництва, а 38 % – взагалі не отримували такої інформації під час боротьби зі злочинністю.

Аналіз наукових досліджень та результатів анкетування оперативних працівників підрозділів кримінального розшуку та СБУ дозволили нам визначити основні причини низького рівня застосування даних автоматизованих інформаційно-пошукових систем, а саме: 1) складність та незручність отримання інформації із вказаних систем; 2) існування думки про низьке значення використання інформації, яка міститься в автоматизованих інформаційно-пошукових системах, для боротьби зі злочинністю; 3) відсутність знань про можливості автоматизованих інформаційно-

пошукових систем; 4) відсутність навичок отримання інформації з розглянутих систем.

Ми вважаємо, що в основі наведених причин лежать такі негативні явища в діяльності оперативних підрозділів, як: низький рівень професійної підготовки окремих працівників цих підрозділів, їх незначний досвід практичної діяльності та самовпевненість щодо спроможності самостійно вирішувати завдання оперативно-розшукової діяльності, поверхове ставлення до виконання своїх обов'язків. Для вирішення цих проблем необхідне вжиття керівництвом правоохоронних органів заходів щодо організації в оперативних підрозділах практичних занять зі службової підготовки за участю як більш досвідчених оперативних працівників, так і працівників підрозділів інформаційно-аналітичної підтримки. Під час таких занять необхідно роз'яснити оперативним працівникам про таке: можливості використання автоматизованих інформаційно-пошукових систем; зміст інформації, яка в них міститься; способи її отримання, а також важливість відповідального ставлення кожного окремого працівника щодо своєчасного та якісного внесення до даних систем отриманої оперативно-розшукової інформації.

Слід зауважити, що певна частина оперативних працівників підрозділів карного розшуку та СБУ (27 %) під час анкетування зазначила, що не вважає важливим внесення інформації до автоматизованих інформаційно-пошукових систем. На нашу думку, такий підхід до організації інформаційно-аналітичного забезпечення оперативно-розшукової діяльності є неприпустимим. Це обумовлено тим, що навіть за умов ефективного використання отриманої оперативно-розшукової інформації, без її систематизації та накопичення, вона буде використовуватися лише на тактичному рівні, тобто для досягнення конкретної цілі (попередження, виявлення, припинення злочину тощо). При цьому використання оперативно-розшукової інформації в стратегічних цілях, тобто для інформування інших оперативних підрозділів та їх працівників, визначення тенденцій розвитку злочинності тощо, стає малоімовірним.

Ми повністю поділяємо думку О. М. Бандурки, який вважає, що «одне з основних завдань, яке потребує подальшого вирішення, це підняття ступеня готовності оперативних підрозділів до роботи з інформаційними системами, до активного використання ними новітніх інформаційних технологій у своїй професійній діяльності». Далі він зазначає, що «на цей час існує певний психологічний бар'єр щодо їх використання, для подолання якого необхідна кропітка цілеспрямована робота серед працівників оперативних підрозділів, подолання сформованих стереотипів, фактично переосмислення традиційних підходів та методів, формування нового – системного мислення, оволодіння умінням бачити в нових інформаційних технологіях не тільки систему знань, але й сукупність практичних прийомів, методів і засобів, що розширюють межі можливостей користувачів таких систем» [2, с. 286].

Крім автоматизованих інформаційно-пошукових систем оперативного призначення, оперативно-розшукова інформація повинна накопичуватися в спеціальних неавтоматизованих обліках (справах), які заводяться за

ініціативою оперативних підрозділів з метою відстеження, аналізу й оцінки оперативної обстановки на території оперативного обслуговування чи за лінією роботи. Оперативні підрозділи ведуть, насамперед, облік осіб, що причетні до підготовки та вчинення злочинів, пов'язаних із терористичною діяльністю; переховуються від органів досудового розслідування, слідчого судді, суду або ухиляються від відбування кримінального покарання; раніше судимих за вчинення даних злочинів; відносно яких кримінальне переслідування за вчинення злочину було припинено за нереабілітуючими обставинами; становлять оперативний інтерес у зв'язку з отриманням достовірної інформації про підготовку або вчинення ними злочину тощо. Зазначені обліки можуть містити до себе також картотеки, фотоальбоми, відеотеки, дактилоскопічні карти. Слід зазначити, що, на відміну від незадовільного використання працівниками оперативних підрозділів ресурсів автоматизованих інформаційно-пошукових систем, використання відомостей, що містяться в спеціальних неавтоматизованих обліках (справах), особливо тих, що ведуться безпосередньо оперативними працівниками, носять більш системний характер. Так 81 % опитаних працівників оперативних підрозділів відповіли, що ознайомилися під час боротьби зі злочинністю з інформацією, яка була накопичена в зазначених обліках (справах).

На нашу думку, головною причиною більш високого рівня використання оперативними працівниками інформації, яка міститься в спеціальних неавтоматизованих обліках (справах), є простота доступу до них у порівнянні з автоматизованими інформаційно-пошуковими системами оперативного призначення, оскільки перші ведуться безпосередньо в оперативному підрозділі або взагалі знаходяться в провадженні оперативного працівника. При цьому оперативні працівники не враховують того факту, що в автоматизованих інформаційно-пошукових системах оперативного призначення міститься, як правило, більш повна інформація про осіб та події, які становлять оперативний інтерес, у зв'язку з тим що її надходження забезпечується всіма оперативними підрозділами.

Висновки. Таким чином, аналізуючи дані, отримані під час нашого дослідження, можна зробити висновок, що причинами незадовільного стану здійснення інформаційно-аналітичного забезпечення оперативно-розшукової діяльності щодо протидії тероризму є не тільки протидія з боку злочинців (насамперед, приховування своєї злочинної діяльності), але й причини організаційного характеру (недоліки в зборі, накопиченні та використанні оперативно-розшукової інформації). Враховуючи складний стан криміногенної обстановки в сучасній Україні, пов'язаний зі зростанням рівня терористичної загрози, вважаємо неприпустимим таке становище.

Ми вважаємо, що, з метою розв'язання цих проблем, необхідне використання важелів адміністративного управління з боку керівництва оперативних підрозділів та вжиття заходів щодо:

1. Збереження кадрового складу оперативних підрозділів, особливо осіб, які мають досвід практичної діяльності понад 5 років, та створення з цієї метою відповідних умов праці. При цьому, враховуючи складну ситуацію в економічній галузі України, ми не наголошуємо на такому заході, як значне

підвищення рівня матеріального забезпечення, розуміючи його неможливість, однак вважаємо необхідним неухильне дотримання керівництвом оперативних підрозділів норм трудового законодавства, які не повинні порушуватися без нагальної необхідності. Особливо це стосується тривалості робочого дня та кількості вихідних днів. У практичній діяльності спостерігається негативна тенденція повсюдного пограння трудових прав оперативних працівників з боку керівництва. Це призводить у кінцевому результаті до зниження працездатності та відсутності зацікавленості в такій роботі з боку оперативних працівників, які або звільняються за власним бажанням, або переводяться до інших підрозділів із меншим робочим навантаженням. Втрата досвідчених працівників, яка при цьому відбувається, негативно відбивається і на стажуванні нових оперативних працівників, адже їм фактично немає від кого отримувати практичні поради. Безперечним є той факт, що навіть досконале знання оперативним працівником теорії оперативно-розшукової діяльності не забезпечує ефективного розкриття злочинів без наявності практичних навичок. Дана обставина негативно відбивається й на якості інформаційно-аналітичного забезпечення оперативно-розшукової діяльності, яке є одним зі складових елементів протидії злочинності.

2. Підвищення рівня початкової професійної підготовки працівників оперативних підрозділів та навчання курсантів у вищих навчальних закладах зі специфічними умовами навчання. При цьому керівництву даних закладів необхідно приділити належну увагу залученню до праці на кафедрах оперативно-розшукової діяльності, криміналістики, кримінального процесу та кримінального права досвідчених практичних працівників оперативних підрозділів, навіть за відсутності в них учених звань та наукових ступенів. Дана категорія викладацького складу має особливе значення для проведення практичних та семінарських занять із курсантами та слухачами, саме під час яких набуваються навички та вміння провадження оперативно-розшукової діяльності, у тому числі, й щодо її інформаційно-аналітичного забезпечення.

3. Зміни системи критеріїв оцінки діяльності оперативних підрозділів шляхом заміни кількісних показників розкритих злочинів на оцінку за станом поширеності злочинів на території оперативного обслуговування. Указаний захід створить належні умови для протидії тероризму та призведе до зниження навантаження на оперативних працівників, що дозволить їм зосередитися на якійсній організації та провадженні інформаційно-аналітичного забезпечення своєї діяльності.

Використані джерела:

1. Антонов К. В. Державно-правове забезпечення економічної безпеки України від злочинних посягань :теоретичні і організаційно-тактичні засади діяльності підрозділів ДСБЕЗ ОВС: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня доктора юрид. наук : 21.07.04. Харків, 2005. 40 с.

2. Бандурка О. М. Оперативно-розшукова діяльність. Частина I : підручник. Харків. : Національний університет внутрішніх справ, 2002. 336 с.

3. Воскресенский Г. М. Теория и практика информационного обеспечения управления в органах внутренних дел: учебно-методические рекомендации. Москва: Академия МВД СССР, 1985. 38 с.

4. Оперативно-розшукова діяльність органів внутрішніх справ. Загальна частина: підручник / Е. О. Дідоренко та ін.; за заг. ред. Л. В. Бородича. Луганськ: Луганський інститут внутрішніх справ, 1999. Т. 1. 392 с.

5. Козаченко І. П., Регульський В. Л. Правові, морально-етичні та організаційні основи оперативно-розшукової діяльності : монографія. Львів: Львівський інститут внутрішніх справ при Національній академії внутрішніх справ України, 1999. 219 с.

6. Протидія одержанню неправомірної вигоди службовою особою підрозділами захисту економіки національної поліції України : монографія / А. М. Лисенко та ін. Харків: Видавництво «Форт», 2017. 178 с.

7. Лисенко А. М. Правові та організаційно-тактичні основи розкриття злочинів у сфері виготовлення та збуту алкогольних напоїв: дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук : 21.07.04. Харків, 2008. 223 с.

8. Про інформацію: Закон України від 02 жовт. 1992 р. № 2657-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12> (дата звернення: 21.02.2019).

9. Аتماжитов В. М. Реализация оперативно-розыскной информации: лекция. Москва: Академия МВД СССР. 1984. 67 с.

10. Перепелиця М. М., Журавльов В. Ю. Деякі теоретичні аспекти інформаційного забезпечення оперативно-розшукової діяльності органів внутрішніх справ. *Вісник Національного університету внутрішніх справ*. 1999. Спец. вип. № 1. С. 37–46.

11. Душейко Г. О. Організаційно-тактичні основи реалізації оперативно-розшукової інформації на стадії порушення кримінальної справи: дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук: 21.07.04. Харків, 2001. 268 с.

12. Мінка П. Я. Попередження оперативно-розшуковими заходами злочинних посягань на вантажі : дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук: 21.07.04. Харків, 2003. 261 с.

13. Основы оперативно-розыскной деятельности: учебник для юридических вузов / под ред. В. Б. Рущайло. Санкт-Петербург: Лань, 2001. 720 с.

14. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18 лют. 1992 р. № 2135-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12> (дата звернення: 21.02.2019).

References:

1. Antonov, K. V. (2005) Derzhavno-pravove zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky Ukrainy vid zlochnnykh posiahaniy :teoretychni i orhanizatsiino-taktychni zasady diialnosti pidrozdiliv DSBEZ OVS. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kharkiv. [in Ukrainian].

2. Bandurka, O. M. (2002) Operatyvno-rozshukova diialnist. Part. I. Kharkiv: Natsionalnyi universytet vnutrishnikh sprav. [in Ukrainian].

3. Voskresenskij, G. M. (1985) Teorija i praktika informacionnogo obespechenija upravlenija v organah vnutrennih del. Moskva: Akademija MVD SSSR. [in Russian].

4. Operatyvno-rozshukova diialnist orhaniv vnutrishnikh sprav. (1999) Zahalna chastyna. Vol. 1. E. O. Didorenko et. al. L. V. Borodycha (Ed.). Luhansk: Luhanskyi instytut vnutrishnikh sprav. [in Ukrainian].

5. Kozachenko, I. P., Rehulskyi, V. L. (1999) Pravovi, moralno-etychni ta orhanizatsiini osnovy operatyvno-rozshukovoi diialnosti. Lviv: Lvivskyi instytut vnutrishnikh sprav pry Natsionalni akademii vnutrishnikh sprav Ukrainy. [in Ukrainian].

6. Protydiia oderzhanniu nepravomirnoi vyhody sluzhbovoiu osoboiu pidrozdilamy zakhystu ekonomiky natsionalnoi politsii Ukrainy. (2017) A. M. Lysenko et. al. Kharkiv: Vydavnytstvo «Fort». [in Ukrainian].

7. Lysenko, A. M. (2008) Pravovi ta orhanizatsiino-taktychni osnovy rozkryttia zlochyniv u sferi vyhotovlennia ta zbutu alkoholnykh napoiv. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kharkiv. [in Ukrainian].

8. Pro informatsiiu : Zakon Ukrainy vid 02 zhovt. 1992 r. № 2657-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12> [in Ukrainian].

9. Atmazhitov, V. M. (1984) Realizacija operativno-rozysknoj informacii. Moskva: Akademija MVD SSSR. [in Ukrainian].

10. Perepelytsia, M. M., Zhuravlov, V. Yu. (1999) Deiaki teoretychni aspekty informatsiinoho zabezpechennia operativno-rozshukovoi diialnosti orhaniv vnutrishnikh sprav. *Visnyk Natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav - Bulletin of the National University of the Interior, issue 1, 37–46*. [in Ukrainian].

11. Dusheiko, H. O. (2001) Orhanizatsiino-taktychni osnovy realizatsii operativno-rozshukovoi informatsii na stadii porushennia kryminalnoi spravyo *Extended abstract of candidate's thesis*. Kharkiv. [in Ukrainian].

12. Minka, P. Ya. (2003) Poperedzhennia operativno-rozshukovymy zakhodamy zlochynnykh posiahani na vantazhi. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kharkiv. [in Ukrainian].

13. Osnovy operativno-rozysknoj dejatel'nosti. (2001) V. B. Rushajlo (Ed.). Sankt-Peterburg: Lan'. [in Ukrainian].

14. Pro operativno-rozshukovu diialnist: Zakon Ukrainy vid 18 liut. 1992 r. № 2135-XII. (1992) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12>. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 02.09.2019

Лысенко А. Н.,

кандидат юридических наук, доцент,
доцент кафедры оперативно-розыскной деятельности
Харьковского национального университета внутренних дел
(г. Харьков, Украина)

Лысенко И. В.,

кандидат юридических наук, доцент,
доцент кафедры права Национального технического университета
«Харьковский политехнический институт»
(г. Харьков, Украина)

Перевалова Л. В.,

кандидат философских наук, доцент,
заведующий кафедры права Национального технического
университета «Харьковский политехнический институт»
(г. Харьков, Украина)

ИНФОРМАЦИОННО-АНАЛИТИЧЕСКОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПО ПРОТИВОДЕЙСТВИЮ ТЕРРОРИЗМУ

В данной научной статье рассматриваются содержание и сущность информационно-аналитического обеспечения оперативно-розыскной деятельности по противодействию терроризму с целью выявления

существующих недостатков в этой сфере. Во время исследования были использованы результаты анализа большого количества специальной профессиональной литературы, законодательных актов, практического опыта противодействия преступлениям, связанным с террористической деятельностью, а также личного опыта работы в правоохранительных органах. Авторы внесли научно-обоснованные предложения по усовершенствованию информационно-аналитического обеспечения данной деятельности.

Ключевые слова: информационно-аналитическое обеспечение, оперативно-розыскная информация, источники оперативно-розыскной информации, оперативно-розыскная деятельность, терроризм.

Lysenko A.,

Ph. D. in Law, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of
operative-investigative activity and crime detection
Kharkiv National University of Internal Affairs
(Kharkiv, Ukraine)

Lysenko I.,

Ph. D. in Law, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Law
National Technical University
«Kharkiv Polytechnic Institute»
(Kharkiv, Ukraine)

Perevalova L.,

Ph. D. in Philosophical Sciences, Associate Professor,
Head of the Department of Law National Technical University
«Kharkiv Polytechnic Institute»
(Kharkiv, Ukraine)

INFORMATION AND ANALYTICAL SUPPORT OF OPERATIONAL-SEARCH ACTIVITY ON COUNTERACTION TO TERRORISM

In the article, based on a comprehensive analysis of professional literature, practical experience of information and analytical support of operative and investigative activities in the field of counter-terrorism, the inherent disadvantages are highlighted and the ways of their solution are offered.

The effectiveness of countering terrorism depends on the level of awareness of the operational units' employees about the existing criminal proceedings. Without a sufficient amount of information, the counteraction to terrorism will be nonsystematic, accidental in nature. However, in practice there are significant shortcomings in the organization of information and analytical support for counter-terrorism, namely: the failure of individual operational workers to receive current operational information on the preparation of these crimes and those involved, to determine the sources of probable information, the inability to make the correct assessment get the information and use it in the most effective way.

The authors propose to solve these disadvantages by using administrative levers and taking measures for: 1) maintain the staff of the operational units, especially those with experience of practical activity for more than 5 years, and the creation of appropriate

working conditions for this purpose, because the absence of experienced workers is negatively reflected in the training of new operational staff, which in the future leads to a decrease in the quality of information and analytical support their operational and investigative activities; 2) increase the level of initial professional training of operational units and the training of students in higher education institutions with specific learning conditions, by attracting experienced apprentices of operational units to work at applied departments, with the purpose of studying experience, mastering skills and skills of carrying out informational and analytical support operatively -development activities; 3) changes in the system of criteria for evaluating the operations of operational units by replacing the quantitative indicators of the revealed crimes on the assessment of the prevalence of crimes in the area of operational service, in order to reduce the burden on operational staff, which will enable them to focus on the quality of information and analytical support for their activities.

Key words: information and analytical support, operative-search information, sources of operative-search information, operative-search activity, terrorism.

DOI <https://doi.org/10.33766/2524-0323.87.280-290>
УДК 343.37:334.72

В. В. Лисенко,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального процесу та
криміналістики Національного університету
державної фіскальної служби України
(м. Ірпінь, Україна)

e-mail: charly_niron@i.ua

 <https://orcid.org/0000-0003-1541-5105>

СИТУАЦІЇ, ЩО СКЛАДАЮТЬСЯ НА МОМЕНТ ВІДКРИТТЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ЩОДО ЛЕГАЛІЗАЦІЇ ДОХОДІВ ЗЛОЧИННОГО ПОХОДЖЕННЯ

На підставі аналізу діяльності правоохоронних та контролюючих органів, у статті проаналізовані особливості ситуаційного підходу до питання початкового етапу розслідування легалізації (відмивання) доходів злочинного походження (ст. 209 КК України). Розглянуто чотири ситуації надходження первинних матеріалів про факти легалізації доходів злочинного походження до слідчих підрозділів та прийняття процесуального рішення щодо відкриття кримінального провадження. Визначено особливості аналізу та оцінки первинних матеріалів.

Ключові слова: легалізація (відмивання) коштів злочинного походження; предикатні злочини; відкриття кримінального провадження; оперативно-розшукова діяльність; фінансовий моніторинг.

Постановка проблеми. Розслідування легалізації доходів злочинного походження (ст. 209, 209-1, ст. 306 КК України) є багатоаспектною проблемою, яка потребує комплексного використання сил та засобів різних правоохоронних і контролюючих органів. У цьому процесі важливе значення має відповідне накопичення та обмін різноманітною інформацією. Процес легалізації доходів

© Лисенко В. В., 2019

із використанням сучасних каналів зв'язку проходить швидко. Банківські інструменти дозволяють за декілька хвилин перерахувати грошові кошти до інших країн. Це викликає певні труднощі із протидією фактам відмивання доходів злочинного походження, отриманням необхідної інформації про такі випадки та поверненням грошових коштів до України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми розслідування легалізації доходів злочинного походження знайшли достатньо широке висвітлення в наукових публікаціях з точки зору спільної діяльності окремих правоохоронних органів, особливостей проведення слідчих (розшукових) дій, особливостей доказування обставин легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом [1-3]. Однак необхідно зауважити, що питання використання узагальнених матеріалів фінансової розвідки України не знайшли достатнього висвітлення в публікаціях науковців.

Формування цілей. Метою статті є ситуаційний підхід до вирішення питання про відкриття кримінального провадження за ст. 209 КК України, залежно від змісту первинних матеріалів та особливостей використання узагальнених матеріалів фінансової розвідки України в діяльності правоохоронних органів як повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення, особливостей їх аналізу й використання в ході здійснення оперативно-розшукових заходів та розслідування злочинів, передбачених ст. 209 КК України.

Виклад основного матеріалу. Важливим аспектом у протидії легалізації доходів злочинного походження є отримання первинної інформації про такі фінансові операції, а також даних щодо предикатних злочинів, які стали джерелом отримання злочинних доходів. Здебільшого джерелом інформації про факти легалізації доходів злочинного походження є дані оперативно-розшукової діяльності правоохоронних органів (СБУ, Національної поліції України, підрозділів податкової міліції Державної фіскальної служби України). Ще одним напрямом надходження інформації про факти відмивання доходів злочинного походження до правоохоронних органів є дані від органів, на які покладено здійснення фінансового моніторингу та виявлення сумнівних фінансових операцій (Державна служба фінансового моніторингу України як підрозділ фінансової розвідки України).

Легалізація злочинних доходів за своєю природою характеризується високим ступенем латентності. Здебільшого це пов'язано з тим, що відсутня потерпіла сторона, яка б могла повідомити про спричинення шкоди інтересам. Про високий ступінь латентності легалізації свідчать також дані статистики про виявлені злочини у сфері незаконного обігу наркотичних засобів та злочинів економічного спрямування, які складають основу в отриманні доходів злочинного походження. Якщо порівняти кількість відкритих кримінальних проваджень щодо зазначених злочинів, то кількість кримінальних правопорушень щодо легалізації доходів злочинного походження значно менша. На цей процес здійснюють вплив також складність у розслідуванні таких злочинів, відсутність комплексних методик розслідування, недостатня компетентність слідчих, співробітників оперативних підрозділів тощо.

У діяльності органів фінансового моніторингу, контролюючих та правоохоронних органів застосовуються критерії, які дозволяють тією чи іншою мірою встановити факт легалізації (відмивання) коштів, отриманих злочинним шляхом. Серед них найбільш дієвими є такі: 1) фінансові операції клієнта (фізичної чи юридичної особи) не мають явного економічного змісту, у цілому не відповідають характеру діяльності клієнта; 2) подрібнення сум грошових коштів, які перераховуються одному чи декільком контрагентам; 3) відсутність інформації про клієнта (відсутність у довідниках, на офіційних вебсторінках тощо), а також неможливість встановити зв'язок із клієнтом за наданою ним адресою чи телефоном; 4) неможливість встановлення контрагента клієнта; 5) значне збільшення кількості готівкових грошових коштів, які надходять на розрахунковий рахунок юридичної особи, якщо головною формою діяльності клієнта є ведення розрахунків у безготівковій формі; 6) встановлення фінансово-господарських взаємовідносин із суб'єктами, підприємствами, які зареєстровані на території держав, що надають пільговий податковий режим; 7) укладання угод про надання нерезидентом послуг інформаційно-довідкового характеру тощо.

Процес збору первинних матеріалів про факти легалізації (відмивання) доходів злочинного походження та відкриття кримінального провадження має певні особливості. Вони пов'язані з тим, що обов'язковою умовою наявності злочину, передбаченого ст. 209 КК України, є існування попередньо вчиненого злочину, який є джерелом отримання злочинних доходів. Така ситуація накладає відповідний відбиток на процес збору первинних матеріалів та прийняття рішення щодо відкриття кримінального провадження.

Типові ситуації початкового етапу розслідування легалізації (відмивання) грошових коштів та іншого майна, здобутих злочинним шляхом містять головне інформаційне та організаційне навантаження в побудові методики розслідування таких злочинів. Аналіз діяльності правоохоронних органів дозволяє виділити чотири типові ситуації, які виникають на стадії збору первинних матеріалів та відкриття кримінального провадження:

1) джерелом інформації про факти отримання доходів злочинного походження та їх легалізацію (відмивання) є матеріали інших кримінальних проваджень щодо отримання таких доходів (щодо предикатних злочинів);

2) джерелом інформації про факти отримання доходів злочинного походження та їх легалізацію є матеріали оперативного-розшукової діяльності;

3) джерелом інформації про факти легалізації (відмивання) доходів злочинного походження є узагальнені матеріали Державної служби фінансового моніторингу України, на яку покладено здійснення фінансового моніторингу та виявлення сумнівних фінансових операцій;

4) джерелом отримання інформації про факти легалізації (відмивання) доходів злочинного походження є матеріали документальної перевірки (ревізії) фінансово-господарської діяльності суб'єктів господарювання.

Ситуація, коли джерелом інформації про факти отримання доходів злочинного походження та їх легалізацію (відмивання) є матеріали іншого кримінального провадження щодо отримання таких злочинних доходів,

найбільш поширена в практиці правоохоронних органів. Відповідно до п. 9 ст. 216 КПК України, у кримінальних провадженнях щодо злочинів, передбачених ст. ст. 209 і 209-1 Кримінального кодексу України, досудове розслідування здійснюється слідчим того органу, який розпочав досудове розслідування або до підслідності якого відноситься суспільно небезпечне протиправне діяння, що передувало легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, крім випадків, коли ці злочини віднесено, згідно із цією статтею, до підслідності Національного антикорупційного бюро України. Це, відповідним чином, здійснює вплив на процес виявлення фактів легалізації коштів злочинного походження, збору первинних матеріалів та відкриття кримінального провадження. Кожний із зазначених слідчих підрозділів (Національної поліції України, СБУ, податкової міліції Державної фіскальної служби України), проводячи розслідування злочинів у межах своєї компетенції, може виявляти предикатні злочини та факти легалізації коштів злочинного походження.

Ситуація, що розглядається, може мати прояв у трьох різних напрямках. Перший напрям, коли інформація про легалізацію коштів злочинного походження отримана із матеріалів кримінального провадження, які знаходяться в провадженні певного слідчого підрозділу. Другий напрям характеризується тим, що дані про злочин, передбачений ст. 209 КК України, отримані в результаті розгляду кримінального провадження в суді. Третій напрям, який не знайшов широкого поширення в діяльності щодо виявлення легалізації коштів злочинного походження, має прояв у тому, що інформація про злочин отримана як результат аналізу архівних кримінальних проваджень.

У цілому виділена ситуація сприятлива для вирішення та характеризується достатнім інформаційним забезпеченням. У ході збору первинних матеріалів для прийняття рішення щодо відкриття кримінального провадження використовуються дані матеріалів іншого кримінального провадження, як-от: 1) механізму отримання грошових коштів, майна (джерела отримання коштів злочинного походження); 2) механізму (способу) приховування факту отримання доходу злочинного походження; 3) фінансових операцій використання таких доходів (використання їх у господарській діяльності).

Практика розслідування злочинів свідчить про окремі проблеми, які виникають у процесі прийняття рішення щодо відкриття кримінального провадження за ст. 209 КК України. Головним у цьому разі є обов'язкова наявність попереднього злочину (предикатного злочину), який є джерелом отримання доходів злочинного походження. Якщо джерелом отримання доходів не є злочинне діяння, то, відповідно, відсутній склад злочину легалізації (відмивання) коштів злочинного походження. Практика розслідування таких злочинів вирішує ці проблеми лише наявністю відкритого кримінального провадження за вчинення попередньої злочинної діяльності й отримання доходу злочинного походження. Статистичні дані з цього приводу свідчать про те, що значна кількість кримінальних проваджень за вчинення злочинів, передбачених ст. 209 КК України, не закінчується обвинувальним вироком, оскільки закриваються провадження щодо предикатних злочинів (відсутність у діянні складу кримінального

правопорушення, не встановлені достатні докази для доведення винуватості особи в суді й вичерпані можливості їх отримати).

Ситуація, коли джерелом інформації про факти отримання доходів злочинного походження та їх легалізацію є матеріали оперативно-розшукової діяльності, достатньо поширена в діяльності правоохоронних органів щодо виявлення фактів легалізації (відмивання) коштів злочинного походження. Зазвичай такою діяльністю займаються спеціальні підрозділи через складність виявлення та документування змісту такої злочинної діяльності.

Щодо виявлення зазначених злочинів, дії оперативних підрозділів мають два різні напрями. Перший напрям – це виявлення предикатних злочинів, які стали джерелом отримання коштів злочинного походження, тобто від факту отримання доходів злочинного походження до механізму їх легалізації (відмивання). У цьому процесі в практичній діяльності враховуються положення щодо відомчої підслідності злочинів. Стосовно діяльності Державної фіскальної служби України, то в цьому напрямі поширеними є факти незаконного відшкодування із бюджету податку на додану вартість, у тому числі за експортними операціями.

Другий напрям діяльності оперативних підрозділів правоохоронних органів – безпосереднє виявлення фактів легалізації (відмивання) коштів злочинного походження. У такому разі використовуються оперативні можливості правоохоронних органів (Національної поліції України, СБУ, податкової міліції), методи економічного аналізу, дані автоматизованих інформаційно-пошукових систем, оперативне супроводження окремих галузей національної економіки тощо. Використання такого напрямку дозволяє через виявлення легалізації (відмивання) коштів злочинного походження встановити факт вчинення предикатного злочину (джерела отримання доходу злочинного походження). Нерідко проведеними заходами оперативно-розшукового спрямування неможливо встановити обставини вчинення предикатного злочину, тобто формально всі наявні ознаки свідчать про легалізацію (відмивання) коштів злочинного походження, але неможливо встановити обставини щодо злочинного отримання такого доходу.

Важливим завданням у вирішенні ситуації, що розглядається, є реалізація матеріалів оперативно-розшукової діяльності. Така діяльність може мати прояв у проведенні спеціальних оперативних заходів із документування злочинної діяльності, затримання осіб, які його вчиняють, та в зборі первинних матеріалів. Аналіз практики правоохоронних органів свідчить про широке застосування оперативних можливостей у виявленні фактів легалізації (відмивання) коштів злочинного походження, зокрема щодо незаконного перерахування коштів за межі України, безпідставного відшкодування із бюджету податку на додану вартість, легалізації товару, ввезеного контрабандним шляхом на митну територію України. Значної уваги оперативними підрозділами приділяється проблемам відшкодування збитків, спричинених злочином, встановленню грошових коштів та майна, яке здобуто злочинним шляхом.

Напрямом, який знаходиться в постійному оперативному супроводженні, є діяльність офшорних підприємств, взаємовідносини з ними суб'єктів господарської діяльності за походженням із України, а також іноземні інвестиції, які надходять із зон пільгового оподаткування. Зазначені дані підтверджують інформацію про повернення в Україну легалізованих коштів злочинного походження та «вливання» їх в економічні процеси під виглядом інвестицій. Фактично, у більшості випадків, контроль за діяльністю таких суб'єктів здійснюють громадяни України.

Ситуація, коли джерелом інформації про факти легалізації (відмивання) коштів злочинного походження є матеріали Державної служби фінансового моніторингу України, на яку покладено здійснення фінансового моніторингу та виявлення сумнівних фінансових операцій, останнім часом усе частіше зустрічається в діяльності правоохоронних органів. За 9 місяців 2019 р. Держфінмоніторингом було підготовлено 641 матеріал (з них 383 узагальнених та 258 додаткових узагальнених матеріалів) та спрямовано правоохоронним органам відповідно до підслідності злочинів, визначених ст. 216 КПК України [4]. Зазначені узагальнюючі матеріали були спрямовані до таких відомств: 1) органів прокуратури – 82; 2) податкової міліції Державної фіскальної служби України – 152; 3) Національної поліції України – 131; 4) Служби безпеки України – 156; 5) Національного антикорупційного бюро України – 114; 6) Державного бюро розслідувань – 6 узагальнених матеріалів.

Важливим у цьому напрямі є також питання щодо змісту та відповідного аналізу узагальнених матеріалів, які надходять від Державної служби фінансового моніторингу України як підрозділу фінансової розвідки України та прийняття правоохоронними органами відповідного процесуального рішення.

Відповідно до Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» (п. 4 ст. 18 Закону), у разі наявності достатніх підстав вважати, що фінансова операція або сукупність пов'язаних між собою фінансових операцій можуть бути пов'язані з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванням тероризму чи фінансуванням розповсюдження зброї масового знищення, Державна служба фінансового моніторингу України як підрозділ фінансової розвідки України подає до правоохоронних органів, уповноважених приймати рішення згідно з Кримінальним процесуальним кодексом України, а також розвідувальних органів України відповідні узагальнені матеріали (додаткові узагальнені матеріали) та одержує від них інформацію про хід їх розгляду для проведення оперативно-розшукової діяльності.

Узагальнені матеріали - це відомості про фінансові операції, які були об'єктом фінансового моніторингу і за результатами аналізу яких у спеціально уповноваженого органу виникли підозри щодо відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму, або суспільно небезпечного діяння, що передувє легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом (п. 42 ст.1 Закону).

Варто зазначити, що узагальнені матеріали, які надходять від фінансової розвідки України, є повідомленням про вчинене кримінальне

правопорушення. Такі матеріали також можуть бути підставою для здійснення правоохоронними та розвідувальними органами України оперативно-розшукової і контррозвідувальної діяльності. Форма та структура узагальнених матеріалів встановлюються центральним органом виконавчої влади з формування та забезпечення реалізації державної політики у сфері запобігання й протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму за погодженням з правоохоронними органами.

Особливості змісту узагальнених матеріалів, надання їх правоохоронним органам, інформаційна взаємодія й обмін інформацією визначений Порядком надання та розгляду узагальнених матеріалів, який затверджено спільним наказом Міністерства фінансів України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України № 103/162/384 від 11 березня 2019 року [5].

Узагальнені матеріали фінансової розвідки мають містити такі дані: 1) опис суті фінансової операції (операцій), які можуть бути пов'язані з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, з відображенням дати та суми, на яку проведено фінансові операції, місця та обставин їх здійснення, взаємовідносин, а також зв'язків між особами, які їх вчинили; 2) опис суті фінансової операції (операцій), які можуть бути пов'язані з предикатним злочином; 3) опис суті фінансової операції (операцій), які дають можливість підозрювати, що фінансова операція або клієнт пов'язані із вчиненням іншого суспільно небезпечного діяння, яке визначене Кримінальним кодексом України як злочин, що не стосується легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом тощо.

У разі необхідності правоохоронні органи звертаються за додатковою інформацією до Державної служби фінансового моніторингу України, яка, за наявності, може надати її в розпорядження правоохоронних органів. Окрім зазначеного, фінансова розвідка, за наявності, формує та надсилає до правоохоронних органів додаткові узагальнені матеріали - відомості, зібрані на основі аналізу додатково одержаної інформації на додачу до раніше поданих узагальнених матеріалів.

Складність вирішення ситуації, коли рішення щодо відкриття кримінального провадження приймається на підставі узагальнених матеріалів Державної служби фінансового моніторингу України і залежить від багатьох факторів. По-перше, не завжди дані про сумнівні фінансові операції свідчать про наявність складу злочину легалізації (відмивання) коштів злочинного походження. По-друге, процес здійснення фінансового моніторингу та підготовка узагальнених матеріалів займає значний час. Інформація до Державної служби фінансового моніторингу України надходить від органів, які здійснюють попередній фінансовий моніторинг, виявлення сумнівних фінансових операцій (банки тощо) [6]. Така ситуація створює умови для приховування слідів злочину, а також доходів, отриманих злочинним шляхом, приховування осіб, які брали участь у вчиненні злочину. Нерідко правоохоронні органи знаходяться в такій ситуації, коли грошові кошти перераховані за межі України, особи, які брали участь у

вчиненні легалізації, також знаходяться за кордоном. По-третє, процес збору первинних матеріалів потребує наявності інформації про окремі фінансові операції (рух грошових коштів на розрахунковому рахунку, рух коштів на кореспондентських рахунках банків-нерезидентів тощо). До відкриття кримінального провадження оперативні підрозділи мають певні обмеження щодо отримання інформації, яка становить банківську таємницю.

Ще одним складним питанням у цьому напрямі є те, що узагальнені матеріали, які надходять від підрозділу фінансової розвідки України, з метою запобігання незаконному розголошенню інформації, яка є в таких матеріалах, у тому числі під час передавання та розгляду, її розкриття та захисту здійснюються співробітниками правоохоронних органів (їх підрозділів) та Держфінмоніторингу відповідно до законодавства України, яке регламентує порядок використання документів, що містять інформацію з обмеженим доступом (для службового користування) [7]. Це свідчить про те, що безпосередньо такі узагальнені матеріали не можуть бути долучені до матеріалів кримінального провадження. З цього приводу на практиці виникає багато проблем. Окремі слідчі отримують дозвіл суду на знання грифу обмеженого доступу й долучають узагальнені матеріали до кримінального провадження, що не є правильним, на нашу думку.

Узагальнені матеріали є результатом діяльності фінансової розвідки щодо аналізу здійснених фінансових операцій, які пов'язані з можливим відмиванням (легалізацією) коштів злочинного походження, і тому правоохоронні органи мають лише використовувати таку інформацію в ході здійснення оперативно-розшукової чи розвідувальної діяльності, а також для здійснення слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій у ході розслідування злочинів, а не посилатися безпосередньо на узагальнені матеріали як на доказ злочинної діяльності.

Ситуація, коли джерелом отримання інформації про факти легалізації (відмивання) коштів злочинного походження є матеріали документальної перевірки (ревізії) фінансово-господарської діяльності суб'єктів господарювання, зустрічаються в практиці правоохоронних органів не часто. Зазначені обставини характеризуються тим, що «поштоvhом» для встановлення фактів легалізації коштів злочинного походження стали матеріали документального дослідження діяльності суб'єкта господарювання (планова чи непланова перевірка). У такому разі можуть бути встановлені спочатку факти отримання доходу злочинного походження, проведено аналіз руху грошових коштів чи майна та встановлено обставини легалізації коштів, отриманих злочинним шляхом. Інколи зустрічаються ситуації, коли спочатку під час документального дослідження встановлюються дані, які свідчать про можливість легалізації коштів злочинного походження, а потім, у ході збору матеріалів, встановлюються обставини вчинення предикатного злочину.

Ситуація, яка розглядається, не є складною для вирішення, оскільки факти легалізації коштів злочинного походження встановлюються на підставі аналізу документальних даних руху грошових коштів та майна. Позитивним у такому разі є оперативне забезпечення процесу проведення документального дослідження необхідними даними та інформацією.

Висновки. Вирішення питання про відкриття кримінального провадження щодо фактів легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, є достатньо складним через специфіку злочинного діяння та характеристику його об'єктивної сторони. Первинна інформація щодо легалізації доходів злочинного походження надходить із різноманітних джерел, вимагає від слідчого знань не лише кримінального процесуального законодавства, а також нормативно-правових актів, що визначають особливості здійснення фінансових операцій, руху грошових коштів, особливостей здійснення окремих видів господарської діяльності.

Використані джерела:

1. Даниляк А. В. Поняття та особливості взаємодії при виявленні і розслідуванні легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом. // *Право.ua*. 2018. № 2. С. 71-76.
2. Халін О. В. Розслідування легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом: монографія / О. В. Халін. Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2018. 244 с.
3. Павлютін Ю. Особливості доказування легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом // *Південноукраїнський правничий часопис*. 2015. №3. С. 169-172.
4. Інформування про результати роботи Держфінмоніторингу за 9 місяців 2019 року URL: http://www.sdfm.gov.ua/news.php?news_id=3974&lang=uk (дата звернення: 29.11.2019).
5. Порядок надання та розгляду узагальнених матеріалів. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0368-19?lang=ru> (дата звернення: 29.11.2019).
6. Порядок надання державними органами та органами місцевого самоврядування, державними реєстраторами інформації про фінансові операції та їх учасників до Державної служби фінансового моніторингу. Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 16 вересня 2015. № 708. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/708-2015-%D0%BF> (дата звернення: 29.11.2019).
7. Про затвердження Типової інструкції про порядок ведення обліку, зберігання, використання і знищення документів та інших матеріальних носіїв інформації, що містять службову інформацію. Постанова Кабінету Міністрів України від 19 жовтня 2016 р. № 736. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/736-2016-%D0%BF> (дата звернення: 29.11.2019).

References:

1. Danyliak, A. V. (2018) Poniattia ta osoblyvosti vziaemodii pry vyvavlenni i rozsliduvanni lehalizatsii dokhodiv, oderzhanykh zlochnym shliakhom. *Pravo.ua.-Low.ua*, 2, 71-76. [in Ukrainian].
2. Khalin, O. V. (2018) Rozsliduvannya lehalizatsii (vidmyvannia) dokhodiv, oderzhanykh zlochnym shliakhom. O. V. Khalin (Ed.). Kherson: Vydavnychiy dim «Helvetyka». [in Ukrainian].
3. Pavliutin, Yu. (2015) Osoblyvosti dokazuvannia lehalizatsii (vidmyvannia) dokhodiv, oderzhanykh zlochnym shliakhom. *Pivdenoukrainskyi pravnychiy chasopys - South Ukrainian Law Journal*, 3, 169-172. [in Ukrainian].
4. Informuvannya pro rezultaty roboty Derzhfinmonitorynhu za 9 misiatsiv 2019 r. URL: http://www.sdfm.gov.ua/news.php?news_id=3974&lang=uk. [in Ukrainian].

5. Poriadok nadannia ta rozghliadu uzahalnenykh materialiv. N. d. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0368-19?lang=ru>. [in Ukrainian].

6. Poriadok nadannia derzhavnymy orhanamy ta orhanamy mistsevoho samovriaduvannia, derzhavnymy reiestratoramy informatsii pro finansovi operatsii ta yikh uchasykyv do Derzhavnoi sluzhby finansovoho monitorynhu. Zatverdzheno postanovoiou Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 16 veresnia 2015 r. № 708. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/708-2015-%D0%BF>. [in Ukrainian].

7. Pro zatverdzhennia Typovoi instruksii pro poriadok vedennia obliku, zberihannia, vykorystannia i znyshchennia dokumentiv ta inshykh materialnykh nosiiv informatsii, shcho mistiat sluzhbovu informatsiiu. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 19 zhovtnia 2016 r. № 736. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/736-2016-%D0%BF>. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 25.08.2019

Лысенко В. В.,

доктор юридических наук, профессор,
профессор кафедры уголовного процесса и криминалистики
Национального университета государственной
фискальной службы Украины
(г. Ирпень, Украина)

СИТУАЦИИ, КОТОРЫЕ СКЛАДЫВАЮТСЯ НА МОМЕНТ ОТКРЫТИЯ УГОЛОВНОГО ПРОИЗВОДСТВА ОТНОСИТЕЛЬНО ЛЕГАЛИЗАЦИИ ПРЕСТУПНЫХ ДОХОДОВ

На основе анализа деятельности правоохранительных и контролирующих органов в статье рассмотрены особенности ситуационного подхода первоначального этапа расследования легализации (отмывания) доходов, полученных преступным путем (ст. 209 УК Украины). Рассмотрены четыре ситуации поступления первичных материалов о фактах легализации средств преступного происхождения в следственные подразделения и принятие процессуального решения об открытии уголовного производства. Определены особенности анализа и оценки первичных материалов.

Ключевые слова: легализация (отмывание) средств преступного происхождения; предикатные преступления; открытие уголовного производства; оперативно-розыскная деятельность; финансовый мониторинг.

Lysenko V.,

Doctor of Laws, Professor,
Professor of the Department of Criminal Procedure and Forensic Science
University of the State Fiscal Service of Ukraine
(Irpın, Ukraine)

ITUATIONS CONCERNING THE MOMENT OF OPENING CRIMINAL PROCEEDINGS FOR THE LEGALIZATION OF CRIMINAL INCOME

In the article, on the basis of analysis of activity of law enforcement and controlling bodies, features of situational approach to the question of the initial stage of investigation

of legalization (laundering) of proceeds of criminal origin (article 209 of the Criminal Code of Ukraine) are considered. Factors affecting the effectiveness of investigating such crimes are identified. The most common methods of legalization of funds of criminal origin are presented at the present stage, among which there is a significant increase in the amount of cash that comes to a legal entity's current account, if the main form of client's activity is cashless payments.

Four situations of receipt of primary materials on facts of legalization of means of criminal origin to investigative units and a procedural decision on opening of criminal proceedings are considered. The analysis of such situations is carried out and the ways of solving the problematic issues of opening criminal proceedings are suggested. Special attention is paid to the cases of analysis and evaluation of generalized materials coming from the Financial Intelligence Unit of Ukraine (State Financial Monitoring Service of Ukraine). For 9 months of 2019 SCFM prepared material 641 (including 383 referrals and 258 additional referrals) and directed law enforcement agencies under the jurisdiction of crimes defined by art.216 Criminal Code of Ukraine. These include law enforcement agencies, tax police units of the State Fiscal Service of Ukraine, units of the National Police of Ukraine, the Security Service of Ukraine, the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine, and the State Bureau of Investigation. The content of such materials and the peculiarities of their use in the course of conducting investigative measures and deciding to open criminal proceedings are given.

Key words: legalization (laundering) of funds of criminal origin; predicate crimes; the opening of criminal proceedings; operative-search activity; financial monitoring.

DOI <https://doi.org/10.33766/2524-0323.87.290-300>
УДК 343.983.22

С. А. Матвієнко,

завідувач Сектору криміналістики та
експертної роботи Територіального управління
Державного бюро розслідувань
(м. Миколаїв, Україна)

e-mail: skier.dbr.nik@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0001-9976-0293>

ПРО ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ІДЕНТИФІКАЦІЙНИХ СУДОВО-БАЛІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

У даній статті викладено детальне розмежування класифікації слідів від деталей вогнепальної зброї, що залишаються на кулі чи гільзах, у тому числі й криміналістичні мітки, із їх градацією за рівнем інформативності та стійкості відображення ознак. Виокремлено аспекти відображення неповної (часткової) слідової картини та особливості проблематики подальшого дослідження. Запропоновано введення математичного обчислення інформаційної значимості слідів із метою спрощення надання категоричних ідентифікаційних висновків судового експерта в психологічному плані.

Ключові слова: ідентифікація, гільзи, варіативність, інформативність, вогнепальна зброя, індивідуальні ознаки, слідоутворюючі деталі зброї, механізм слідоутворення.

Постановка проблеми. Отримані результати проведених ідентифікаційних судово-балістичних досліджень із наданням категоричного позитивного або негативного висновку є вирішальними в кримінальних провадженнях стосовно фактів застосування вогнепальної зброї, а саме: вчинення розбійних нападів, нанесення тяжких тілесних ушкоджень, замахів на вбивство, убивств на замовлення, самогубств із використанням вогнепальної зброї тощо.

На даний час відсутні будь-які переліки ідентифікаційно-значимих слідів та визначення їх значимості в мікрорельєфі чи частоті відображення. Вони можуть бути обумовлені статистичними дослідженнями чи впорядкованими категоріями слідостійкості та інформативності. Це призводить до того, що категоричний висновок експерта формується з наявної, виокремленої судовим експертом слідової картини і ступенем співпадіння чи виразливості слідів, що збігаються або різняться, тому й рішення про наявність збігів чи розбіжностей залежить часто від «внутрішнього переконання експерта». А, як відомо, це явище формується відповідно до психологічної впевненості, спостережливості, наполегливості та бажання фахівця.

У «традиційних правилах» [1], [3] проведення ідентифікаційних досліджень, що склалися історично, не містять пропозицій чи версій надання форм імовірних висновків. І будь-яка умовна «Методика проведення ідентифікаційних балістичних досліджень», що регламентувала б питання підстав надання таких висновків, взагалі відсутня.

На думку автора, навіть наявний невеликий відсоток можливої варіативності в прийнятті рішень та наданні категоричних висновків експертом, є проблемою, адже цей «умовний сумнів» ляже в основу належно оформленого висновку експерта, а потім трансформується в обвинувальний вирок суду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання ідентифікаційних криміналістичних досліджень вогнепальної зброї відображені в працях відомих науковців та практиків: П. Д. Біленчука [1], Р. С. Белкіна, В. С. Бондара [2], В. П. Гусарова [3], Б. Н. Ермоленка [4], А. В. Кокіна [5], А. В. Кофанова [1], [6], О. С. Соколова [7], [8], [9] та ін.

Однак роботи багатьох учених у своїй більшості присвячені вивченню екземплярів зброї вітчизняного виробництва ще часів СРСР. Залишаються відкритими окремі питання дослідження нарізної мисливської чи військової вогнепальної зброї сучасного виробництва щодо їх ідентифікації.

Останнім часом вузькому колу вітчизняних фахівців стають відомі праці колективу дослідників з числа судових експертів та фахівців Державного науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України за головуванням завідувача відділу дослідження зброї лабораторії досліджень, сертифікації зброї та обліку Соколова Олексія Сергійовича [7], [8], [9]. Їхні наукові праці присвячені процесам відображення безпосередньої слідової інформації на слідосприймаючих поверхнях об'єктів – денце, корпус, оболонки та інше.

Ці каталоги та довідники ввібрали в себе технічну, деталізовану і вкрай необхідну для ідентифікаційних досліджень інформацію про слідоутворюючі деталі, про слідову картину на стріляних гільзах, про загальні тактико-технічні

характеристики новітніх зразків зброї. Проте навіть такі вагомі праці та консолідаційні дослідження стосовно сучасних зразків зброї – військових, мисливських зразків і зброї «нелетальної дії» - не зменшують психологічного навантаження на експерта щодо прийняття рішення.

Значний обсяг досліджень щодо проведення ідентифікаційних експертиз наявний у роботах сучасних російських науковців. Зокрема, А. В. Кокін широко досліджує питання ідентифікації зброї за кулями [5].

Формування цілей. У практичній діяльності судових експертів із проведення відповідних категорій досліджень криміналістична балістична ідентифікація вивчає деталізовані аспекти матеріального відображення об'єктів-слідоутворювачів, коли найнезначніші сліди, що відображаються у вигляді трас, валиків чи борозенок, сягають максимальних розмірів лише до 1-2 мм [10, с. 119], але саме вони несуть ту саму ідентифікаційну значимість для формування експертом висновку щодо тотожності експериментальних зразків від зброї до досліджуваних стріляних куль чи гільз.

Метою статті є виокремлення пропозицій щодо можливого визначення градації ідентифікаційної значимості слідів та можливості урахування варіативності у їх відображенні на специфічних слідосприймаючих поверхнях. Це надасть змогу виокремити певні стандарти та звести до мінімуму вплив внутрішнього переконання експерта в аналізі виявлених ним слідів, у тому числі, і т.зв. «криміналістичних міток». Усі ці питання автором визначаються для одноособових досліджень, які проводить судовий експерт, без використання систем балістичних сканерів.

Важливим залишається й питання необхідності нівелювання аспектів можливого виникнення помилок у процесі проведення експертного експерименту щодо отримання порівняльного матеріалу для подальших ідентифікаційних досліджень.

Виклад основного матеріалу. Ідентифікація зброї сама по собі має на меті визначення змістовної бази / інформації про наявність тотожності за виявленими експертом слідами на вистріляних кулях чи стріляних гільзах, віднайдених та вилучених під час огляду місця події, у їх порівнянні із конкретним екземпляром зброї або ж принаймні із загальним модельним рядом, що має значення по справі під час проведення судових експертиз у межах конкретного кримінального провадження, на основі раніше отриманих спеціальних знань, котрі мусить використовувати експерт у своїй діяльності чи за наявними довідниковими інформаційними джерелами.

Ефективність процесу дослідження об'єктів, безумовно, залежить від витримки судового експерта та великого обсягу його праці. Серед судових експертів саме ідентифікаційні судово-балістичні експертизи щодо встановлення тотожності зброї, мають непохитний статус одних із найважчих та кропітких криміналістичних ідентифікаційних досліджень. Саме в цій експертизі об'єктом дослідження можуть виступати найнезначніші і часто малопомітні у полі звичайного зору ока людини сліди-відображення: дрібні траси, поглиблення та групи "крапок", які несуть важливу інформацію для тих, хто вміє їх читати.

Мікрослідами в практиці судової балістики прийнято вважати сліди розмірами до 2 мм, фотофіксація та детальне вивчення мікрорельєфу яких потребує обов'язкового застосування правил мікрозйомки (збільшення принаймні у 10-30^х крат) та використання відповідної збільшувальної оптичної техніки (стереомікроскопи, мікроскопи порівняльні криміналістичні).

До таких мікрослідів доволі часто можуть бути віднесені сліди:

- від бійка-ударника;
- від «чашки» затвору (фрагментарні);
- від зачепу викидача;
- від відбивача;

у залежності від типу і калібру зброї, складові частини (слідоутворюючі) якої їх залишатимуть.

Водночас інші, не менш інформативні чи характерні для свого конкретного типу зброї, сліди:

- від «чашки» затвору (повновідображені);
- від вікна ежекції стріляних гільз;
- від «дзеркала» затвору;
- від загинів «губ» магазину;
- від стінок патронника;
- від кульового входу;
- від полів чи дна нарізів на кулях;
- спеціальні криміналістичні мітки;
- випадкові індивідуальні сліди контакту та ін.;

мають подекуди більші обсяги контактної поверхні відображення слідоутворюючого предмету і є часом унікальним джерелом криміналістично-значущої інформації.

Саме стадія роздільного дослідження, що має на меті проведення аналізу наявних загальних та індивідуальних ознак, котрі необхідні для вирішення ідентифікаційних задач, повинна значно звужувати коло пошуку – кількість моделей, екземплярів зброї, із якими має відбуватися процес порівняння ознак, що відображаються на експериментально-отриманих та на досліджуваних об'єктах.

Дуже частою проблемною практичною ситуацією для судового експерта (автор оперує своїм 12 - річним досвідом експертно-криміналістичної та керівної діяльності та власним обсягом численних складених висновків щодо проведених судово-балістичних ідентифікаційних експертиз) є дослідження обмеженої слідової картини на балістичних об'єктах, що має місце у випадках: накладання слідів (неодноразове спорядження / перезарядження), пошкодження слідів (контакт гільз або куль після пострілу із перешкодами з числа предметів навколишнього середовища, що мають високу щільність структури матеріалу), забиття слідів (збіг нанесених на дещо гільзи маркувальних позначень із локалізацією маловидимого сліду), наявність лише одного досліджуваного об'єкту (гільзи чи кулі), вилученого під час огляду місця події, можлива відсутня стійкість в обмеженій кількості експериментальних зразках. Указані випадки є непоодинокими, що легко пояснюється динамічним механізмом слідоутворення та відображення слідової інформації в навколишньому середовищі, і в цих

ситуаціях дійсно досить складним є рішення щодо можливості надання категоричного висновку, що базується на обмеженій кількості змісту інформації від окремих слідоутворюючих деталей зброї.

Серед переліку деталей зброї, що можуть бути слідоутворюючими, під час заряджання патронів, проведення пострілу та екстракції / ежекції стріляних гільз (а це і ствол, і патронник, і відбивач, і зачеп викидача, і патронний упор, тобто "чашка" затвору, та ін.), на думку автора, вагоме місце за інформативністю мають декілька. Саме ці слідоутворюючі деталі мають найбільше відображення змісту слідової інформації, що залишається, - сліди від патронного упору та слід від бійка-ударника.

Деталлями зброї, що залишають свій індивідуальний слід на стріляних гільзах, вважаються:

- *патронний упор* – найбільшу робочу поверхню, що контактує протягом всіх етапів процесу пострілу із складовою патрону – гільзою;

- *бійок-ударник* – слід від взаємодії деталі із капсулем на денці гільзи патрону має найсильніше та найщільніше місце дотику й відображення слідоутворюючої на м'якій слідоприймаючій поверхні через фізико-хімічні процеси мікровибуху (внаслідок ініціації суміші в капсулі, що вибухово перетворюється, відбувається незначне заглиблення контактної поверхні із одночасним огортанням його слідоприймаючою поверхнею).

Автор вважає саме ці сліди найбільш інформативними, хоча й такими, що за умов фізичного нестійкого повторюваного контакту мають і більшу варіативність відображення, яка залежить від низки факторів, серед яких:

- матеріал виготовлення капсуля, де більша м'якість або щільність якого впливає на якість та повноту відображення (від кращої до гіршої відповідно) сліду бійка-ударника або країв вікна для його проходження;

- наявність на контактній поверхні капсуля сторонніх нашарувань, додаткових рельєфних елементів виробничого походження чи утворених внаслідок особливого зберігання (вони відображаються в сліді додатковими рельєфними елементами, що можуть бути розцінені експертом як окремі індивідуальні ознаки контактної поверхні слідоутворюючого об'єкту);

- сам момент механізму слідоутворення – при перезаряджанні без пострілу чи під час фактичного пострілу, де вплив додаткової енергії від збільшеної швидкості руху слідоутворюючих деталей та збільшеної внутрішньої температури матеріалів деталей, внаслідок дії та розповсюдження енергії згоряння пороху при пострілі, впливає на різницю в довжині чи глибині мікрослідів (у міліметрах чи у мікрометрах) та ін.

Якщо експерт має серед низки слідів-ознак, що збігаються, лише мікрорельєф та загальну конфігурацію в слідах короткотривалої чи дотичної дії – від відбивача, «губ» магазину, вікна ежекції, при тому, що сліди від патронного упору не збігаються чи містять загальні ознаки, які є несумісними між порівнюваними зразками, його висновок, на наш погляд, не може бути категоричним.

Такі встановлені збіги можуть бути підтвердженням факту заряджання чи факту викидання гільзи патрону зі зброї, але у своїй сукупності вони не утворюють необхідний комплекс ознак, достатніх для висновку про факт даного

сукупного відображення слідів на складовій частині боєприпасу у процесі саме пострілу в будь-якому конкретному екземплярі зброї.

Навіть повноцінне відображення сліду від удару бійка-ударника по капсулю може бути слідом лише наколу / осічки, що не призвело до пострілу внаслідок розкладання ініціюючого складу чи дефектів порохового заряду.

Усі групи слідів можуть нести інформацію двоякого характеру: і про взаємодію слідоутворюючих деталей зброї з контактними поверхнями складовим патроном в процесі пострілу, і про взаємодію їх же в процесі заряджання / розряджання зброї.

Виходячи з визначеного переліку слідів, найбільш достовірними й інформативними слідами на тих же гільзах є сліди на корпусі та дульці гільз – роздуття чи заглиблення від розширення стінок металу внаслідок дії тиску порохових газів, що згоряють, та прискореного динамічного руху гільзи в процесі пострілу:

- сліди від деяких видів криміналістичних міток (при пострілі з таких зразків зброї: мисливський карабін «Сайга» калібру 7,62x39 мм, пістолет-кулемет «Кипарис» кал. 9x18 мм та подібні їм);

- виключно рельєфні сліди від патронного упору (відбувається щільне притискання та заглиблення контактної поверхні із одночасним незначним вздуттям до нього слідоприймаючої поверхні капсуля чи денця гільзи);

- сліди від вікна для проходження бійка-ударника (штурмова гвинтівка «АК-74»);

- глибокий (повноцінний) слід від дії бійка-ударника.

Дані сліди автор вважає за доцільне віднести до 1-ої (вищої) групи ідентифікаційно значимих слідів від деталей зброї, що утворилися при пострілі.

Таке групування пояснюється додатковими факторами їх виникнення: окрім прямого механічного статичного контакту при слідоутворенні, у той самий час до механізму взаємодії додається термічний (нагрівання контактуючих поверхонь від енергії згоряння порохових газів) фактор та мікрровибуховий фактор – спрямований потік хвилі енергії, що робить деякі сліди рельєфними. Саме ці сліди залишаються лише внаслідок пострілу.

До другої групи, на думку автора, варто відносити такі сліди (здебільшого інформативні, статичні):

- від відбивача або деталі, що виконує його функцію;

- від зачепу викидача на ребрі фланця (чи денця зі сторони кільцевої проточки) гільзи;

- плоскі сліди-траси від патронного упору (відбувається щільне притискання та заглиблення контактної поверхні із одночасним незначним роздуттям до нього слідоприймаючої поверхні капсуля чи денця гільзи);

- спеціальні криміналістичні мітки (залишені на денцях гільз конфігурацією мікрорельєфу «чашки» затвору).

До третьої групи (здебільшого, динамічні) сліди:

- від деяких видів криміналістичних міток (при пострілі з таких зразків мисливської нарізної зброї: «АКМС-МФ1», «Вулкан-МК» [8]);

- від вікна ежекції стріляних гільз;

- від «дзеркала» затвору;

- від загинів «губ» магазину;
- від стінок патронника;
- від зачепу викидача (первинний контакт на денці та бічний поверхні ребра фланця / денця при проходженні за фланець / до кільцевої проточки та при подовженому ході – на корпусі гільзи);
- від кульового входу;
- від полів чи дна нарізів на кулях (загальні – від каналу ствола зброї);
- криміналістичні мітки (що утворюються при проходженні гільзою патронника, при екстрагуванні);
- слід від спроби наколу бійка-ударника.
- випадкові індивідуальні сліди контакту та ін.

У випадку розмежування та прийняття за основу градації інформативності слідів від деталей зброї, спираючись на наукову основу та численні результати порівняльних досліджень, бажано встановити обґрунтовані підстави для надання відповідного висновку експертом, як за аналогією із судово-почеркознавчими дослідженнями, де раніше при диференціації почерків [11] використовувалися коефіцієнти інформативності та важливості ознак, що мали враховуватися при формуванні висновків проведених досліджень. І за сукупністю виявлених ознак, і за їх числовим вираженням у сумі значень коефіцієнтів інформативності судовий експерт мав би математично обчислене обґрунтування свого висновку саме в категоричній формі. Це могло б слугувати додатковим фактором психологічної впевненості судового експерта щодо правильності надання ним висновку. Наприклад, вказане мусило б мати такий вигляд:

1. Певним офіційним документом, до необхідності створення якого автор ще повернеться; може бути затверджений перелік можливих відображених слідів від деталей зброї, що утворюються при пострілі чи при перезаряджанні зброї із наданням їм конкретним коефіцієнтів інформативної ідентифікаційної значущості.

2. Із вище запропонованого автором групування слідів кожному виду першої групи (~4 види слідів) присвоюється **коефіцієнт інформативності, ідентифікаційної значимості** сліду (далі – КПЗ) «1»; другої групи (~4 види слідів) – коефіцієнт «0,2»; третьої групи (~11 видів слідів) – «0,1».

3. При вивченні об'єктів після етапу роздільного дослідження судовий експерт, оцінюючи наявну слідову інформацію, вираховує наявну суму значень КПЗ:

- Якщо сукупність КПЗ різних слідів має суму значень більше «1» без урахування слідів першої (вищої) групи, є достатні підстави для надання категоричного висновку про факт їх відображення в процесі пострілу і придатності об'єктів для порівняльного дослідження.

- Наявність слідів першої (вищої) групи надає достатні підстави для надання категоричного висновку навіть без інформативного відображення слідів інших груп.

- Якщо сукупність КПЗ має суму значень менше «1» без урахування слідів першої (вищої) групи, є достатні підстави для надання категоричного висновку

про факт їх відображення в процесі пострілу й придатності об'єктів для порівняльного дослідження.

- Чим вище значення сум КПЗ, що збігаються, тим більш обґрунтованим є висновок судового експерта про тотожність порівнюваних об'єктів.

Водночас навіть запровадження подібної практики математичних обчислювань коефіцієнтів може не вирішити питання суб'єктивної оцінки варіативності слідів і їх передумов вираження при тій же неповній слідовій картині, тому дані питання потребують і подальшого поглибленого наукового вивчення з огляду на практичні аспекти та закономірності механізмів динамічного й статичного слідоутворення.

Висновки. Висновками до праці автора може слугувати запропонована градація інформативної важливості слідової інформації на стріляних гільзах, розподіл слідів на групи за інформативністю, ступенем виразливості відображення слідів та варіативності їх відображення, що полегшить навантаження на особу – судового експерта при прийнятті ним рішення про формування та надання висновку за результатами проведеного ідентифікаційного судово-балістичного дослідження.

За наслідком отриманого запропонованого автором мотивованого розмежування слідової інформації можна передбачити характеристики слідової інформації, що мають бути визначними для судових експертів при описи та дослідженні слідів від деталей зброї, що залишилися на об'єктах, – кулях та гільзах, їх фрагментах чи складових.

У статті зазначено наявну й можливу варіативність відображення окремих груп слідів у залежності від слідосприймаючої поверхні (матеріал її виготовлення, температурний стан у момент слідоутворення та ін.). Автор не визначає свої ідеї за єдино правильні, а лише пропонує підстави для наукових дискусій, обговорень, тенденції подальшого поглибленого вивчення та вдосконалення порядку проведення ідентифікаційних судово-балістичних експертиз.

Використані джерела:

1. Біленчук П. Д., Кофанов А. В., Сулява О. Ф. Балістика: криміналістичне вогнестрільне збророззнавство. Підручник / За редакцією проф. П. Д. Біленчука. Київ: Міжнародна агенція «BeeZone», 2003. 384 с.

2. Бондарь В. С. Общесметодические проблемы криминалистического исследования огнестрельного оружия и следов его применения / Известия Саратовского университета. Новая серия. Серия Экономика. Управление. Право. Том 14. 2014. № 1-2. С. 234-238.

3. Гусаров В. П. Основные особенности криминалистической экспертизы охотничьих нарезных ружей. Москва: ВНИИСЭ, 1976. С. 50.

4. Ермоленко Б. Н. Теоретические и методические проблемы судебной баллистики / Б. Н. Ермоленко. Киев.: РИО МВД УССР, 1976. 152 с.

5. Кокин А. В. Концептуальные основы криминалистического исследования нарезного оружия по следам на пулях. Монография. Москва: Издательство «Щит-М», 2013. 191 с. (11,16 пл.)

6. Кофанов А. В. Особливості експертних помилок та деякі шляхи їх запобігання під час проведення судово-балістичних експертиз / А. В. Кофанов // *Криміналістика і судова експертиза*. 2015. Вип. 60. С. 275-286.

7. Соколов О. С. Встановлення моделі травматичної зброї калібру 9 мм Р.А. за слідами на стріляних гільзах: судово-балістичний довідник / Соколов О. С., Грищенко О. В., Щирба Д. Е. К.: ДНДЕКЦ МВС України, 2016. 133 с.: іл.

8. Соколов О. С. Нарізна мисливська та багатоцільова вогнепальна зброя, виготовлена на базі автомата Калашникова / О. С. Соколов, О. В. Грищенко. Київ: ДНДЕКЦ МВС України, 2017. 137 с.

9. Соколов О. С. Мисливські карабіни під патрони центрального бою та їх сліди на стріляних гільзах / Соколов О. С., Деда О. О., Лопатюк К. А., Голдинський І. А. К.: ДНДЕКЦ МВС України, 2018. 170 с.

10. Матвієнко С. А. Про особливості проведення судово-балістичної експертизи з ідентифікації мисливської нарізної зброї з метою формування наукових джерел для забезпечення криміналістичної безпеки держави / Актуальні проблеми кримінально-правового, кримінально-процесуального та криміналістичного забезпечення безпеки України: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (30 лист. 2018 р., м. Дніпро). Дніпро: Видавць Біла К. О., 2018. 244 с.

11. Кулагин П. Г., Колонутова А. И. Экспертная методика дифференциации рукописей на мужские и женские: Пособие для экспертов-криминалистов. Москва, 1970. 60 с.

References:

1. Bilenchuk, P. D., Kofanov, A. V., Suliava, O. F. (2003) *Balistyka: kryminalistychne vohnestrihne zbroieznavstvo*. P. D. Bilenchuk (Ed.). Kyiv: Mizhnarodna ahentsiia «BeeZone». [in Ukrainian].

2. Bondar, V. S. (2014) *Obshhemetodicheskie problemy kriminalisticheskogo issledovaniya a ognestrel'nogo oruzhija i sledov ego primeneniya*. *Izvestija Saratovskogo universiteta*. Novaja serija. Serija Jekonomika. Upravlenie. Pravo. Vol. 14, 1-2, 234-238. N. p. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/obschemetodicheskie-problemy-kriminalisticheskogo-issledovaniya-ognestrel'nogo-oruzhija-i-sledov-ego-primeneniya/viewer> [in Ukrainian].

3. Gusarov, V. P. (1976) *Osnovnye osobennosti kriminalisticheskoy jekspertizy ohotnich'ih nareznyh ruzhej*. Moskva: VNIISJe. [in Russian].

4. Ermolenko, B. N. (1976) *Teoreticheskie i metodicheskie problemy sudebnoj ballistiki*. B. N. Ermolenko (Ed.). K.: RIO MVD USSR. [in Ukrainian].

5. Kokin, A. V. (2013) *Konceptual'nye osnovy kriminalisticheskogo issledovaniya nareznoho oruzhija po sledam na puljah*. Monografija. Moskva: Izdatel'stvo «Shhit-M». [in Russian].

6. Kofanov, A. V. (2015) *Osoblyvosti ekspertnykh pomylok ta deiaki shliakhy yikh zapobihannia pid chas provedennia sudovo-balistychnykh ekspertyz*. A. V. Kofanov. (Ed.) *Krymynalystyka y sudebnaia ekspertiza Forensics and forensics*. Vip. 60, 275-286. N. p. URL: http://www.irbis.nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILEA=&2_S21STR=krise_2015_60_32. [in Ukrainian].

7. Sokolov, O. S. (2016) *Vstanovlennia modeli travmatychnoi zbroi kalibru 9 mm R.A. za slidami na strilianykh hilzakh: sudovo-balistychnyi dovidnyk*. O.S Sokolov, O. V. Hryshchenko, D. Ye. Shchyryba (Eds.). Kyiv: DNDEKTs MVS Ukrainy. [in Ukrainian].

8. Sokolov, O. S. (2017) *Narizna myslyvska ta bahatotsilova vohnepalna zbroia, vyhotovlena na bazi avtomata Kalashnykova*. O. S. Sokolov, O. V. Hryshchenko (Eds.). Kyiv: DNDEKTs MVS Ukrainy. [in Ukrainian].

9. Sokolov, O. S. (2018) Myslyvski karabiny pid patrony tsentralnogo boiu ta yikh slidy na strilianykh hilzakh. O. S. Sokolov, O. O. Dieda, K. A Lopatiuk, I. A. Holdynskiy (Eds.). Kyiv: DNDEKTs MVS Ukrainy. [in Ukrainian].

10. Matviienko, S. A. (2018) Pro osoblyvosti provedennia sudovo-balistychnoi ekspertyzy z identyfikatsii myslyvskoi nariznoi zbroi z metoiu formuvannia naukovykh dzherel dlia zabezpechennia kriminalistychnoi bezpeky derzhavy. mater. *Mizhnar. nauk.-prakt. konf. – Int. Research Practice Conf. (Nov 30, 2018, Dnipro)*. Dnipro: Vydavets Bila K. O. [in Ukrainian].

11. Kulagin, P. G., Kolonutova, A. I. (1970) Jekspertnaja metodika differenciacii rukopisej na muzhskie i zhenske. Moskva. [in Russian].

Стаття надійшла до редколегії 29.08.2019

Матвиенко С. А.,
заведуючий Сектором криміналістики
и експертної роботи Територіального управління
Государственного бюро расследований
(г. Николаев, Украина)

О ПРОБЛЕМНЫХ ВОПРОСАХ ИДЕНТИФИКАЦИОННЫХ СУДЕБНО-БАЛЛИСТИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ

В данной статье изложено детальное разграничение классификации следов от деталей огнестрельного оружия, которые отображаются на пуле или гильзах, в том числе и криминалистические метки с их градацией по уровню информативности и устойчивости отображения признаков. Выделены аспекты отражения неполной (частичной) следовой картины и особенности проблем при дальнейшем ее исследовании. Предложено введение математического вычисления информационной значимости следов, что уменьшит психологическую ответственность судебного эксперта при предоставлении им категорических идентификационных выводов.

Ключевые слова: идентификация, гильзы, вариативность, информативность, индивидуальные признаки, механизм слеодообразования.

Matviienko S.,
Head of the Department of Forensic Science and Expertise
the Territorial Department of the State Bureau of investigation
(Mykolaiv, Ukraine)

ABOUT THE PROBLEMATIC ISSUES OF IDENTIFICATIONAL JUDICIAL-FORENSIC RESEARCHS

This article details the delineation of the classification of signs which firearms lefts on a bullet or cartridge sleeves, including forensic tags, with their gradation in terms of the level of informativeness and stability of the portrayed features. Aspects of reflection of incomplete (partial) picture of signs and features of problems of further researches are distinguished.

It has being analyzing by author the recent national and foreign scientific works on this topic. The author suggests the gradation of the signs by categories of their direct

displaying. Next follows the division into the informative nature of the mechanism of tracing - depending on the dynamics or static during creating.

Determined that the parts of the weapon that leave the best to identify their individual signs on the bullets or sleeves shell casings are:

- gun's breech-block stopper (has the largest working surface, which contacts during all stages of the process of shooting with the component cartridge - sleeve);

- pistol's drummer - the interaction of the part with a capsule on the bottom of a cartridge sleeve has the strongest and most dense place of contact and reflection of the tracer on a soft traceable surface, through the physicochemical processes of micro-explosion; due to the initiation of a mixture in the explosive capsule, there is a slight indentation of a contact surface while simultaneously wrapping its traceable surface.

The author emphasizes that all groups of traces can carry information of two nature: both the interaction of tracer-forming weapon parts with the contact surfaces of the cartridge components in the process of firing and their interaction in the process of charging/ discharging of weapons.

It contains the assumption about mathematical calculations of the informational significance of traces should be introduced in order to facilitate the provision of categorical identical conclusions to a forensic expert by his own psychological decisions.

Key words: identification, sleeves, variability, informational signs, individual marks, mechanism of tracing.

DOI <https://doi.org/10.33766/2524-0323.87.300-310>

УДК 343.98

В. М. Плетенець,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри криміналістики, судової медицини та
психіатрії Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ
(м. Дніпро, Україна)

e-mail: viktor_plet@i.ua

 <https://orcid.org/0000-0002-3619-8624>

МОЖЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЇ В ПОДОЛАННІ ПРОТИДІЇ КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВУ

У статті наводяться аргументи, що обумовлюють вплив інформації на прийняття рішень взагалі та за наявності протидії кримінальному судочинству зокрема. На підставі проведеного дослідження визначається, що рішення щодо протидії кримінальному судочинству мають ґрунтуватися на об'єктивно необхідній для цього кількості її проявів. Наголошується, що виявлені одиничні прояви тиску можуть бути як результатом збігу обставин, так і маркером системно-структурованого та логічно побудованого процесу протидії кримінальному судочинству.

Ключові слова: протидія, кримінальне судочинство, інформація, прийняття рішень.

Постановка проблеми. Своєчасне виявлення, аналіз, використання та мінімізації витоку інформації, значною мірою сприяє підвищенню якості прийняття організаційно-управлінських рішень в умовах можливих проявів протидії кримінальному судочинству. Останню можна розглядати як протистояння зацікавленими особами діяльності правоохоронних органів, заснованого на інформаційній перевазі. Володіння інформацією в наш час має характер аксіоми в суспільних відносинах взагалі та кримінальному провадженні зокрема.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Криміналістичних аспектів використання інформації в розслідуванні так чи інакше торкалися у своїх роботах такі вчені, як: Т. В. Авер'янова, Ю. П. Аленін, О. М. Бандурка, В. П. Бахін, Р. С. Белкін, В. Д. Берназ, В. В. Бірюков, Т. В. Варфоломеїва, В. І. Галаган, О. М. Васильєв, А. Ф. Волобуєв, В. Г. Гончаренко, В. А. Журавель, О. М. Васильєв, А. В. Іщенко, Н. С. Карпов, В. С. Кузьмічов, Н. І. Клименко, О. Н. Колесниченко, В. О. Коновалова, В. П. Колмаков, В. В. Лисенко, В. К. Лисиченко, В. Г. Лукашевич, О. В. Одерій, Є. Д. Лук'янчиков, Г. А. Матусовський, В. Т. Нор, М. В. Салтєвський, М. Я. Сегай, О. П. Снігер'єв, В. В. Тищенко, Л. Д. Удалова, П. В. Цимбал, К. О. Чаплинський, Ю. М. Черноус, В. Ю. Шепітько, М. Є. Шумило, М. П. Яблоков та інші. Безпосередньо дослідженню проблем протидії розслідуванню приділяли увагу вчені-криміналісти: О. В. Александренко, І. В. Грицо, В. М. Карагодін, І. А. Ніколайчук, В. В. Трухачов, Е. У. Бабаєва, Л. В. Ливши, С. Ю. Журавлев, А. Н. Петрова, В. Я. Куликов, О. І. Ромців, Р. М. Шехавцов, Б. В. Щур та інші.

У той же час правоохоронці відчують значних труднощів у пошуку інформації її оцінці та використанні в кримінальному судочинстві, що визначало б цей процес як усебічний, усвідомлений та своєчасний. Особливого значення це набуває за умов протидії зазначеній діяльності з боку зацікавлених осіб.

Варто зазначити, що прояви протидії фіксуються за більшістю кримінальних проваджень. Так проведене О. Л. Стуліним дослідження показало, що 91 % слідчих і прокурорів зустрічалися з випадками протидії розслідуванню в кожній справі, із них 8 % – часто і лише 1 % – рідко [1, с. 4].

Формування цілей. Метою даної статті є окреслення напрямків діяльності правоохоронців щодо збору, аналізу, використання та мінімізації витоку інформації в умовах протидії кримінальному судочинству.

Виклад основного матеріалу. У перекладі з латинської мови «інформація» (informatio) – інформування, повідомлення про будь-що, про будь-який факт, явище тощо, роз'яснення чого-небудь [2, с. 22]

Закон України «Про інформацію» містить визначення інформації, згідно з яким інформацією є будь-які відомості та / або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді. У цьому ж законі визначені основні види інформації: 1) інформація про фізичну особу; 2) інформація довідково-енциклопедичного характеру; 3) інформація про стан довкілля (екологічна інформація); 4) інформація про товар (роботу, послугу); 5) науково-технічна інформація; 6) податкова інформація; 7) правова інформація; 8) статистична інформація; 9) соціологічна інформація; 10) інші види інформації [3].

Також існують різні точки зору на визначення поняття «інформація» в інших науках, зокрема: соціології, математиці, біології, економіці тощо. Як видається, різноманітні наукові погляди на дану категорію пов'язані з тим, що вона володіє найширшим смисловим полем і тому складно піддається визначенню [4, с. 14].

У свою чергу Л. Беккер, як і Н. Вінер, наголошує, що інформація може бути охарактеризована як збереження і відновлення її носієм упорядкованості станів та її джерела, яке впливає на цього носія [5, с. 44].

Заслуговують на увагу й відомості, що вказуватимуть на протидії кримінальному судочинству. Проявами факту тиску, зокрема, можуть бути підвищений інтерес, необґрунтований на перший погляд контроль з боку керівників, інших співробітників та колег, активний (інтенсивний) та необґрунтований опір спочатку проведення первинних слідчих (розшукових) дій з боку «незацікавлених» у результаті розслідування учасників, відмова від дачі показань, зміна ними свідчень, виїзд за межі міста їх мешкання тощо. Цей перелік індикаторів носить орієнтовний характер, однак у сукупності з іншими матеріалами провадження має враховуватися та аналізуватися на предмет протидії кримінальному судочинству.

На підставі аналізу цих даних, з урахуванням цілі та мотиву протидії, можуть будуватися обґрунтовані припущення про об'єкт та суб'єкт даного впливу [6, с. 153]. Таким чином, наскільки швидко слідчий у ході розслідування, а суддя – судового розгляду усвідомлять, що кримінальному провадженню протидіють та спрямують свої зусилля не тільки на збір інформації за кримінальним провадженням, а й на здолаття проявів тиску, залежатиме ефективність їх діяльності. Заслуговує на увагу й результати проведеного О. І. Ромців дослідження, згідно з яким початок протидії починається з моменту легалізації оперативно-розшукових матеріалів і передачі слідчому для внесення до Єдиного реєстру досудових розслідувань, до якого мають доступ інші посадові особи (прокурор, суддя, керівництво слідчих органів та ін.) [7, с. 9].

Результати дій правоохоронців у подібній обстановці обумовлені інформаційною невизначеністю, усвідомленням можливості помилкових суджень та висновків, а також аналізом уже зібраних та потрібних для встановлення всіх обставин кримінального провадження відомостей. При цьому пріоритет у зборі доцільно віддавати отриманню інформації, котра має найбільшу перспективу доказу з вірогідністю знищення, зміни або приховання зацікавленими особами.

Досить часто інформацію розуміють як фактичні дані або відомості, які знаходяться в причинно-наслідковому зв'язку з розслідуваною подією і характеризують спосіб його вчинення, учасників даної події, предмети злочинного посягання, знаряддя злочину й ін. важливі для розслідування обставини [7].

Варто наголосити, що процес розслідування є процесом отримання інформації про подію, котра відбулася в минулому, що має ретроспективний характер та оцінюється з позиції причинно-наслідкових зв'язків між діями та

наслідками кримінального правопорушення. У цьому контексті слідчий по відношенню до злочинців та зацікавлених осіб має часове відставання в пошуках інформації, а також пізнанні та формуванні цілісної картини вчиненої події.

Тому напрями пізнавальної діяльності визначають, як правило, конкретною слідчою ситуацією, а також низкою чинників, до яких належать таке: наявність інформації про вчинення протидії підозрюваним; наявність джерела невідомої інформації про протидію; виявлені взаємозв'язки особи злочинця (посадової особи) із вчиненням протидії слідству [9].

Прийняття рішень у зазначених умовах носитиме об'єктивно-вимушений характер із високим ступенем ризику помилки, котрий буде зворотно пропорційним наявній кількості інформації, необхідної для умовиводів. Тобто ризик помилки буде тим вищий, чим меншою кількістю відомостей володітимуть правоохоронці. З подальшим накопиченням кількості даних припущення в правильності оцінки та, відповідно, прийнятих заходів підтвердяться або ж буде спростовано, що обумовлюватиме необхідність внесення коректив в організацію діяльності.

Заслуговує на увагу й те, як учені визначають інформацію в криміналістиці. Так криміналістично-значима інформація – це фактичні дані, що знаходяться в причинно-наслідковому зв'язку з подією злочину, а також відомості довідкового характеру, використовувані в процесі розслідування злочинів [8, с. 88].

Вважаємо за доцільне навести й інші визначення розглядуваного нами поняття. Зокрема, як наголошує Л. А. Суворова, відомості, дані, що мають відношення до злочину на всіх стадіях його здійснення (підготовки, виконання, приховування), а також до процесу його розкриття і розслідування, отримані процесуальним і не процесуальним шляхом [9].

Криміналістично-значущою інформацією, на думку С. А. Ялтишева, можна назвати фактичні дані або відомості, що знаходяться в причинно-наслідкового зв'язку (прямої або непрямої) з подією злочину, а також довідкову та іншу орієнтуючу інформацію, необхідні для правильного розкриття й розслідування кримінальної справи за суті». [10, с. 24].

Розглядуваний термін М. В. Савельєва та В. В. Степанов визначають як сукупність наукових криміналістичних даних, які є невід'ємним елементом професійних знань, використовуваних у конкретному випадку процесуальної діяльності суб'єкта для вирішення завдань кримінального судочинства (отримання необхідних даних) [4, с. 20].

Криміналістично-значима інформація, як наголошує Е. Н. Паршина, - це інформація, котра має значення для встановлення обставин, що підлягають доказуванню при провадженні в кримінальній справі, або сприяє отриманню такої, також будь-яка інформація, що має значення для досягнення цілей кримінального судочинства [11, с. 12].

Аналіз наведених визначень дозволяє наголосити, що їх зміст авторами зводиться до того, що інформація - це будь-які відомості, що мають значення для досягнення цілей кримінального судочинства.

Більш лаконічно, однак точно, на нашу думку, поняття криміналістично-значимої інформації запропоновано Р. С. Белкіним. Він наголошує, що

криміналістично-значимою може виявитися будь-яка інформація будь якої природи [12, с. 83].

У нашому розумінні йдеться не про інформацію взагалі, яка надходить до слідчого та судді, а про ту, котра стосується конкретного кримінального провадження та забезпечить по ньому формування доказів та прийняття обґрунтованих рішень.

Необхідно враховувати й чинники, що впливають на дії правоохоронців з інформацією. Так суб'єктивні та об'єктивні фактори в зборі, оцінці та використанні відомостей можуть обумовити дезорієнтацію в наявній у правоохоронців її сукупності. У результаті цього ймовірна неправильна інтерпретація події та явища, що відбуваються в рамках кримінального судочинства, може бути зміщений акцент на другорядну подію, неправильно сконцентровано увагу на меті, завданнях, пріоритетних, на даний момент, напрямках в діяльності правоохоронців, розпорошено увагу, витрачено ресурси (людські, фінансові) тощо.

Наведене не сприятиме об'єктивній оцінці реальних результатів діяльності з розслідування та розгляду й впливу на них проявів протидії, а також прийняття дієвих заходів подолання та мінімізації останніх.

Таким чином, криміналістично-значимою інформацією варто сприймати будь-які відомості, що використовуються в кримінальному провадженні. Наша точка зору підтверджується й позицією А. В. Григор'єва [13, с. 7].

Вважаємо, що етапу дослідження криміналістично-значимої інформації властива, перш за все, пояснювальна функція, яка полягає в пізнанні слідчим механізму підготовки, здійснення й приховування розслідуваної злочинного діяння. Таке пізнання має включати в себе наступні ланки:

- синтез розрізнених й ізольованих відомостей і даних, у тому числі типових наукових відомостей, даних, зібраних у ході розслідування за іншими кримінальними справами, у вихідну систему інформації про механізм розслідуваної злочину, осіб, які його які вчинили;

- оцінка вихідної криміналістично-значимої інформації (тлумачення форми, особливостей, ознак, змісту, структури і зв'язків елементів аналізованих даних);

- складання конкретних сценаріїв й інформаційних моделей розслідуваної злочинного діяння (а також екстремістської злочинної діяльності більш високого рівня, у разі серійного характеру таких діянь) випливають з результатів проведеної оцінки;

- консолідацію думок суб'єктів, що беруть участь у дослідженні зібраної криміналістично-значимої інформації (слідчого, оперативних працівників, спеціаліста тощо), проведення при необхідності робочих нарад, обміну думками, «мозкового штурму» тощо;

- формулювання інформаційних висновків (нехай навіть імовірнісного характеру), як основи для висунення версій у справі, формування системи стратегічних і тактичних завдань розслідування і можливих шляхів їх вирішення і перевірки [14, с. 60-61].

Запропонована В. О. Давидовим структура пізнання інформації може бути взята до відома та врахована в діяльності з подолання проявів протидії кримінальному судочинству. При цьому ним наведені здійснені правоохоронцями заходи не тільки з дослідження, а й шляхів використання відомостей. Дослідження доказів виступає окремим випадком процесу пізнання кримінальної події.

Заслугує на увагу те, що в ході вчинення кримінального правопорушення виникає інформація, котра після належної процедури її оформлення може стати доказами в кримінальному провадженні.

Зазначене повною мірою стосується процесу збору аналізу та оцінки інформації про обставини вчиненої події і проявів протидії з боку зацікавлених осіб як ході досудового розслідування, так і судового розгляду кримінального правопорушення. При цьому оцінка наданих сторонами захисту та обвинувачення відомостей, іноді викликає труднощі та потребує аналізу, з урахуванням усієї сукупності зібраних у кримінальному провадженні даних для прийняття судом рішення. Так суд визначив неспроможними доводи обвинуваченого гр. К. про свою непричетність до вчиненого кримінального правопорушення. Суд також визнав неспроможними показання в судовому засіданні свідків захисту гр. К., яка є рідною донькою обвинуваченого, та гр. С., яка є давньою знайомою обвинуваченого гр. К., оскільки їх показання суперечили всім іншим матеріалам кримінального провадження, та були такими, що не відповідають фактичним обставинам цього кримінального провадження. Водночас, суд визнав логічними та послідовними показання потерпілої гр. К. в судовому засіданні, які цілком узгоджуються та відповідають всім іншим доказам у кримінальному провадженні, які були досліджені в судовому засіданні та які суд визнав належними, достатніми та допустимими [17].

Подібні з наведеним приклади демонструють спроби сторони захисту вплинути на прийняття судом рішення шляхом надання зацікавленими особами недостовірних даних на користь обвинуваченого. Відповідно, суб'єкти протидії застосовують ті способи впливу, котрі, у силу об'єктивних та суб'єктивних факторів, спроможні реалізувати по відношенню до об'єкту протидії. Серед таких об'єктів Р. В. Мудрецький окремо виділяє таке: а) носії (джерела) інформації, що мають досліджуватись у ході судового розгляду кримінального провадження; б) безпосередньо діяльність суду зі здійснення правосуддя [18, с. 9].

Об'єктивної оцінки з боку правоохоронців потребують одиничні прояви тиску, котрі можуть бути як результатом збігу обставин, так і маркером системно-структурованого та логічно побудованого процесу протидії кримінальному судочинству. Це дозволить своєчасно виявити зв'язки, вжити заходів припинення фактів протидії на самому початку цих проявів, котрі ще не набули ознак комплексності їх реалізації, та суттєво не ускладнили можливості їх подолання з боку правоохоронців.

Варто наголосити, що слідчий, окрім спрямування зусиль на збір інформації, має приймати заходів з мінімізації її витоків. Так обговорення проблем розслідування мають здійснюватися у вузькому, чітко визначеному функціональними обов'язками колі працівників у відповідності до норм кримінального процесуального кодексу, в обсязі, що достатній для виконання

поставлених перед ними завдань, однак який не дозволяє створити цілісну картину про хід, стан та перспективні напрямки розслідування, наявну доказову базу в кримінальному провадженні тощо. Помилкове уявлення може сформуватися в особи під впливом різноманітних чинників, які на неї впливають. [19, с. 193]. Хоча вказане Є. Д. Лук'яничковим стосується прийняття заходів тактичного характеру по відношенню до учасників розслідування, однак, на нашу думку, є доцільним й по відношенню до співробітників, котрі, гіпотетично можуть мати стосунки із зацікавленими в результатах кримінального провадження особами та здійснення тиску на хід розслідування.

Наведене може бути названо діяльністю не тільки з мінімізації передчасного витоку інформації, що складає таємницю слідства, а й яка профілактична із запобігання тиску, підґрунтям якого, здебільшого, виступатиме розповсюджена слідчим же інформація.

Висновки. Так правоохоронці мають отримувати максимальну кількість відомостей із різних джерел, аналізуючи її, перевіряючи та уникаючи передчасного витоку, у відповідності до потреб кримінального провадження. Прийняття відповідних рішень має ґрунтуватися не на всій сукупності (повноті) інформації про наявність протидії кримінальному судочинству, а об'єктивно необхідній для цього кількості даних проявів. У свою чергу, результативність діяльності правоохоронців визначається не кількістю наявних за кримінальним провадженням відомостей, а вмільм їх використанням.

Лише всебічний аналіз та оцінка сприятимуть правоохоронцям у формуванні обґрунтованих припущень про те, чи є даний факт одиничним та випадковим, чи системним та закономірним. На підставі цього прийматимуться обґрунтовані рішення щодо подолання протидії вже на підставі їх перших проявів.

Пріоритет у зборі доцільно віддавати отриманню інформації, котра має найбільше доказове значення та вірогідність бути знищеною, зміненою або прихованою зацікавленими особами. Правоохоронці мають докладати зусиль до мінімізації передчасного витоку інформації, що складає таємницю слідства. Це розглядатиметься як захід із запобігання тиску, підґрунтям якого, здебільшого, виступатиме розповсюджена слідчим же інформація.

Напрямок наших подальших наукових пошуків, спрямовуватимуться на дослідження проблем інформаційного забезпечення діяльності правоохоронних органів з подолання проявів протидії кримінальному судочинству.

Використані джерела:

1. Стулин О. Л. Тактические основы преодоления умышленного противодействия расследованию преступлений: дис. кандидата юрид. Наук.: 12.00.09 / Стулин Олег Леонидович. – Санкт-Петербург: СПб юрид. ин-т ГП РФ, 1999. 171 с.

2. Копылов В. А. Информационное право // Юрист: Москва, 1997 г. 472 с.

3. Закон України «Про інформацію» від 02.10.1992 р. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1906-15>

4. Савельева М. В., Степанов В. В. О понятии криминалистической информации // Вестн. криминалистики / отв. ред. А. Г. Филиппов. 2009. Вып. 4 (32). 180 с.

5. Беккер Л. М. Воспитание и основы его моделирования / Л. Беккер. М. 286 с.

6. Плетенец В. Н. Особенности диагностики проявлений противодействия расследованию *Legis viata* №12/2 (312) 2017. 184 p.

7. Ромців О. І. Особливості подолання протидії під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності: автореф. дис. на здобуття наук ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / О. І. Ромців. Львів: Нац. ун-т «Львівська політехніка», 2016. 24 с.

8. Савельева М. В., Смушкин А. Б. Криминалистика. Учебник. М.: Издательство Издательский дом «Дашков и К». 2009. 608 с.

9. Ортинський В. Засоби подолання протидії під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності URL: <http://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2019/aug/17830/3.pdf>

10. Криминалистика. Ч. I: Общая теория криминалистики и криминалистическая техника: учебное пособие / Е. В. Бурцева, И. П. Рак, А. В. Селезнев, Э. В. Сысоев. Тамбов: Изд-во Тамб. гос. техн. ун-та, 2006. 96 с

11. Суворова Л. А. Идеальные следы в криминалистике: Дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Людмила Александровна Суворова. Воронеж, ВОРГУ, 2005. 245 с.

12. Яльшев С. А. Криминалистическая регистрация: проблемы, тенденции, перспектива: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. СПб., 1999. 41 с.

13. Паршина Е. Н. Проблемы информационного обеспечения и защиты информации в предварительном расследовании: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Уголовный процесс, криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность» / Е. Н. Паршина. Ижевск. НГор.ГУ им. Н.И.Лобачевского, 2004. 21 с.

14. Белкин Р. С. Криминалистическая энциклопедия. М.: Мегатрон XXI, 2000, 334с., 2-е изд.

15. Григорьев А. Н. Теоретические аспекты информации и ее защиты в предварительном расследовании преступлений: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Уголовный процесс, криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность» / автореф. дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Уголовный процесс, криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность» / А. Н. Григорьев. Калининград, 2002. 20 с.

16. Давыдов В. О. Исследование криминалистически значимой информации в ходе расследования экстремистских преступлений, совершенных с использованием компьютерных сетей / В. О. Давыдов // Известия ТулГУ. Экономические и юридические науки. Выпуск 1. Ч. II. Юридические науки. Тула: Изд-во ФГБОУ ВО ТулГУ, 2013. С. 57-62.

17. Справа № 45/17-к Вирок Ніжинського районного суду Чернігівської області від 20 листопада 2017 року URL: https://www.vkksu.gov.ua/userfiles/doc/c_time_apel.pdf.

18. Мудрецький Р. В. Подолання протидії судовому розгляду у кримінальних провадженнях автореф. дис. на здобуття наук ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / Р. В. Мудрецький. Кривий Ріг: ДЮІ МВС України, 2019. 20 с.

19. Лук'янчиков Є. Д. Тактика подолання протидії розслідуванню / Є. Д. Лук'янчиков, Б. Є. Лук'янчиков // Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції «Малиновські читання». (м. Острог, 13-14 листопада 2015 р.). Острог: Вид-во Нац. ун-ту «Острозька академія», 2015. С. 193-195.

References:

1. Stulin, O. L. (1998). Takticheskie osnovy preodolenija umyshlennogo protivodejstvija rassledovaniju prestuplenij. *Candidate's thesis*. Saint Petersburg. [in Russian].
2. Kopylov, V. A. (1997) Informacionnoe pravo - *Informative right*. Moskva: Yuryst. [in Russian].
3. Zakon Ukraïni Pro informaciju vid 02.10.1992 r. N. d. zakon4. rada.gov.ua. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1906-15>. [in Ukrainian].
4. Savel'eva, M. V., Stepanov, V. V. (2009). O ponjatii kriminalisticheskoy informacii. A. H. Fylyppov (Ed.) *Vestn. kriminalistiki – Announcer of criminalistics, issue 4 (32)*. [in Russian].
5. Bekker, L. M. Vospitanie i osnovy ego modelirovanija. No date. L. M. Bekker. (Ed.) *Education and bases of his design*. Moskva. [in Russian].
6. Pletenec, V. N. (2017) Osobennosti diagnostiki pojavlenij protivodejstvija rassledovaniju. *Lega si viata, 12/2 (312)* [in Moldovian].
7. Romtsiv, O. I. (2016). Osoblyvosti podolannia protydii pid chas rozsliduvannia zlochyniv u sferi sluzhbovoi diialnosti. *Extended abstract of candidate's thesis*. Lviv: Nats. unt «Lvivska politehnika». [in Ukrainian].
8. Savel'eva, M. V., Smushkin, A. B. (2009) Kriminalistika. Izdatel'stvo: Izdatel'skij dom "Dashkov i K". [in Russian].
9. Ortynskyi, V. Zasoby podolannia protydii pid chas rozsliduvanniazlochyniv u sferi sluzhbovoi diialnosti. N.p. N. d. URL: <http://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2019/aug/17830/3.pdf> [in Ukrainian].
10. Burceva, E. V., Rak, I. P., Seleznev, A. V., Sysoev, Je. V. et. al. (2006). Kriminalistika. Tambov: Izd-vo Tamb. gos. tehn. Un-ta. [in Russian].
11. Suvorova, L. A. (2005). Ideal'nye sledy v kriminalistike. *Candidate's thesis*. Voronezh. [in Russian].
12. Jalyshhev, S. A. (1999). Kriminalisticheskaja registracija: problemy, tendencii, perspektiva. *Extended abstract of doctor's thesis*. Saint Petersburg. [in Russian].
13. Parshina, E. N. (2004). Problemy informacionnogo obespechenija i zashhity informacii v predvaritel'nom rassledovanii. *Extended abstract of candidate's thesis*. N. Novgorod. [in Russian].
14. Belkin, R. S. (2000). Kriminalisticheskaja jenciklopedija. Moskva: Megatron. [in Russian].
15. Grigor'ev, A. N. (2002). Teoreticheskie aspekty informacii i ee zashhity v predvaritel'nomrassledovanii prestuplenij. *Extended abstract of candidate's thesis* Kaliningrad. [in Russian].
16. Davydov, V. O. (2013). Issledovanie kriminalisticheskij znachimoj informacii v hode rassledovanija jekstremistskijh prestuplenij, sovershennyh s ispol'zovaniem komp'juternyh setej. *Izvestija TulGU. Jekonomicheskie i juridicheskie nauki. – News of TulGU. Economic and legal sciences, issue 1, part. 2, 57-62*. [in Russian].
17. Sprava № 45/17-k Vyrok Nizhynskoho raionnoho sudu Chernihivskoi oblasti vid 20 lystopada 2017 roku. N. p. N. d. URL: https://www.vkksu.gov.ua/userfiles/doc/crime_apel.pdf [in Ukrainian].
18. Mudretskyi, R. V. Podolannia protydii sudovomu rozghliadu u kryminalnykh provadzheniakh. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kryvyi Rih: DfU MVS Ukrainy. [in Ukrainian].

19. Luk'ianchykov, Ye. (2015) *Taktyka podolannia protydyi rozsliduvanniu*. Ye. Luk'ianchykov, B. Luk'ianchykov (Eds.) *IV Mizhnarodnai naukovo-praktychna konferentsija «Malynovski chytannia» – The Fourth International research and practice conference of "Malynovski of reading" (pp.193-195)*. Ostroh: Vyd-vo Nats. un-tu «Ostrozika akademii». [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 25.08.2019

Плетенец В. Н.,

кандидат юридических наук, доцент,
доцент кафедры криминалистики, судебной медицины и
психиатрии Днепропетровского государственного
университета внутренних дел
(г. Днепр, Украина)

ВОЗМОЖНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИНФОРМАЦИИ В ПРЕОДОЛЕНИИ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ УГОЛОВНОМУ СУДОПРОИЗВОДСТВУ

В статье приводятся аргументы, обуславливающих влияние информации на принятие решений вообще и при наличии противодействия уголовному судопроизводству в частности. На основании проведенного исследования отмечается, что решения по противодействию уголовному судопроизводству должны основываться на объективно необходимом для этого количестве ее проявлений. Отмечается, что обнаруженные единичные проявления давления могут быть как результатом стечения обстоятельств, так и маркером системно-структурного и логично построенного процесса противодействия уголовному судопроизводству.

Ключевые слова: противодействие, уголовное судопроизводство, информация, принятие решений.

Pletenets V.,

Candidate of Law, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Criminalistics,
Forensic medicine and psychiatry of
Dnepropetrovsk State University of Internal Affairs
(Dnipro, Ukraine)

THE POSSIBILITY OF USING INFORMATION IN OVERCOMING THE OPPOSITION TO CRIMINAL PROCEEDINGS

The article analyzes literature, including the legal one devoted to the consideration of the concept of formality, provides arguments that determine the influence of information on decision-making in general and, if there is opposition to criminal proceedings, in particular. It is noted that the investigation process is a process of obtaining information about an event that occurred in the past. That is, information has a retrospective meaning and is evaluated from the point of view of cause-effect relationships between actions and consequences of a criminal offense. In this context, the investigator, in relation to criminals and interested persons, has a temporary lag in the search for

information, as well as in the knowledge and formation of a holistic picture of the action. Attention is drawn to the fact that decision-making in conditions

It is argued that the discovered single manifestations of pressure can be both the result of a confluence of circumstances, and a marker of a system-structural and logically constructed process of counteraction to criminal proceedings. This will enable timely identification of links, measures to suppress the facts of counteraction at the very beginning of these manifestations, which have not yet acquired the signs of their complexity, which will significantly complicate the course of their overcoming by law enforcement officers. Attention is also given to the issues of minimizing the premature leakage of information, which in this case can become the basis for the implementation of the counteraction to criminal proceedings.

The acceptance of measures on maintenance of information is examined both from position of providing of secret of investigation and with a prophylactic aim for prevention to influence on the participants of investigation. Thus information is the important constituent of process of forming of proofs and acceptance of reasonable decisions. On the basis of these decisions systematic activity of employees will come true in overcoming of counteraction to the criminal trial.

Key words: opposition, criminal proceedings, information, decision-making.

DOI <https://doi.org/10.33766/2524-0323.87.310-318>

УДК 343.9

О. С. Соколов,
завідувач відділу досліджень зброї
лабораторії досліджень, сертифікації зброї та обліку
Державного науково-дослідного
експертно-криміналістичного центру МВС України
(м. Київ, Україна)
e-mail: ballistekc@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0001-7613-1590>

КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗАМАСКОВАНОЇ ВОГНЕПАЛЬНОЇ ЗБРОЇ З ДОДАТКОВИМ МАРКУВАННЯМ «SALVE BLANK»

У статті розглянуті проблемні питання криміналістичного дослідження пістолетів, замаскованих під вихолощену та нейтралізовану вогнепальну зброю, шляхом внесення змін у конструкцію їх стволів та нанесення додаткових маркувань «Salve Blank». Розглядаються способи відновлення такої зброї для стрільби штатними патронами та сліди, які при цьому утворюються. Наведено приклади застосування такої зброї в злочинних цілях. Проаналізовано міжнародний досвід регулювання обігу таких виробів та запропоновано шляхи удосконалення методичного забезпечення їх криміналістичного дослідження.

Ключові слова: замаскована вогнепальна зброя, «Salve Blank», пістолети, нейтралізована зброя, вихолощена зброя, вогнепальна зброя, сліди відновлення.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день в Україні цивільний обіг зброї регулюється переважно на відомчому нормативному рівні. Відсутність

дієвого правового врегулювання обігу зброї в державі створює сприятливі умови для розповсюдження вогнепальної зброї під виглядом об'єктів, за незаконний обіг яких не передбачена кримінальна відповідальність. У конструкцію такої зброї вносяться зміни та наносяться маркування з метою маскуванню її під вихолощену та нейтралізовану зброю для «безпечної» перетину кордону та подальшої реалізації на території України. Відмінною рисою таких виробів є наявність додаткового маркування «Salve Blank» та зафіксований за допомогою зварювання металевий елемент у стволі, який унеможливило проведення пострілів снарядами, але може бути легко видалений за допомогою побутових інструментів загального вжитку. Така зброя користується популярністю серед злочинного осередку через можливість легкого відновлення та все частіше вилучається під час скоєння резонансних злочинів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема обігу в Україні виробів із ознаками вогнепальної зброї, які можуть бути легко пристосовані до стрільби снарядами, є не новою. Найбільш яскравим прикладом таких виробів є пістолети турецького виробництва, які класифікуються виробником як стартові (шумові), але можуть бути пристосовані до стрільби снарядами шляхом видалення з каналу ствола запобіжного елемента, зафіксованого за допомогою різьбового з'єднання. Проблемним питанням дослідження та обігу в Україні таких виробів присвячено достатньо багато робіт, опублікованих Д. Ю. Гамовим, І. В. Ігнат'євим, А. С. Зайцевим, В. В. Коваленком, С. А. Матвієнком та іншими авторами [1, с. 112-118; 2, с. 68-79; 8].

Водночас, на відміну від зазначених вище пістолетів, які вже при виробництві класифікуються виробником як стартові (шумові), предметом дослідження цієї статті є штатна промислова вогнепальна зброя, котра шляхом внесення мінімальних конструктивних змін та нанесення додаткового маркування маскується під деактивовану зброю. Тема незаконного обігу на території України замаскованої вогнепальної зброї з додатковим маркуванням «Salve Blank» є достатньо новою та не дослідженою, адже вилучення перших зразків такої зброї з незаконного обігу припадає на 2017-2018 роки.

Формування цілей. Метою статті є розгляд проблемних питань класифікаційного дослідження замаскованої вогнепальної зброї з додатковим маркуванням «Salve Blank», дослідження слідів її відновлення для стрільби штатними патронами та шляхів удосконалення методичного забезпечення їх дослідження з урахуванням положень міжнародного законодавства.

Виклад основного матеріалу. Перші зразки вилученої із незаконного обігу замаскованої вогнепальної зброї із маркуванням «Salve Blank» почали надходити до національних експертних установ України наприкінці 2017 року.

Результати аналізу слідчої практики свідчать про те, що переважна більшість зразків такої зброї була завезена по частинах через український кордон із країн-членів ЄС (Чехія, Словачія). Окрім того, на походження такої зброї вказувала наявність маркування «C.I.P.», нанесеного представництвами Міжнародної Комісії з випробування ручної вогнепальної зброї (зображення 1).

Додаткове маркування «Salve Blank» наносилося на зазначені вироби з метою їх маскуванню від вихолощеної зброю, адже в перекладі з французької слово «Blank» означає «пустий», або «холостий». Окрім того, у стволах таких

виробів за допомогою зварювального обладнання фіксуються металеві елементи, які перешкоджають проведенню пострілів штатними патронами (зображення 2).

Зображення 1. Додаткове маркування на замаскованій вогнепальній зброї.

Зображення 2. Металеві елементи, зафіксовані у стволах зброї за допомогою зварювання.

Усі інші конструктивні частини зазначених пістолетів (запираючий механізм, механізм запалення металевих зарядів та ін.) не змінюються та залишаються повністю функціональними, що дозволяє відновити їх за допомогою звичайних інструментів загального вжитку та зробити придатними до стрільби снарядами, здатними нанести людині тяжкі тілесні або смертельні ушкодження.

На думку автора, проблема масового завезення до України замаскованої вогнепальної зброї із додатковим маркуванням «Salve Blank» напряму пов'язана із обмеженням обігу таких виробів на території країн-членів ЄС, введеними директивою Європарламенту №2017/852 від 17.05.2017 та внесенням відповідних змін до директиви ЄС № 91/477/ЄЕС щодо контролю за придбанням зброї і володінням зброєю.

Відповідно до зазначених змін європейського законодавства, обіг вогнепальної зброї переробленої для стрільби холостими, газовими, сигнальними та іншими небойовими патронами на території країн-членів ЄС, повинен бути обмежений аналогічно до обігу працездатної зброї відповідної категорії. Таким чином, об'єкти, обіг яких став обмежений на території країн-членів ЄС, швидко знайшли ринок збуту в інших країнах з ліберальним

законодавством у сфері обігу зброї, а також країнах, у яких відсутнє належне правове врегулювання обігу зброї, зокрема і в Україні.

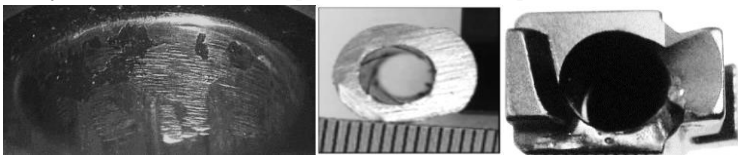
Питання допущення до обігу на території України зазначених виробів повністю лягає на плечі судових експертів національних експертних установ, які під час проведення судових експертиз та експертних досліджень вирішують питання щодо належності цих об'єктів до категорії вогнепальної зброї, та, відповідно, можливості перебування їх у власності громадян.

Але на сьогоднішній день під час криміналістичного дослідження зазначеної замаскованої вогнепальної зброї в національних експертних установах України, у більшості випадків, вони визнаються частинами вогнепальної зброї або вогнепальною зброєю, приведеною в непридатний для стрільби стан, тобто об'єктами, за незаконний обіг яких законодавством не передбачено кримінальної відповідальності (окрім переміщення її через кордон поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю за статтею 201 Кримінального кодексу України). Насамперед це пов'язано із нормами, закріпленими в методиках проведення судових балістичних експертиз, відповідно до яких віднесення об'єкта з конструктивними змінами до вогнепальної зброї здійснюється за результатами проведення експериментальної стрільби, яка не можлива через зафіксований у стволі металевий елемент. Також експерт не може вносити в конструкцію об'єкта дослідження незворотні зміни (порушувати цілісність зварювального з'єднання елементів) з метою вилучення металевого елемента зі ствола та проведення експериментальної стрільби.

Отже, на сьогоднішній день особа, у якій вилучається зазначена замаскована вогнепальна зброя, не може бути притягнута до кримінальної відповідальності за її незаконний обіг, адже вона не є предметом злочину, хоча вона може бути легко приведена в придатний до стрільби стан із застосуванням будь-якого інструменту з абразивною робочою поверхнею.

Актуальність цієї статті також пояснюється тим, що останнім часом на дослідження до експертних установ усе частіше надходять зразки відновленої вогнепальної зброї з маркуванням «Salve Blank», вилученої за фактами скоєння тяжких та резонансних злочинів (розбійних нападів, убивств тощо).

Окрім додаткових маркувальних позначень «Salve Blank», така зброя має сліди обробки абразивними матеріалами дульної та казенної частин стволів, у місцях видалення зварювальних швів (зображення 3).

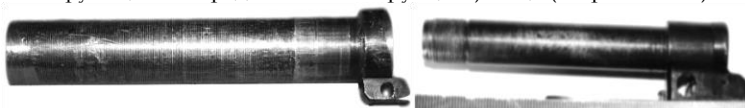

Зображення 3. Сліди видалення зварювальних швів у дульній та казенній частинах стволів зброї.

За результатами експериментальної стрільби, проведеної із вищевказаних відновлених пістолетів, встановлено, що внесені

конструктивні зміни майже не впливають та роботу механізмів зброї, а також на балістичні характеристики відстріляних із неї снарядів.

Також в експертній практиці зустрічаються випадки вилучення з незаконного обігу вогнепальної зброї з додатковим маркуванням «Salve Blank», у якій штатний ствол замінений на ствол, котрий повністю виготовлений саморобним способом. Основними зовнішніми ознаками, що вказують на саморобний спосіб виробництва ствола, є наявність на їх поверхнях грубих слідів фрезерувального обладнання, наявність різьбового з'єднання для кріплення пристрою для безшумної стрільби (у моделях зброї, у яких така функція не передбачена конструкцією) тощо (зображення 4).

Зображення 4. Зовнішні ознаки саморобних стволів.

Окрім того, однією з найбільш інформативних та вагомих ознак, за якими можливо встановити спосіб виготовлення нарізного ствола вогнепальної зброї, є особливості каналу ствола, а саме: кількість, форма, розміри, ширина та кут нахилу нарізів. При цьому зазначені параметри стволів досліджуваної зброї порівнюються з аналогічними параметрами штатних стволів зброї відповідної модифікації (зображення 5).

Зображення 5. Конструктивні відмінності каналу ствола саморобного виготовлення, встановленого на пістолет Макарова (ліворуч) та штатного ствола аналогічної зброї (праворуч).

Виходячи з наведеного аналізу ситуації, що склалася у сфері незаконного обігу вогнепальної зброї в Україні та враховуючи закріплені у Конституції стратегічний курс держави на набуття повноправного членства в ЄС, найбільш ефективним способом правового врегулювання обігу зброї в Україні є послідовне реформування національного законодавства у відповідності до положень директив, регламентів та інших правових актів ЄС, які стосуються сфери контролю над легким озброєнням та стрілецькою зброєю.

Також на сьогоднішній день доцільним є вирішення методичних проблем криміналістичного дослідження замаскованої вогнепальної зброї, оскільки положення діючих методик проведення судових експертиз не відповідають положенням міжнародного законодавства, зокрема Протоколу

проти незаконного виготовлення та обігу вогнепальної зброї, її складових частин і компонентів, а також боеприпасів до неї, який доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності, затвердженого Резолюцією 55/255 Генеральної Асамблеї від 31.05.2001 (далі – Протокол), до якого Україна приєдналася 02.04.2013.

На відміну від вітчизняних методик проведення судових балістичних експертиз, положення зазначеного Протоколу вказують на те, що вогнепальною зброєю є також предмети, які можуть бути легко пристосовані для спричинення пострілу чи прискорення кулі або снаряду за рахунок енергії вибухової речовини [3]. Отже, замаскована вогнепальна зброя, яка є предметом розгляду даної статті, відповідно до положень міжнародного законодавства, може бути віднесена до вогнепальної зброї.

Висновки. Підсумовуючи викладене, можна зробити висновок, що на сьогоднішній день відсутність належного правового врегулювання обігу зброї в Україні створює сприятливі умови для розповсюдження незаконної вогнепальної зброї, зокрема й замаскованої вогнепальної зброї з маркуванням «Salve Blank».

Ураховуючи стратегічний курс України на набуття повноправного членства в ЄС, закріпленій у Конституції, та положення Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства ЄС, українське законодавство у сфері обігу зброї потребує термінового реформування, з урахуванням положень міжнародного законодавства, а також директив, регламентів та інших правових актів ЄС, які стосуються сфери контролю над легким озброєнням та стрілецькою зброєю.

Використані джерела:

1. Бондар В. С., Письменський Є. О. Зброя та бойові припаси як предмет складу злочину. *Актуальні проблеми кримінально-правової охорони громадської безпеки*: мат. Всеукр. наук-практ. конф. Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України. Харків, 2018. С. 112-118.

2. Бондар В. С. Підвищення ефективності інформаційно-аналітичного забезпечення виявлення та розслідування злочинів, учинених із застосуванням вогнепальної зброї. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*. № 3 (5) – грудень 2019. С. 68-79.

3. Директива 91/477/ЄЕС щодо контролю за придбанням зброї і володінням зброєю (змінена директивами Європарламенту та Ради ЄС 2008/51/ЄС від 21 травня 2008 року та 2017/852 від 17.05.2017) URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/ALL/?uri=CELEX%3A31991L0477> (дата звернення: 18.12.2019).

4. Інструкція про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної і холодної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами несмертельної дії, та зазначених патронів, а також боеприпасів до зброї та вибухових матеріалів, затвердженої наказом МВС України від 21.08.1998 № 622 URL: <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/> (дата звернення: 18.12.2019).

5. Кримінальний кодекс України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 18.12.2019).

6. Постанова Пленуму Верховного Суду України № 3 від 26.04.2002р. Про судову практику в справах про викрадення та інше незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями чи радіоактивними матеріалами URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-02> (дата звернення: 18.12.2019).

7. Протокол проти незаконного виготовлення та обігу вогнепальної зброї її складових частин і компонентів, а також боєприпасів до неї, який доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності, затвердженого Резолюцією 55/255 Генеральної Асамблеї від 31.05.2001 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_792 (дата звернення: 18.12.2019).

8. Розслідування злочинів, що вчиняються у сфері обігу вогнепальної зброї та боєприпасів: навч.-практ. посіб. / [Б. І. Бараненко, В. С. Бондар, О. В. Бочковий, М. В. Кривонос та ін.] ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. В. М. Комарницького; Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. Северодонець: РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2019. 799 с.

References:

1. Bondar, V. S., Pysmenskyi, Ye. O. (2018) Zbroia ta boiovi prypasy yak predmet skladu zlochyynu. Aktualni problemy kryminalno-pravovoi okhorony hromadskoi bezpeky: Mater. Vseukr. nauk-prakt. konf. - Mater. Overall science pract. Conf Naukovodoslidnyi instytut vyvchennia problem zlochynnosti imeni akademika V. V. Stashysa Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy. Kharkiv, 112-118. [in Ukrainian].

2. Bondar, V. S. (2019) Pidvyshchennia efektyvnosti informatsiino-analitychnoho zabezpechennia vyiavlennia ta rozsliduvannia zlochyyniv, uchynenykh iz zastosuvanniam vohnepalnoi zbroi. *Ekspert: paradyhmy yurydychnykh nauk i derzhavnoho upravlinnia - Expert: the paradigms of law and public administration*, 3 (5), 68-79. [in Ukrainian].

3. Dyrektyva 91/4771eES shchodo kontroliu za prydbanniam zbroi i volodinniam zbroieiu (zminena dyrektyvamy Yevroparlamentu ta Rady YeS 2008/51/IeS vid 21 travnia 2008 roku ta 2017/852 vid 17.05.2017) URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/ALL/?uri=CELEX%3A31991L0477>. [in Ukrainian].

4. Instruksii pro poriadok vyhotovlennia, prydbannia, zberihannia, obliku, perevezennia ta vykorystannia vohnepalnoi, pnevmatychnoi i kholodnoi zbroi, prystroiv vitchyznianoho vyrobnytstva dlia vidstrilu patroniv, sporiadzhenykh humovymy chy analogichnymy za svoimy vlastyivostiamy metalnymy snariadamy nesmertelnoi dii, ta zaznachenykh patroniv, a takozh boieprypasiv do zbroi ta vybukhovykh materialiv, zat verdzhenoi nakazom MVS Ukrainy vid 21.08.1998 № 622 URL: <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z063798/conv/>. [in Ukrainian].

5. Kryminalnyi kodeks Ukrainy N. d. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>. [in Ukrainian].

6. Postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy № 3 vid 26.04.2002r. Pro sudovu praktyku v spravakh pro vykradennia ta inshe nezakonne povodzhennia zi zbroieiu, boiovymy prypasamy, vybukhovymy rehovynamy, vybukhovymy prystroiamy chy radioaktyvnymy materialamy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-02>. [in Ukrainian].

7. Protokol proty nezakonnoho vyhotovlennia ta obihu vohnepalnoi zbroi yii skladovykh chastyn i komponentiv, a takozh boieprypasiv do nei, yakyi dopovniuie Konventsiiu Orhanizatsii Obiednanykh Natsii proty transnatsionalnoi orhanizovanoi

zlochynnosti, zatverdzenoho Rezoliutsiieiu 55/255 Heneralnoi Asamblei vid 31.05.2001 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_792. [in Ukrainian].

8. Rozsliduvannia zlochyniv, shcho vchyniautsia u sferi obihu vohnepalnoi zbroi ta boieprypasiv. (2019) M. Komarnytskyi (Ed.). Sievierodonetsk: RVV LDUVS im. E. O. Didorenka. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 15.09.2019

Соколов А. С.,
заведующий отделом исследования оружия лаборатории
исследований, сертификации оружия и учета
Государственного научно-исследовательского
экспертно-криминалистического центра МВД Украины
(г. Киев, Украина)

КРИМИНАЛИСТИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ЗАМАСКИРОВАННОГО ОГНЕСТРЕЛЬНОГО ОРУЖИЯ С ДОПОЛНИТЕЛЬНОЙ МАРКИРОВКОЙ «SALVE BLANK»

В статье рассмотрены проблемные вопросы криминалистического исследования пистолетов, замаскированных под выхолощенное и нейтрализованное огнестрельное оружие, путем внесения изменений в конструкцию их стволов и нанесения дополнительных маркировок «Salve Blank». Рассматриваются способы восстановления такого оружия для стрельбы штатными патронами и следы, которые при этом образуются. Приведены примеры применения такого оружия в преступных целях. Проанализирован международный опыт регулирования оборота таких изделий и предложены пути совершенствования методического обеспечения их криминалистического исследования.

Ключевые слова: замаскированное огнестрельное оружие, «Salve Blank», пистолеты, нейтрализованное оружие, выхолощенное оружие, огнестрельное оружие, следы восстановления.

Sokolov O.,
Head of the Weapons research
Department of the research laboratory,
weapons certification and accounting of the State center
of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine
(Kyiv, Ukraine)

CRIMINALISTIC STUDY OF A MASKED FIRING SESSION WEAPON WITH THE ADDITIONAL «SALVE BLANK» MARKING

The article deals with the problematic issues of forensic investigation of pistols disguised as neutralized firearms, by making changes to the design of their barrels and applying additional «Salve Blank» markings. A comparative analysis of the existing departmental regulations regulating the scope of circulation of these products in Ukraine with the provisions of the Protocol against the Illicit Manufacturing and Trafficking of Firearms, its Parts and Components, and its Ammunition, which

complements the United Nations Convention against Transnational Organization of the United Nations approved by General Assembly resolution 55/255 of 31.05.2001 as well as Directive 91/477 EEC on the control of the acquisition of weapons and possession of weapons (amended by the Europar amentu and of the Council 2008/51 / EC of 21 May 2008 and 2017/852 of 05.17.2017). The main external factors that influence the dynamics of dissemination of concealed weapons labeled "Salve Blank" in Ukraine are investigated. Ways to recover such weapons for firing ammunition are considered. The traces that are formed during the recovery of the disguised firearm are investigated and the expert methods of detection of such traces are considered. Examples are given of the use of a recovered concealed firearm with the «Salve Blank» marking for criminal purposes. The international experience of regulating the circulation of neutralized, concealed and concealed firearms is analyzed. The ways of improvement of the Ukrainian national legislation in the sphere of arms trafficking are suggested, taking into account the provisions of the international and European legislation concerning the sphere of control over small arms and small arms. Ways to improve the methods of carrying out forensic ballistic examination of concealed firearms with the marking «Salve Blank» are offered.

Key words: concealed firearm, «Salve Blank», handguns, neutral weapons, firearms, firearms, traces of recovery.

РОЗДІЛ VI. НАУКОВЕ ЖИТТЯ

DOI <https://doi.org/10.33766/2524-0323.87.319-329>

УДК 342.34

З. С. Кравцова,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри конституційного прав
юридичного факультету Київського національного
університету імені Тараса Шевченка
(м. Київ, Україна)

e-mail: Kravtsovaz@ukr.net

 <https://orcid.org/0000-0002-9708-1999>

ІСТОРИЧНІ ВИТОКИ ДОСЛІДЖЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНИХ ОСНОВ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ЗДІЙСНЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ

Публікація присвячена дослідженню витоків генезису політико-правової думки про основоположні засади організації та здійснення державної влади за часів зародження держави на Давньому Сході та в античності. Підкреслюється, що проблематика сутності (походження) держав, а також організації та здійснення державної влади є ключовою для соціогуманітарних наук, включаючи й конституційне право. Аналізуються погляди на принципи організації та здійснення державної влади у творах Платона, Аристотеля, Цицерона й інших мислителів епохи античності.

Ключові слова: держава, державна влада, організація і здійснення державної влади, античність, Афіньська конституція.

Постановка проблеми. З появою політико-правового феномену держави з'являється парадигма щодо оптимальної організації державної влади й ефективних механізмів її здійснення, хоча нами не виключається й зворотні причинно-наслідкові зв'язки, коли позитивні практики організації та здійснення публічної влади на усталених засадах мали своїм наслідком утвердження перших держав, а в подальшому – вивчення тих принципів, на яких формується й функціонує державна влада. Саме ці принципи, а не приватні вдачі й невдачі випадки реалізації державної влади три сотні років тому почали закріплюватися в конституціях і гарантуватися державами.

Відомий український дослідник В. А. Єрмоленко у своїй роботі «Плинині ідеології» зазначав, що «... європейська цивілізація будується навколо архітектонічних метафор. «Основа», «фундамент», «стовпи», «базис», «надбудова», «план», «проспект», «площа» - багато що крутиться навколо ідеї будівлі та міського простору. ... Цивілізація має на чомусь триматися, а її правил мають дотримуватись: усе її життя, усе її саморозуміння крутиться навколо архітектонічної уяви» [1, с. 17]. Це ж твердження, з певними корективами, можна екстраполувати й на державу та засади організації та здійснення державної влади. Останні трансформувалися, починаючи з

XVII ст., у конституційну доктрину, а в кін. XVIII ст. отримали своє закріплення в конституційних актах - конституціях, основних законах, деклараціях тощо.

Утім відповідні принципи сформувались набагато раніше конституційної доктрини й конституцій. Як зазначає Ф. Фукуяма: «У Європі сучасна держава, що має велику армію, потужні податкові органи, централізовану бюрократію, яка здійснює верховні повноваження на величезній території, найбільше відповідає величчю часу, хоча нараховує історію в 4 або 5 століть з часу утворення французької, іспанської і шведської монархій» [2, с. 12]. У свою чергу, появи сучасних європейських держав передував досвід державотворення Стародавнього Сходу, Давньої Греції та Давнього Риму. Нині уроки цього державотворення, а також їх дослідження тогочасними мислителями, залишаються здебільшого поза хронологічним і змістовним контекстом сучасних конституційно-правових досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика сутності (походження) організації та здійснення державної влади є ключовою для соціогуманітарних наук, зокрема для філософії, історії, соціології, права, політології державного управління та ін. Більшість учених-конституціоналістів присвятили проблемам конституційних основ формування та реалізації державної влади свої кращі наукові розвідки. Зокрема, відомий фахівець у галузі конституційного (державного) права М. М. Коркунов (1853-1904 рр.) писав: «Завдання науки державного права полягає у виявленні юридичних початків, які визначають устрій держави. Усі ми живемо в державі, на кожному кроці відчуваючи її вплив, користуємось послугами її органів» [3, с. 1].

На сьогодні проблематика конституційних засад організації та здійснення державної влади, її взаємодії з народом досліджується в розрізі вітчизняного та зарубіжного досвіду такими ученими-конституціоналістами, як: Ю. Г. Барабаш [4, 5], А. Крусян [6], В. Ф. Мелашенко [7], В. Ф. Нестерович [8, 9], М. В. Савчин [10], О. В. Скрипнюк [5], В. Л. Федоренко [5, 11], В. М. Шаповал [12] та інші.

Формування цілей. Метою статті є дослідження витоків генезису політико-правової думки про основоположні засади організації та здійснення державної влади за часів зародження державності та державної влади Стародавнього Сходу та в державах доби античності, а також визначення їх впливу на принципи організації та діяльності сучасних держав світу, закріплені в конституціях і конституційних актах.

Виклад основного матеріалу. Визначенню основ організації та здійснення державної влади в перших загальновідомих конституціях і конституційних актах XVII-XVIII ст.ст., які закріплювали основні здобутки т. зв. «великих революцій» [11], передував тривалий генезис зародження та утвердження політико-правової думки про сутність і зміст держави та державної влади, а також практики реалізації відповідних учень, доктрин і концепцій. Відповідні вчення були відомі ще за часів створення перших держав на Давньому Сході.

Походження перших держав, як і походження «Людини розумної», залишається однією з найбільших загадок сучасності. До прикладу, сучасний ізраїльський мислитель Ю. Н. Харарі вбачає передумовою цього т. зв.

«когніативну революцію», яка відбулася між 70 і 30 тис. років тому, і мала своїм наслідком набуття людиною здібностей думати й спілкуватися [13, с. 30]. Можна висловити гіпотезу, що практики публічного здійснення влади існували іще в прадавніх родоплемінних общинах. Як писав про це відомий антрополог Е. Тайлор, *«у прадавні часи, коли іще не було юристів і кодексів, урочисті акти і права робилися зрозумілими для всіх через живописні обряди, які закріплювалися в умах неграмотних людей»* [14, с. 418].

Більшість антропологів, істориків, соціологів і правознавців сходяться на думці, що перші держави-міста виникають за часів Шумерської цивілізації, які прибули морем із Півдня, вірогідно з Африки [13, с. 21-23], до Месопотамії. Публічна влада в шумерів зосереджувалась у жерців, які були уособленням богів на землі, а тому вони контролювали розподіл земель, тримали в порядку прикордонні знаки, керували роботою бригад працівників, які займалися землеробством й обслуговували іригаційні системи, а також розподіляли врожай та організували захист шумерських общин [15, с. 73-75].

Проте достовірної історії про державу та організацію й здійснення державної влади у шумерів на сьогодні обмаль. Так С. У. Бауер зазначає, що багато тисяч років тому шумерський цар Алулім правив близько 30 (тридцяти) тисяч років містом Ерідуду, яке пізніше римляни назвали Месопотамією. Встановити вік і час правління першого царя Алуліма складно, оскільки список про його життя й правління був складений у 2100 році до н. е., тобто набагато пізніше. Інших джерел про шумерську цивілізацію нині не виявлено [16, с. 15-16]. Наведені С. У. Бауер положення засвідчують, що світи магії та реального буття в організації та здійсненні публічної влади не були роз'єднаними, а їх поєднання забезпечувало першим царям статус «напівбогів».

У цьому контексті М. М. Алексеев у передмові до свого дослідження *«Ідея держави. Нариси з історії політичної думки»* (1955 р.) писав: *«Перші царі, на думку багатьох сучасних соціологів, були магами, і віра в їхню магичну силу визначала свідомість підлеглих. Але вже на ранніх стадіях суспільного розвитку до цієї емоційної свідомості приєднується інтелектуальний аспект, який зумовлюється потребою пояснити ці відносини, висвітлити їх розумом. Так і народжується те, що можна назвати політичною думкою ...»* [17, с. 6] Власне, раціональний аналіз витоків феномену державності дозволяє з'ясувати минуле, теперішнє та майбутнє тих наріжних принципів, засад, які покладаються в основу організації та здійснення державної влади.

У 3100 році до н. е. долина Нижнього Нілу об'єдналася в перше Єгипетське царство, приблизно в 2250 році до н. е. Саргон Великий заснував першу у світі імперію – Аккадську, де проживало більше мільйона людей, яких охороняла постійна армія з 5 400 солдатів. Між 1 000 і 500 роками до н. е. на Близькому Сході сформувалися справжні багатолюдні імперії – Півньоасирійська, Вавилонська, Персидська. У 221 році до н. е. династія Цин об'єднала Китай, а Рим у той же час підкорив Середземномор'я [13, с. 129].

Утвердження й руйнування нових і нових держав давнини, які нерідко трансформувалися в потужні імперії, сприяло інтересу до закономірностей

їх утвердження та розвитку, а також до засадах, на яких здійснюється врядування в цих державах. Спочатку це були священні писання, покликани швидше заплутати, ніж розкрити сутність і зміст походження та здійснення державної влади її сакральним походженням, надалі поширилися настанови правителів своїм дітям-спадкоємцям, а вже в еллінській і китайській традиціях цінності, методи, форми й механізми здійснення державної влади стають об'єктом уваги мислителів.

Цікаву думку щодо цього висловлював М. М. Алексеев: «У першому мутаційному періоді обдарованість східних народів найбільше виявлялася в галузі релігійної та метафізичної творчості (усі великі релігії були створені на Сході і звідти перейшли на Захід), а також у галузі державотворення (створення великих держав з надзвичайно міцним державницьким побутом, на зразок давнього Китаю). Натомість, греки не змогли створити єдиної великої держави, але виявилися надзвичайно обдарованими в галузі філософської творчості, що й зробило їх творцями політичних ідей, вплив яких доходить до наших днів» [17, с. 11]. Ця розлога цитата, на наш погляд, повно передає трансформацію магічного світосприйняття в античну філософію, започатковану давньогрецькою філософією.

Значних успіхів у цей же час досягла й філософська думка Китаю у сфері організації та здійснення державної влади. Свого часу К. Форлендер у своїй «Загальнодоступній історії філософії» (1921 р.) писав: «... вчитель Лао, тобто, «Старий», створив у Китаї глибоку філософську систему, яку вважав початком усіх систем», але пізніше Кунг-цзе (King tse), відомий нам як Конфуцій, сформував більш практичне для кожного китайця вчення, яке було «... вченням про моральність і державу» [18, с. 8-9].

Держава та державна влада були також традиційним предметом дослідження давньогрецької філософії. Остання утверджується в кін. VII – на поч. VI ст. до н. е. і розвивається до свого занепаду в VI ст. н. е. [19, с. 21], хоча, на думку Дж. Г. Льюїса, «... самі греки думали, що їх перші вчителі черпали свою мудрість зі Сходу» [20, с. XXVIII]. Аналіз й інтерпретація творів давніх грецьких і римських філософів, від Геракліта Темного до Прокла, стали предметом досліджень численних мислителів, у тому числі й правників. Можна стверджувати, що західна цивілізація та сучасні держави постали, по суті, на основі переосмислення античної філософії, у тому числі й шляхом запровадження нових інститутів прямої демократії. Наприклад, народна правотворча ініціатива, порівняно з традиційними інститутами безпосередньої демократії, стала відносно новим засобом народного волевиявлення в західній цивілізації, оскільки як у Давній Греції, так і в Давньому Римі схожого інституту прямого народовладдя не було [21, с. 138].

М. М. Коркунов писав, що, за вченням Сократа, уся свідомо діяльність визначається розумом. Платон же порівнював державу з душею людини, а володарювання визнавав обов'язком, зумовленим законами. Аристотель же вбачав сутність держави в множинності, спільності спільно проживаючих людей. Римський мислитель Цицерон визначав державу, як «... справу народ і установу народу, і народ визначає, як спілкування, засноване на єдності права і користі» [3, с. 4-7, 7]. Б. М. Чичерін писав про Аристотелівську концепцію

держави, що вона передбачає розуміння держави, як «... відомого союзу людей, а будь-який союз укладається для відомого блага» [22, с. 1].

Подібна традиція пошуку джерел методів, форм і механізмів державного управління в роботах філософів Античності є поширеною й у роботах учених-конституціоналістів, починаючи із XIX ст. і донині. Разом із тим, філософи Греції та Риму, як уже зазначалося, дуже мало уваги приділяли правовим аспектам здійснення державної влади. Марно шукати в роботах філософів Давньої Греції звиклі для сучасників юридичні характеристики державної влади і механізмів її здійснення. Як писав М. М. Коркунов, «у греків вивчення права іще не виділялось як особлива галузь наукового знання. Грецькі мислителі не залишили нам спеціальних досліджень про право» [23, с. 9].

Тому в більшості випадків правознавці розглядають одні й ті ж положення робіт Платона, Аристотеля та Цицерона, а ідеалом античної держави називають місто-державу Афіни. Останнє, на нашу думку, здобуло славу насамперед через увагу Аристотеля до здійснення практики здійснення в ньому публічної влади, описану в його «Політія», яка була створена між 335 і 323 рр. до н. е.

Як відомо, «Політія», або ж «Афінська Політія», починається з опису держави, як спільноти людей, які спілкуються між собою: «Оскільки ... всяка держава є свого роду спілкуванням, будь-яке спілкування організовується заради якогось блага (адже будь-яка діяльність прагне до передбачуваного блага), то, очевидно, усі спілкування прагнуть до того чи іншого блага, причому, більше інших і до найвищого з усіх благ прагне те спілкування, яке є найбільш важливим із усіх та охоплює собою все інше спілкування. Це спілкування й називається державою, або спілкуванням політичним» [24, с. 16]. Відповідна квінтесенція стала нарративом для уявлень філософів античності про державу, її співвідношення з особою та суспільством, а також про засади організації та здійснення державної влади. Очевидно, принцип «політичного спілкування», а також похідний від нього принцип «залучення до державного життя» [24, с. 37] залишаються ключовими і для сучасних держав західної цивілізації, до яких ми відносимо й Україну.

Слід погодитись із А. Ф. Карасем, що в античності категорія «*koinonia politike*», яку часто ототожнюють із «державою», насправді передавала тогочасні ідеали мирного співіснування вільних людей – «взаємопов'язаність вільних, чеснотливих людей, які набувають соціального стану громадян» [25, с. 12]. Ця категорія вживалася поряд з іншими спорідненими категоріями («*polis*», «*community*», «*society*» і ін.) і не була занадто популярною, оскільки майже не зустрічається у творах інших мислителів Стародавньої Греції, та отримала різноманітні наукові інтерпретації, починаючи із XVII ст., коли ідеї та ідеали античності модернізувалися філософами часів Відродження відповідно до запитів новонароджуваного буржуазного суспільства. Із часом категорія *koinonia politike* і *polis* («політична спільнота» і «суспільство») трансформуються в римському праві в латинські категорії *politica communicatio* та *societas civilis*. Але ідеалом держави в Римі стає уже не демократичне місто-поліс, а могутня світова Римська імперія (*Imperium*

Romanum), яка ототожнює Римський світ (*Pax Romana*) як ідеал «вічної» Римської держави.

Відомий мислитель А. Дж. Тойнбі писав про Римську імперію, як про «... колишню універсальну державу еліністичного суспільства», засновану на загальній вірі в Імперію та Місто. Упродовж понад 100 років, які минули між початком царювання Августа в 14 році н. е. і сходженням до влади Пія в 138 році н. е., на переконання А. Дж. Тойнбі, «... поняття вічності Риму й Римської імперії виношувалось і насаджувалось двома імператорами, бездарність яких призвела їх до фатального кінця» [26, с. 487].

Тим самим, А. Дж. Тойнбі зазначає, що однією з причин падіння Риму, поряд із потужною та масовою експансією германських племен, кризою рабовласницької економіки, утвердженням глобальної монотеїстичної релігії - християнства, а також падінням суспільної моралі вільних римлян, трагічними для Римської імперії стали методи, форми й механізми організації та здійснення державної влади.

У свою чергу, Г. Фр. Кольб у своїй відомій праці «Історія людської культури» наприкінці XIX ст. писав про те, що після руйнування Риму германськими племенами (остготи, вестготи, лангобарди, вандала, англосакси і франки) [27, с. 6-10], на зміну системі римських державних інституцій і методів управління, прийшли політичні установи племен, які ніколи не знали ані рабства, ані державності в тому стані, як вона існувала за епохи античності. «Усі важливі суспільні справи вирішувались народними зборами. Кожна вільна людина мала в них право голосу, а всі, що належали до переможців (з. К. – над римляни), були людьми вільними. ... Важливі питання, що розглядалися народними зборами, були такими: видання загальних законів; рішення про війну та мир; обрання та скинення королів; постанови про форму правління; кримінальне судочинство над злочинами князів й інших поважних сановників». [27, с. 10] В окремих випадках наведені, а також інші рішення народних зборів, пов'язані з організацією та здійсненням державної влади у германських народів, кодифікувалися (як приклад, у Салічній правді (*Pactus legis Salicae*), перша редакція якої датується 424 р.).

Що ж до слов'янських народів, то Г. Фр. Кольб зауважив, що ці народи вперше стали відомі Західній Європі в VI ст. «Незважаючи на племінні зв'язки та схожість релігійних вірувань і мови, вони жили розрізнено, вільними общинами, лише в окремих випадках маючи на чолі короля» [27, с. 33].

Висновки. Як підсумок, не зайвим буде навести думку вже згаданого Е. Тайлора, який завершив свою роботу «Антропологія. Введення до вивчення людини і цивілізації» такими роздумами про принципи розбудову держави в ранньому середньовіччі, які були привнесені з епохи античності. «Система адміністрації держави в ім'я верховної влади, контроль сенату і віднесення джерела політичної влади до волі самого народу – усі ці три елементи діють спільно та стримують одне одного таким чином, щоб кожен із них належним чином здійснював свої корисні сторони й нейтралізував надмірності двох інших, між тим як конституція втілює в собі спроможність до сталого розвитку, внаслідок якого механізм урядування може постійно пристосовуватися до своїх справ в низці безперервних змін» [14, с. 433].

Очевидно, зародження прадавніх держав на Сході, починаючи із держав Шумеру та Аккаду, дало людству таку форму публічної організації суспільства, як держава. Проте ці держави-імперії ґрунтувалися на містичних ученнях про божественне походження правителів і їхню владу, а їх соціально-економічну основу складав режим т. зв. «східної деспотії». За часів античності держави не стали надмірно гуманними й демократичними. Нетривалий час існування міста-полісу Афін не змінило сутності державної влади на краще, заснованої на експлуатації рабів, - у Давній Греції (за винятком Спарти) і Давньому Римі. Водночас, Платон, Аристотель, Цицерон й інші мислителі античності змогли започаткувати системний дискурс про ідеальну державу і гуманістичні принципи організації та здійснення державної влади у взаємодії з суспільством, які з часом були привнесені у тій чи іншій інтерпретації в конституції та відповідні правотворчі й правозастосовні практики державного будівництва Західної цивілізації в XVII-XXI ст.

Використані джерела:

1. Єрмоленко В. Плинні ідеології. Ідеї та політика в Європі XIX-XX століть. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2018. 480 с.
2. Фукуяма Ф. Сильное государство: Управление и мировой порядок в XXI веке; пер. с англ. Москва: АСТ; Хранитель, 2007. 220 с.
3. Коркунов Н. М. Русское государственное право. Том I. Введение и общая часть: изд. 8-е; под ред. приватг. - доц. С.-Петербургского Ун-та З.Д. Авалова и М. Б. Горенберга и К. Н. Соколова. С.-Петербург: Типограф. М. М. Стасюлевича, 1914. 623 с.
4. Барабаш Ю. Г. Державно-правові конфлікти в теорії та практиці конституційного права: монографія. Харків: Право, 2008. 220 с.
5. Нормотворча діяльність Президента України та її нормопроєктне забезпечення: монографія / О. В. Скрипнюк, В. Л. Федоренко, Ю. Г. Барабаш, Я. О. Берназюк та ін.; за ред. О. В. Скрипнюка і В. Л. Федоренка. К.: НАДУ, 2011. 344 с.
6. Крусян А. Р. Сучасний український конституціоналізм: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2010. 560 с.
7. Мелашенко В. Ф. Основи конституційного права України: курс лекцій для студентів. Київ: Вентурі, 1995. 240 с.
8. Нестерович В. Ф. Конституційно-правова модернізація органів державної влади у рамках утвердження демократії участі в Україні. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. 2016. № 1. С. 67-76.
9. Нестерович В. Ф. Конституційно-правові засади здійснення опосередкованого впливу громадськості на нормопроєктну діяльність Президента України. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2012. № 5. С. 52-58.
10. Савчин М. Сучасні тенденції конституціоналізму в контексті глобалізації та правового плюралізму: монографія. Ужгород: РІК-У, 2018. 440 с.
11. Федоренко В. Л. Конституціоналізм і революції. *Право України*. 2018. № 4. С. 64-92.
12. Шаповал В. М. Конституційне право зарубіжних країн: підруч. К.: АртЕк, 1997. 264 с.
13. Харари Ю. Н. Sapiens. Краткая история человечества; пер. с англ. Л. Сумм. Москва: Синдбад, 2016. 520 с.

14. Тайлор Эд. Б. Антропология. Введение к изучению человека и цивилизации; пер. с англ. д-ра И. С. Ивина. Изд. 2-е. С 78 рис. в тексте. С.-Петербург: Изд-е И. И. Биливина. 1898. 436 с.
15. Мак-Ніл В. Піднесення Заходу. Історія людського суспільства. Київ: Ніка-Центр, 2002. 1111 с.
16. Бауер С. У. История Древнего мира: от истоков цивилизации до падения Рима; пер. с англ. В. Гончарова, Н. Тартаковской. Москва: АСТ, 2014. 988 с.
17. Алексеев Н. Н. Идея государства. Очерки по истории политической мысли. Нью-Йорк: Изд-во имени Чехова, 1955. 407 с.
18. Форлендер К. Общедоступная история философии; пер. с нем. П. Виноградовой; предис. Е. Преображенского. Москва: «Московский рабочий», 1925. 314 с.
19. Асмус В. Ф. Античная философия. Учебн. пособ. Изд. 2-е, доп. Москва: «Высш. школа», 1976. 543 с.
20. Льюис Дж. Г. История философии от начала ее в Греции до настоящих времен; под ред. В. Спасовича. С.-Петербург, 1865. 816 с.
21. Нестерович В. Ф. Поняття народної правотворчої ініціативи: науковій підході та законодавча практика. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2013. № 11. С. 137-143.
22. Чичерин Б. М. Общее государственное право; под ред. и с предисл. В. А. Томсинова. Москва: Зерцало, 2006. 536 с.
23. Коркунов Н. М. История философии права. Пособие к лекциям; Изд-е шестое. С.-Петербург: Типограф. М. М. Стасюлевича, 1915. 502 с.
24. Аристотель. Политика; пер. с греч., предисл. и послесл. С. А. Жебелева; примеч. и коммент. А. И. Доватура. Москва: Академический проект, 2015. 318 с.
25. Карась А. Ф. Філософія громадянського суспільства як інтерпретація свободи і соціальності: автореф. дис. ...докт. філософ. наук: спец. 09.00.03 "Соціальна філософія та філософія історії". Львів, 2005. 42 с.
26. Тойнби А. Дж. Постигание истории; Пер. с англ. / Сост.: Огурцов А. П.; Вступ. ст. Уколовой В. И.; Закл. ст. Рашковского А. Б. Москва: Прогресс, 1991. 736 с.
27. Кольб Г. Фр. История человеческой культуры с очерком форм государственного правления, политики, развития свободы и благосостояния народов; Пер. с 3-го перераб. и знач. доп. нем. изд. под ред. А. А. Рейнгольда. Киев; Харьков: Юж.-рус. кн-во Ф.А. Иогансона, 1896-1899 (Киев). 588, IV с.

References:

1. Yermolenko, V. (2018) Plynni ideolohiyi. Ideyi ta polityka v Yevropi XIX-XX stolit'. Kyiv: DUKH I LITERA. [in Ukrainian].
2. Fukuyama, F. (2007) Syl'noe hosudarstvo: Upravlyenye y myrovoy poriyadok v XXI veke; per. s anhl. Moskva: AST; Khranytel'. [in Russian].
3. Korkunov, N. M. (1914) Russkoe hosudarstvennoe pravo. Vol. I. Vvedeniye y obshchaya chast'. Z. D. Avalova, & M. B. Horenberha, & K. N. Sokolova (Eds.). S.-Ppeterburh: Typohraf. M. M. Stasyulevycha. [in Russian].
4. Barabash, Yu. H. (2008) Derzhavno-pravovi konflikty v teoriiy ta praktytsi konstytuysynoho prava. Kharkiv: Pravo. [in Ukrainian].
5. Normotvorcha diyal'nist' Prezydenta Ukrainy ta yiyi normoproektnye zabezpechennya. (2011) O. V. Skrypnyuk, V. L. Fedorenko, Yu. H. Barabash, Ya. O. Bernazyuk (et. al.) O. V. Skrypnyuk, & V. L. Fedorenko (Eds.). Kyiv: NADU. [in Ukrainian].
6. Krusyan, A. R. (2010) Suchasnyy ukraiyins'kyy konstytuysionalizm. Kyiv: Yurinkom Inter. [in Ukrainian].

7. Melashchenko, V. F. (1995) *Osnovy konstytutsiyynoho prava Ukrayiny*. Kyiv: Venturi. [in Ukrainian].
8. Nesterovych, V. F. (2016) Konstytutsiyyno-pravova modernizatsiya orhaniv derzhavnoyi vlady u ramkakh utverdzhennya demokratiyi uchasti v Ukrayini. *Naukovyy visnyk L'viv'skoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav – Bulletin of the Lviv State University of Internal Affairs. Seriya yurydychna, 1*, 67-76. [in Ukrainian].
9. Nesterovych, V. F. (2012) Konstytutsiyyno-pravovi zasady zdiysnennya oposeredkovanoho vplyvu hromads'kosti na normoproektnu diyal'nist' Prezydenta Ukrayiny. *Byuleten' Ministerstva yustytysiyi Ukrayiny – Bulletin of the Ministry of Justice of Ukraine, 5*, 52-58. [in Ukrainian].
10. Savchyn, M. (2018) Suchasni tendentsiyi konstytutsionalizmu v konteksti hlobalizatsiyi ta pravovoho plyuralizmu. Uzhhorod: RIK-U. [in Ukrainian].
11. Fedorenko, V. L. (2018) Konstytutsionalizm i revolyutsiyi. *Pravo Ukrayiny – Law of Ukraine, 4*, 64-92. [in Ukrainian].
12. Shapoval, V. M. (1997) *Konstitutsiyne pravo zarubizhnikh krafin*. Kyiv: ArtEk. [in Ukrainian].
13. Kharari, Yu. N. (2016) *Sapiens. Kratkaya istoriya chelovechestva*; per. s angl. L. Summ. Moskva: Sindbad. [in Russian].
14. Taylor, Ed. B. (1898) *Antropologiya. Vvedeniye k izucheniyu cheloveka i tsivilizatsii*; per. s angl. d-ra I. S. Ivina. Izd. 2-ye. S 78 ris. v tekste. S.-Peterburg: Izd-ye I. I. Bilivina. [in Russian].
15. Mak-Nil, V. (2002) *Pidnesennya Zakhodu. Ístoríya lyudys'kogo suspíl'stva*. Kyiv: Nika-Tsentr. [in Ukrainian].
16. Bauyer, S. U. (2014) *Istoriya Drevnego mira: ot istokov tsivilizatsii do padeniya Rima*; per. s angl. V. Goncharov, & N. Tartakovskaya. Moskva: AST. [in Russian].
17. Alekseyev, N. N. (1955) *Ideya gosudarstva. Ocherki po istorii politicheskoy myslí*. N'yu-York: Izd-vo imeni Chekhova. [in English].
18. Forlender, K. (1925) *Obshchedostupnaya istoriya filosofii*; per. s nem. P. Vinogradovoy; predisl. Ye. Preobrazhenskogo. Moskva: «Moskovskiy rabochiy». [in Russian].
19. Asmus, V. F. (1976) *Antichnaya filosofiya. Uchebn. posob. Izd. 2-ye, dop.* Moskva: «Vyssh. shkola». [in Russian].
20. L'yuis, Dzh. G. (1865) *Istoriya filosofii ot nachala yeye v Gretsii do nastoyashchikh vremen*. V. Spasovich (Ed.). S.-Peterburg. [in Russian].
21. Nesterovych, V. F. (2013) Ponyattya narodnoy pravotvorchoy initsiyativi: naukoví pidkhodi ta zakonodavcha praktika. *Byuleten' Ministerstva yustytysiyi Ukrayiny – Bulletin of the Ministry of Justice of Ukraine, 11*, 137-143. [in Ukrainian].
22. Chicherin, B. M. (2006) *Obshcheye gosudarstvennoye pravo*. V. A. Tomsinov (Ed.). Moskva: Zertsalo. [in Russian].
23. Korkunov, N. M. (1915) *Istoriya filosofii prava. Posobiye k lektsiyam*; Izd-ye shestoye. S.-Peterburg: Tipograf. M. M. Stasyulevicha. [in Russian].
24. Aristotel'. (2015) *Politika*; per. s grech., predisl. i poslesl. S. A. Zhebeleva; primech. i koment. A. I. Dovatura. Moskva: Akademicheskyy proyekt. [in Russian].
25. Karas', A. F. (2015) *Filosofiya gromadyans'kogo suspíl'stva yak ínterpretatsiya svobody í sotsial'ností. Extended abstract doktor's thesis*. L'viv, 2005. [in Ukrainian].
26. Toynbi, A. Dzh. (1991) *Postizheniye istorii*; Per. s angl. Ogurtsov, A. P. (Eds.) Ukolova, V. I., & Rashkovskiy, A. B. (Eds.) et. al. Moskva: Progress. [in Russian].
27. Kol'b, G. Fr. (1896-1899) *Istoriya chelovecheskoy kul'tury s ocherkom form gosudarstvennogo pravleniya, politiki, razvitiya svobody i blagosostoyaniya narodov*;

Per. s 3-go pererab. i znach. dop. nem. izd. A. A. Reyngol'dt (Ed.). Kyiv; Kharkiv: Yuzh-rus. kn-vo F. A. Ioganson. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 25.08.2019

Кравцова З. С.,
кандидат юридических наук,
доцент кафедри конституційного права юридического факультета
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(г. Київ, Україна)

ИСТОРИЧЕСКИЕ ИСТОКИ ИССЛЕДОВАНИЯ КОНСТИТУЦИОННЫХ ОСНОВ ОРГАНИЗАЦИИ И ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ВЛАСТИ

Публикация посвящена исследованию истоков генезиса политико-правовой мысли об основополагающих принципах организации и осуществления государственной власти во времена зарождения государства на Древнем Востоке и в античности. Подчеркивается, что проблематика сущности (происхождения) государств, а также организации и осуществления государственной власти является ключевым для социогуманитарных наук, включая и конституционное право. Анализируются взгляды на принципы организации и осуществления государственной власти в произведениях Платона, Аристотеля, Цицерона и других мыслителей эпохи античности.

Ключевые слова: государство, государственная власть, организация и осуществление государственной власти, античность, Афинская конституция.

Kravtsova Z.,
Candidate of Legal Sciences, Associate Professor
of the Department of Constitutional Law
of the Law Faculty of Kyiv National Taras Shevchenko University
(Kyiv, Ukraine)

HISTORICAL ORIGINS OF THE STUDY OF THE CONSTITUTIONAL FOUNDATIONS OF THE ORGANIZATION AND EXERCISE OF STATE POWER

The publication is devoted to the study of the origins of the genesis of political and legal thought about the basic principles of organization and exercise of state power during the birth of the state in the Ancient East and in Antiquity. It is emphasized that the problems of the nature (origin) of states, as well as the organization and exercise of state power are key to the social sciences, including constitutional law.

It is established that the determination of the foundations of the organization and exercise of state power in the first well-known constitutions and constitutional acts of the XVII-XVIII centuries, which enshrined the main achievements of the great revolutions, was preceded by a long genesis of the birth and approval of political and legal thought about the nature and content of the state and state power, as well as practices for implementing relevant teachings, doctrines, and concepts. The general

characterization of the emergence and approval of the first states of the world, beginning with Sumer and Akkad, is made. Attention is paid to the development and features of state formation in the ancient states of Greece and Rome. The views on the principles of organization and exercise of state power in the works of Plato, Aristotle, Cicero and other thinkers of the Antiquity are analyzed.

It is substantiated that the mentioned thinkers of Antiquity were able to initiate a systematic discourse on the ideal state and humanistic principles of organization and exercise of state power in interaction with society, which were eventually introduced, in one way or another, into the constitution and the corresponding law-making and legal implementation civilization in the XVII-XXI centuries.

Key words: state, state power, organization and exercise of state power, antiquity, Athens constitution.

DOI <https://doi.org/10.33766/2524-0323.87.329-341>
УДК 347.78

В. Л. Федоренко,

доктор юридичних наук, професор,
Заслужений юрист України,
директор Науково-дослідного центру судової
експертизи з питань інтелектуальної власності
Міністерства юстиції України
(м. Київ, Україна)

e-mail: fedorenko900@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0001-5902-1226>

М. В. Федоренко,

слухач магістратури (відділення «Право»)
Академії Леона Козьмінського
(м. Варшава, Республіка Польща)

e-mail: lermont98@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0003-4392-7124>

КАТЕГОРІЇ «ПЛАГІАТ», «АКАДЕМІЧНИЙ ПЛАГІАТ» І «САМОПЛАГІАТ»: СПІЛЬНЕ, ВІДМІННЕ Й ДИСКУСИЙНЕ

У публікації розкривається сутність і зміст унормованих у чинному законодавстві України категорій «плагіат», «академічний плагіат» і «самоплагіат» у їх системному взаємозв'язку. Досліджується етимологія поняття (терміна) «плагіат» та його генезис й інтерпретації у вітчизняній і зарубіжній, зокрема польській, а також у правотворчій і правозастосовній практиці. Доводиться, що плагіат став поширеним явищем іще в античній філософії. Після відокремлення з неї науки, у її сучасному розумінні, плагіат поширився й на наукові твори.

Ключові слова: наука, науковий твір, запозичення, плагіат, академічний плагіат, самоплагіат.

Постановка проблеми. Наука має давні витоки, а її виникнення пов'язують із прогресом у розвитку людини та суспільства. Але й початки науки мають свої хронологічні межі. Так популярний нині ізраїльський

мислитель Ю. Харарі пише: «У Біблії, Корані, Ведах, роботах Конфуція ми не знайдемо рівнянь, графіків і формул. Коли традиційна міфологія та писання викладають загальні закони світобудови, вони звертаються до нарративу, а не до математики» [1, с. 311].

Серед учених тривають складні дискусії про причини і час виникнення науки, а також про шлях її зародження, становлення та розвитку - від метафізики до філософії, і, власне, науки у її сучасному розумінні. У XIX ст. Дж. Г. Льюїс у своїй «Історії філософії від її початків у Греції до наших часів» писав: «У давні часи, у дитинстві світогляду, уся філософія, тобто всі знання, були переважно метафізичними, тому що наука іще предметно не виділилася» [2, с. IV]. Появу ж науки Дж. Г. Льюїс пов'язував із розвитком філософії в Давній Греції, починаючи з Фалеса. Хоча, М. Алексеев згадує й про іншого, менш відомого сучасникам мислителя Давньої Греції Геракліта Темного (V ст.), який започаткував античну політичну науку [2, с. 14].

Відомий український правознавець, професор, а з часом і ректор Університету Св. Володимира в Києві та Київський міський голова М. Ренненкампф у 1868 році писав: «Розвиток науки здійснюється повільно, але нестримно і з можливим збереженням сили. Попередні знання та істини не знищуються, але входять у нові, більш широкі, і стають знаряддям більш широкого розвитку; нова діяльність завжди пов'язується з останніми істинними результатами, і ведуть науку далі, у її мирному розвитку. Помилки, перешкоди, хибні напрямки, які трапляються, є лише тимчасовими відхиленнями» [3, с. 246].

Згадуваний нами сучасний учений Ю. Харарі вбачає, що перебіг історії людства зумовили три революції: когнітивну революцію, яка почалася 70 тис. років тому; аграрну революцію, що відбулася 12 тис. років тому та наукову революцію, якій усього 500 років [1, с. 10]. Останній мислитель пов'язує з роботою І. Ньютона «Математичні початки натуральної філософії» (1687 р.). Власне, можемо погодитись, що наука, відмінна від міфології, релігії та філософії, з'являється після секуляризації, яка після Реформації поширилася на всі сфери життєдіяльності суспільства. Наука стала джерелом перевірених і практично значущих знань, що забезпечили, починаючи з XVI ст. прогрес, а з часом - і «революцію машин» [4, с. 159], яка припала на наступні століття.

Разом із тим, іще з часів зародження науки і виокремлення її з філософії, наукові твори стають об'єктом уваги плагіаторів, які видають фрагменти творів і навіть цілі твори інших авторів за свої власні. З розвитком прогресу та доступністю як самих монографій, дисертацій, наукових статей, наукових звітів й інших наукових творів, так і засобів їх технічного копіювання, механічного перекладу та псевдонаукового «ангрейду», випадки плагіату зростають. Але так само посилюються й методи, форми, механізми й інструменти виявлення плагіату - від утвердження академічної доброчесності в науковому середовищі до розробки й удосконалення програмних продуктів, розроблених для виявлення ознак плагіату у творах. Важлива роль у боротьбі з плагіатом належить громадськості [5], яка стає все помітнім рушієм за підвищення академічної доброчесності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика академічної доброчесності та запобігання плагіату в наукових творах є на сьогодні досить

актуальною в українській науці. При цьому відповідні наукові розвідки мають комплексний характер: учені досліджують етичні, правові, комп'ютерно-технічні, економічні та інші аспекти природи плагіату, а також способи протидії цьому явищу. Мета відповідних досліджень також має комплексний характер і передбачає розробку методів, форм і механізмів: 1) утвердження академічної доброчесності та стандартів етичної поведінки дослідника; 2) захисту права на об'єкти інтелектуальної власності, яким є і наукові твори; 3) запровадження програмних продуктів, спроможних виявляти ознаки плагіату тощо.

Серед дослідників цієї проблематики слід згадати В. Бахрушина, Н. Бегуш [6], О. Голікова [7], Н. Кісіль [8], Б. Романцеву, І. Романову, М. Філонова та ін. Увага до цієї проблематики систематично приділяється й авторами цієї публікації [9-11]. Окремі аспекти порушеної проблематики також висвітлені в Звіті Науково-дослідного центру судової експертизи з питань інтелектуальної власності Міністерства юстиції України по НДР «Методика проведення експертних досліджень літературних творів наукового характеру» (VII.1.1- 2016/2, держ. № 0116U000194), який після апробації та впровадження передбачено затвердити в якості методики на початку 2020 року.

З метою унеможливлення плагіату в сучасній навчально-методичній літературі звертається значна увага щодо написання творчих робіт та виконання практичних вправ під час навчального процесу [12-13].

Формування цілей. З метою напрацювання єдиних підходів їх застосування на практиці, у тому числі, у судовій і судово-експертній діяльності, загальною метою цього дослідження є постановка наукової проблеми щодо визначення спільного, відмінного та суперечливого в категоріях «плагіат», «академічний плагіат» і «самоплагіат», унормованих у чинному законодавстві України.

Викладення основного матеріалу. Проблема утвердження доброчесності науковців і боротьби із плагіатом, яка ніколи не закінчувалася повною перемогою над плагіаторами, має прадавні вигоки, як і сама наука. Очевидно, що вияви плагіату знайомі сучасникам іще за часів античності, коли давньогрецькі та римські мислителі інтерпретували класичні світоглядно-філософські проблеми без посилання на першоджерело. Так І. Романова наводить у своєму дослідженні приклад, коли давньоримський поет Публій Вергілій Марон запозичує окремі свої вірші в інших давньоримських митців – у Лукреція та Еннія [14, с. 267-268]. Б. Романцова ж стверджує, що «... в Античності мало кого хвилювало, що Вергілій крав у Теренція, Евполід – в Аристофана, Аристотель – у Геродота, Платон – у Протагора, а Цицерон – узагалі у всіх підряд» [15].

У попередніх дослідженнях нами також зазначалося, що переписування релігійних книг і літописів мало всі ознаки повного чи часткового запозичення текстів. Слід також пригадати, що Біблія, у тій редакції, яка є звичною для нас нині, утворилася починаючи із IV ст. У її основу була покладена система скопійованих, відредагованих і канонізованих Константинопольським патріархом і Богословом Іоаном Злотоустом релігійних книг, написаних іще в I-II ст. Хоча поза системою Біблії залишились апокрифи – релігійні книги, які не були канонізованими [16].

За часів середньовіччя плагіат тісно межував з рецепцією римського права «... Мішель де Монтень... переписував... цілі фрагменти із творів давньогрецького філософа та історика Плутарха та римського письменника, філософа Сенеки...» [17, с. 58]. Але справжнього «розквіту» плагіат набув із розвитком науки і літератури в XVII-XIX ст. у Західній Європі та Америці. До цього спонукав і прогрес копіювально-розмножувальної техніки, і комерціалізація авторського права. Саме в цей час з'являється феномен т. зв. «літературних невільників», які писали твори для відомих письменників за грошову винагороду, нерідко вдаючись до компіляції творів інших тогочасних письменників або ж мислителів і літераторів інших епох. З часом плагіат поширився і в науці [11, с. 109-110].

Тисячолітня історія плагіату породила безліч інтерпретацій цієї категорії не лише в науковій і літературній діяльності, а й у політико-правових, освітніх, морально-етичних й інших сферах суспільного життя. Зокрема, на думку українських науковців, «... слово «плагіат» походить від латинського «*plagio*» - краду - і в римському праві означало продаж у рабство вільної людини, відповідно за що передбачалося бичування (*ad plagas*). Розширення семантики цієї лексеми відбулося набагато пізніше, а саме в XVII ст., коли за нею закріпилося універсальне на той час розуміння - літературна крадіжка» [14].

Учений-славіст М. Фасмер у своєму Етимологічному словнику відзначає, що термін «плагіат» походить від німецької *plagiat* (XVII-XVIII ст.) чи з французької *plagiat*, що були запозичені від народної латини *plagiātus* - «грабіж», *plagiāre* - «грабувати», *plagiūm* - «красти» і з грецької *πλάγιος* - «поперек, криво», *πλάγιον ἄγειν τινα* - «примусове запозичення» [15, с. 272].

У «Словнику іншомовних слів» термін «плагіат» (з латинської *plagio* - «викрадаю») визначається, як «привласнення тексту з чужого літературного чи іншого твору без дозволу автора й зазначення джерела» [19, с. 442]. Існують й інші інтерпретації терміна «плагіат», але спільним для всіх них є те, що плагіат у цивілізованому суспільстві є таким, як: 1) неправомірною формою порушення авторського права; 2) порушенням норм моралі та етики; 3) ошукуванням споживача твору, який, замість оригінального твору, споживає раніше створений іншим автором твір.

Феномен плагіату та його різновидів став традиційним предметом уваги науковців не лише в Україні, а й за кордоном. Зокрема, у польському підручнику «Право інтелектуальної власності» (2015 р.) виокремлюються такі види плагіату: 1) явний (тобто, повністю або частково відтворений текст, чи ж привласнення чужої праці під чужим ім'ям); 2) прихований (тобто, відтворення або видавання чужих ідей за власні). У свою чергу, т. зв. «явний плагіат» поділяється на такий-от: а) повний (коли текст був повністю відтворений); б) частковий (коли були використані певні фрагменти тексту); в) цитатний (коли автор використовує чужі думки, не посилаючись на оригінальне джерело) [11, с. 110].

Натомість, «прихований плагіат» ділиться на такий: а) редакційний (тобто, використання чужих творів без доповнення власними додатками); б) інкорпоративний (тобто, використання чужих цитат, тез, наукових праць

без посилання на джерело); в) адаптаційний (тобто, використання чужого твору в іншій формі. *Наприклад*: використання книги як основи для сценарію фільму без дозволу автора); г) співавторський (тобто, використання фрагментів чужих і власних робіт, не посилаючись на чужі фрагменти творів та видаючи їх за свої); г) інформаційний (тобто, коли автор використовує наукові праці (джерела), які не були захищені авторським правом) [20].

Розмаїття форм і видів плагіату породжує не лише різні підходи до його визначення в науці, а й до унормування категорії «плагіат» у законодавстві, а також у судовій та адміністративній практиці. Зокрема, польські правознавці зазначають, що цей термін не отримав свого нормативно-правового визначення в Республіці Польща [20]. Проте нині в Україні чинне законодавство містить дефініції щодо плагіату, академічного плагіату та самоплагіату.

Зокрема, у пункті в) частини першої статті 50 Закону України «Про авторське право та суміжні права» серед підстав для захисту авторського права та суміжних прав, у тому числі, й у судовому порядку, визначається плагіат. Сама ця категорія унормована так: «... *плагіат - оприлюднення (опублікування), повністю або частково, чужого твору під іменем особи, яка не є автором цього твору*» [21]. Це визначення, на наш погляд, розкриває сутність і зміст плагіату та має універсальний характер, оскільки може застосовуватися як до наукових і літературних творів, так і до інших об'єктів авторського права [11, с. 111].

Разом із тим, у Законі України «Про вищу освіту» унормовано категорію «академічний плагіат» та наслідки його виявлення при атестації здобувачів наукових ступенів (ст. 6) [22]. Уникаючи критики положень чинного законодавства, відзначимо, що Закон України «Про вищу освіту» не унормовує саме поняття «академічний плагіат». До того ж, прикметник «академічний» має декілька значень. Так Академічний тлумачний словник української мови (1970-1980 рр.) тлумачить цей термін, як такий, що стосується академії; навчального процесу; є суто теоретичним, абстрактним; таким, що відповідає усталеним традиціям у мистецтві [23]. Тобто, ця категорія, з метою її однозначного тлумачення, вимагала свого унормування.

Уже в 2017 році вона була унормована уже в Законі України «Про освіту». Так у частині 4 статті 42 цього закону визначено: «*академічний плагіат - оприлюднення (частково або повністю) наукових (творчих) результатів, отриманих іншими особами, як результатів власного дослідження (творчості) та/або відтворення опублікованих текстів (оприлюднених творів мистецтва) інших авторів без зазначення авторства*» [24].

Отже, категорія «академічний плагіат», будучи похідною від категорії авторського права «плагіат», по суті, переводить відповідний делікт з цивільно-правової, в адміністративно-правову площину. Цей феномен відзначають й українські експерти. Так В. Бахрушин пише: «*Академічний плагіат не можна ототожнювати з порушенням авторського права, як різновидом права інтелектуальної власності. Ці порушення мають певну область перетину, але мають і суттєві відмінності. ...*» [25]. На думку В. Бахрушина, норми законодавства про академічний плагіат спрямовані на осіб, які «... *порушують академічну добросовісність через ненадання достовірної інформації про авторів певних ідей, текстів, наукових результатів тощо*» [25].

Але ж частина 3 статті 433 Цивільного кодексу України встановлює, що: «Авторське право не поширюється на ідеї, процеси, методи діяльності або математичні концепції як такі» [26]. До того ж, згідно з частиною 3 статті 8 «Об'єкти авторського права» Закону України «Про авторське право та суміжні права», «... охорона поширюється тільки на форму вираження твору і не поширюється на будь-які ідеї, теорії, принципи, методи, процедури, процеси, системи, способи, концепції, відкриття, навіть якщо вони виражені, описані, пояснені, проілюстровані у творі» [21]. Тому, на наш погляд, «авторство певних ідей» *etc* не лише суперечить цивільному законодавству України, а й ставить питання про методи й форми «виявлення» відповідних ідей і концепцій поза їх вираженням у речах матеріального світу.

У законодавстві України також визначено й категорію «самоплагіат». У частині 4 статті 42 Закону України «Про освіту» унормовано, що: «самоплагіат - оприлюднення (частково або повністю) власних раніше опублікованих наукових результатів як нових наукових результатів» [24]. З точки зору наукової етики, така законодавча новела є однозначно позитивною та є стимулом для системної роботи науковців не лише перед захистом ними дисертацій, а й у їхній подальшій науковій і науково-педагогічній діяльності. Зрозуміло, що сучасний учений не повинен бути автором одних і тих же, навіть дещо модернізованих наукових текстів. Сфера його знань і наукових інтересів має постійно розширюватися.

Разом із тим, статті 440-441 Цивільного кодексу України дискретно встановлюють виключне право автора на використання ним свого твору, у тому числі шляхом його опублікування та «... відтворення будь-яким способом та у будь-якій формі», «... включення складовою частиною до збірників, баз даних, антологій, енциклопедій тощо» [26]. У випадку з самоплагіатом колізія між авторським правом на використання твору й вище процитованим положенням Закону України «Про освіту» є також очевидною.

Ще однією теоретичною та практично-прикладною проблемою, яка дотична до досліджуваних нами категорій «плагіат», «академічний плагіат» і «самоплагіат», є добре відома науковцям і судовим експертам «проблема лапок», тобто проблема цитування в наукових творах. Як відомо, поняття «цитата» з німецької *zitat*, від лат. *cito* – «приводжу», «проголошую», означає «... дослівний уривок з якого-небудь твору або чийсь слова, що наводяться на письмі чи усно» [19, с. 646].

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про авторське право і суміжні права», цитата – це «... порівняно короткий уривок з літературного, наукового чи будь-якого іншого опублікованого твору, який використовується з обов'язковим посиланням на його автора і джерела цитування іншою особою у своєму творі з метою зробити зрозумілишими свої твердження або для посилання на погляди іншого автора в автентичному формулюванні» [21].

Для науки цитати мають важливе значення й забезпечують системність і безперервність досліджень. Вони використовуються для підтвердження чи спростування гіпотези дослідження, аргументування висновків, положень і пропозицій дослідника. Цитування також дозволяє уникнути довільних інтерпретацій і фальсифікацій раніше оприлюднених наукових робіт. До того ж, ст. 444 «Випадки правомірного використання твору без згоди автора»

Цивільного кодексу України, у частині першій, відносить до таких випадків «...цитату з правомірно опублікованого твору» [26]. При цьому, єдиних підходів і вимог до цитування на сьогодні не існує ні в Україні, ні за кордоном.

Автори цікавої роботи «Міжнародні правила цитування та посилання в наукових роботах» стверджують, що в науковому світі існує понад 6 тисяч різних стилів (правил) цитування джерел у наукових роботах залежно від галузі, місця, у якому публікується робота, тощо. Ці правила розроблялися фаховими науковими об'єднаннями (наприклад, стиль цитування Асоціації сучасної мови (*MLA Citation Style*), стиль цитування Американського хімічного товариства (*ACS Citation Style*) чи стиль цитування Інституту інженерів з електротехніки та електроніки (*IEEE Citation Style*), університетами чи їх підрозділами (наприклад, Гарвардський стиль цитування (*Harvard Citation Style*) чи Стандарт Оксфордського університету для цитування юридичних документів (*OSCOLA style*)). Правила оформлення цитувань та посилань введено в систему міжнародних стандартів ISO17 та національного стандарту ДСТУ 8302:2015 в Україні, який введено в дію з 1 липня 2016 року [28, с. 5]. Але допустимим є використання й інших поширених у світі стилів цитувань і посилань. Найбільш розповсюдженими з них в Україні є міжнародні стилі цитування: *APA style*, *MLA style*, *Chicago (Turabian) style*, *Harvard style* etc.

Що ж до прямого й опосередкованого цитування, то перше є зрозумілим до інтерпретації через позначення початку та закінчення цитати конструкціями з лапками і квадратними дужками. Найчастіше в текстах наукових робіт застосовуються т. зв. «французькі лапки» («ялинка») – «...», або «англійські лапки» – “.....”. При цьому, цитати не можуть бути занадто розлогими. Якщо не йдеться про хрестоматію, то пряма цитата, як правило, не може перевищувати 900 символів. Квадратні дужки [] ставляться через пробіл після лапок і вміщують посилання на правомірно оприлюднений твір, бібліографія якого наводиться в списку використаних джерел дослідження, та сторінку чи сторінки цього твору, які вміщують оригінальний текст, наведений у порядку цитування.

Опосередковане цитування є більш складним для ідентифікації фрагменту оригінального тексту в цитаті, адже таке цитування є не дослівним і, як правило, містить інтерпретації оригінального тексту, у тому числі й змістовні. До того ж, в опосередкованих цитатах складно знайти межі авторського права на нерозділений лапками текст. Очевидно, цей стиль цитування, доволі поширений у вітчизняній науці, має неоднозначний характер і вимагає свого упорядкування. Ідеться про необхідність обґрунтування чітких вимог до опосередкованих цитат.

Висновки. Узагальнюючи дослідження співвідношення категорій «плагіат», «академічний плагіат» і «самоплагіат» у чинному цивільному та адміністративному законодавстві України, можна зробити висновок про спорідненість, але не тотожність цих категорій. Категорія «плагіат», унормована в Цивільному кодексі України та Законі України «Про авторське право і суміжні права», застосовується щодо визначення порушення права на об'єкти інтелектуальної власності, а саме авторського права, зміст якого полягає в

неправомірному використанні наукового твору чи фрагменту наукового твору, включаючи його назву, які належать іншому автору чи авторам.

Натомість, категорії «академічний плагіат» і «самоплагіат», які закріплені в законах України «Про освіту» та «Про вищу освіту», мають адміністративно-правову природу та спрямовані на забезпечення академічної доброчесності та етики наукових досліджень й оприлюднення їх результатів, насамперед у наукових кваліфікаційних роботах, на основі написання та захисту яких держава надає наукові ступені. При цьому категорія «академічний плагіат», на наш погляд, має синтетичний характер, оскільки поєднує в собі запозичення не лише раніше опублікованих текстів або їх фрагментів, а й «... наукових (творчих) результатів» [24].

Цитована вище частина визначення об'єкту академічного плагіату дає підстави до її широкого тлумачення, зокрема, про «плагіат» ідей, концепцій, теорій тощо. Але, наукові результати, а вони завжди мають відповідати критеріям творчості й оригінальності, стають доступними для сприйняття іншими людьми лише після їх матеріального втілення в дисертаціях, монографіях, статтях, публічних виступах, лекціях. Нематеріалізовані в об'єктах авторського права наукові ідеї, концепції, теорії не вбачається за можливе об'єктивно оцінити на предмет їх творчого характеру та новизни, тому академічний плагіат є нічим іншим, як неправомірним запозиченням наукових творів чи їх фрагментів, раніше оприлюднених іншим автором або авторами. Застосування двох споріднених термінів «плагіат» й «академічний плагіат» у законодавстві та правозастосовній практиці, насамперед судовій, на сьогодні є незначним, що ускладнює його оцінку.

Категорія «самоплагіат», цілком зрозуміла за своїм змістом в етичному сенсі, суперечить природі авторського права на твори, різновидом яких є наукові твори, і спроможна породити колізії. Очевидно, на практиці здобувачі наукових ступенів, у наукових роботах яких знайдені ознаки самоплагіату, зможуть захищати свої авторські права в судах, тому, життєздатність категорії «самоплагіат» буде підтверджена або спростована судовою практикою.

Порушена в цій статті проблема, як уже зазначалось, вимагає свого подальшого комплексного наукового дослідження на основі судової та адміністративної практики застосування норм Цивільного кодексу України і законів України «Про авторське право і суміжні права», «Про вищу освіту», «Про освіту», а також з урахуванням результатів проведення відповідних судових експертиз [11, с. 114]. Подальший науковий й експертний дискурс щодо цієї проблематики дозволить удосконалити методи, форми й механізми захисту авторського права на наукові твори й посилити етичні вимоги щодо наукових досліджень в Україні.

Використані джерела:

1. Харари Ю. Н. *Sapiens*. Краткая история человечества. Москва: Синдбад, 2016. 520 с.
2. Льюис Г. Дж. История философии от начала ее в Греции до настоящих времен. Под ред. В. Спасовича. С.-Петербург.: Типогр. И. Тиблена и комп., 1865, 816 с.

3. Реннекамф Н. Очерки юридической энциклопедии. Киев: В Университ. типограф., 1868. 313 с.
4. Сабо Е. Революция машин. История промышленного переворота. Будапешт: Изд-во «Корвина», 1979. 159 с.
5. Нестерович В. Ф. Разграничение понятия «общественность» и смежных понятий и терминов в юридической науке. *Алтайский юридический вестник*. 2014. № 1. С. 25-30.
6. Бегуш Н. В. Експертиза як засіб доказування порушень авторських прав на художні твори. *Проблеми теорії та практики судової експертизи з питань інтелектуальної власності («Крайневські читання»)*: Матер. III Міжнар. наук. - практ. конф. (12 грудня 2019 р. м. Київ); за ред. акад. НАПрН України О.В. Скрипнюка і проф. В. Л. Федоренка. Київ: Видавництво Ліра-К, 2019. – С. 96-104.
7. Голікова О. В., Мотузка К. А. Використання програмно-апаратних комплексів для пошуку запозичень у творах при дослідженні наукових статей. *Проблеми теорії та практики судової експертизи з питань інтелектуальної власності («Крайневські читання»)*: Матер. III Міжнар. наук. - практ. конф. (12 грудня 2019 р. м. Київ); за ред. акад. НАПрН України О.В. Скрипнюка і проф. В.Л. Федоренка. Київ: Видавництво Ліра-К, 2019. С. 104-109.
8. Кісіль Н. В. Теоретичні та методологічні основи судової експертизи літературних та художніх творів як об'єктів авторського права. *Криміналістика і судова експертиза*: Міжвідом. наук.-метод. зб. / Київський НДІ судових експертиз; редкол.: О.Г. Рувін (відповід. ред.) та ін. Київ, 2016. Вип. 61. С. 478-487.
9. Федоренко В. Л. Шляхи і методи запобігання плагіату наукових творів та утвердження академічної доброчесності в Україні. *Формування академічної доброчесності та механізмів запобігання та протидії плагіату в наукових творах в Україні*: Матер. кругл. столу (30 вересня 2016 р., м. Київ); за заг. ред. проф. В.Л. Федоренка. Київ: Вид-во Ліра-К, 2016. С. 11-17.
10. Федоренко В. Л., Голікова О. В. Літературні твори наукового характеру як об'єкт авторського права: поняття та класифікація. *Криміналістика і судова експертиза* : міжвідом. наук.-метод. зб., присвч. 105-річчю заснування судової експертизи в Україні / Київський НДІ судових експертиз ; редкол.: О.Г. Рувін (голов. ред.) та ін. Київ: Видавництво Ліра-К, 2018. Вип. 63., ч.2. С. 215-223.
11. Федоренко М. В. Плагіат, академічний плагіат і самоплагіат: авторське право vs адміністративні процедури. *Проблеми теорії та практики судової експертизи з питань інтелектуальної власності («Крайневські читання»)*: Матер. III Міжнар. наук. - практ. конф. (12 грудня 2019 р. м. Київ); за ред. акад. НАПрН України О.В. Скрипнюка і проф. В.Л. Федоренка. Київ: Видавництво Ліра-К, 2019. С. 109-114.
12. Нестерович В. Ф. Збірник задач з Конституційного права України: Навчальний посібник. Київ: Видавництво «Ліра-К», 2011. 320 с.
13. Нестерович В. Ф. Конституційне право України: Навчальний посібник з підготовки до самостійної роботи. Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2013. 208с.
14. Романова І. В. Явище плагіату: історія та сьогодення. *Зовнішня торгівля: право, економіка, фінанси*. 2012. № 3. С. 267-272.
15. Романцова Б. Грабуї награбоване: відомі випадки літературного плагіату / ЛітАкценти. URL: http://litakcent.com/2018/12/03/grabuy_nagrabovane-vidomi-vipadki-literaturnogo-plagiatu/
16. Fedorenko M. Plagiat w Polsce i na Ukrainie. Analiza stanu prawnego i praktyki. *Nowe wyzwania i rozwiązania w europejskim systemie ochrony praw człowieka*. Red. naukowa J. Jaskiernia, K. Sprzyszak. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2018. S. 531- 537.

17. Филонов М. М. Гениальные плагиаторы прошлого. *Мир библиографии*. 2001. № 4. С. 58–61.
18. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: В 4 т. Т. 3 (Муза-Сят). Пер. с нем. и доп. О.Н. Трубочева. 3-е изд., стер. С.-Петербург: Терра-Азбука, 1996. 832с.
19. Словник іншомовних слів / Уклад.: С. М. Морозов, Л. М. Шкарапуга. Київ: Наукова думка, 2000. 680 с.
20. Prawo własności intelektualnej. Seria akademicka / Redakcja naukowa J. Sienńczyło-Chlabisz. Wydanie 4. Warszawa: Wolters Kluwer, 2015. 620 s.
21. Про авторське право і суміжні права: Закон України від 23 грудня 1993 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 13. Ст. 64.
22. Про вищу освіту: Закон України від 01 липня 2014 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 37-38. Ст. 2004.
23. Академічний тлумачний словник української мови в 11 томах. (1970-1980 рр.). Онлайн версія. URL: <http://sum.in.ua/s/akademichnyj>
24. Про освіту: Закон України від 05 вересня 2017 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 38-39. Ст. 380.
25. Бахрушин В. Академічний плагіат і самоплагіат в науці та вищій освіті: нормативна база і світовий досвід. Освітня політика. Портал громадських експертів. URL: <http://education-ua.org/ua/articles/1128-akademichnij-plagiat-i-samoplagiat-v-nautsi-ta-vishchij-osviti-normativna-baza-i-svitovij-dosvid>.
26. Цивільний кодекс України: від 16 січня 2003 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40. Ст. 356.
27. Алексеев Н. Н. Идея государства. Очерки по истории политической мысли. Нью-Йорк: Изд-во им. Чехова, 1955. 407 с.
28. Міжнародні правила цитування та посилання в наукових роботах: методичні рекомендації / автори-укладачі: О. Боженко, Ю. Корян, М. Федорець; редколегія: В. С. Пашкова, О. В. Воскобойнікова-Гузєва, Я. Є. Сошинська, О. М. Бруїт; Науковотехнічна бібліотека ім. Г. І. Денисенка Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»; Українська бібліотечна асоціація. Київ: УБА, 2016. Електрон. вид. 1 електрон. опт. диск (CD-ROM). 117 с.

References:

1. Kharari, Y. N. (2016) *Sapiens. Kratkaya istoriya chelovechestva*. Moskva: Sindbad. [in Russian].
2. L'yuis, G. Dzh. (1865) *Istoriya filosofii ot nachala yeye v Gretsii do nastoyashchikh vremen*. V. Spasovicha. (Ed.) S.-Peterburg: Tipogr. I. Tiblena i komp. [in Russian].
3. Rennekampf, N. (1868) *Ocherki yuridicheskoy entsiklopedii*. Kyiv: V Universit. tipograf. [in Ukrainian].
4. Sabo, Y. (1979) *Revolutsiya mashin. Istoriya promyshlennogo perevorota*. Budapest: Izd-vo «Korvina». [in Hungarian].
5. Nesterovych, V. F. (2014) Razgranicheniye ponyatiya «obshchestvennost'» i smezhnykh ponyatiy i terminov v yuridicheskoy nauke. *Altayskiy yuridicheskiy vestnik-Altai Legal Bulletin*, 1, 25-30. [in Russian].
6. Begush, N. V. (2019) Yekspertiza yak zasib dokazuvannya porushen' avtors'kikh prav na khudozhni tvori. Problemi teorii ta praktiki sudovoї yekspertizi z pitan' intelektual'noi vlasnosti ("Kraynėvs'ki chitannya"): *Mater. III Mizhnar. nauk. -prakt. konf. (12 grudnya 2019 r. m. Kіtv) - Mater. III International. Research Practice Conf. (December 12, 2019,*

Кийв). О. В. Скрипнюк & В. Л. Федоренко (Eds.). Kyiv: Vidavnistvo Lira-K, 96-104. [in Ukrainian].

7. Gólfkova, O. V., Motuzka, K. A. (2019) Viktoristannya programno-aparatnykh kompleksiv dlya poshuku zapozichen' u tvorakh pri doslidzhennni naukovykh statey. Problemi teorii ta praktiki sudovoi yekspertizi z pitan' intelektual'noi vlasnosti ("Kraynëvs'ki chitannya"): *Mater. III Mizhnar. nauk. - prakt. konf. (12 gruđnya 2019 r. m. Kiïv -- Mater. III International. Research Practice Conf. (December 12, 2019, Kyiv))*. O. V. Skripnyuk, & V. L. Fedorenko (Eds.). K.: Vidavnistvo Lira-K, 104-109. [in Ukrainian].

8. Kisił, N. V. (2016) Teoretichni ta metodologichni osnovi sudovoi yekspertizi literaturnykh ta khudozhnykh tvoriv yak ob'ëktiv avtors'kogo prava. Kriminalistika i sudova yekspertiza: *Mizhvidom. nauk. - metod. zb. Kiïvs'kiy NDİ sudovykh yekspertiz*. O. G. Ruvın (Ed.) et. al. Kyiv, *issue 61*, 478-487. [in Ukrainian].

9. Fedorenko, V. L. (2016) Shlyakhi i metody zapobigannya plagiatu naukovykh tvoriv ta utverdzhenyaya akademichnoi dobrochesnosti v Ukraïni. Formuvannya akademichnoi dobrochesnosti ta mekhanizmv zapobigannya ta protidiı plagiatu v naukovykh tvorakh v Ukraïni: *Mater. krugl. stolu (30 veresnya 2016 r., m. Kiïv) - Mater. round. table (September 30, 2016, Kyiv)*. V. L. Fedorenk (Ed.). Kyiv: Vid-vo Lira-K, 11-17. [in Ukrainian].

10. Fedorenko, V. L., Gólfkova, O. V. (2018) Literaturni tvori naukovogo kharakteru yak ob'ëkt avtors'kogo prava: ponyattya ta klasifikatsiya. Kriminalistika i sudova yekspertiza. O. G. Ruvın (Ed.) et. al. Kyiv: Vidavnistvo Lira-K, *issue 63, part. 2*, 215-223. [in Ukrainian].

11. Fedorenko, M. V. (2019) Plagiat, akademichnyy plagiat i samoplagiat: avtors'ke pravo vs administrativni protseduri. Problemi teorii ta praktiki sudovoi yekspertizi z pitan' intelektual'noi vlasnosti ("Kraynëvs'ki chitannya"): *Mater. III Mizhnar. nauk. - prakt. konf. (12 gruđnya 2019 r. m. Kiïv) - Mater. III International. Research Practice Conf. (December 12, 2019, Kyiv)*; O. V. Skripnyuk, & V. L. Fedorenko. Kyiv: Vidavnistvo Lira-K. [in Ukrainian].

12. Nesterovych, V. F. (2011) Zbirnyk zadach z Konstytutsiynoho prava Ukrayiny. Kyiv: Vydavnytstvo «Lira-K». [in Ukrainian].

13. Nesterovych, V. F. (2013) Konstytutsiyne pravo Ukrayiny: Navchal' nyy posibnyk z pidhotovky do samostynoyi roboty. Luhansk: RVV LDUVS im. E. O. Didorenka. [in Ukrainian].

14. Romanova, Í. V. (2012) Yavishche plagiatu: istoriya ta s'ogodennya. *Zovnišnyya torğivlya: pravo, yekonomika, finansi-Foreign Trade: Law, Economy, Finance*, 3, 267-272. [in Ukrainian].

15. Romantsova, B. Grabuy nagrabortane: vidomi vipadki literaturnogo plagiatu / LitAktseñti. URL: <http://litakcent.com/2018/12/03/grabuy-nagrabortane-vidomi-vipadki-literaturnogo-plagiatu/> [in Ukrainian].

16. Fedorenko, M. (2018) Plagiat w Polsce i na Ukrainie. Analiza stanu prawnego i praktyki. Nowe wyzwania i rozwiazania w europejskim systemie ochrony praw czlowieka. J. Jaskiernia, K. Spryszczak (Eds.). Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek. [in Polish].

17. Filonov, M. M. (2001) Genial'nyye plagiatory proshlogo. N. p. *Mir bibliografii--The world of bibliography*, 4, 58-61. [in Russian].

18. Fasmer, M. (1996) Etimologicheskyy slovar' russkogo yazyka: (Vol. 1-4) Vol. 3. (Muza-Syat). O. N. Trubacheva (Ed.). S.-Peterburg: Terra-Azbuka. [in Russian].

19. Slovník inšhomovnykh sliv (2000) S. M. Morozov, L. M. Shkaraputa (Eds.). Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].

20. Prawo własności intelektualnej. Seria akademicka (2015). Redakcja naukowa J. Sieńczyło-Chlabisz. Wydanie 4. Warszawa: Wolters Kluwer. [in Polish].

21. Pro avtors'ke pravo i sumizhni prava: Zakon Ukrayiny vid 23 grudnya 1993 roku. (1994) *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny – Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 13, art. 64. [in Ukrainian].
22. Pro vishchu osvitu: Zakon Ukrayiny vid 01 lipnya 2014 roku. (2014) *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny – Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 37-38, art. 2004. [in Ukrainian].
23. Akademichnyi tlumachniy slovník ukráins'koí movi v 11 tomakh. (1970-1980 rr.). Onlayn versiya. URL: <http://sum.in.ua/s/akademichnyj> [in Ukrainian].
24. Pro osvitu: Zakon Ukraíni vid 05 veresnya 2017 roku. (2017) *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny – Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 38-39, art. 380. [in Ukrainian].
25. Bakhrushin V. Akademichnyi plagiat i samoplagiat v nauksi ta vishchij osviti: normativna baza i svitoviy dosvid. Osvitnya politika. Portal gromads'kikh yekspertiv. URL: <http://education-ua.org/ua/articles/1128-akademichnij-plagiat-i-samoplagiat-v-nauksi-ta-vishchij-osviti-normativna-baza-i-svitovij-dosvid>. [in Ukrainian].
26. Tsivil'niy kodeks Ukrayiny: vid 16 sichnya 2003 r. (2003). *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny – Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 40, art. 356. [in Ukrainian].
27. Alekseyev, N. N. (1955) *Ideya gosudarstva. Ocherki po istorii politicheskoy mysli*. N'yu-York: Izd-vo im. Chekhova. [in Ukrainian].
28. Mízhnarodní pravila tsituvannya ta posilannya v naukovikh robotakh: metodichni rekomendatsii (2016) O. Bozhenko, Y. U. Koryan, M. Fedorets' (Eds.), & V. S. Pashkova, O. V. Voskoboynikova-Guzèva, YA. È. Soshins'ka, O. M. Bruy (Eds.) et al. Naukovotekhnichna biblioteka im. G. Í. Denisenka Natsional'nogo tekhnichnogo universitetu Ukraíni «Kíivs'kiy politekhnichniy ínstitut ímení Ígorya Sikors'kogo»; Ukraíns'ka bibliotekna asotsiatsiya. K.: UBA. Yelektron. Vip. 1 yelektron. opt. disk (CD-ROM). [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 24.07.2019

Федоренко В. Л.,

доктор юридических наук, профессор,
Заслуженный юрист Украины,
директор Научно-исследовательского центра судебной экспертизы
по вопросам интеллектуальной собственности
Министерства юстиции Украины
(г. Киев, Украина)

Федоренко М. В.,

слушатель магистратуры (отделение «Право»)
Академии Леона Козьминского
(г. Варшава, Республика Польша)

КАТЕГОРИИ «ПЛАГИАТ», «АКАДЕМИЧЕСКИЙ ПЛАГИАТ» И «САМОПЛАГИАТ»: ОБЩЕЕ, ОТЛИЧНОЕ И ДИСКУССИОННОЕ

В публикации раскрывается сущность и содержание нормированных в действующем законодательстве Украины категорий «плагиат», «академический плагиат» и «самоплагиат» в их системной взаимосвязи. Исследуется этимология понятия (слова) «плагиат» и его генезис и интерпретации в отечественной и зарубежной, в частности польской, а также в правотворческой и правоприменительной

практике. Доказывается, что плагиат стал распространенным явлением еще в античной философии. После отделения из нее науки, в ее современном понимании, плагиат распространился и на научные произведения.

Ключевые слова: наука, научное произведение, заимствования, плагиат, академический плагиат, самоплагиат.

Fedorenko V.,

Doctor of Law, Professor,

Honored Lawyer of Ukraine,

Director of the Research center for Forensic examination
on intellectual property of the Ministry of Justice of Ukraine

(Kyiv, Ukraine)

Fedorenko M.,

Master's Listener (Law Department)

Leon Kozminski Academy

(Warsaw, the Republic of Poland)

CATEGORIES "PLAGIARISM", "ACADEMIC PLAGIARISM" AND "SELF-PLAGIARISM": COMMON, EXCELLENT AND DEBATABLE

The publication reveals the essence and content of the categories of plagiarism, academic plagiarism and self-plagiarism, which are normalized in the current legislation of Ukraine, in their systemic relationship. The etymology of the term (term) "plagiarism" and its genesis and interpretations in domestic and foreign, in particular Polish, as well as in law-making and law-enforcement practice, are investigated. It is argued that plagiarism has become widespread in ancient philosophy. After the separation of science from it, in its modern sense, plagiarism has spread to scientific works.

With the development of progress and the availability of both the scientific works and the means of their technical copying and processing in the XXI century. cases of plagiarism are increasing. However, the methods, forms, mechanisms and tools of plagiarism detection are also increasing: from the assertion of academic integrity in the scientific environment to the development and improvement of software products designed to detect plagiarism in works. An important role in this belongs to the mechanisms established in the current legislation to detect and terminate illegal borrowing in scientific works. The essence and the content enshrined in the Civil Code of Ukraine and the laws of Ukraine "On Copyright and Related Rights", "On Higher Education", "On Education" of the categories "plagiarism", "academic plagiarism" and "self-plagiarism" are analyzed.

Studies of the correlation between the categories "plagiarism", "academic plagiarism" and "self-plagiarism" in the current civil and administrative legislation of Ukraine are summarized and the conclusion about the relatedness, but not the identity of these categories, is substantiated. The differences between these categories and the inconsistencies in the practice of their application, which can be brought to a uniform approach by the courts, are examined.

Key words: science, scientific work, borrowing, plagiarism, academic plagiarism, self-plagiarism

Наукове видання

ВІСНИК
Луганського
державного університету
внутрішніх справ
імені Е.О. Дідоренка

Науково-теоретичний журнал

Випуск 3 (87)

Українською, англійською та російською мовами

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
КВ № 24202-14042 ПР від 16.09.2019

Відповідальний за випуск *В. В. Коваленко*

Комп'ютерна верстка *Л. Б. Комленко*

Підписано до друку 27.09.2019.
Формат 60x84 ¹/₁₆ Ум. друк. арк. 19,8.
Тираж 100 прим. Зам. № 2809-01.

ВИДАВЕЦЬ

Редакційно-видавниче відділення відділу організації наукової роботи
Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка.
93400, Луганська обл., м. Свердловонецьк, вул. Донецька, 1.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 2692 від 17.11.2006 р.

ВИГОТОВЛЮВАЧ

Поліграфічне підприємство СПД Румянцева Г. В.
вул. Бузника 5/1 м. Миколаїв, 54038
Свідоцтво МК № 11 від 26.01.2007 р.